

ISSN (Print) 2616-6844
ISSN (Online) 2663-1318

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

BULLETIN

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

ҚҰҚЫҚ сериясы

LAW Series

Серия ПРАВО

№1 (154)/ 2026

1995 жылдан бастап шығады

Founded in 1995

Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Астана, 2026

Astana, 2026

Бас редакторы: Сактаганова И.С.

з.ғ.к., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары **Муратова А.Ж., PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан**

Жауапты хатшы **Касымжанова А.А., PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан**

Техникалық хатшы **Амирова Б.К. докторант, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан**

Редакция алқасы

Кевин Майкл Бивер	PhD докторы, Джудит Рич Харрис криминология профессоры криминология және қылмыстық сот төрелігі колледжі, Флорида Штаты, Америка Құрама Штаттары
Томас Хоффман	заң докторы, профессор, Таллин техникалық университеті, Таллин, Эстония
Марко Грегги	заң докторы, профессор, Феррара университеті, Феррара, Италия
Лисица В.Н.	РҒА мемлекет және құқық Институтының жетекші ғылыми қызметкері, Мәскеу, Ресей Федерациясы
Николас Хайоз	профессор, Фрибург университет, Фрибург, Швейцария
Эдвард Юхневич	заң докторы, профессор, Гданьск университеті, Гданьск, Польша
Ван Хунвэй	философия докторы (PhD), әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар факультеті Құқық мектебінің деканы, Харбин Политехникалық Университеті, Харбин, Қытай
Юджель Огурлу	заң докторы, профессор, ректор, Стамбұл сауда университеті, Стамбұл, Түркия Республикасы
Телеуев Г.Б.	PhD философия докторы, құқық және экономика факультетінің деканы, І.Жансүгіров атындағы Жетісу Университеті
Онланбекова Г.М.	Алматы қаласы мамандандырылған экономикалық сотының судьясы, Алматы, Қазақстан
Нургалиева Е.Н.	заң ғылымдарының докторы, конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Астана, Қазақстан
Нукушева А.А.	заң ғылымдарының кандидаты, азаматтық және еңбек құқығы кафедрасының профессоры, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан
Нургалиев Б.М.	заң ғылымдарының докторы, Bolashaq Academy қылмыстық процесс кафедрасының профессоры, Қарағанды, Қазақстан
Акимжанов Т.К.	заң ғылымдарының докторы, профессор, Тұран университетінің құқық ғылыми-зерттеу институтының директоры, Алматы, Қазақстан
Жәнібеков А.Қ.	философия докторы (PhD), профессор, ректор аппаратының басшысы, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті, Шымкент, Қазақстан
Галиакбарова Г.Г.	философия докторы (PhD), доцент, Басқарма хатшысы – Ғалым хатшы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
Балгимбекова Г. У.	заң ғылымдарының кандидаты, философия докторы (PhD), заң факультетінің «Құқықтық зерттеулер және мемлекеттану» ҒЗИ директоры, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қ.Сәтбаев к-сі, 2, 218 б.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті.

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-294). E-mail: vest_law@enu.kz

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғам

Мерзімділігі: жылына 4 рет

Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігімен тіркелген.

19.02.2021 ж. № KZ10VPY00032635 қайта есепке қою туралы куәлігі

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-410)

Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31- 294). E-mail: vest_law@enu.kz

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-chief: Saktaganova I.S.

Candidate of Law, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Deputy Editor-in-Chief **Muratova A.Zh.**, *Doctor of Philosophy (PhD), L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Responsible Editor **Kassymzhanova A.A.**, *PhD, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Technical Secretary **Amirova B.K.** *doctoral student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

Editorial Board

Kevin Michael Beaver	PhD, Judith Rich Harris Professor of Criminology, College of Criminology and Criminal Justice, Florida State, United States of America
Thomas Hoffmann	Doctor of Law, Professor at Tallinn Technical University, Tallinn, Estonia
Marco Greggi	Doctor of Law, Professor, University of Ferrara, Ferrara, Italy
Lisitsa V.N.	leading researcher at the Institute of state and law of the RAS, Moscow, Russian Federation
Nicolas Hayoz	Professor at the University of Fribourg, Fribourg, Switzerland
Edward Juchniewicz	Doctor of Law, Professor, University of Gdańsk, Gdańsk, Poland
Wang Hong-wei	Doctor of Philosophy (PhD), Dean of the School of Law, Faculty of Social and Human Sciences, Harbin Institute of Technology, Harbin, China
Yücel Oğurlu	Doctor of Law, Professor, Rector, Istanbul Commerce University, Istanbul, Republic of Türkiye
Teleyuev G.	Doctor of Philosophy (PhD), Dean of the Faculty of Law and Economics, I. Zhansugurov Zhetysu University, Taldykorgan, Kazakhstan
Onlanbekova G.M.	Judge of the specialized Economic Court of Almaty, Almaty, Kazakhstan
Nurgaliyeva Ye.N.	Doctor of Law, Professor of the Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
Nukusheva A.A.	Candidate of Legal Sciences, Professor of the Department of Civil and Labor Law, E.A. Buketov Karaganda University, Karaganda, Kazakhstan
Nurgaliyev B.M.	Doctor of Law, Professor of the Department of Criminal Procedure, Bolashaq Academy, Karaganda, Kazakhstan
Akimzhanov T.K.	Doctor of Law, Professor, Director of the Research Institute of Law, Turan University, Almaty, Kazakhstan
Zhanibekov A.K.	Doctor of Philosophy (PhD), Professor, Head of the Rector's Office, M.Auezov South Kazakhstan research University, Shymkent, Kazakhstan
Galiakbarova G.G.	Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Secretary of the Board – Academic Secretary, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
Balgimbekova G.	Candidate of Law, Doctor of Philosophy (PhD), Director of the “Legal Studies and State Studies” Research Institute of the Faculty of Law, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan

Editorial address: 2, Satpayev str., of. 218 б.

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, 010008

Tel.: +7(7172) 709-500 (in. 31-410), E-mail: vest_law@enu.kz

Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N. Gumilyov Eurasian National University»

Periodicity: 4 times a year

Registered by the Ministry of Information and Communication of the Republic of Kazakhstan

Rediscount certificate № KZ10VPY00032635 from 19.02.2021

Printing House Address: 13/1 Kazhimukan str., Astana, Kazakhstan 010008

L.N. Gumilyov Eurasian National University

Tel.: +7 (7172) 709-500 (in.31-294)

Главный редактор: Сактаганова И.С.

к.ю.н., профессор, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Зам. главного редактора **Муратова А.Ж.**, PhD, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Ответственный секретарь **Касымжанова А.А.**, PhD, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Технический секретарь **Амирова Б.К.**, докторант, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Редакционная коллегия:

Кевин Майкл Бивер	Доктор философии (PhD), профессор криминологии имени Джудит Рич Харрис, Колледж криминологии и уголовного правосудия, штат Флорида, Соединённые Штаты Америки
Томас Хоффман	доктор права, профессор Таллинского технического университета, Таллин, Эстония
Марко Грегги	доктор права, профессор, Университет Феррары, Феррара, Италия
Лисица В.Н.	ведущий научный сотрудник Института государства и права РАН, Москва, Российская Федерация
Николас Хайоз	Профессор, Фрибургский университет, Фрибур, Швейцария
Эдвард Юхневич	доктор права, профессор, Гданьский университет, Гданьск, Польша
Ван Хунвэй	доктор философии (PhD), декан школы права факультета социальных и гуманитарных наук, Харбинский Политехнический Университет, Харбин, Китай
Юджель Огурлу	доктор права, профессор, ректор, Стамбульский торговый университет, Стамбул, Турецкая Республика
Телеуев Г.Б.	доктор философии PhD, декан факультета права и экономики, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан
Онланбекова Г.М.	судья специализированного экономического суда г. Алматы, Алматы, Казахстан
Нургалиева Е.Н.	доктор юридических наук, профессор кафедры конституционного и гражданского права, ЕНУ им. Л. Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Нукушева А.А.	кандидат юридических наук, профессор кафедры гражданского и трудового права, Карагандинский университет имени Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
Нургалиев Б.М.	доктор юридических наук, профессор кафедры уголовного процесса Bolashaq Academy, Караганда, Казахстан
Акимжанов Т.К.	доктор юридических наук, профессор, директор НИИ права университета Туран, Алматы, Казахстан
Жанибеков А.К.	доктор философии (PhD), профессор, руководитель аппарата ректора, Южно-Казахстанский исследовательский университет имени Мухтара Ауэзова, Шымкент, Казахстан
Галиакбарова Г.Г.	доктор философии (PhD), доцент, Секретарь Правления – Ученый секретарь, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
Балгимбекова Г.У.	кандидат юридических наук, доктор философии (PhD), директор НИИ «Правовых исследований и государствоведения» юридического факультета, Карагандинский университет имени академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. К. Сатпаева, 2

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, каб. 218

Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-294), E-mail: vest_law@enu.kz

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право

Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»

Периодичность: 4 раза в год

Зарегистрировано Министерством информации и коммуникаций Республики Казахстан.

Свидетельство о постановке на переучет № KZ10VPY00032635 от 19.02.2021 г.

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1,

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева

тел.: +7 (7172) 709–500 (вн.: 31-294)

**Л.Н. ГУМИЛЕВ АТЫНДАҒЫ ЕУРАЗИЯ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ
ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ**

**ВЕСТНИК ЕВРАЗИЙСКОГО НАЦИОНАЛЬНОГО УНИВЕРСИТЕТА
ИМЕНИ Л.Н. ГУМИЛЕВА. СЕРИЯ ПРАВО**

**BULLETIN OF L.N. GUMILYOV EURASIAN NATIONAL UNIVERSITY
LAW SERIES**

№1 (154)/2026

МАЗМҰНЫ

Конституциялық құқық

Б.С. Рахметулина, Д.М. Баймаханова, А.Б. Рахметулин

Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының шешімдерінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау тетігін нығайту мәселелері..... 11

М.Т. Джунусова, А.А. Калыбаева, М. Шауали

Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының нормативтік қаулыларының құқықтық сипаты: салыстырмалы құқықтық талдау..... 25

Әкімшілік құқық. Қаржы құқығы

Ж.С. Бердиярова, Ш.А. Саймова, Д.С. Абдуллаева

Жасанды интеллектіні пайдаланудың құқықтық мәселелері..... 41

Ә.А. Жақсылықбаева, С.Ж. Сулейменова, Н.А. Алдабергенова

Цифрлық активтердің түрлері мен классификациялануы: құқықтық аспект..... 51

А.А. Мукашева, О.Х. Нарзуллаев, Т.К. Нурекешов

Жануарларға жауапты қарауды мемлекеттік тетіктер арқылы қамтамасыз етудің ұлттық тәсілдері..... 68

Азаматтық құқық. Азаматтық процесс

А.А. Асылбекова, В.Б. Тапакова, М.И. Жумагулов

Азаматтық сот ісін жүргізуде уақыт ысырабынан келтірілген залалды өндіріп алу мәселелері..... 83

Лю Цуньхао, Хуо Зуихю

Медициналық жасаныды интеллектті қолдану жағдайындағы азаматтық-құқықтық жауапкершілік..... 97

А.К. Мүйденова, А.Ж. Исаева, М.А. Жұмаділова

Шетелдік тұлғалардың қатысуымен қаралатын азаматтық істерде сот ісін жүргізу тілі мен аударманың процессуалдық маңызы..... 114

А.Б. Тұрысбек, Е.Ж. Беисов, Ж.А. Исаева

Қазақстан Республикасындағы онлайн-туристік платформалардың құқықтық мәртебесі мен жауапкершілігін айқындау мәселелері..... 135

Еңбек құқығы

С.Б. Жаркенова, Г.Г. Галиакбарова

Стандартты емес жұмыспен қамту нысанында еңбек функцияларын жүзеге асыратын тұлғалардың еңбегін реттеудің құқықтық аспектілері..... 155

Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс

К.М. Бивер

Биоәлеуметтік және өмірлік жол криминологиясы тұрғысынан deepfake технологиялары мен әлеуметтік инженерияны қолданатын онлайн-алаяқтық бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру практикасын талдау..... 170

А.Р. Құттығалиева, С.Е. Ермұхаметова, А.К. Есенғазиева

Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықты қылмыстық-құқықтық жүйелік деликт ретінде қарастыру..... 183

А.Б. Мұхамеджан, А.С. Ибраева, С.Э. Асанова

Қазақстандағы кибербұзушылықты құқықтық реттеу мәселелері және оларды жою жолдары..... 205

Халықаралық құқық

Р.Н. Мамырбаев, М.А. Аюбаев, С.М. Сабитов

Халықаралық құқық тұрғысынан ТМД елдерінің пенитенциарлық жүйелері: енгізу тәжірибесінің салыстырмалы талдауы..... 218

Д.А. Мыктыбаева, Р.Ш. Давлетгильдеев

Шетелдегі Қазақстан азаматтарының еңбегін құқықтық реттеу: Қазақстан Республикасының заңнамасын жетілдіру үшін халықаралық құқық және шетелдік заңнамаларды пайдалану..... 233

А.Б. Сактаганова, И.С. Сактаганова, Б.У. Турегелдиев

Deepfake – алаяқтық пен әлеуметтік инженерияға қарсы іс-қимылдың құқықтық тәсілдерін салыстырмалы талдау: АҚШ, ЕО және Қазақстан Республикасының тәжірибесі..... 256

Б.С. Қаражан, М.А. Сарсембаев

Қазақстан Республикасының құқығы және халықаралық құқық контекстінде сутегі-көліктік машина жасаудың болашағы..... 270

СОДЕРЖАНИЕ

Конституционное право

Б.С. Рахметулина, Д.М. Баймаханова, А.Б. Рахметулин

Проблемы укрепления механизма защиты прав и свобод граждан в решениях Конституционного Суда Республики Казахстан..... 11

М.Т. Джунусова, А.А. Калыбаева, М. Шауали

Правовая природа нормативных постановлений Конституционного Суда Республики Казахстан: Сравнительно-правовой анализ..... 25

Административное право. Финансовое право

Ж.С. Бердиярова, Ш.А. Саймова, Д.С. Абдуллаева

Правовые вопросы использования искусственного интеллекта..... 41

Ә.А. Жақсылықбаева, С.Ж. Сулейменова, Н.А. Алдабергенова

Типы и классификация цифровых активов: правовой аспект..... 51

А.А.Мукашева, О.Х.Нарзуллаев, Т.К. Нурекешов

Национальные подходы к обеспечению ответственного обращения с животными через государственные механизмы..... 68

Гражданское право. Гражданский процесс

А.А. Асылбекова, В.Б. Тапакова, М.И. Жумагулов

Проблемы взыскания убытков, причиненных затягиванием времени в гражданском судопроизводстве..... 83

Лю Цуньхао, Хуо Зуихю

Гражданско-правовая ответственность в условиях применения медицинского искусственного интеллекта..... 97

А.К. Муйденнова, А.Ж. Исаева, М.А. Жумадилова

Язык судопроизводства и перевод как гарантия процессуальных прав иностранных лиц.... 114

А.Б. Турысбек, Е.Ж. Беисов, Ж.А. Исаева

Проблемы определения правового статуса и ответственности онлайн-туристических платформ в Республике Казахстан..... 135

Трудовое право

С.Б. Жаркенова, Г.Г. Галиакбарова

Правовые аспекты регулирования труда лиц, осуществляющих трудовые функции в форме нестандартной занятости..... 155

Уголовное право. Уголовный процесс

К.М. Бивер

Анализ практики досудебного расследования онлайн-мошенничества с использованием deepfake-технологий и социальной инженерии в биосоциальной и жизненно-путевой криминалогической перспективе..... 170

А.Р. Қуттығалиева, С.Е. Ермухаметова, А.К. Есенгазиева	
Рассмотрение бытового насилия как системного деликта в уголовно-правовой сфере..	183

А.Б. Мұхамеджан, А.С. Ибраева, С.Э. Асанова	
Проблемы правового регулирования кибернарушений в Казахстане и пути их устранения	205

Международное право

Р.Н. Мамырбаев, М.А. Аюбаев, С.М.Сабитов	
Пенитенциарные системы государств СНГ в контексте международного права: сравнительный анализ практик имплементации.....	218

Д.А. Мыктыбаева, Р.Ш. Давлетгильдеев	
Правовое регулирование труда казахстанских граждан за рубежом: использование международного права и зарубежного законодательства для совершенствования законодательства Республики Казахстан.....	233

А.Б. Сактаганова, И.С. Сактаганова, Б.У. Турегелдиев	
Сопоставительный анализ правовых подходов к противодействию deepfake-мошенничеству и социальной инженерии: опыт США, ЕС и Республики Казахстан.....	256

Б.С. Қаражан, М.А. Сарсембаев	
Перспективы водородно-транспортного машиностроения и экспорта его продукции в контексте права Республики Казахстан и международного права.....	270

CONTENT

Constitutional law

B.S. Rakhmetulina, D.M. Baimakhanova, A.B. Rakhmetulin

Problems of Enhancing the Protection Mechanism for Citizens' Rights and Freedoms in the Decisions of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan..... 11

M.T. Junussova, A.A. Kalybaeva, M. Shauli

Legal nature of regulative decisions of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan: comparative legal analysis..... 25

Administrative law. Financial law

Zh.S. Berdiyeva, Sh.A. Saimova, D.S. Abdullaeva

Legal problems of using artificial intelligence..... 41

A.A. Zhaksylykbayeva, S.Zh. Suleimenova, N.A. Aldabergenova

Types and classification of digital assets: legal aspect..... 51

A.A. Mukasheva, O.Kh. Narzullaev, T.K. Nurekeshov

National approaches to ensuring responsible animal treatment through state mechanisms..... 68

Civil law. Civil process

A.A. Asylbekova, V.B. Tapakova, M.I. Zhumagulov

Issues of recovery of damages caused by undue delay in civil proceedings..... 83

Liu Chunhao, Hou Ruixue

Research on Tort Liability in the Context of Medical Artificial Intelligence..... 97

A.K. Muidenova, A.Zh. Issayeva, M.A. Zhumadilova

The language of civil proceedings and interpretation as procedural guarantees for foreign persons..... 114

A.B. Turysbek, Ye.Zh. Beisov, Zh.A. Issayeva

Issues of determining the legal status and liability of online tourism platforms in the Republic of Kazakhstan..... 135

Labor Law

S.B. Zharkenova, G.G. Galiakbarova

Legal Aspects of Labor Regulation for Individuals Performing Non-Standard Employment Functions..... 155

Criminal law. Criminal process

K.M. Beaver

Pre-trial investigation of online fraud involving deepfake technologies and social engineering from a biosocial and life-course criminological perspective..... 170

A.R. Kuttygaliyeva, S.R. Yermukhametova, A.K. Yessengazyeva

Considering Domestic Violence as a Systemic Delict in the Criminal Law Framework..... 183

A.B. Mukhamedzhan, A.S. Ibrayeva, S.E. Assanova Problems of legal regulation of cyber violations in Kazakhstan and ways to eliminate them.....	205
--	-----

International law

R.N. Mamyrbaev, M.A. Ayubaev, S.M. Sabitov Penitentiary systems of cis countries in the context of international law: a comparative analysis of implementation practices.....	218
---	-----

D.A. Myktybayeva, R.Sh. Davletgildeev Legal regulation of labor of Kazakh citizens abroad: Use of international law and foreign legislation to improve the legislation of the Republic of Kazakhstan.....	233
---	-----

A.B. Saktaganova, I.S. Saktaganova, B.U. Turegeldiev Comparative analysis of legal approaches to countering deepfake fraud and social engineering: the experience of the USA, the EU and the Republic of Kazakhstan.....	256
--	-----

B.S. Karazhan, M.A. Sarsembayev The prospects of hydrogen transport engineering in the context of the law of the Republic of Kazakhstan and international law.....	270
--	-----

**Конституциялық құқық /Constitutional law/
Конституционное право**

IRSTI 10.15.59

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-154-1-11-24>

Scientific article

Problems of Enhancing the Protection Mechanism for Citizens' Rights and Freedoms in the Decisions of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan

B.S. Rakhmetulina^{*1}, D.M. Baimakhanova², A.B. Rakhmetulin³

¹Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, Kokshetau, Kazakhstan

^{2,3}Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

(E-mail: ¹bagdat_82@mail.ru, ²dina_405@mail.ru, ³adiyat_10@mail.ru)

Abstract. The article examines the problems of enhancing the mechanism for protecting citizens' rights and freedoms in the decisions and practice of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, focusing on both institutional development and societal factors influencing constitutional protection. The research addresses the central problem of insufficient effectiveness of constitutional safeguards, which is significantly affected by legal nihilism, low legal culture, and gaps in legislation that limit the full realization of constitutional rights. The object of the study is the system of constitutional protection of human and civil rights in Kazakhstan, while the subject is the functioning of the Constitutional Court, its jurisprudence, and the socio-legal conditions that determine the quality of constitutional justice.

The study establishes that the majority of constitutional appeals in Kazakhstan arise from citizens' legal illiteracy and misunderstandings regarding the Court's jurisdiction. The Constitutional Court's practice reveals numerous legislative inconsistencies in the areas of social protection, access to information, public service, and business regulation, demonstrating the urgent need for improved legal monitoring and more effective procedural mechanisms. The article concludes that strengthening legal education, increasing public awareness, and enhancing institutional guarantees of constitutional review are essential for ensuring the supremacy of the Constitution and improving access to justice.

Keywords: Constitutional Court, protection of rights and freedoms, normative resolution, constitutional control, Constitution, message, international experience.

Introduction

The safeguarding of citizens' rights and freedoms is a cornerstone of any state governed by the rule of law, ensuring that justice, fairness, and equality prevail in society. President Kassym-

Received: 01.07.2025. Accepted: 17.03.2026. Available online: 30.03.2026

11

^{*1}Corresponding author

Jomart Tokayev emphasizes: "We need to proactively work in all potentially problematic areas. Tools for predicting and preventing violations of citizens' rights should be developed. In many ways, the successful solution of this task depends on close cooperation with civil society" [1].

A key factor in the effective functioning of this system is the creation and support of an effective mechanism for the protection of rights and freedoms. In Kazakhstan, as a democratic State, the observance and respect of human rights are constitutionally guaranteed. It is necessary that this mechanism not only exists formally, but also ensures the protection of the interests of citizens, their confidence in justice and justice in practice. The importance of protecting rights and freedoms lies in providing citizens with the opportunity to defend their interests and express their opinions, and ensuring rights and freedoms contributes to the formation of a sustainable civil society where each individual has their own importance and feels protected.

An effective legal protection mechanism plays a key role in strengthening citizens' trust in the State. When people are confident that their rights are protected, they become more engaged as citizens, actively participating in public and political life and contributing to the country's development. It is especially crucial that state institutions, courts, and law enforcement agencies perform their duties professionally and independently, as they play a key role in safeguarding citizens' rights from arbitrariness and injustice. The Republic of Kazakhstan has a system of human rights institutions, which includes: the Constitutional Court, the Prosecutor's Office, the Ombudsman, and various public organizations. The Constitutional Court plays an important role in this mechanism.

The Constitutional Court is a body of constitutional control. Constitutional control is an independent sphere of activity of the state, serving to protect the political, legal, socio-economic and moral values of society, enshrined in the Basic Law. The fundamental principle of any State governed by the rule of law is the protection of the rights and freedoms of citizens. Therefore, the Constitutional Court plays an important role in ensuring these rights in our country. The Constitutional Court upholds the supremacy of the Constitution across the Republic of Kazakhstan. It reviews disputes involving constitutional rights violations and assesses the legality of acts impacting citizens' rights and freedoms. In carrying out its functions, the Court operates independently of individuals, organizations, government bodies, and officials, adhering strictly to the Constitution and Constitutional Law. It refrains from addressing matters that fall under the jurisdiction of other courts or state institutions. Despite progress in legal system development, challenges persist in the protection of citizens' rights, hindering its effectiveness. Therefore, it is crucial to address issues related to the protection of human and civil rights in the decisions of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan.

Literature review

A number of scholars have explored the protection of citizens' rights and freedoms through constitutional and comparative legal frameworks. Elvira Azimova (2023) emphasizes the importance of recognizing citizens as bearers of personal rights, arguing that legal mechanisms must prioritize individual protections in state decisions. Similarly, Sergey Udartsev (2023) highlights the significance of innovative approaches in legal practice, pointing to the need for continuous development of mechanisms to safeguard rights effectively.

Comparative perspectives provide additional insights into constitutional protection. Alexander Storozhev (2014) examines Spain's amparo procedure, demonstrating how specialized

legal remedies can ensure rapid and effective protection of constitutional rights. Nikolay Mironov (2007) analyzes Argentina's constitutional system post-1994 reforms, revealing how democratic transitions shape the mechanisms available for rights protection. Anastasia Khudoeshko (2012) extends this comparative analysis to several Latin American countries, focusing on the principles regulating amparo procedures in Venezuela, Uruguay, Argentina, Mexico, and Colombia, and highlighting the importance of procedural clarity and accessibility in guaranteeing citizens' rights.

European legal systems also offer instructive models. Lado Chanturia (2010) reviews the German legal system, emphasizing the structured mechanisms that integrate constitutional oversight with judicial enforcement. Alexey Antonov (2015) studies the Constitutional Council of France, particularly its formation and proposed reforms, providing insights into institutional design and the adaptability of constitutional bodies in protecting rights.

Materials and Methods

The research is based on a comprehensive qualitative and quantitative analysis of the constitutional protection mechanism in the Republic of Kazakhstan, using as material the decisions of the Constitutional Court, annual reports, statistical data on citizens' appeals, and legal acts adopted during and after the 2022 constitutional reforms. The object of the study is the system of constitutional review and its practical functioning in ensuring the protection of citizens' rights and freedoms. The primary research question examines how effectively the Constitutional Court safeguards constitutional rights and what institutional, legal, and socio-cultural factors influence this effectiveness. The working hypothesis suggests that the improvement of constitutional protection in Kazakhstan depends not only on legislative modernization but also on the level of legal culture and accessibility of judicial remedies. To evaluate this, the study incorporates a structured review of case materials, content analysis of court decisions, comparative examination of foreign constitutional protection mechanisms (amparo, tutela, constitutional appeal), and doctrinal legal analysis. Data collection was conducted using the official website of the Constitutional Court, state statistical portals, and open governmental databases; analysis was carried out using standard legal research software (Lexis-type national databases, document classifiers) with manual coding to ensure methodological transparency.

The research proceeded in several sequential stages: identification of key categories of constitutional violations reflected in the decisions of the Constitutional Court; classification of appeals by thematic clusters (bankruptcy, social protection, housing, public service restrictions); determination of legislative gaps recognized by the Court; and assessment of the correlation between legal deficiencies and socio-cultural factors such as legal nihilism. Comparative materials were selected from the constitutional systems of Mexico, Argentina, Colombia, Spain, Germany, and France, allowing for the formulation of evaluative criteria and benchmarking of foreign models relevant to Kazakhstan. The methodological toolkit includes comparative-legal analysis, formal-legal method, hermeneutic interpretation of constitutional norms, case-study approach, institutional analysis, and elements of sociological jurisprudence for interpreting legal culture factors. This combination of methods ensures reproducibility of the study: another researcher can replicate the sample of decisions, follow the same coding procedure, and reapply the comparative framework. The methodological design allows for a balanced evaluation of

both the strengths and weaknesses of Kazakhstan's constitutional protection mechanism and provides grounded recommendations for its further development.

Results and Discussion

Regulatory Resolution No. 3 of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan [2] examines the constitutionality of subitems 1 of paragraph 1 and paragraph 2 of Article 610 of the Tax Code of the Republic of Kazakhstan, which relate to the rates of state duty in the Constitutional Court and in courts [3], concerning the establishment of the amount of state duty for filing claims and petitions for the review of judicial acts in cassation. The appeal to the Constitutional Court was initiated by citizen Dosmagambetov E.N., who claimed a violation of his rights to access justice due to excessively high state fees.

The Constitutional Court emphasized that, according to the Constitution of the Republic of Kazakhstan (Articles 13 and 14), every citizen has the right to judicial protection [4]. This right is absolute and is not subject to restriction, and also presupposes equality before the law and the inadmissibility of discrimination, including on the basis of property status. In the opinion of the Constitutional Court, the establishment of a state fee in percentage terms may be permissible, but its amount should be such as not to restrict access to justice. The Court pointed out that the current legislation does not provide for a flexible mechanism to overcome obstacles related to the payment of state fees.

The legislation does not allow postponing or delaying payment of fees for persons in difficult financial situations, which creates obstacles for low-income citizens in exercising their constitutional right to judicial protection. The Constitutional Court ruled that the provisions of Article 610 of the Tax Code regarding the determination of the amount of the state fee [3] do not comply with the Constitution, as they do not provide equal access to justice. The Court drew attention to the need to review legislation to ensure that citizens in difficult financial situations can receive judicial protection.

This resolution emphasizes that the legislator should supplement the Tax Code with measures allowing for reasonable restrictions on the amount of state duty, deferral and installment payment, as well as provide for exemption from duty for persons with limited financial resources [2]. The Constitutional Court established that the Government of the Republic of Kazakhstan, no later than three months after the publication of this regulatory resolution, should submit to the Mazhilis of the Parliament of the Republic of Kazakhstan a draft law aimed at improving the legal regulation of the payment of state duties in courts. This approach is necessary for the realization of citizens' rights to judicial protection, established by the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

In its Regulatory Resolution No. 4 [5], the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan reviewed the complaint filed by citizen Argumbayev B.K. against subparagraph 6 of paragraph 3 of Article 16 of the Law "On Civil Service of the Republic of Kazakhstan" [6]. Argumbayev challenged the provision prohibiting the admission to public service of persons who were dismissed for disciplinary offenses discrediting the service. This provision does not allow such citizens to enter public service indefinitely, which, according to Argumbayev, violates the constitutional rights to equal access to public service.

The Constitution of Kazakhstan guarantees citizens equal access to public service; however, taking into account the specifics of public service and the high level of requirements for candidates,

the state has the right to impose restrictions [4]. These restrictions must be proportionate and serve the public interest without violating the principle of fairness. The Constitutional Court noted that the indefinite restriction imposed by the law on citizens dismissed for defamatory disciplinary offenses has no objective justification. It actually equates disciplinary responsibility with criminal punishment, which contradicts the principles of proportionality and fairness.

International treaties to which the Republic of Kazakhstan is a party provide for similar restrictions to prevent corruption and ensure the effectiveness of public service. However, unlike other types of responsibility, disciplinary punishment should not lead to a lifetime ban unnecessarily, as this infringes on the fundamental rights of citizens. The Constitutional Court ruled that the part of subparagraph 6 of paragraph 3 of Article 16 of the Law, which establishes an indefinite ban on entry into public service for citizens dismissed for disciplinary offenses [6], does not comply with the Constitution of Kazakhstan.

This ban distorts constitutional rights and freedoms, violating the principles of justice, proportionality and proportionality. The Government has been instructed to prepare legislative amendments within six months to eliminate the discrepancy. This resolution is a significant contribution to strengthening the legal mechanism for protecting the rights and freedoms of citizens of Kazakhstan. It emphasizes the importance of balancing public interests and individual rights of citizens. The Constitutional Court stated that the indefinite ban on holding public office for disciplinary offenses is disproportionate and violates constitutional rights such as the right to work and the right to equal access to public service. Thus, this decision contributes to the creation of a more equitable legal environment, where the protection of citizens' rights and freedoms occupies a central place in the public service system.

Consider the Normative Resolution of the Constitutional Court No. 5 [7]. Citizen Baizhumanov B.K., a former police lieutenant colonel, was voluntarily dismissed from the internal affairs bodies to the Armed Forces reserve on the basis of subparagraph 5) of paragraph 1 of Article 80 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Law Enforcement Service" [8]. After his dismissal, he became the recipient of a retirement pension. However, Baizhumanov was later found guilty of committing a moderate crime under part 2 of Article 433 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan for harboring a serious crime [9].

The court sentenced him to two years of restriction of liberty, deprivation of the right to hold positions in law enforcement agencies for a period of five years and deprivation of the special rank of "police lieutenant colonel" on the basis of Article 49 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan [9]. Based on this conviction and the order of the Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan No. 492 I/s dated September 12, 2019, by which Baizhumanov was stripped of his special rank, his pension provision was terminated on October 1, 2019. The decision to terminate payments was confirmed in repeated notifications from the Police Department and by a decision of the Judicial Board for Civil Cases of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated February 10, 2022, which overturned previous decisions supporting Baizhumanov.

Baizhumanov challenged the termination of payments, arguing that the deprivation of the title should not automatically lead to the loss of pension provision, since such provisions are not enshrined in law. The Constitutional Court considered the issue of compliance with the Constitution of the provisions of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Pension Provision in the Republic of Kazakhstan" [10] and the Law "On Law Enforcement Service" [8], which served as the basis for termination of pension payments to Baizhumanov.

The Court pointed to the following legal norms and principles. Firstly, paragraph 1 of Article 1 of the Constitution defines the Republic of Kazakhstan as a democratic, secular, legal and social state, the highest values of which are human rights and freedoms [4]. Secondly, paragraph 1 of article 28 of the Constitution guarantees citizens a minimum pension and social security based on age and other legal grounds [4]. Thirdly, paragraph 1 of article 39 of the Constitution establishes that the rights and freedoms of citizens may be restricted only in cases provided for by law, and only in those cases when it is necessary to protect the constitutional order, public order and other public interests [4].

According to subparagraph 3) of paragraph 1 of Article 10, paragraph 1 of Article 64 and paragraph 2 of Article 65 of the Law on Pension Provision, the right to pension payments for years of service is determined by the availability of relevant seniority at the time of dismissal [10]. Termination of payments is allowed only on the grounds provided for in paragraph 4 of Article 68 of the Law (in case of death of a pensioner or his departure for permanent residence outside Kazakhstan) [10]. The Constitutional Court pointed out that the deprivation of Baizhumanov's special title should not automatically entail the loss of the right to pension payments, unless the law contains a direct indication of this. The provisions of the Law on Pension Provision do not provide for the termination of pension payments to former law enforcement officers based on the loss of a special rank as a result of a court verdict.

This ruling by the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan is crucial for enhancing the protection of citizens' rights and freedoms. In this case, the Court protects the right of citizens to pension provision, emphasizing that termination of payments is possible only if there are clear and definite grounds in the law. The Constitutional Court stressed the importance of a rule-of-law State based on the principles of justice and the protection of citizens' rights guaranteed by the Constitution. Thus, the decision of the Constitutional Court has set an important precedent in strengthening the legal protection of citizens in Kazakhstan and ensuring that state authorities' actions align with constitutional guarantees of citizens' rights and freedoms.

The case of Citizen Baizhumanov has revealed several problems. The Law on Pension Provision does not contain clear and exhaustive grounds for termination of pension payments to former law enforcement officers. In Baizhumanov's case, the suspension of payments was linked to the loss of a title due to a criminal conviction. However, the law does not explicitly address the potential loss of pension rights in such circumstances. This leads to discrepancies and arbitrary interpretations, which negatively affects the protection of citizens' rights. Baizhumanov disputed the termination of his pension payments, citing a violation of his constitutional rights to social security, but the law enforcement system failed to provide him with adequate protection at the level of local courts and the Supreme Court. It required the intervention of the Constitutional Court in order to clarify the constitutional significance of the social rights of citizens. This indicates the weakness of the mechanism for protecting constitutional rights in other judicial instances, which leaves citizens without the necessary legal support.

The regulatory resolution of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan No. 10 specifically addresses a critical issue in enhancing the mechanism for safeguarding citizens' rights and freedoms [11]. This Regulatory Resolution raises the issue of limited access to judicial protection for certain categories of citizens, in this case, judges. A citizen, ex-judge Duisembiev K.K. challenged the rules regarding restrictions on appealing decisions of the Supreme Judicial Council, which, in his opinion, violated his right to judicial protection, enshrined in the Constitution. The Constitutional Court, although it recognized these provisions as consistent with the Constitution, pointed out the need to improve legislation on the rights of judges.

The Court stressed that the protection procedure should include additional guarantees, such as legislative regulation of criteria for evaluating the professional activities of judges. This resolution demonstrates that although the existing mechanism for protecting rights formally complies with the Constitution, it may not fully ensure the real protection of rights and freedoms. The recommendations for improving the legal norms outlined by the Constitutional Court confirm the existence of problems in the system and the need to modernize it. Thus, the resolution reflects the desire to strengthen the mechanism for protecting citizens' rights through the development of fairer and more effective judicial procedures, especially for persons whose rights are in special legal regimes, such as judges.

The problem of legal nihilism and insufficient legal culture among both citizens and officials is an important factor affecting the weakening of the mechanism for protecting citizens' rights and freedoms. A large number of violations of constitutional rights occur as a result of legal illiteracy, lack of proper awareness of the importance of protecting rights and freedoms, as well as lack of respect for legal norms and institutions. Since January 2023, people have often written complaints and appeals. But not always understanding, people turned there, due to the legal illiteracy of citizens. The Constitutional Court has no jurisdiction over all cases. That is, they consider only certain categories of cases, which are not within the competence of ordinary courts. The Constitutional Court received over 5,300 appeals from the subjects for consideration in 2023. Only 51 resolutions were accepted for consideration. 39% of the appeals were related to disagreements with court rulings, which fall outside the jurisdiction of the Constitutional Court [12]. Elvira Azimova noted: "There are appeals where people request debt payment or housing assistance, raising the question: why didn't the legal system function as required? Why did a Kazakhstani seek pension support from the Constitutional Court instead of the Ministry of Labor?" [13].

The solution to this problem may be the activation of legal education of the population. It is essential to implement a mandatory course on the fundamentals of human rights in both secondary and higher education, as it is important for everyone to understand their rights and responsibilities. Such measures will help strengthen citizens' trust in the Constitutional Court and the legal system as a whole.

The problem of legal culture also negatively affects the mechanism of protection of citizens' rights and freedoms. An example is situations where public authorities refuse to provide information to citizens, citing "document confidentiality," despite the fact that according to paragraph 2 of Article 20 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, every individual has the right to freely access and share information by any means not prohibited by law. [4].

Citizens, not knowing their rights and not trusting the legal system, rarely turned to courts or other instances to protect their rights. These cases show how low levels of legal literacy and distrust of institutions can hinder the protection of citizens' rights and freedoms. The intensification of legal education and raising the level of knowledge about rights among citizens are necessary for the effective functioning of the legal system.

Another important aspect of the Constitutional Court's role in safeguarding human and civil rights is its focus on these issues in its annual reports. The 2023 message from the Constitutional Court emphasizes that the 2022 constitutional reforms were a major advancement in protecting citizens' rights and freedoms. These reforms abolished the death penalty and provided citizens with the right to appeal to the Constitutional Court to review the constitutionality of laws. These changes foster democracy, decentralization, and the reduction of power monopolies, ultimately bolstering legal protections for citizens.

The creation of the Constitutional Court and the introduction of the institution of constitutional appeal allowed citizens to actively participate in the process of protecting their rights. Since the beginning of its work, more than 3,000 appeals from citizens have been received, which underlines the importance of the new body as a mechanism for restoring justice and bringing regulations in line with the Basic Law. Most of the appeals relate to bankruptcy, social protection, and housing issues. The problems of constitutional proceedings have revealed the need for stricter legal monitoring of regulatory legal acts. The Constitutional Court drew attention to gaps in legislation, such as the lack of a legal mechanism to overcome barriers to access to justice and insufficient legal regulation of witness protection in criminal proceedings. These issues require legislative improvements. Strengthening the institutional structure is aimed at ensuring the supremacy of the Constitution. The constitutional laws and regulatory resolutions in place enable the Constitutional Court to quickly address identified legal conflicts, thereby enhancing constitutional legality and reinforcing legal protections for the citizens of Kazakhstan [14].

The 2024 message from the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan underscores that constitutional reforms in Kazakhstan have established the foundation for democratic progress, enhanced protection of human rights, and reinforced the rule of law. The updated system includes the expansion of citizens' rights to appeal to the Constitutional Court, which strengthens constitutional control and increases confidence in judicial protection. The Constitutional Court notes that many citizens do not use human rights mechanisms due to a lack of awareness or distrust. In this regard, it is recommended to step up work on legal education of the population, including the provision of legal aid for socially vulnerable groups of citizens. The Court reviewed the norms of various codes and laws, identifying legal gaps and ambiguities that hinder the protection of citizens' rights. Among them are issues in legislation on public service, social protection, access to information and the right to business, which require improvements to ensure a balance between the interests of citizens and the state. Within the framework of the constitutional review, a number of provisions restricting the rights of citizens, such as bans on business activities for civil servants, were declared unconstitutional. The Court considers these decisions important for further improvement of legislation and prevention of abuse of law [15]. These conclusions emphasize that the work of the Constitutional Court is aimed at improving human rights capacity and ensuring constitutional legality, which is important for further strengthening the mechanisms for safeguarding citizens' rights and freedoms in Kazakhstan.

"The Constitutional Court is a key institution for protecting constitutional human and civil rights from violations in legislation. It doesn't replace general courts but provides macro-regulation by overturning laws or legal acts that contradict the Constitution. Its decisions safeguard the rights of many citizens in similar situations." [16] – emphasizes the Judge of the Constitutional Court Sergey Udartsev. In modern conditions, this mechanism should be able to adapt to changing conditions and challenges. The Constitutional Court plays a crucial role in maintaining constitutional control to protect the individual rights and freedoms outlined in the country's Basic Law. Despite the progress made, key tasks remain, including enhancing the accessibility and effectiveness of judicial protection, refining legal instruments, and improving procedures for handling cases in the Constitutional Court. To establish a more efficient system for safeguarding citizens' rights and freedoms that aligns with modern international standards, further enhancement of the constitutional control mechanism and strengthening institutional guarantees are essential.

The mechanism for protecting the rights and freedoms of citizens of different countries includes a variety of legal and institutional instruments adapted to the legal traditions and needs of civil society in these countries. It is recommended to focus on analyzing the mechanisms for protecting citizens' rights and freedoms in other countries.

The amparo procedure, for instance, is widely used in Latin American countries. The term "amparo" itself translates to protection, guardianship, or patronage. This remedy allows citizens to protect their fundamental rights and freedoms through judicial intervention. If the rights of citizens are violated by state bodies, individuals or legal entities, the amparo procedure is applied, which is a form of appeal against the decision of the authority. This model is founded on several key principles, including the principle of the injured party's initiative, the principle of personal and direct damage caused to the injured party, the principle that justice in the amparo procedure is administered exclusively by the court, the principle of the relativity of decisions, and the principle of the finality of the amparo procedure. These principles are fundamental to the Mexican amparo model, which was the first of its kind and has served as a model for other judicial systems. Amparo originated and was enshrined in the Constitution back in the 19th century. This is outlined in Articles 103 and 107 of the Mexican Constitution [17].

In Argentina, an amparo claim can be filed against any clearly arbitrary or illegal decision, action, or omission by public authorities that has harmed, violated, or infringed upon the rights and guarantees established by the Constitution or derived from it, or which poses an imminent threat of such consequences. However, this does not apply to the right to personal freedom and inviolability, for which the habeas corpus procedure is used. Initially, the problem is solved through administrative authorities before going to court or executing a court decision. This approach is used in monetary disputes and criminal cases, but is not suitable for cases of personal insults or issues related to constitutional violations [18].

In Colombia, amparo is called "tutela" and is considered one of the most accessible and popular rights protection mechanisms. The Colombian Constitution of 1991 introduced a system known as the "guardianship measure." This legal procedure is similar to amparo, but adapted for use in situations where there is a direct threat to any citizen of the country [19]. In Spain, under the current Constitution, the amparo procedure can be initiated by any individual or organization, regardless of nationality, as well as by the prosecutor or the Ombudsman, through the Constitutional Court. It serves to protect the rights guaranteed by the Constitution. This procedure is an additional mechanism that requires that all available alternative remedies in the courts of general jurisdiction be exhausted before applying to the Constitutional Court [17].

The Constitutional Court and the Constitutional Council are important institutions that ensure the observance of citizens' rights and freedoms. As mentioned earlier, these judicial authorities consider complaints of violations of rights, checking whether the actions of laws and authorities comply with the Constitution of the country. Therefore, it is also necessary to consider the mechanism of protection of citizens' rights and freedoms by constitutional control bodies in European countries.

The Federal Constitutional Court of Germany, "Bundesverfassungsgericht" is the highest court in Germany, and the first Constitutional Court established in post-war Europe. It examines complaints from citizens who believe that their fundamental rights have been violated by the State. The court's authority includes the possibility of repealing any law that contradicts the Constitution. It consists of 16 judges: half of them is chosen by the Bundestag, and the other half by the Bundesrat. Judges have been working for 12 years. The primary role of the court

is to interpret the country's Constitution and ensure that both federal and regional laws align with it. In addition, it resolves disputes between the lands or between the land and the federal government. Only the Federal Constitutional Court has the right to decide on the dissolution of a political party [20].

The Constitutional Council of France, the Conseil Constitutionnel, was formed in 1958 and also examines constitutional issues at the request of the President or government agencies. It consists of 9 people who are appointed for 9 years. A distinctive feature of this quasi-judicial body of constitutional control is that additional quotas are formed for former presidents of the Republic. He can make a judgment on the unconstitutionality of a law if it contradicts human rights and civil liberties enshrined in the French Constitution [21].

Conclusion

The analysis demonstrates that the effectiveness of the constitutional protection mechanism for citizens' rights and freedoms in the Republic of Kazakhstan largely depends on the degree of legal culture in society and the capacity of state institutions to ensure consistent constitutional compliance. The Constitutional Court's practice clearly shows that many violations originate not only from deficiencies in legislation but also from persistent legal illiteracy and institutional weaknesses that hinder access to justice. Strengthening constitutional legality, therefore, requires simultaneous improvement of legal norms, procedural mechanisms and public awareness.

The Constitutional Court has become a central institution in shaping Kazakhstan's modern human rights architecture, particularly after the 2022 constitutional reforms and the introduction of the constitutional appeal. Its jurisprudence highlights systemic gaps in laws regulating social protection, public service, access to information and business activity, underscoring the need for continuous legal monitoring and timely legislative intervention. By identifying unconstitutional restrictions and correcting inconsistencies, the Court enhances the responsiveness of the legal system and contributes to the broader transformation toward the rule of law.

Comparative analysis shows that Kazakhstan's evolving constitutional review model aligns with global trends, drawing conceptually closer to established mechanisms such as amparo in Latin America, tutela in Colombia and constitutional complaint procedures in European jurisdictions. These comparative insights reveal that strong constitutional justice functions effectively when supported by accessible remedies, institutional independence and a legally educated population. Further consolidation of Kazakhstan's constitutional control system, combined with systematic legal education and institutional strengthening, will be essential for ensuring durable guarantees of rights and freedoms and fostering a mature legal culture grounded in respect for the Constitution.

Contribution of the authors

Rakhmetulina B.S. – developed the overall concept and research framework of the study, formulated the key scientific problem and main conclusions. She coordinated the preparation of the article and critically reviewed the manuscript for significant intellectual content.

Baimakhanova D.M. – conducted the systematic analysis of the regulatory decisions of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan. She examined the legal challenges related to access to justice, public service restrictions, and pension rights revealed in these rulings. She

was responsible for drafting the core sections of the "Results and Discussion" related to these specific cases.

Rakhmetulin A.B. – was responsible for the conceptualization of the introduction, defining the research goals and objectives that formed the central part of the study. He prepared the "Introduction" and the "Materials and Methods" section, which included collecting materials on international practices of constitutional review.

References

1. Tokayev K.J.K. The Head of State held a meeting with representatives of the human rights protection system. - 2023, August 29th. <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-provel-vstrechu-s-predstaviteli-sistemy-zashchity-prav-cheloveka-297226> (accessed: 05.01.2025)
2. Normative Resolution of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan No. 3. - 2023, February 22nd. <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/documents/details/433407?lang=ru> (accessed: 05.01.2025)
3. Code of the Republic of Kazakhstan dated December 25, 2017 No. 120-VI "On Taxes and other Mandatory Payments to the Budget (Tax Code)" (with amendments and additions as of 01.01.2025) (accessed: 05.01.2025)
4. The Constitution of the Republic of Kazakhstan (adopted at the republican referendum on August 30, 1995) (with amendments and additions as of 09/19/2022)
5. Normative Resolution of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan No. 4. - 2023, March 6. <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/documents/details/439473?lang=ru> (accessed: 05.01.2025)
6. The Law of the Republic of Kazakhstan dated November 23, 2015 No. 416-V "On the Civil Service of the Republic of Kazakhstan" (with amendments and additions as of 01/22/2025) (accessed: 05.01.2025)
7. Normative Resolution of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan No. 5. - 2023, March 27th. <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/documents/details/447284?lang=ru>
8. The Law of the Republic of Kazakhstan dated January 6, 2011 No. 380-IV "On Law Enforcement Service" (with amendments and additions as of January 22, 2025)
9. The Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V (with amendments and additions as of 01.01.2025)
10. Law of the Republic of Kazakhstan dated June 21, 2013 No. 105-V "On Pension Provision in the Republic of Kazakhstan" (with amendments and additions as of 01.01.2023) (expired) (accessed: 05.01.2025)
11. Normative Resolution of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan No. 10. - 2023, The 21st of April. <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/documents/details/460546?lang=ru> (accessed: 05.01.2025)
12. A single platform for online resources of government agencies. On the results of the Constitutional Court's activities in 2023. – 2024, January 9th. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36792538&pos=4;-101#pos=4;-101 (accessed: 05.01.2025)
13. Azimova E.A. We need to see citizens with their personal rights. – 2023, February 8. <https://time.kz/articles/ugol/2023/02/08/elvira-azimova-my-dolzhen-videt-grazhdan-s-ih-lichnymi-pravami> (accessed: 10.01.2026)
14. Message of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan "On the state of constitutional legality in the Republic of Kazakhstan". – 2023, June 20th. <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/documents/details/484706?lang=ru> (accessed: 05.01.2025)

15. Message of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan "On the state of constitutional legality in the Republic of Kazakhstan". – 2024, June 21st. <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/documents/details/680610?lang=ru> (accessed: 05.01.2025)

16. Udartsev S.F. Two outstanding inventions of mankind. – 2023, August 23rd. <https://time.kz/blogs/hocu-skazat/2023/08/23/sergej-udartsev-dva-vydayushhihsya-izobreteniya-chelovechestva> (accessed: 10.01.2025)

17. Storozhev A.N. Protection of constitutional human and civil rights and freedoms in Spain (amparo procedure). - 2014, August 10th. <https://cyberleninka.ru/article/n/zaschita-konstitutsionnyh-prav-i-svobod-cheloveka-i-grazhdanina-v-ispanii-protsedura-amparo> (accessed: 05.01.2025)

18. Mironov N.M. Features of the Constitutional System of Argentina after the democratic transition and reform in 1994. - 2007. <https://cyberleninka.ru/article/n/osobennosti-konstitutsionnogo-stroya-argentina-posle-demokraticheskogo-perehoda-i-reformy-1994-goda> (accessed: 05.01.2025)

19. Khudoeshko A.A. Principles of legal regulation of the amparo procedure (comparative analysis of the legislation of Venezuela, Uruguay, Argentina, Mexico and Colombia). - 2012. <https://cyberleninka.ru/article/n/printsiy-pravovogo-regulirovaniya-protsedury-amparo-sravnitelnyy-analiz-zakonodatelstva-venesuely-urugvaya-argentina-meksiki-i> (accessed: 05.01.2025)

20. Chanturia L.L. The legal system of the Federal Republic of Germany. - 2010. https://sud.gov.kz/sites/default/files/pravovaya_sistema_germanii.pdf (accessed: 05.01.2025)

21. Antonov A.V. Constitutional Council of France: formation procedure and reform projects. - 2015. <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnyy-sovet-frantsii-poryadok-formirovaniya-i-proekty-reformirovaniya> (accessed: 05.01.2025)

Б.С. Рахметулина^{*1}, Д.М. Баймаханова², А.Б. Рахметулин³

¹Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан

^{2,3}Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

(E-mail: ¹bagdat_82@mail.ru, ²dina_405@mail.ru, ³adiyat_10@mail.ru)

Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының шешімдерінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау тетігін нығайту мәселелері

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының шешімдері мен тәжірибесінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау тетігін жетілдіру мәселелері қарастырылады, сонымен қатар конституциялық қорғауға ықпал ететін институционалдық даму мен қоғамдық факторларға назар аударылады. Зерттеу конституциялық кепілдіктердің жеткіліксіз тиімділігі мәселесін қарастырады, оған құқықтық нигилизм, құқықтық мәдениеттің төмендігі және конституциялық құқықтардың толық жүзеге асуына кедергі келтіретін заңнамалық олқылықтар айтарлықтай әсер етеді. Зерттеудің нысаны – Қазақстандағы адам және азамат құқықтарын конституциялық қорғау жүйесі, ал пәні – Конституциялық Соттың қызметі, оның құқық қолдану тәжірибесі және конституциялық әділдіктің сапасын айқындайтын әлеуметтік-құқықтық жағдайлар.

Зерттеу Қазақстандағы конституциялық шағымдардың басым бөлігі азаматтардың құқықтық сауатсыздығынан және Соттың құзыретіне қатысты түсінбеушіліктерінен туындайтынын анықтайды. Конституциялық Соттың тәжірибесі әлеуметтік қорғау, ақпаратқа қол жеткізу, мемлекеттік қызмет және кәсіпкерлікті реттеу салаларындағы көптеген заңнамалық сәйкес-

сіздіктерді көрсетеді, бұл құқықтық мониторингті жетілдірудің және неғұрлым тиімді іс жүргізу тетіктерінің қажеттілігін дәлелдейді. Мақала құқықтық білім беруді күшейту, қоғамдық хабардарлықты арттыру, конституциялық бақылаудың институционалдық кепілдіктерін нығайту, Конституцияның үстемдігін қамтамасыз ету және әділдікке қолжетімділікті жақсарту үшін маңызды екенін қорытындылайды.

Түйін сөздер: Конституциялық Сот, құқықтары мен бостандықтарын қорғау, нормативтік қаулы, конституциялық бақылау, Конституция, жолдау, халықаралық тәжірибе.

Б.С. Рахметулина*¹, Д.М. Баймаханова², А.Б. Рахметулин³

¹*Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан*

^{2,3}*Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан*

(E-mail: ¹bagdat_82@mail.ru, ²dina_405@mail.ru, ³adiyat_10@mail.ru)

Проблемы укрепления механизма защиты прав и свобод граждан в решениях Конституционного суда Республики Казахстан

Аннотация. Статья рассматривает проблемы совершенствования механизма защиты прав и свобод граждан в решениях и практике Конституционного суда Республики Казахстан, уделяя внимание как институциональному развитию, так и общественным факторам, влияющим на конституционную защиту. В исследовании затрагивается центральная проблема недостаточной эффективности конституционных гарантий, на которую существенно влияют правовой нигилизм, низкий уровень правовой культуры и пробелы в законодательстве, ограничивающие полноценную реализацию конституционных прав. Объектом исследования выступает система конституционной защиты прав человека и гражданина в Казахстане, тогда как предметом является функционирование Конституционного суда, его юриспруденция и социально-правовые условия, определяющие качество конституционного правосудия.

В исследовании установлено, что большинство конституционных обращений в Казахстане возникает из-за правовой неграмотности граждан и неправильного понимания ими компетенции суда. Практика Конституционного суда выявляет многочисленные несоответствия в законодательстве в сферах социальной защиты, доступа к информации, государственной службы и регулирования предпринимательства, что демонстрирует острую необходимость улучшения правового мониторинга и более эффективных процессуальных механизмов. В статье делается вывод, что укрепление правового просвещения, повышение общественной осведомленности и усиление институциональных гарантий конституционного контроля являются необходимыми условиями для обеспечения верховенства Конституции и улучшения доступа к правосудию.

Ключевые слова: Конституционный суд, защита прав и свобод, нормативное постановление, конституционный контроль, Конституция, послание, международный опыт.

Information about authors:

Rakhmetulina B.S. – corresponding author, Candidate of Law, Head of the Department of Law, Kokshetau University named after Sh. Ualikhanov, 020000, Abai Ave. 76, Kokshetau, Kazakhstan.

Baimakhanova D.M. – Doctor of Law, Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative Law, Al-Farabi Kazakh National University, 050040, 71 Al-Farabi Ave., Almaty, Kazakhstan.

Rakhmetulin A.B. – student, Al-Farabi Kazakh National University, 050040, 71 Al-Farabi Ave., Almaty, Kazakhstan.

Рахметулина Б.С. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының докторы, Құқық кафедрасының меңгерушісі, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, 020000, Абай даңғылы 76, Көкшетау, Қазақстан.

Баймаханова Д.М. – заң ғылымдарының докторы, мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық кафедрасының доценті, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, 050040, Аль-Фараби даңғылы, 71, Алматы, Қазақстан.

Рахметулин А.Б. – студент, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, 050040, Аль-Фараби даңғылы, 71, Алматы, Қазақстан.

Рахметулина Б.С. – автор для корреспонденции, кандидат юридических наук, заведующий кафедры Права, Кокшетауский университет имени Ш.Уалиханова, 020000, пр. Абая 76, Кокшетау, Казахстан.

Баймаханова Д.М. – доктор юридических наук, доцент кафедры теории и истории государства и права, конституционного и административного права, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, 050040, пр. Аль-Фараби 71, Алматы, Казахстан.

Рахметулин А.Б. – студент, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, 050040, пр. Аль-Фараби 71, Алматы, Казахстан.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Конституциялық құқық / Constitutional law / Конституционное право.

ХҒТАР 10.15.23
Ғылыми мақала

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-154-1-25-40>

Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының нормативтік қаулыларының құқықтық сипаты: салыстырмалы құқықтық талдау

М.Т. Джунусова*¹, А.А. Калыбаева², М. Шауали³

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Ж. Баласағын атындағы Қырғыз ұлттық университеті, Бішкек, Қырғызстан

³Қазақстан Республикасы ұлттық қауіпсіздік комитетінің академиясы, Алматы, Қазақстан

(E-mail: ¹dzhunusova_mt@enu.kz, ²alika.kalybaeva@gmail.com, ³ast_expert@mail.ru)

Аңдатпа. Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының нормативтік қаулыларының құқықтық табиғатын айқындау ұлттық құқық жүйесінің шекараларын белгілеудің маңызды аспектісі болып табылады. Зерттеудің өзектілігі 2026 жылғы 15 наурыздағы республикалық референдумда Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясының қабылдануына байланысты арта түседі, бұл конституциялық бақылау институтының және Қазақстан Республикасының Конституциялық Сот шешімдерінің құқықтық мәнін қайта пайымдауды талап етеді.

Мақалада Қазақстан жағдайында Конституциялық Соттың нормативтік қаулыларының құқықтық табиғаты, олардың ықпал ету рөлі мен құқықтық салдары салыстырмалы-құқықтық талдау негізінде жан-жақты қарастырылады. Зерттеу барысында Конституциялық Сот шешімдерінің міндеттілік сипаты, олардың орындалу тетіктері, сондай-ақ заң шығарушы, атқарушы және сот билігі тармақтарына әсері кешенді түрде талданады. Сонымен қатар, аталған шешімдердің құқықтық реттеу жүйесіндегі орны мен маңызы айқындалады.

Шет мемлекеттердің конституциялық соттарының тәжірибесімен салыстыру арқылы ұқсастықтар мен айырмашылықтар анықталып, мұндай актілердің құқықтық жүйенің қалыптасуы мен дамуына ықпалы бағаланады. Зерттеу нәтижесінде Конституциялық Сот шешімдерінің құқықтық қайнар көзі және құқық қолдану актісі ретіндегі екіұдай құқықтық табиғаты негізделеді, сондай-ақ олардың құқықтық реттеудегі рөлі мен маңызы ғылыми тұрғыдан тұжырымдалады.

Түйін сөздер: Қазақстан Республикасының Конституциялық соты, конституциялық іс жүргізу, конституциялық бақылау, өтініш, нормативтік қаулы, нормативтік-доктриналық сипаты, құқықтың қайнар көзі, құқық қолдану актісі.

Кіріспе

Конституциялық соттарды құрудың негізгі мақсаты – сот билігінің дәстүрлі құрылымынан шығып, Конституцияның орындалуын қамтамасыз ететін мамандандырылған сот органын құру. Конституциялық соттардың жұмыс істеуі билік тепе-теңдігін қамтамасыз етеді, сондай-ақ азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғауды күшейтеді.

Бүкіл әлемде конституциялық соттар конституциялық негізді қолдауда құқықтық жүйенің негізгі принциптерін қолдауда шешуші рөл атқарады. Қазақстан Республикасында Конституциялық Сот заң үстемдігін қамтамасыз етуде және Негізгі заңды түсіндіруде ең маңызды тірек ретінде әрекет етеді.

Қазіргі заң ғылымында конституциялық соттар шешімдерінің құқықтық табиғаты ғылыми қоғамдастық арасында мұндай шешімдердің құқық қолдану актілеріне немесе нормативтік құқықтық актілерге қатыстылығы туралы пікірталастардың болуына байланысты даулы болып табылады. Осыған байланысты Конституциялық Соттың әртүрлі конституциялық жүйелердегі нормативтік қаулыларының құқықтық табиғатын зерделеу және бұл жүйелерді Қазақстанның Конституциялық сотымен салыстыру мақсаты қойылды. Салыстырмалы тәсіл бұл шешімдердің қазақстандық құқық жүйесіндегі бірегей сипаттамаларын анықтауға және жан-жақты бағалау үшін халықаралық конституциялық соттардың шешімдерімен салыстыруға бағытталған.

Қазақстан Республикасындағы Конституциялық Соттың шешуші рөліне қарамастан, оның нормативтік қаулыларының құқықтық салдарларының тереңдігі мен кеңдігіне қатысты зерттеулерде түсінбеушілік бар. Бұл зерттеу өте маңызды, өйткені ол мәжбүрлеу механизмдерін және осы шешімдердің кеңірек әсерін терең түсінуді ұсына отырып, осы олқылықты толтыруға тырысады. Сонымен қатар, салыстырмалы талдау конституциялық құқық туралы жаһандық дискурсқа және әртүрлі құқықтық жүйелерде мұндай соттардың жұмыс істеуіне ықпал етуге бағытталған.

Сонымен қатар, Конституциялық Сот шешімдерінің Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына сәйкес құқық қолдану актісі болып табылатынын немесе әлі де нормативтік құқықтық акт болып табылатынын анықтау тұрғысында олардың құқықтық табиғатын анықтау қажет. Өйткені мұндай шешімдерді түсінуде күрделілік, екіұштылық және сәйкессіздік бар, олар бір жағынан құқық қолдану актісіне тән белгілерге ие болса, екінші жағынан нормативтік құқықтық актінің белгілері бар. Осылайша, зерттеу Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының шешімдерінің құқықтық табиғатын анықтауға тырысады.

Мәселені жан-жақты және тереңірек түсіну үшін алдымен Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының мәртебесіне, құзыретіне және қызметін ұйымдастыруға қысқаша тоқталып өткендігіміз жөн.

Қазақстан Республикасы 1995 жылы қабылданған Негізгі Заңы бар президенттік республика. Конституцияда биліктің атқарушы, заң шығарушы және сот тармақтары арасындағы өкілеттіктердің аражігін ажырату қарастырылған. Конституция өз азаматтарының өмір сүру, бостандық және меншік құқығы, сөз және дін бостандығы, саяси процеске қатысу құқығы сияқты негізгі құқықтары мен бостандықтарына кепілдік береді.

Қазақстандағы конституциялық іс жүргізу Конституциялық Соттың өкілеттіктерін жүзеге асырумен байланысты құқықтық процестердің жиынтығын қамтиды.

Атап айтқанда, конституциялық іс жүргізу ресми түсіндіруді жүзеге асыруды, Президент сайлауының, Құрылтай депутаттары сайлауының және республикалық референдумның дұрыстығы туралы мәселелерді шешуді, сондай-ақ нормативтік құқықтық актілердің Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкестігін қарауды қамтиды. Сонымен қатар, конституциялық бақылау шеңберінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғауға бағытталған тетіктер маңызды орын алады.

Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты – конституциялық бақылауды жүзеге асыратын және басқа соттар жүйесіне жатпайтын тәуелсіз орган. Конституциялық Сот қылмыстық, азаматтық және әкімшілік істер бойынша сот актілерін қарамайды және оларға тиісті құқықтық баға бермейді. Конституциялық Сот тек қана нормативтік құқықтық актілердің немесе олардың жекелеген ережелерінің Негізгі Заңға сәйкестігін тексереді. Сондай-ақ, Конституциялық Сот өзінің түпкілікті шешімдерінде заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар бере алады.

Конституциялық Сот Қазақстан Республикасының 2026 жылғы 15 наурыздағы республикалық референдумда қабылданған Конституциясына сәйкес Төрағадан және он судьядан тұрады. Судьяларды тағайындау тәртібі Конституцияда белгіленген және конституциялық бақылау органының тәуелсіздігін қамтамасыз етуге бағытталған.

Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты 2023 жылдан бастап жұмыс істейді және қазіргі уақытта оның қызметі Қазақстан Республикасының жаңа Конституциясымен, «Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты туралы» Қазақстан Республикасының Конституциялық заңымен, сондай-ақ Конституциялық Соттың нормативтік қаулыларымен реттеледі.

«Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық заңының 56-бабына сәйкес Конституциялық Соттың шешімдері нормативтік қаулылар, қорытындылар және хабарламалар нысанында қабылданады. Нормативтік қаулылар Конституциялық Соттың түпкілікті шешімдері ретінде жалпыға міндетті сипатқа ие және Қазақстан Республикасының қолданыстағы құқығының құрамдас бөлігі болып табылады.

Салыстыру үшін, 1958 жылы құрылған Француз Конституциялық Кеңесі заңнаманың конституцияға сәйкестігін тексеретін, бірақ онымен шектелмейтін өкілеттігі бар сот болып табылады. Францияның Конституциялық кеңесі өтініштерді қарайды, оның нәтижелері бойынша шешім қабылдайды. Бұл ретте Конституциялық Кеңес конституциялық бақылауды жүзеге асырумен қатар саяси, консультативтік-кеңесші сияқты бірқатар басқа да функцияларды атқарады, сондай-ақ Ұлттық Жиналыс, Сенат депутаттары мен Республика Президентін сайлау нәтижелерін бағалауды жүзеге асырады. Сондықтан Францияның Конституциялық Кеңесінің шешімдері өз өкілеттіктерінің түріне қарай бөлінеді: REF – референдум мәселелері бойынша қабылданған; ОРМА – Конституциялық Кеңестің қызметін ұйымдастыру мәселелері бойынша қабылданды.

Айта кетерлігі, адам құқықтарына қатысты даулар туындаған жағдайда Конституциялық Соттың заңдылықты орнатудағы және әлеуметтік тепе-теңдікті қалпына келтірудегі шешуші рөлі айқын. Конституциялық Соттың сот тәжірибесі конституциялық дауды шешуде дәйектілік танытқан жағдайларда дауласуы мүмкін кез келген тарап Сот шешімі негізінде өз құқықтарын қорғай алады [1].

Бұл жерде 1951 жылдан бері жұмыс істеп келе жатқан Германияның Федералдық конституциялық сотының қызметін атап өту қажет, оның құзыреті, көптеген шетелдік

конституциялық соттарға қарағанда кеңірек. Германияның Федералдық Конституциялық сотының юрисдикциясына федералды және аймақтық билік органдары арасындағы дауларды шешу, федералдық заңдар мен жер құқығының Германия Конституциясына сәйкестігіне қатысты мәселелерді шешу, жер құқығының федералдық заңдарға сәйкестігі туралы мәселелерді шешу кіреді. заң, азаматтардың Негізгі заңмен кепілдік берілген құқықтары мен бостандықтарының бұзылуы туралы арыздарын қарау, саяси партияларды конституциялық емес деп тану және сайлаулар мен депутаттық мандаттардың дұрыс өткізілуін қадағалау. Германияның Федералдық Конституциялық сотының сот тәжірибесінің жетістігі басқа елдерде де осындай өкілеттіктері бар конституциялық соттардың құрылуына әкелді [2].

Әдіснама

Негізгі зерттеу әдісі бақылау болды. Деректерді жинау және талдау зерттеу және бақылау негізінде жазбалар мен үзінділерді қолдану арқылы жүзеге асырылды. Бастапқы және қосымша мәліметтер зерттелді. Зерттеудің теориялық негізі ретінде қазақстандық және шетелдік ғалымдардың конституциялық құқық және адам құқықтарын қорғау жөніндегі еңбектері қарастырылды, атап айтқанда, конституциялық соттардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау тетігі ретіндегі қызметіне баса назар аударылды. адам және азамат. Сондай-ақ маңызды құрамдас бөлігі конституциялық соттардың шешімдерін зерттеу болды. Алынған мәліметтер алынған ақпаратты жүйелі талдауға және жүйелеуге ықпал етті.

Сондай-ақ оқу барысында жалпы ғылыми теориялық әдістер қолданылды. Ғылыми-теориялық материалды түсіну әдісі бүкіл жұмыстың негізі болды. Конституциялық соттардың нормативтік қаулыларын қарау және талдау кезінде салыстырмалы құқықтық талдау әдісі; жалпылау әдісі – конституциялық соттар шешімдерінің құқықтық табиғатының теориялық мәселелерін қарау кезінде; логикалық әдіс – проблемалық мәселелерді талдау кезінде.

Талқылау

Егеменді демократиялық елдерде конституциялық сот органдарын құру олардың құқықтық мемлекет ретінде қалыптасуы жолындағы маңызды оқиға болды. Сонымен қатар, бұл конституциялық сот төрелігі саласындағы доктриналық-құқықтық зерттеулердің күшеюіне себеп болды. Бұл ретте конституциялық бақылау органдарының шешімдерінің (актілерінің) құқықтық табиғатын олардың қызметінің қорытынды құжаты ретінде анықтау маңызды мәселе болды.

Қазіргі заң ғылымында конституциялық бақылау органдарының шешімдерінің құқықтық табиғаты туралы бірыңғай көзқарас жоқ. Кейбір ғалымдар Конституциялық Соттың шешімдерін олардың түсінігі мен мәніне қарай құқық қолдану актілерінің белгілі бір белгілеріне ие болуын ескере отырып (В.С. Нерсисянц) құқық қолдану актілеріне жатқызады.

Біріншіден, конституциялық сот органдары шешімдерінің өкілеттік және жалпы міндеттілігі жойылуы керек. Осылайша, «Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 62-бабының 1-тармағына сәйкес

Соттың нормативтік қаулылары мен қорытындылары Республиканың бүкіл аумағында жалпыға бірдей міндетті, түпкілікті және күшіне енбейді.

Екіншіден, шешімдерді құзыретті орган, бұл жағдайда конституциялық әділет органы шығарады. Үшіншіден, заңда белгіленген тәртіппен шешім қабылдау.

Аталған белгілер Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының шешімдерін құқық қолдану актісіне жатқызу үшін толық емес. Бұл ретте Конституциялық Соттың шешімдері мен құқық қолдану актілері арасында айтарлықтай айырмашылықтар бар.

Біріншіден, құқық қолдану актісі жеке айқындалған әрекет болып табылады, яғни нақты анықталған тұлғалар шеңберіне қатысты қабылданады. Конституциялық Соттың шешімдері де белгілі бір жағдайларда жеке сипатқа ие болуы мүмкін.

Мысалы, Конституциялық Сот Президент сайлауының, Құрылтай депутаттарын сайлаудың және республикалық референдумның дұрыстығы туралы шешімдер қабылдайды. Сонымен қатар, азаматтардың өтініштері бойынша олардың құқықтары мен бостандықтарына тікелей әсер ететін нормативтік құқықтық актілердің Конституцияға сәйкестігін қарайды. Осы тұрғыдан алғанда, Конституциялық Сот шешімдері жеке сипаттағы және нормативтік сипаттағы актілердің белгілерін өзінде үйлестіреді.

Конституциялық Соттың нормативтік қаулысының мазмұнында шағымның нысанасы, Конституциялық Сот белгілеген мән-жайлар, конституцияға сәйкестігі тексерілген нормативтік құқықтық актінің атауы мен деректемелері, шешімнің пайдасына дәлелдер көрсетіледі. Конституциялық сот келген, сондай-ақ түпкілікті шешімнің тікелей тұжырымы. Яғни, әрекеттің анықтығын Конституциялық соттың шешімінен байқауға болады, бірақ бұл сенімділік тар мағынада қарастырылмауы керек, мұны Конституциялық Соттың Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында жалпыға бірдей міндетті күші бар қаулыларының заңды күші, сондай-ақ Конституциялық Соттың түпкілікті шешімдер қабылдауының құқықтық салдары арқылы байқауға болады.

Сонымен қатар, құқық қолдану актісі жаңа құқық нормаларын шығармайды, бірақ нормативтік құқықтық актілерде қамтылған бұрыннан бар құқықтық нормалар мен нақты жағдайға қойылатын талаптарды қолданады.

Өз кезегінде, Конституциялық Соттың нормативтік қаулылары *ipso facto* түрде жаңа құқық нормаларын шығарады, атап айтқанда, бұрыннан бар нормативтік құқықтық актілерге өзгерістер енгізу арқылы. Осылайша, «2020 жылғы 29 маусымдағы Қазақстан Республикасы Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінің 168-бабы төртінші бөлігі бірінші абзацының Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкестігі туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының 2023 жылғы 6 қазандағы № 33-НП Қазақстан Республикасы Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінің 168-бабының төртінші бөлігінің бірінші абзацы жаңа интерпретацияда 147 (екінші бөлігі), 151 және 168 (екінші бөлігі)-баптарымен өзара байланыста Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес деп таныды.

Қорытындылай келе, құқық қолдану актісі тек бір реттік қолданысқа ие, сондықтан басқа ұқсас құқықтық жағдайларға қолданылмайды. Бұл ретте бұл ерекшелік Конституциялық Соттың шешімдеріне де қолданылмайды.

Бұдан Конституциялық Соттың шешімдері классикалық құқық қолдану актілерінен белгілі бір жағынан ерекшеленеді деген қорытынды жасауға болады. Жеке анықталған құқықтық актілерде жаңа құқық нормалары жасалмайды, жаңа құқықтық нормалар туындауы мүмкін емес. Керісінше, Конституциялық Соттың нормативтік қаулыларында

(шешімдерінде) құқықтың жаңа түсінігі, яғни құқықтық реттеу саласының кеңеюі болуы мүмкін.

Конституциялық бақылау органдарының шешімдерін сот прецеденттеріне жатқызатын бірқатар ғалымдарды (В.Д.Зоркин, Б.С. Ебзеев) бөлек атап өткен жөн. Ғалымдар оны мұндай шешімдердің заңдық күші Конституциялық Соттың қарау нысанасы болған құқық нормаларына ғана емес, сонымен қатар басқа нормативтік құқықтық актілерде қамтылған ұқсас құқықтық нормаларға да таралатынымен негіздейді [3].

Бұл ретте конституциялық бақылау органдарының шешімдерін келесі себептер бойынша толық сот прецеденттеріне жатқызуға болмайды:

сот прецедентінің мәні оны жоғары тұрған сот органының құруын және төмен тұрған соттардың ұқсас (бірдей) құқықтық даулар (істер) бойынша міндетті түрде қолдануын көздейді. Бұл Қазақстан Республикасының Конституциялық Сотына тән емес, өйткені ол сот жүйесіне кірмейді және жалпы юрисдикциядағы соттарға жатпайды, тиісінше басқа соттарға қатысты жоғары тұрған сот қызметін атқармайды;

сот прецедентінің туындауы нақты істі қарау және шешу кезінде туындайды және іске қатысты белгілі бір нақты мән-жайлар зерттеледі. Бұл негіз Конституциялық Сотқа да қолданылмайды, өйткені «Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты туралы» Қазақстан Республикасы Заңы 23-бабының 5-тармағы Конституциялық Сот тек қана құқық мәселелерін шешеді және шағымға негіз болған нақты мән-жайлар баға бермейді;

Конституциялық Соттың шешімдері сот прецедентінің мәніне қайшы келетін барлық құқық пайдаланушыларға таратылуға жатады.

Бұдан Конституциялық Соттың прецеденттік сипаттағы шешімдерін толығымен сот прецеденттеріне жатқызуға болмайды деген қорытынды жасауға болады.

Қазіргі уақытта заңгер ғалымдар конституциялық әділет органдарының шешімдерін құқықтың қайнар көзі ретінде тану туралы пікірлерін білдіруде. Конституциялық Соттың шешімдерін құқықтың қайнар көзі деп тану мәселесі конституциялық бақылау актілеріне тән құқықтық қасиеттерді анықтау негізінде көрсетілуі тиіс [4]. Бұл ретте Конституциялық Соттың шешімдері Негізгі Заңмен қатар конституциялық құқық қайнар көздерінің ерекше түрін құрайды, олардың негізгі ерекшелігі олардың нормативтік-доктриналық сипаты болып табылады деп есептеледі (В.В.Невинский, Ж.И. Овпесян, В.Н.Марченко). Бұл Конституциялық Соттың өкілеттіктерінің ерекшеліктерінен көрінеді, ол Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының нормативтік қаулыларын қолданыстағы қазақстандық заңнаманың бөлігі деп танумен расталады.

Қазақстандық ғалымдар да конституциялық соттардың шешімдерінде конституциялық құқықтың қайнар көздеріне тән белгілер бар деген ұстанымды алға тартты. Яғни, ерекше заңды күш, жалпы міндетті, құрылымдық және тікелей құқықтық әсер. Мұндай шешімдер қазіргі құқықтық жүйеге өзгерістер енгізеді [5]. Осылайша, шешімдер құқықтың арнайы (дәстүрлі емес) көздеріне айналады.

Профессор Е.Б. Абдрасулов құқықтық ұстанымдар туралы конституциялық бақылау органдарының құқықтық ұстанымы «конституциялық нормаларда шоғырландырылған түрде қамтылған көптеген әлеуетті мүмкіндіктер мен құқықтық мазмұнға бай ұстанымдарды анықтау» процесі немесе «қорытынды қаулының уәждемелік бөлігінің үзіндісі» деп атап өтті. конституциялық бақылау органының оның түпкілікті қорытындыларына байланысты және конституциялық норманың құқықтық түсінігін көрсететін» болса, оны ресімдеу және сыртқы объектілеу құқықтық нормалардың белгілеріне ие құқықтық нормаларды жасау арқылы жүзеге асырады [6].

Осылайша, конституциялық бақылау органы шешімнің (нормативтік қаулының) дәлелдеу бөлігінде баяндайтын құқықтық ұстаным қаулы бөлігіндегі заң нормаларында негізделген және объективті болып табылады және конституциялық бақылаудың мәні мен мағынасын түсіну үшін жалпыға міндетті стандарт ретінде әрекет етеді. Сонымен қатар сәйкес реттеу функциялары бар және нормативтік және жалпы міндетті сипаттағы белгілерге ие нормалар [6].

Бұл жерде 1995-2022 жылдар аралығында жұмыс істеген Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің қызметін атап өту қажет. Конституциялық Кеңестің шешімдері Конституциялық Сотпен күші жойылды деп танылмаған немесе қайта қаралмағандықтан, бүгінгі күнге дейін Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына енгізілген. Конституциялық Соттың қызмет ету кезеңінде «Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабының нормаларын халықаралық ұйымдар мен олардың органдарының шешімдерін орындау тәртібіне қатысты қолданыста ресми түсіндіру туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2009 жылғы 5 қарашадағы № 6 нормативтің қосымша қаулысы қабылданды.

Егер Конституциялық Кеңес конституциялық норманы әртүрлі түсіндіруден біреуін дұрыс деп қабылдап, Конституциялық Кеңестің нормативтік қаулысында көрініс тапса, ол объективті құқыққа енгізілген құқықтық норманың мәніне ие болды, қоғамдық қатынастарды реттеуді қамтамасыз етуді және қолданыстағы ұлттық заңнаманы жетілдірді [7]. Демек, Конституциялық Кеңестің нормативтік қаулылары құқықтың қайнар көзі болған екендігін дәлелдейді [8].

Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабына сәйкес Қазақстан Республикасында қолданылатын құқық Конституцияның, соған сәйкес заңдардың, өзге де нормативтік құқықтық актілердің, халықаралық шарттары мен Республиканың басқа да міндеттемелерінің, сондай-ақ Республика Конституциялық Сотының және Жоғарғы Соты нормативтік қаулыларының нормалары болып табылады. Сонымен бірге, Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының нормативтік қаулылары да «Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасы Заңы 4-бабы 1-тармағының мағынасына негізделіп, республика заңнамасының жүйесіне енгізілген.

Сонымен қатар, «Құқықтық актілер туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 10-бабының 5-тармағына сәйкес Қазақстан Республикасы Қауіпсіздік Кеңесі Төрағасының актілері, Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының және Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының нормативтік қаулылары нормативтік құқықтық актілердің осы бапта белгіленген сатысынан тыстұрады. Демек, Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының шешімдері басқа нормативтік актілермен сызықтық бағынуға жатпайды.

Республикадағы конституциялық-құқықтық ғылымның дамуына да, қазіргі қазақ конституционализмінің дамуына да Конституциялық Соттың ықпалы зор екені сөзсіз. Конституциялық Сотқа берілген өкілеттіктер шегінде заңдардың және (немесе) өзге де нормативтік құқықтық актілердің конституциялылығын тексеру туралы өтініштерді қарау нәтижелері бойынша оларда қамтылған жекелеген нормаларды Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес немесе сәйкес емес деп тану туралы нормативтік қаулы қабылдайды. Конституциялық Сот жекелеген нормаларды конституциялық емес деп қабылдай отырып, оларды жарамсыз деп таниды («Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 57-бабы).

Осылайша, Конституциялық Соттың шешімдеріне құқық нормаларын өзгертуге, толықтыруға, тоқтатуға немесе тоқтата тұруға бағытталған нормативтік құқықтық актінің қасиеттері берілген. Индонезияда Конституциялық сот шешімдері заңдар мен басқа да заң ережелерінің Конституцияға сәйкестігін де қарайды. Құқықтық нормалардың өзгеруі құқықты әзірлеу кезінде де, оны қабылдағаннан кейін де болуы мүмкін [9].

Құқықтық нормаларға конституциялық-құқықтық ықпал етудің тағы бір тәсілі конституциялық және соттық заң шығару болып табылады. Бұл жағдайда Сот жеке норманы заңды күшінен жарамсыз деп таниды, бұл оның автоматты түрде басқа нормамен ауыстырылуына әкеледі. Мысалы, "Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы" 2000 жылғы 25 желтоқсандағы Қазақстан Республикасы Конституциялық заңының 34-бабы 5-тармағының жекелеген ережелерінің Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкестігін қарау туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының 2023 жылғы 14 шілдедегі № 22-НҚ нормативтік қаулысы "Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы" Қазақстан Республикасы Конституциялық заңының 34-бабының 5-тармағы төмендегідей түсіндірмеде Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкес келеді деп танылсын: «кәсіби жарамсыздығына байланысты атқаратын лауазымына сай келмейді деген теріс себеппен өкілеттіктің тоқтатылуы лауазымынан босатылған судья үшін құқықтық салдарға әкеп соғу "Қазақстан Республикасының сот жүйесі мен судьяларының мәртебесі туралы" Қазақстан Республикасының Конституциялық заңы шеңберінде ғана болуға тиіс» деп көрсетті. Демек, жаңадан енгізілген норманың табиғаты белгілі бір түрлердің нормалары бір-бірімен корреляцияланған кезде "құқықтық симметрия" позициясынан жойылғанның сипатын бейнелейді [4].

«Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты туралы» Қазақстан Республикасының Заңында түпкілікті шешімдер қабылдаудың салдары қарастырылғанын атап өткендігіміз жөн. Атап айтқанда, конституциялық емес деп танылған, оның ішінде адам мен азаматтың Қазақстан Республикасының Конституциясында бекітілген құқықтары мен бостандықтарына нұқсан келтіретін заңдар мен өзге де құқықтық актілердің, олардың жекелеген ережелерінің Конституциялық Соттың шешімі немесе ол белгілеген күнінен бастап күші жойылды деп танылады және қолданылуға жатпайды.

Конституциялық соттар қабылдаған түпкілікті шешімдердің басқа да салдары бар. Осылайша, Румынияда Конституцияның 147-бабына сәйкес, Конституциялық Соттың шешімі жарияланғаннан кейін 45 күннен кейін қолданыстағы заңдар мен нормативтік құқықтық актілердің конституциялық емес деп танылған ережелері заңды күшін жоғалтады, егер осы кезеңде Парламент немесе Үкімет, жағдайға қарай, конституциялық емес ережелерді Конституцияның нормаларына сәйкес келтірмейді [10].

Осы тұрғыдан алғанда, конституциялық бақылау органдары қабылдайтын шешімдердің нақты құқықтық салдары мемлекеттердің құқықтық жүйесіне байланысты әртүрлі болатынын және олардың құқықтық реттеу тетіктеріне тікелей ықпал ететінін атап өтуге болады.

Сонымен қатар, Конституциялық Соттың өкілеттігі конституциялық бақылауды жүзеге асырудың осы әдісімен шектелмейді. Конституциялық Соттың өкілеттіктеріне Қазақстан Республикасы заңнамасының нормаларын түсіндіру, яғни қолданыстағы заңнама нормаларын өзгертпей түсіндіру жатады. Бұл тәсіл нормативтік құқықтық ортаны түзетуге сәйкес келеді. Олардың қатарында "Қазақстан Республикасы Конституциясының 62-бабының

4-тармағын ресми түсіндіру туралы" Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының 2023 жылғы 10 қаңтардағы № 2, «Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің "Қазақстан Республикасы Конституциясының

4-бабының нормаларын халықаралық ұйымдар мен олардың органдарының шешімдерін орындау тәртібіне қатысты қолданыста ресми түсіндіру туралы" 2009 жылғы 5 қарашадағы № 6 нормативтік қаулысының қарар бөлігіндегі

2 және 4-тармақтарына түсіндірме беру туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының 2023 жылғы 22 мамырдағы № 17-НҚ қосымша қаулысы нормативтік қаулысы жатады.

Нәтижелер

Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының реттеуші ортадағы рөлі олардың классикалық мағынасында берілген нормашығармашылық функцияларымен ғана емес, сонымен қатар конституциялық бақылау өкілеттігінің жоғарыда аталған сипаттамаларымен де айқындалады деп қорытынды жасауға болады.

Конституциялық Сот шешімдерінің құқықтық табиғатының тағы бір қыры оның доктриналық мәні бар құқықтық бірлікте көрінетін шешімдерінің нормативтілігінде жатыр.

Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының нормативтік қаулылары жоғары ақпараттық, құқықтық-талдамалық байлығымен және жинақтылығымен сипатталады. Олардағы конституциялық және түсіндірме сипаттамалар елдің ең жоғары құндылықтарын білдіреді. Сонымен қатар, Конституциялық Соттың шешімдері қазақстандық қоғамның қоғамдық және жеке мүдделері арасындағы тепе-теңдіктің бір түрі ретінде әрекет етеді. Әрбір шешім концептуалды доктриналық тәсілдер мен заманауи конституционализмді түсіндіреді, бұл оларға ресми конституциялық доктриналық сипаттамаларын береді.

Конституциялық Сот шешімдерінің құқықтық табиғатының тағы бір қыры оның доктриналық мәні бар құқықтық бірлікте көрінетін шешімдерінің нормативтілігінде жатыр.

Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының нормативтік қаулылары жоғары ақпараттық, құқықтық-талдамалық байлығымен және жинақтылығымен сипатталады. Олардағы конституциялық және түсіндірме сипаттамалар елдің ең жоғары құндылықтарын білдіреді. Сонымен қатар, Конституциялық Соттың шешімдері қазақстандық қоғамның қоғамдық және жеке мүдделері арасындағы тепе-теңдіктің бір түрі ретінде әрекет етеді, бұл оның құқықтық жүйедегі іргелі рөлін айқындайды[11].

Сонымен қатар, Конституциялық Соттың Қазақстан Республикасының Конституциясына негізделген шешімдерінде қамтылған идеялары, тәсілдері, қағидаттары, сондай-ақ оның елдегі саяси, әлеуметтік, экономикалық, мәдени өзгерістерге тікелей қатысы және құқықтық реттеу мәселелері іргелі және аса маңызды қатынастар Конституциялық Соттың шешімдеріне жалпыға міндетті және нормативтік доктриналдылық береді.

Конституциялық соттың конституциялық аспектідегі қоғамдық қатынастарды реттеу саласына бағытталған нормативтік қаулылары конституциялық құқықтың қайнар көзі болып табылады. Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты тек қана құқық мәселелерін шешетініне және шағымдануға негіз болған нақты мән-жайларды

бағаламауына қарамастан («Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 23-бабы), оның шешімдері конституциялық құқықтың нормативтік және доктриналдық қайнар көздері ретінде құқықтық мазмұнға ие, яғни заңдар мен нормативтік құқықтық актілердің Қазақстан Республикасының Конституциясына сәйкестігін бағалау кезінде Сот маңызды мәселелерді конституциялық принциптерге және құндылықтарға сүйене отырып шешеді.

Осы аспектіде қазіргі қазақ конституционализмінің прогрессивті дамуының маңызды үрдісін байқауға болады.

Конституциялық Соттың шешімдері салалық заңнаманың қайнар көзі ретінде, конституциялық аспектіні неғұрлым нақты қатынастардың мазмұнында көрсетеді, мысалы, құқықтық қатынастардың әлеуметтік, еңбек, тұрғын үй, экономикалық салаларында. Яғни, Сот шығарған шешім еліміздің құқықтық кеңістігінде нормативтік бірлік тудырады. Өйткені субъектілердің өтініштерін қарау барысында Сот құқықтың конституциялық және салалық аспектілері арасында объективті байланысты табады. Бұл конституциялық сот төрелігінің қоғамның және жалпы мемлекеттің құқықтық дамуына ықпал етудің әртүрлі тәсілдерімен қамтамасыз етіледі.

Салалық институттардың конституциялық негізделуінің жарқын мысалы ретінде азамат Б.Қ.Аргумбаевтың Қазақстан Республикасы Конституциясының «Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 16-бабы 3-тармағының б) тармақшасына сәйкестігін анықтау туралы өтінішін қарау қорытындысы бойынша Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының шешімі табылады. Сот өз шешімінде бұл норманы мемлекеттік қызметтің беделін түсіретін тәртіптік теріс қылық жасағаны үшін жұмыстан шығарылғандардың мемлекеттік қызметке кіруіне мерзімсіз тыйым салуды белгілеу бөлігінде, тәртіптік жазалау шараларынан туындайтын құқықтық шектеулердің, сонымен қатар мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы құқық бұзушылықтар үшін әкімшілік және қылмыстық жауапкершілік пропорционалдылығының болмауына байланысты конституциялық емес деп таныды. Осылайша, Конституциялық Сот алғаш рет мемлекеттік қызметке қабылдау туралы қаулы шығарған тәртіптік теріс қылық жасаған адамдардың мемлекеттік қызметке кіруіне конституциялық емес мерзімсіз тыйым салуға конституциялық-құқықтық негіздеме берді.

Конституциялық Сот шешімдерінің әлеуметтік-құқықтық салаға әсер етуінің екінші жағы шағым нысаны дауланатын нормаларды реттеу саласына жататын қатынастардың конституциялық сипатын негіздеу арқылы қамтамасыз етіледі.

Осылайша, Конституциялық Сот 2023 жылғы 25 қыркүйектегі № 30-НП нормативтік қаулысында Қазақстан Республикасы өзін әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтыра отырып, лайықты өмір сүру үшін, азаматтар үшін және жеке тұлғаның еркін дамуына жағдай жасау арқылы әлеуметтік теңсіздікті жою міндетін өзіне алады деген қорытындыға келді. Бұл ереже сондай-ақ Қазақстан Республикасының бірінші кезекте халықтың әлеуметтік осал топтарына, сондай-ақ табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлар салдарынан зардап шеккен басқа да тұлғаларға қолдау көрсететінін білдіреді. Табиғи және техногендік сипаттағы төтенше жағдайлардан, қолайсыз экологиялық жағдайлардан, төтенше экологиялық жағдайлар мен экологиялық апаттардан зардап шеккен азаматтар мұндай көмекті алушылар болып табылады. Осыған орай, Сот Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабының 1-тармағына сілтеме жасайды,

ол азаматтар мен мемлекет арасындағы қатынастардың ерекше сипатын туындатады, ол мемлекет өз құқығын қамтамасыз ету міндетін өзіне алуынан тұрады. азаматтардың осы санатына қолдау көрсету.

Конституциялық Сот қаулыларының құқық қайнар көзі ретіндегі құқықтық табиғаты олардың мазмұнында баяндалған құқықтық ұстанымдарға тікелей байланысты. Конституциялық Соттың шешімі конституциялық сот төрелігінің біртұтас ажырамас актісі болып табылады, оның ішкі құрылымы мен мазмұны тұжырымдамалық, теориялық және конституциялық құқықтық дәлелдер мен дәлелдеу логикасына бағынады. Олардың өзара байланысында олар түпкілікті қорытындының мазмұнын анықтайды және шағым бойынша шешімнің мәнін құрайды [4].

Соттың құқықтық позициясы – бұл жеке ереже ретінде де көрініс табатын және қиылысатын идеяны білдіретін және біртұтас субъекті мен мақсатты бағыттылығымен сипатталатын, шағымды қарау қорытындысы бойынша Сот тұжырымдаған маңызды құқықтық идеялардың бірі, сондай-ақ Конституциялық Соттың түпкілікті шешімінің қарар бөлігіне логикалық бағынысты болатын жалпы конституциялық принциптер болып табылады.

Құқықтық позициялардың құқықтық жалпы міндеттілік сияқты қасиетіне де назар аудару керек. Конституциялық Соттың заңды ұстанымдары оның шешімдері сияқты заңды күшке ие. Сонымен, «Қазақстан Республикасының Конституциялық Соты туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 62-бабында Конституциялық Соттың нормативтік қаулылары мен қорытындылары Қазақстан Республикасының бүкіл аумағында жалпыға бірдей міндетті, түпкілікті және күшіне енбейді деп көрсетілген. Ресми, міндетті сипаты Конституциялық Соттың құқықтық ұстанымдарын барынша құқықтық нормалардың талаптарына жақындатады.

Конституциялық Соттың құқықтық ұстанымдарының жалпы сипатын атап өту қажет. Бұл қасиет Соттың шешімінде көрсетілген ұстанымның Қазақстан Республикасының бүкіл аумағындағы барлық құқық субъектілеріне қатыстылығында ғана емес. Осы жалпылық қасиетінен басқа, Соттың құқықтық жағдайы Конституциялық Сотта қарау нысанасына айналған бір нақты іске ғана емес, сондай-ақ заң саласында кездесетін осыған ұқсас барлық істерге де қатыстылығы жағынан да жалпы болып табылады.

Қорытынды

Зерттелетін мәселені – Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының қаулыларының құқықтық табиғатын қарау нәтижелерін қорытындылай келе, оған заң ғылымында нақты шешуші жауап жоқ екендігін атап өтеміз. Конституциялық Соттың қаулылары өздерінің құқықтық қасиеттерінен айырылмағандықтан, құқық қолдану актісімен қатар нормативтік құқықтық актінің де белгілеріне ие. Сондықтан біз Қазақстан Республикасы Конституциялық Сотының шешімдерінің екі жақты болуы мүмкін екендігін атап өтеміз.

Сонымен бірге Конституциялық Соттың шешімдерін құқық қолдану актісіне немесе нормативтік құқықтық актілерге толығымен жатқызуға мүмкіндік бермейтін бірқатар елеулі айрықша белгілер мен қайшылықтар бар.

Тиісінше, оларды қабылдаудың салдарларының, заңдық күші мен әрекетінің көлемінің ерекше жағдайларының болуына негізделе отырып, оларды ерекше түрдегі қайнар көз немесе атипті құқық көзі ретінде қарастыру керек.

Конституциялық Сот шешімдерінің берілген құқықтық сипаттамалары олардың нормативтік және конституциялық-доктриналдық принциптерді қамтитын ерекше құқық қайнар көзі болып табылатындығы туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Конституциялық Соттың нормативтік қаулылары Конституциялық Соттың нақты өтінішті қарау қорытындысы бойынша қабылдаған шешімі шеңберінде конституциялық сот төрелігін жүзеге асыру тәртібімен негізделген құқық мәселелері бойынша дәлелді қорытындылар, әдістемелік нұсқаулар мен бағалар ретінде ұсынылады.

Конституциялық Соттың шешімдері тек нормативтік бағдар ретінде ғана емес, сонымен қатар Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасын қалыптастыратын негізгі бағдар ретінде де қызмет етуде. Конституциялық соттың нақты тұжырымдалған, конституциялық және доктриналдық принциптермен бекітілген тұжырымдары оқшауланған сот істерінің шеңберінен шығады. Олар заңдарды Конституцияға сәйкес түсіндіру мен қолдануда заңгер ғалымдарға, саясаткерлерге және сот жүйесіне басшылық жасау арқылы болашақ заң ғылымының негізін құрайды.

Сонымен қатар, бұл шешімдер нақты құқықтық дауларды шешіп қана қоймайды, сонымен қатар Конституцияда бекітілген шекаралар мен принциптерді белгілей отырып, заңнама мен үкіметтің іс-әрекетінің кеңірек бағытына ықпал ету күші бар, бұл шешімдер заң үстемдігін қамтамасыз етуде маңызды рөл атқарады және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғаудағы шешуші рөл атқарады.

Алғыс айту

Авторлар ғылыми жетекші, заң ғылымдарының докторы, профессор **Абдрасулов Ермек Баяхметұлына** зерттеу тақырыбы бойынша кеңес бергені, маңызды пікірлері мен ұсыныстары үшін, сондай-ақ мақаланың қолжазбасын сыни тұрғыдан қарауға және ерекше маңызды түзетулер енгізуге практикалық көмегі үшін ерекше алғысын білдіреді.

Авторлардың қосқан үлесі

М.Т. Джунусованың қосқан үлесі зерттеу тұжырымдамасын қалыптастырудан, ғылыми мақаланың негізгі идеясын әзірлеуден және зерттеу жоспарын құрудан тұрды (жұмыстың кезеңдерін, мерзімдерін және күтілетін нәтижелерін айқындау). Сондай-ақ автор зерттеу әдіснамасын әзірлеуге, әдебиеттерді жинақтауға және оларды талдауға жетекшілік етті, мақаланың құрылымын қалыптастырды.

А.А. Калыбаеваның қосқан үлесі зерттеу нәтижелерін интерпретациялау мен теориялық тұрғыдан негіздеуге, мақаланың мазмұнын сыни тұрғыдан қайта қарауға және жетілдіруге бағытталды. Автор мақаланың соңғы нұсқасын бекітуге қатысып, зерттеу жұмысының барлық аспектілері үшін жауапкершілікті бөліседі.

М. Шауалидің қосқан үлесі ғылыми деректерді жинау және талдау, зерттеу нәтижелерін жүйелеу, негізгі тұжырымдарды қалыптастыру болды. Сонымен қатар автор мақаланың бастапқы қолжазбасын дайындап, мәтінді редакциялауға қатысты.

Әдебиеттер тізімі

1. Valea, D.C. (2012) «The role of the Romanian constitutional court in protecting and promoting human fundamental rights and freedoms», *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 46, pp. 5548–5553.

2. Меллингхофф, Р. (2007) «Германияның Федералдық конституциялық сотының міндеттері мен мәртебесі және оның басқа еуропалық соттармен қарым-қатынасы», Салыстырмалы конституциялық шолу, 4(61), стр. 127-131.
3. Баранова, С.А. и Мышенко, А.А. (2017) «О правовой природе решений Конституционного Суда Российской Федерации», Вопросы российского и международного права, (9А), стр. 61–70.
4. Бондарь, Н.С. (2007) «Нормативный и доктринальный характер решений Конституционного Суда Российской Федерации как источника права», Журнал российского права, 4, стр. 75–82.
5. Тусупова, А.Ж. (2014) «Қазақстан Республикасының конституциялық құқығының қайнар көздерінің жүйесі», ҚазҰУ хабаршысы. Құқық сериясы, 2(70), стр. 40-47.
6. Абдрасулов, Е.Б. (без даты) «Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің нормативтік қаулыларындағы құқықтық қалыптасу және құқықтық қайта құру», [Электрондық ресурс]. Доступно по адресу: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=31434841 (қаралған күні: 12 қаңтар 2026 ж.).
7. Абдрасулов, Е.Б. (без даты) «Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің құқықтық ұстанымдары мен ережелері және олардың ұлттық заңнаманы дамыту мен жетілдірудегі рөлі», [Электрондық ресурс]. Доступно по адресу: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=31396694 (қаралған күні: 10 қаңтар 2026 ж.).
8. Воронцова, И.В. (2010) «Конституционные судебные акты в законодательстве стран СНГ», Казанский социально-гуманитарный вестник, (1), стр. 66–69.
9. Kartika, A.W. (2021) «The existence of decision norms of the Constitutional Court as a source of legislative and executive laws», Lentera Hukum, 6(2), pp. 309–320.
10. Franguloiu, S., Heghes, N.E. and Patraus, M. (2023) «The effects of the Romanian Constitutional Court decisions in the extradition proceedings between Romania and the United States of America», RAIS Conference Proceedings, (1), pp. 95–102.
11. Kalmaganbetova, D.B. and Yessentemirova, A. (2025) «The constitutional court as a foundation of legal defense in Kazakhstan», Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Серия Право, 2(151), pp. 79–87. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-151-2-79-87>

М.Т. Джунусова*¹, А.А. Калыбаева², М. Шауали³

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Кыргызский национальный университет имени Ж. Баласагына, Бишкек, Кыргызстан

³Академия Комитета национальной безопасности Республики Казахстан, Алматы, Казахстан

Правовая природа нормативных постановлений Конституционного Суда Республики Казахстан: Сравнительно-правовой анализ

Аннотация. Определение правовой природы нормативных постановлений Конституционного Суда Республики Казахстан является важным аспектом установления границ национальной правовой системы. Актуальность исследования усиливается в связи с принятием новой Конституции Республики Казахстан на республиканском референдуме 15 марта 2026 года, что требует переосмысления роли института конституционного контроля и правового значения решений Конституционного Суда Республики Казахстан.

В статье рассматриваются правовая природа нормативных постановлений Конституционного Суда, их влияние и правовые последствия в Республике Казахстан на основе сравнительно-

правового анализа. В ходе исследования анализируется обязательный характер решений Конституционного Суда, механизмы их исполнения, а также их воздействие на законодательную, исполнительную и судебную ветви власти. Кроме того, определяется место и значение данных решений в системе правового регулирования.

Путем сопоставления с практикой конституционных судов зарубежных государств выявляются сходства и различия, а также оценивается влияние таких актов на формирование и развитие правовой системы. В результате исследования обосновывается двойственная правовая природа решений Конституционного Суда как источника права и акта правоприменения, а также формулируется их роль и значение в правовом регулировании.

Ключевые слова: Конституционный Суд Республики Казахстан, конституционное судопроизводство, конституционный контроль, обращение, нормативное постановление, нормативно-доктринальная природа, источник права, правоприменительный акт.

M.T. Junussova^{*1}, A.A. Kalybaeva², M. Shauali³

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

²*Kyrgyz National University, Bishkek, Kyrgyzstan*

³*Academy of the National Committee of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan*

Legal nature of regulative decisions of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan: comparative legal analysis

Abstract. The determination of the legal nature of the normative resolutions of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan is an important aspect of defining the boundaries of the national legal system. The relevance of the study is enhanced by the adoption of the new Constitution of the Republic of Kazakhstan at the republican referendum on 15 March 2026, which necessitates a reconsideration of the role of constitutional review and the legal significance of the decisions of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan.

The article examines the legal nature of the normative resolutions of the Constitutional Court, their impact and legal consequences in the context of Kazakhstan based on a comparative legal analysis. The study analyzes the binding nature of the Constitutional Court's decisions, the mechanisms of their implementation, as well as their influence on the legislative, executive and judicial branches of power. In addition, the place and significance of these decisions within the system of legal regulation are determined.

By comparing the practice of constitutional courts of foreign states, similarities and differences are identified, and the impact of such acts on the formation and development of the legal system is assessed. The study substantiates the dual legal nature of the Constitutional Court's decisions as both a source of law and an act of law enforcement. It formulates their role and significance in legal regulation.

Keywords: Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, constitutional proceedings, constitutional control, appeal, normative resolution, normative and doctrinal nature, source of law, law enforcement act.

References

1. Valea, D.C. (2012) «The role of the Romanian constitutional court in protecting and promoting human fundamental rights and freedoms», *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 46, str. 5548–5553.

2. Mellingkhoff, R. (2007) «Germaniyanyn Federaldyk konstituciyalyk sotynyn mindetteri men martebesi zhane onyn basqa evropalyk sottarmen karim-katynasy», Salystyrmaly konstituciyalyk sholu, 4(61), str. 127–131.
3. Baranova, S.A. i Myshenko, A.A. (2017) «O pravovoj prirode reshenij Konstitucionnogo Suda Rossijskoj Federacii», Voprosy rossijskogo i mezhdunarodnogo prava, (9A), str. 61–70.
4. Bondar', N.S. (2007) «Normativnyj i doktrinal'nyj harakter reshenij Konstitucionnogo Suda Rossijskoj Federacii kak istochnika prava», Zhurnal rossijskogo prava, 4, str. 75–82.
5. Tusupova, A.Zh. (2014) «Kazakhstan Respublikasy konstituciyalyk kutygynyn kajnarkozderinin zhujesi», KazUU habarshysy. Kutyk seriyasy, 2(70), str. 40–47.
6. Abdrasulov, E.B. (bez daty) «Kazakhstan Respublikasy Konstituciyalyk Kenesinin normativtik kauylaryndagy kutyktyk kalyptasu zhane kutyktyk kajta kuru», [Elektrondyk resurs]. Dostupno po adresu: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=31434841 (karalghan kuni: 12 kan'tar 2026 zh.).
7. Abdrasulov, E.B. (bez daty) «Kazakhstan Respublikasy Konstituciyalyk Kenesinin kutyktyk ustanym-dary men erezheleri zhane olardyn ulttyk zanamany damytu men zhetildrudegi roli», [Elektrondyk resurs]. Dostupno po adresu: http://online.zakon.kz/document/?doc_id=31396694 (karalghan kuni: 10 kan'tar 2026 zh.).
8. Voroncova, I.V. (2010) «Konstitucionnye sudebnye akty v zakonodatel'stve stran SNG», Kazanskij social'no-gumanitarnyj vestnik, (1), str. 66–69.
9. Kartika, A.W. (2021) «The existence of decision norms of the Constitutional Court as a source of legislative and executive laws», Lentera Hukum, 6(2), str. 309–320.
10. Franguloiu, S., Heghes, N.E. and Patraus, M. (2023) «The effects of the Romanian Constitutional Court decisions in the extradition proceedings between Romania and the United States of America», RAIS Conference Proceedings, (1), str. 95–102.
11. Kalmaganbetova, D.B. and Yessentemirova, A. (2025) «The constitutional court as a foundation of legal defense in Kazakhstan», Vestnik ENU imeni L.N. Gumileva. Seriya Pravo, 2(151), str. 79–87. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-151-2-79-87>.

Авторлар туралы мәлімет:

Джунусова М.Т. – хат-хабар авторы, конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көшесі, 2, 010068, Астана, Қазақстан.

Калыбаева А.А. – заң ғылымдарының докторы, доцент, Қырғыз-қытай ғылыми-зерттеу институтының «Қытайтану» білім беру бағдарламасының профессоры, Ж. Баласағын атындағы Қырғыз ұлттық университеті, Манас даңғылы, 66, 720001, Бішкек, Қырғызстан.

Шауали М. – докторант, Қазақстан Республикасы ұлттық қауіпсіздік комитетінің академиясы, Мади көшесі, 1b, 050000, Алматы, Қазақстан.

Джунусова М.Т. – автор для корреспонденции, докторант кафедры конституционного и гражданского права, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатбаева 2, 010068, Астана, Казахстан.

Калыбаева А.А. – доктор юридических наук, профессор образовательной программы «Китаеведение» Кыргызско-Китайского исследовательского института, Кыргызский национальный университет имени Ж. Баласагына, проспект Манаса, 66, 720001, Бишкек, Кыргызстан.

Шауали М. – докторант, Академия Комитета национальной безопасности Республики Казахстан, ул. Мадии, 16, 050000, Алматы, Казахстан.

Junussova M.T. – corresponding author, PhD student of the department of constitutional and civil law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev Str., 010068, Astana, Kazakhstan.

Kalybaeva A.A. – Doctor of Law, Professor, “Chinese Studies” program at the Kyrgyz-Chinese Research Institute, J. Balasagyn Kyrgyz National University, 66 Manas Avenue, 720001, Bishkek, Kyrgyzstan.

Shauali M. – PhD student, Academy of the National Security Committee of the Republic of Kazakhstan, 1b Madi Str., 050000, Almaty, Kazakhstan.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**Әкімшілік құқық. Қаржы құқығы / Administrative law. Financial law /
Административное право. Финансовое право**

ХҒТАР 10.19.01

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-154-1-41-50>

Ғылыми мақала

Жасанды интеллектті пайдаланудың құқықтық мәселелері

Ж.С. Бердиярова*¹, Ш.А. Саймова², Абдуллаева Д.С.³

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²ҚР ПІБ жанындағы “Парламентаризм институты”, Астана, Қазақстан

³Ташкент мемлекеттік заң университеті, Ташкент, Өзбекстан

(E-mail: ¹zhamilka85@mail.ru, ²saimova85@gmail.com, ³dilfuza.abdullayeva@yandex.ru)

Аңдатпа. Мақалада жасанды интеллект технологияларын қолданудың құқықтық мәселелері қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – жасанды интеллектті пайдалану саласындағы құқықтық реттеудің негізгі бағыттарын талдау және Қазақстан Республикасындағы қолданыстағы заңнаманы жетілдіру мәселелерін айқындау.

Зерттеу барысында жүйелік, салыстырмалы-құқықтық, формальды-құқықтық әдістер, сондай-ақ талдау және синтез тәсілдері қолданылды. Мақалада жасанды интеллект технологияларының қоғам өмірінің түрлі салаларында кеңінен қолданылуы құқықтық реттеудің жаңа бағыттарын қалыптастыратыны көрсетілген.

Авторлар жасанды интеллектті пайдаланудың дербес деректерді қорғау, киберқауіпсіздік, зияткерлік меншік құқықтары және құқықтық жауапкершілік мәселелерімен өзара байланысын талдайды. Сонымен қатар Қазақстан Республикасында жасанды интеллект саласын құқықтық реттеудің негізгі қағидаттары «Жасанды интеллект туралы» заңда бекітілгені көрсетіліп, осы саладағы құқықтық реттеудің ерекшеліктері қарастырылады.

Мақалада халықаралық тәжірибеге, соның ішінде Еуропалық Одақтың жасанды интеллектті реттеу саласындағы құқықтық актілеріне салыстырмалы талдау жүргізілген. Зерттеу нәтижелері жасанды интеллект технологияларын құқықтық реттеудің қолданыстағы жүйесін одан әрі жетілдірудің, ұлттық заңнаманы халықаралық тәжірибемен үйлестірудің және жасанды интеллект жүйелерін қауіпсіз пайдалануды қамтамасыз ететін құқықтық тетіктерді дамыту қажеттігін көрсетті. Зерттеу нәтижелері ғылыми және практикалық маңызға ие.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, құқықтық реттеу, цифрлық құқық, дербес деректерді қорғау, киберқауіпсіздік, зияткерлік меншік, жасанды интеллект туралы заң.

Кіріспе

Қазіргі кезеңде цифрлық технологиялардың қарқынды дамуы қоғамның барлық салаларына елеулі әсер етуде. Соның ішінде жасанды интеллект технологиялары экономиканың, мемлекеттік басқарудың, білім беру мен медицина саласының, сондай-ақ құқықтық қызметтің маңызды құрамдас элементіне айналып отыр [4]. Жасанды интеллект жүйелері үлкен көлемдегі деректерді өңдеу, шешім қабылдау процестерін автоматтандыру және түрлі қызметтердің тиімділігін арттыру мүмкіндігімен ерекшеленеді.

Сонымен қатар жасанды интеллект технологияларының кеңінен таралуы құқықтық реттеу саласында жаңа мәселелердің пайда болуына алып келуде. Атап айтқанда, жасанды интеллекттің құқықтық мәртебесі, дербес деректерді қорғау, киберқауіпсіздік, зияткерлік меншік құқықтары және жасанды интеллект жүйелерінің әрекеттері үшін жауапкершілік мәселелері қазіргі құқық ғылымының өзекті бағыттарының бірі болып табылады [5].

Қазақстан Республикасында ақпараттық технологиялар мен цифрлық инфрақұрылымды дамыту мақсатында бірқатар нормативтік құқықтық актілер қабылданған. Олардың қатарында «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы [1], «Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңы [2], сондай-ақ Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 24 шілдедегі №592 қаулысымен бекітілген «Жасанды интеллектті дамытудың 2024–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы» бар [3].

Сонымен бірге Қазақстан Республикасында жасанды интеллект саласын құқықтық реттеудің негізгі қағидаттары «Жасанды интеллект туралы» заңда бекітілген [18].

Соған қарамастан, жасанды интеллект технологияларын құқықтық реттеу саласында бірқатар теориялық және практикалық мәселелер әлі де толық шешімін тапқан жоқ. Әсіресе жасанды интеллектті пайдалану кезінде туындайтын құқықтық жауапкершілік, дербес деректерді қорғау, киберқауіпсіздік және ұлттық қауіпсіздік мәселелері ғылыми тұрғыдан жан-жақты зерттеуді қажет етеді.

Осыған байланысты зерттеудің мақсаты жасанды интеллект технологияларын қолданудың құқықтық мәселелерін талдау және Қазақстан Республикасында жасанды интеллектті құқықтық реттеуді жетілдіру бағыттарын айқындау.

Зерттеу әдістері

Жасанды интеллектті құқықтық реттеу мәселелерін зерттеу барысында жалпы ғылыми және арнайы құқықтық зерттеу әдістерінің жиынтығы пайдаланылды.

Зерттеудің әдіснамалық негізін жүйелік талдау, салыстырмалы-құқықтық, формальды-құқықтық және талдау мен синтез әдістері құрайды.

Формальды-құқықтық әдіс Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасын, оның ішінде ақпараттық технологиялар, киберқауіпсіздік, дербес деректерді қорғау және зияткерлік меншік саласындағы нормативтік құқықтық актілерді талдау үшін пайдаланылды. Сонымен қатар Қазақстан Республикасында қабылданған «Жасанды интеллект туралы» заңның негізгі ережелері, сондай-ақ осы саладағы мемлекеттік саясатты айқындайтын стратегиялық құжаттар зерттелді [18].

Салыстырмалы-құқықтық әдіс арқылы шетел мемлекеттерінің жасанды интеллект саласындағы құқықтық реттеу тәжірибесіне талдау жүргізілді. Атап айтқанда, Еуропалық Одақтың жасанды интеллект туралы құқықтық актілері, АҚШ-тағы жасанды интеллектті реттеу бастамалары және бірқатар халықаралық ұйымдардың ұсынымдары талданды. Бұл тәсіл Қазақстан Республикасының ұлттық заңнамасын халықаралық тәжірибемен салыстыра отырып бағалауға мүмкіндік берді.

Жүйелік әдіс жасанды интеллектті құқықтық реттеу мәселелерін құқықтық жүйенің әртүрлі салаларымен, атап айтқанда азаматтық құқық, қылмыстық құқық, ақпараттық құқық және адам құқықтарын қорғау жүйесімен өзара байланыста қарастыруға мүмкіндік берді.

Сонымен қатар зерттеу барысында авторлық ғылыми талдау жүргізіліп, жасанды интеллектті құқықтық реттеудің ұлттық ерекшеліктері анықталды. Аталған әдістер жасанды интеллект технологияларының құқықтық салдарын кешенді бағалауға және құқықтық реттеуді жетілдіру бағыттарын анықтауға мүмкіндік берді.

Осы зерттеу әдістерінің жиынтығы жасанды интеллектті құқықтық реттеу саласындағы өзекті мәселелерді кешенді түрде қарастыруға және ұлттық заңнаманы жетілдіру бағыттарын айқындауға мүмкіндік берді.

Зерттеу барысында халықаралық құқықтық құжаттар, соның ішінде Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы [8], Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакт [10], Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пакт [9], сондай-ақ жасанды интеллект технологияларын дамыту мен пайдалануға қатысты халықаралық ұйымдардың ұсынымдары пайдаланылды.

Талқылау

Қазіргі кезеңде жасанды интеллект технологиялары қоғам өмірінің түрлі салаларына белсенді түрде енгізілуде. Экономика, мемлекеттік басқару, медицина, білім беру және құқықтық қызмет салаларында жасанды интеллектті қолдану тиімділікті арттыруға, шешім қабылдау процестерін жеделдетуге және ақпараттық ресурстарды тиімді пайдалануға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар жасанды интеллект технологияларының қарқынды дамуы құқықтық реттеу саласында бірқатар жаңа мәселелерді туындатып отыр. Атап айтқанда, жасанды интеллекттің құқықтық мәртебесі, дербес деректерді қорғау, киберқауіпсіздік, зияткерлік меншік құқықтары және жасанды интеллект жүйелерінің әрекеттері үшін жауапкершілік мәселелері қазіргі құқық ғылымындағы өзекті бағыттардың бірі болып табылады.

Қазақстан Республикасында ақпараттық технологиялар мен цифрлық инфрақұрылымды дамыту мақсатында бірқатар нормативтік құқықтық актілер қабылданған. Олардың қатарында «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы [1], «Ақпараттандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңы [2], сондай-ақ Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 24 шілдедегі №592 қаулысымен бекітілген «Жасанды интеллектті дамытудың 2024-2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы» бар [3].

Аталған құжаттар жасанды интеллект технологияларын дамыту үшін институционалдық және ұйымдастырушылық негіздерді қалыптастыруға бағытталған. Сонымен

қатар Қазақстан Республикасында жасанды интеллект саласын құқықтық реттеудің негізгі қағидаттары «Жасанды интеллект туралы» Қазақстан Республикасының заңында бекітілген [18]. Бұл заң жасанды интеллект технологияларын дамыту, пайдалану және қауіпсіздігін қамтамасыз ету саласындағы қоғамдық қатынастарды реттеуге бағытталған.

Сонымен бірге жасанды интеллектті құқықтық реттеу мәселелері зияткерлік меншік құқықтарымен де тығыз байланысты. Жасанды интеллект жүйелері арқылы жасалған шығармашылық нәтижелердің құқықтық мәртебесі, деректер жиынтығына меншік құқығы және жасанды интеллект көмегімен жасалған өнімдерге авторлық құқықтың тиесілілігі қазіргі таңда құқық ғылымында кеңінен талқыланатын мәселелердің бірі болып табылады.

Бұл тұрғыда халықаралық тәжірибені зерттеу ерекше маңызға ие. Мысалы, Еуропалық Одақта жасанды интеллект технологияларын реттеу мақсатында AI Act деп аталатын құқықтық акт қабылданған. Бұл құжат жасанды интеллект жүйелерін тәуекел деңгейіне қарай жіктеу арқылы олардың қолданылу тәртібін айқындайды және адам құқықтарын қорғауға бағытталған бірқатар құқықтық талаптарды белгілейді.

Сонымен қатар АҚШ-та жасанды интеллектті реттеу саласында бірқатар стратегиялық құжаттар мен заңнамалық бастамалар қабылданған. Бұл құжаттар жасанды интеллект технологияларын қауіпсіз және жауапты пайдалану қағидаттарын қалыптастыруға бағытталған.

Жасанды интеллект жүйелерінің құқықтық реттелуі қылмыстық құқық саласында да ерекше маңызға ие. Жасанды интеллектті пайдалану алаяқтық, деректерді заңсыз пайдалану, кибершабуылдар және басқа да құқық бұзушылықтардың жаңа түрлерінің пайда болуына әкелуі мүмкін. Осыған байланысты жасанды интеллектті пайдалану кезінде туындайтын құқық бұзушылықтар үшін құқықтық жауапкершілік мәселелерін нақтылау қажет.

Осылайша жасанды интеллект технологияларының дамуы құқықтық жүйе алдында жаңа міндеттер мен талаптарды қалыптастырады. Бұл жағдай ұлттық заңнаманы жетілдіруді, халықаралық тәжірибені ескере отырып құқықтық реттеудің тиімді механизмдерін қалыптастыруды талап етеді.

Жасанды интеллект технологияларын кеңінен қолдану қылмыстық құқық саласында да жаңа құқықтық мәселелердің пайда болуына алып келеді. Атап айтқанда, жасанды интеллектті пайдалану арқылы жасалатын алаяқтық, дербес деректерді заңсыз жинау және пайдалану, кибершабуылдар, ақпараттық жүйелерге заңсыз қол жеткізу сияқты құқық бұзушылықтардың жаңа түрлері қалыптасуы мүмкін.

Осыған байланысты жасанды интеллект технологияларын заңсыз пайдалану жағдайлары үшін құқықтық жауапкершілікті нақтылау мәселесі ерекше маңызға ие. Біздің пікірімізше, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында жасанды интеллект технологияларын пайдалану арқылы жасалған құқық бұзушылықтардың ерекшеліктерін ескере отырып, тиісті құқықтық нормаларды жетілдіру қажеттілігі туындайды.

Жасанды интеллектті құқықтық реттеу мәселелері ұлттық қауіпсіздікпен де тығыз байланысты. Ақпараттық қауіпсіздік, киберқауіпсіздік және деректерді қорғау салаларында жасанды интеллект технологияларын пайдалану мемлекет үшін жаңа қауіп-қатерлер пайда болуына алып келуі мүмкін. Сондықтан ұлттық заңнаманы жетілдіру

барысында жасанды интеллект технологияларын қауіпсіз пайдалану тетіктерін қалыптастыру және құқықтық бақылау механизмдерін дамыту ерекше маңызға ие.

Нәтижелер

Жүргізілген зерттеу нәтижелері жасанды интеллектті құқықтық реттеу саласында бірқатар маңызды ғылыми тұжырымдар жасауға мүмкіндік берді.

Біріншіден, жасанды интеллект технологияларының қарқынды дамуы құқықтық реттеудің жаңа бағыттарын қалыптастыруды талап етеді. Жасанды интеллект жүйелері қоғамдық қатынастардың көптеген салаларына әсер ететіндіктен, оларды құқықтық тұрғыдан реттеу кешенді сипатта жүзеге асырылуы тиіс.

Екіншіден, Қазақстан Республикасында жасанды интеллект технологияларын дамытуға бағытталған нормативтік құқықтық және стратегиялық құжаттар қалыптасқанымен, осы саладағы құқықтық реттеуді одан әрі жетілдіру қажеттілігі сақталып отыр. Бұл әсіресе дербес деректерді қорғау, киберқауіпсіздік, зияткерлік меншік құқықтары және жасанды интеллект жүйелерінің жауапкершілігі мәселелеріне қатысты.

Үшіншіден, халықаралық тәжірибені талдау жасанды интеллектті құқықтық реттеу барысында тәуекелге негізделген тәсілді қолданудың тиімділігін көрсетеді. Еуропалық Одақтың AI Акт құқықтық актісінде жасанды интеллект жүйелерін тәуекел деңгейіне қарай жіктеу арқылы оларды қолданудың құқықтық талаптары белгіленген.

Төртіншіден, жасанды интеллект технологияларын қолдану қылмыстық құқық саласында да жаңа құқықтық мәселелердің пайда болуына алып келеді. Осыған байланысты жасанды интеллектті пайдалану арқылы жасалған құқық бұзушылықтар үшін құқықтық жауапкершілік мәселелерін нақтылау қажеттілігі анықталды.

Бесіншіден, жасанды интеллект технологияларының дамуы ұлттық қауіпсіздік, ақпараттық қауіпсіздік және деректерді қорғау салаларымен тығыз байланысты. Сондықтан жасанды интеллектті пайдалану барысында қауіпсіздік талаптарын күшейту және құқықтық бақылау механизмдерін жетілдіру маңызды болып табылады.

Осылайша жүргізілген зерттеу жасанды интеллектті құқықтық реттеуді жетілдіру үшін ұлттық заңнаманы халықаралық тәжірибемен үйлестіру және құқықтық реттеудің тиімді механизмдерін қалыптастыру қажеттігін айқындады.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу жасанды интеллект технологияларының дамуы құқықтық реттеудің жаңа бағыттарын қалыптастыратынын көрсетті. Жасанды интеллектті пайдалану дербес деректерді қорғау, киберқауіпсіздік, зияткерлік меншік құқықтары және құқықтық жауапкершілік мәселелерімен тығыз байланысты.

Халықаралық тәжірибені талдау жасанды интеллектті құқықтық реттеуде тәуекелге негізделген тәсілді қолданудың тиімді екенін айқындады. Осыған байланысты Қазақстан Республикасында жасанды интеллект технологияларын құқықтық реттеу механизмдерін жетілдіру және ұлттық заңнаманы халықаралық тәжірибемен үйлестіру маңызды болып табылады.

Сонымен қатар жасанды интеллект технологияларын пайдалану барысында ұлттық қауіпсіздік, ақпараттық қауіпсіздік және деректерді қорғау талаптарын күшейту

қажеттілігі анықталды. Осы бағытта жасанды интеллектті қауіпсіз және жауапты пайдалануға арналған құқықтық тетіктерді дамыту өзекті міндеттердің бірі болып табылады.

Мүдделер қақтығысы

Бұл зерттеу этикалық принциптер мен нормаларға сәйкес жүргізіледі. Оған адамдар немесе жануарлар қатыспайтындықтан, келісім қажет емес және ықтимал мүдделер қақтығысы жоқ.

Авторлардың қосқан үлесі

Ж.С. Бердиярова – зерттеудің тұжырымдамасын әзірлеуге, ғылыми әдіснаманы қалыптастыруға және мақаланың негізгі мазмұнын дайындауға жетекшілік етті.

Ш.Ш. Саймова – зерттеу материалдарын жинау, талдау және өңдеу жұмыстарына, сондай-ақ мәтінді дайындауға және редакциялауға қатысты.

Д.С. Абдуллаева – зерттеу нәтижелерін талдауға, оларды интерпретациялауға және мақаланың мазмұнын сыни тұрғыдан қайта қарауға үлес қосты.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасы (2015) «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Заңы, 16 қараша. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/> (Қол жеткізілген күні: 15 желтоқсан 2025 ж.).
2. Қазақстан Республикасы (2015) «Ақпараттандыру туралы» Заңы, 24 қараша. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/> (Қол жеткізілген күні: 15 желтоқсан 2025 ж.).
3. Қазақстан Республикасы Үкіметі (2024) «Жасанды интеллектті дамытудың 2024–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы», 24 шілде № 592 қаулы. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/> (Қол жеткізілген күні: 15 желтоқсан 2025 ж.).
4. Қазақстан Республикасы Үкіметі (2017) «Киберқауіпсіздік тұжырымдамасы (“Қазақстанның киберқалқаны”)), 30 маусым № 407 қаулы. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/> (Қол жеткізілген күні: 15 желтоқсан 2025 ж.).
5. Кусаинова, М. және Мехдиев, Н. (2024) «В Казахстане принята 5-летняя государственная программа по развитию искусственного интеллекта». Қолжетімді: <https://www.aa.com.tr/ru/> (Қол жеткізілген күні: 15 желтоқсан 2025 ж.).
6. Қазақстан Республикасы (1999) Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (ерекше бөлім), 1 шілде № 409. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/> (Қол жеткізілген күні: 15 желтоқсан 2025 ж.).
7. Қазақстан Республикасы (2011) «Зияткерлік меншік құқықтарын сақтау және қорғау саласындағы бірыңғай реттеу қағидаттары туралы келісімді ратификациялау туралы» Заңы, 30 маусым. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/> (Қол жеткізілген күні: 15 желтоқсан 2025 ж.).
8. Біріккен Ұлттар Ұйымы (1948) Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясы, 10 желтоқсан № 217 А (III).
9. Қазақстан Республикасы (2005) «Экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы» Заңы, 21 қараша № 87. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/> (Қол жеткізілген күні: 15 желтоқсан 2025 ж.).
10. Қазақстан Республикасы (2005) «Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні ратификациялау туралы» Заңы, 28 қараша № 91. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/> (Қол жеткізілген күні: 15 желтоқсан 2025 ж.).

11. Біріккен Ұлттар Ұйымы (1993) Вена декларациясы мен іс-қимыл бағдарламасы. Қолжетімді: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1027302 (Қол жеткізілген күні: 15 желтоқсан 2025 ж.).
12. Information Commissioner's Office (ICO) (n.d.) When do we need to do a DPIA? Қолжетімді: <https://ico.org.uk/> (Қол жеткізілген күні: 15 желтоқсан 2025 ж.).
13. United States Congress (2017) Future of Artificial Intelligence Act of 2017. Қолжетімді: <https://www.congress.gov/bill> (Қол жеткізілген күні: 15 желтоқсан 2025 ж.).
14. Қазақстан Республикасы (2012) «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» Заңы, 6 қаңтар. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/> (Қол жеткізілген күні: 15 желтоқсан 2025 ж.).
15. Smith, B.W. (2017) 'Automated Driving and Product Liability', Michigan State Law Review, pp. 1-74.
16. Krausová, A. (2017) 'Intersections between Law and Artificial Intelligence', International Journal of Computer (IJC), 27(1), pp. 55–68.
17. Akhmetova, S.B., Kassymzhanova, A.A. және Ibrayeva, A.S. (2025) 'Modern development of artificial intelligence technologies and problems of legal regulation of profiling and targeted advertising in Kazakhstan', Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ хабаршысы, №1 (150), б. 77–97. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-77-97>
18. Қазақстан Республикасы (2025) «Жасанды интеллект туралы» Заңы, 17 қараша № 230-VIII ҚРЗ. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/> (Қол жеткізілген күні: 20 қаңтар 2026 ж.).

Ж.С. Бердиярова^{*1}, Ш.А. Саймова², Д.С. Абдуллаева³

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²РГП на ПХВ «Институт парламентаризма» при УДП РК, Астана, Казахстан

³Ташкентский государственный юридический университет, Ташкент, Узбекистан
(E-mail: ¹zhamilka85@mail.ru, ²saimova85@gmail.com, ³dilfuza.abdullayeva@yandex.ru)

Правовые вопросы использования искусственного интеллекта

Аннотация. В статье рассматриваются правовые проблемы использования технологий искусственного интеллекта. Цель исследования – анализ основных направлений правового регулирования использования искусственного интеллекта и определение путей совершенствования действующего законодательства Республики Казахстан.

В ходе исследования использованы системный, сравнительно-правовой, формально-правовой методы, а также методы анализа и синтеза. В статье показано, что широкое применение технологий искусственного интеллекта в различных сферах общественной жизни формирует новые направления правового регулирования.

Авторы анализируют взаимосвязь использования искусственного интеллекта с вопросами защиты персональных данных, кибербезопасности, прав интеллектуальной собственности и юридической ответственности. Кроме того, рассматриваются особенности правового регулирования сферы искусственного интеллекта в Республике Казахстан, а также указывается, что основные принципы правового регулирования данной области закреплены в Законе Республики Казахстан «Об искусственном интеллекте».

В статье проведён сравнительно-правовой анализ международного опыта, в том числе правовых актов Европейского Союза в сфере регулирования искусственного интеллекта. Результаты исследования показывают необходимость дальнейшего совершенствования системы

правового регулирования технологий искусственного интеллекта, гармонизации национального законодательства с международной практикой и развития правовых механизмов, обеспечивающих безопасное использование систем искусственного интеллекта.

Ключевые слова: искусственный интеллект, правовое регулирование, цифровое право, защита персональных данных, кибербезопасность, интеллектуальная собственность, закон об искусственном интеллекте.

Zh.S. Berdiyarova^{*1}, Sh.A. Saimova², D.S. Abdullaeva³

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

²*RSE on REM "Institute of Parliamentarism", Astana, Kazakhstan*

³*Tashkent State University of Law, Tashkent, Uzbekistan*

(E-mail: ¹zhamilka85@mail.ru, ²saimova85@gmail.com, ³dilfuza.abdullayeva@yandex.ru)

Legal problems of using artificial intelligence

Annotation. The article examines the legal issues related to the use of artificial intelligence technologies. The purpose of the study is to analyze the main directions of legal regulation of the use of artificial intelligence and to identify ways to improve the current legislation of the Republic of Kazakhstan.

The study applies system analysis, comparative legal and formal legal methods, as well as methods of analysis and synthesis. The article demonstrates that the widespread use of artificial intelligence technologies in various spheres of public life creates new directions for legal regulation.

The authors analyze the relationship between the use of artificial intelligence and issues of personal data protection, cybersecurity, intellectual property rights, and legal liability. In addition, the article examines the features of legal regulation of artificial intelligence in the Republic of Kazakhstan and notes that the main principles of legal regulation in this field are fixed in the Law of the Republic of Kazakhstan "On Artificial Intelligence".

The article also provides a comparative analysis of international experience, including legal acts of the European Union in the field of artificial intelligence regulation. The research results highlight the need to further improve the legal framework for regulating artificial intelligence technologies, harmonize national legislation with international practice, and develop legal mechanisms ensuring the safe use of artificial intelligence systems.

Keywords: artificial intelligence, legal regulation, digital law, personal data protection, cybersecurity, intellectual property, artificial intelligence law.

References

1. Қазақстан Республикасы (2015) «Ақпаратқа қол жеткізу туралы» Заңы, 16 қараша. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/> (Қол жеткізілген күні: 15 желтоқсан 2025 ж.).
2. Қазақстан Республикасы (2015) «Ақпараттандыру туралы» Заңы, 24 қараша. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/> (Қол жеткізілген күні: 15 желтоқсан 2025 ж.).
3. Қазақстан Республикасы Үкіметі (2024) «Zhasandy intellekti damytudyń 2024–2029 zhyldarға арналған тыңшырымдамасы», 24 шілде № 592 қаулы. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/> (Қол жеткізілген күні: 15 желтоқсан 2025 ж.).

4. Қазақстан Республикасы Үкіметі (2017) «Kiberқауіпсіздік тұзhyрымдамасы (“Қазақстанның kiberқалқаны”)), 30 маусым № 407 қаулы. Қолзhetimді: <https://adilet.zan.kz/> (Қол zhetkizilgen күні: 15 zheltoқсан 2025 zh.).
5. Kusainova, M. zhәне Mehdiev, N. (2024) «V Kazahstane prinjata 5-letnjaja gosudarstvennaja programma po razvitiju iskusstvennogo intellekta». Қолzhetimді: <https://www.aa.com.tr/ru/> (Қол zhetkizilgen күні: 15 zheltoқсан 2025 zh.).
6. Қазақстан Республикасы (1999) Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (erekshe бөлім), 1 шілде № 409. Қолzhetimді: <https://adilet.zan.kz/> (Қол zhetkizilgen күні: 15 zheltoқсан 2025 zh.).
7. Қазақстан Республикасы (2011) «Zijatkerlik menshik құқықтарын сақтау zhәне қорғау salasындағы біруңғай retтеу қаридattary туралы kelisimді ratifikacijalau туралы» Заңу, 30 маусым. Қолzhetimді: <https://adilet.zan.kz/> (Қол zhetkizilgen күні: 15 zheltoқсан 2025 zh.).
8. Birikken Ұlttar Ұjymy (1948) Adam құқықтарының zhalpyға birdej deklaracijasy, 10 zheltoқсан № 217 A (III).
9. Қазақстан Республикасы (2005) «Jekonomikalyқ, әleumettik zhәне мәдені құқықтар туралы halyқаралық paktini ratifikacijalau туралы» Заңу, 21 қараша № 87. Қолzhetimді: <https://adilet.zan.kz/> (Қол zhetkizilgen күні: 15 zheltoқсан 2025 zh.).
10. Қазақстан Республикасы (2005) «Азаматтық zhәне saјasi құқықтар туралы halyқаралық paktini ratifikacijalau туралы» Заңу, 28 қараша № 91. Қолzhetimді: <https://adilet.zan.kz/> (Қол zhetkizilgen күні: 15 zheltoқсан 2025 zh.).
11. Birikken Ұlttar Ұjymy (1993) Vena deklaracijasy men is-қimyl бағdarlamasy. Қолzhetimді: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1027302 (Қол zhetkizilgen күні: 15 zheltoқсан 2025 zh.).
12. Information Commissioner’s Office (ICO) (n.d.) When do we need to do a DPIA? Қолzhetimді: <https://ico.org.uk/> (Қол zhetkizilgen күні: 15 zheltoқсан 2025 zh.).
13. United States Congress (2017) Future of Artificial Intelligence Act of 2017. Қолzhetimді: <https://www.congress.gov/bill> (Қол zhetkizilgen күні: 15 zheltoқсан 2025 zh.).
14. Қазақстан Республикасы (2012) «Қазақстан Республикасының Ұltтық қауіпсіздігі туралы» Заңу, 6 қаңтар. Қолzhetimді: <https://adilet.zan.kz/> (Қол zhetkizilgen күні: 15 zheltoқсан 2025 zh.).
15. Smith, B.W. (2017) ‘Automated Driving and Product Liability’, Michigan State Law Review, pp. 1-74.
16. Krausová, A. (2017) ‘Intersections between Law and Artificial Intelligence’, International Journal of Computer (IJC), 27(1), pp. 55–68.
17. Akhmetova, S.B., Kassymzhanova, A.A. zhәне Ibrayeva, A.S. (2025) ‘Modern development of artificial intelligence technologies and problems of legal regulation of profiling and targeted advertising in Kazakhstan’, L.N. Gumilev atyндағы ЕҰУ habarshysy, №1 (150), b. 77–97. DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-77-97>
18. Қазақстан Республикасы (2025) «Zhasandy intellekt туралы» Заңу, 17 қараша № 230-VIII ҚРЗ. Қолzhetimді: <https://adilet.zan.kz/> (Қол zhetkizilgen күні: 20 қаңтар 2026 zh.).

Авторлар туралы мәлімет:

Бердиярова Ж.С. – хат-хабар авторы, заң ғылымының кандидаты, конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының доцент м.а., заң факультеті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көшесі, 2, 010008, Астана, Қазақстан.

Саймова Ш.А. – PhD, ҚР Парламентаризм институтының жария заңнама және мемлекеттік басқару орталығының бастығы, Мәңгілік Ел даңғылы, 8 үй, «Алтын орда» БО, 7 қабат, 010000, Астана, Қазақстан.

Абдуллаева Д.С. – PhD, халықаралық құқық және адам құқығы кафедрасының доценті, Ташкент мемлекеттік заң университеті, Сайылгох көшесі, 35, 100047, Ташкент, Өзбекстан.

Бердиярова Ж.С. – автор для корреспонденции, кандидат юридических наук, и.о. доцента кафедры конституционного и гражданского права, юридический факультет, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, ул. Сатпаева 2, 010008, Астана, Казахстан.

Саймова Ш.А. – PhD, руководитель центра публичного законодательства и государственного управления РГП на ПХВ "Институт парламентаризма" при УДП РК, проспект Мангилик Ел, дом 8, «Алтын орда» БО, 7 этаж, 010000, Астана, Казахстан.

Абдуллаева Д.С. – PhD, доцент кафедры Международного права и права человека, Ташкентский государственный юридический университет, ул. Сайилгох 35, 100047, Ташкент, Узбекистан.

Berdiyarova Zh.S. – corresponding author, Candidate of Law, Associate Professor, Department of Constitutional and Civil Law, Faculty of Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., 010008, Astana, Kazakhstan.

Saimova Sh.A. – PhD, Head of the Center for Public Legislation and public administration, Institute of Parliamentarism of the Republic of Kazakhstan, 8 Mangilik El Avenue, Altyn Orda Business center, 7th floor, 010000, Astana, Kazakhstan.

Abdullaeva D.S. – PhD, Associate professor of the Department of International law and human rights, Tashkent State University of Law, Sayilgokh str. 35, 100047, Tashkent, Uzbekistan.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**Әкімшілік құқық. Қаржы құқығы / Administrative law. Financial law /
Административное право. Финансовое право**

ХҒТАР 10.21.01

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-154-1-51-67>

Ғылыми мақала

**Цифрлық активтердің түрлері мен классификациялануы:
құқықтық аспект**

Жаксылықбаева Ә.А.^{*1}, Сулейменова С.Ж.², Алдабергенова Н.А.³

^{1,3}«Туран» Университеті, Алматы, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық Университеті, Алматы, Қазақстан

(E-mail: ¹zhaksylykbayeva@gmail.com, ²saule.suleimenova@gmail.com, ³n.aldabergenova@turan-edu.kz)

Аңдатпа. Цифрлық экономика құндылықты құру, сақтау және беру тәсілін өзгертті. Нәтижесінде әрқайсысының бірегей сипаттамалары мен функционалдығы бар цифрлық активтердің әртүрлі түрлері пайда болды. Бұл мақалада криптовалюталар мен стабилкойндерден бастап, өзгермейтін таңбалауыштарға (NFT) және орталық банктің цифрлық валюталарына (CBDC) дейінгі цифрлық активтердің әртүрлі түрлері зерттеліп, олардың технологиялық негіздері, экономикалық рөлдері және құқықтық айырмашылықтары көрсетілген. Цифрлық активтердің әртүрлі санаттарын түсіну арқылы біз олардың қазіргі цифрлық дәуірдегі мүмкіндіктері мен қиындықтарын бағалай аламыз.

Бұл мақала соңғы жылдары пайда болған санаттарды терең талдай отырып, цифрлық активтерді жіктеуді ғылыми (технологиялық және құрылымдық) және құқықтық (меншік және реттеу) тұрғысынан қарастыруға бағытталған. Ол сондай-ақ, Қазақстандық, Еуропалық Одақ (ЕО) және Америка Құрама Штаттары (АҚШ) сияқты юрисдикциялардағы әртүрлі құқықтық құрылымдардың құндылық алмасудың осы жаңа нысандарын басқару үшін қалай дамып жатқанын зерттейді. Зерттеудің ғылыми жаңалығы-олардың технологиялық және құқықтық сипаттамаларына негізделген цифрлық активтердің авторлық классификациясын жасауда. Жұмыстың практикалық маңыздылығы заңнаманы, құқық қолдану практикасын жетілдіру және цифрлық активтер саласындағы реттеуші тәсілдерді әзірлеу кезінде алынған нәтижелерді пайдалану мүмкіндігінен тұрады.

Түйін сөздер: Кriptoактив, цифрлық валюта, стейблкоин, утилити токен, секьюрити токен, цифрлық актив, өзгермейтін таңбалауыштар

Кіріспе

Цифрлық активтер жеке тұлғаға немесе ұйымға тиесілі цифрлық форматтағы кез келген құн объектісіне жатады. Олардың жіктелуі және онымен байланысты құқықтық негіздер, әсіресе цифрлық экономика кеңейген сайын қарқынды дамып келеді. Цифрлық активтердің құқықтық аспектілерін түсіну меншік, беру, пайдалану, иемдену, реттеу және қорғау сияқты мәселелерді шешу үшін маңызды.

Цифрлық активтердің көбеюі олардың құқықтық табиғаты, жіктелуі және реттелуі туралы негізгі сұрақтарды тудырды. Цифрлық активтерді жалпы түрде цифрлық түрде бар құнның немесе меншіктің көрінісі ретінде анықтауға болады. Бұл активтер функциялары, басқаруы және технологиялары бойынша әр түрлі болады, бұл реттеушілерді, экономистерді және заңгер ғалымдарды оларды реттеу мен жіктеу үшін тиісті негіздерді іздеуге итермелейді.

Материалдар мен әдістер

Құқықтық ғылыми мақалаларды, заңнамалық актілерді және құқықтық құжаттарды, жаңалықтарды қарау және талдау кезінде жеке арнайы-құқықтық әдістер қолданылды: салыстырмалы-құқықтық, құқықтық модельдеу, құқықтық болжау.

Салыстырмалы құқықтық талдау кезінде АҚШ, ЕО және Қазақстандық реттеу модельдері негізге алынды. Атап өтсек, MiCa regulation[1] (Криптоактивтер нарығын реттеу туралы Регламент), АҚШ-тың Тауар фьючерстерінің сауда (CFTC) және Бағалы қағаздар және биржалар жөніндегі Комиссияларының (SEC) мәлімдемелері және т.б.

Нәтижелер мен талқылау

Цифрлық активтердің түрлерін анықтау маңызды қадам, себебі көп қолданушылар олардың түрлерін дұрыс ажырата алмайды. Ол әр түрлі шатасуларды тудыруы мүмкін. Әрине, олардың түрлерге жіктелуі сол түрлердің ерекшеліктері мен белгілеріне тікелей байланысты.

«Цифрлық активтер» туралы Заңға сәйкес, цифрлық активтердің түрлері қамтамасыз етілген және қамтамасыз етілмеген болып жіктеледі (1- баптың 1), 3) тармақшалары). Заңда көрсетілген түсініктерге сәйкес, цифрлық активтердің бұл түрлеріне келесідей анықтамалар берілген [2]:

1) қамтамасыз етілген цифрлық актив – қамтамасыз етілген цифрлық активке қойылатын талаптарға сәйкес келетін, қамтамасыз етілген цифрлық активтерді сақтау және айырбастау жөніндегі цифрлық платформа арқылы тіркелген цифрлық актив;

2) қамтамасыз етілмеген цифрлық актив – қамтамасыз етілген цифрлық активке қойылатын талаптарға сәйкес келмейтін цифрлық актив.

«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне мемлекеттік бақылау мен статистика, халықты қорғау жүйесін жетілдіру, деректерді басқару, заңды тұлғаларды тіркеу және артық заңнамалық регламенттеуді болғызбау мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2024 жылғы 5 шілдедегі № 115-VIII Заңының күшіне енбес бұрын бұл анықтамалар келесідей болды:

«қамтамасыз етілген цифрлық актив - ақша мен бағалы қағаздарды қоспағанда, материалдық, зияткерлік көрсетілетін қызметтер мен активтерге құқықтарды куәлан-

дыратын, қамтамасыз етілген цифрлық активтерді сақтау және айырбастау жөніндегі цифрлық платформа арқылы тіркелген цифрлық актив»;

«қамтамасыз етілмеген цифрлық актив – ақпараттық жүйеде блокчейндегі консенсусты қолдауға қатысқаны үшін сыйақы түрінде алынған және ешкімнің де цифрлық активтер биржасында цифрлық нысанда сауда жасауға болатын ақшалай міндеттемелерін білдірмейтін цифрлық актив».

Біз өз кезегімізде, жоғарыда аталған анықтамалардың мағынасы оңайлатылып тасталғанын атап өткіміз келеді.

Сондай-ақ, айта кететін жайт қамтамасыз етілмеген цифрлық активтердің айналымы ҚР территориясында рұқсат етілмеген, оның айналымы қатаң түрде тек Астана Халықаралық Қаржы Орталығы (АХҚО) аясында жүргізілуі тиіс.

Сонымен қатар, алдағы уақытта Цифрлық активтер туралы Заңға цифрлық активтердің түрлеріне қатысты өзгерістер енгізілмек. Өзгерістер мен толықтырулар «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қаржы нарығын реттеу мен дамыту, байланыс және банкроттық мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2026 жылғы 16 қаңтардағы № 259-VIII Заңымен енгізіледі. Мәселен, толықтырулар күшіне енген кезде, цифрлық активтер екі түрге:

цифрлық қаржы активі;

қамтамасыз етілмеген цифрлық актив деп жіктелетін болады.

Ал, цифрлық қаржы активтерінің түрлері келесідей болып жіктеледі:

1) базалық активі ақша болатын цифрлық қаржы активтері (стейблкоин);

2) ақшаны қоспағанда, базалық активі қаржы құралдары (оның ішінде туынды бағалы қағаздарды қоса алғанда, бағалы қағаздар, туынды қаржы құралдары, басқа да цифрлық қаржы активі), қаржы активі, мүліктік құқықтар (талаптар), тауарлар және (немесе) өзге де мүлік болатын цифрлық қаржы активтері;

3) цифрлық қаржы активтері платформасы операторының цифрлық платформасында электрондық-цифрлық нысанда шығарылатын қаржы құралдары.

Біздің стейблкоинді цифрлық қаржы активіне жатқызуға қатысты сыни көзқарасымыз бар. Бірақ, мемлекет тарапынан толықтай қолдауы бар және ашық айналымда болатын стейблкоиндардың кейбір түрлерін жатқызуға әбден болады.

Дегенмен, толықтырулар бөлек зерттеуді талап ететіні анық. Осы жұмыс шеңберінде біз қазіргі қолданыстағы Заңнама бойынша цифрлық активтердің классификациялануына мән береміз. Бірінші кезекте, цифрлық активтердің қамтамасыз етілген түрлерінің бұрынғы анықтамасын сараласақ. Заңда бұрын берілген анықтамаға сәйкес, цифрлық активтердің бұл түрі міндетті түрде материалдық, зияткерлік қызметтер және активтермен куәландырылып қамтамасыз етілуі тиіс болды. Осы қамтамасыз етілген цифрлық активтерге қатысты «Қазақстан Республикасының аумағында танылатын қамтамасыз етілген цифрлық активтер түрлерінің тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасының Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрінің м.а. 2023 жылғы 31 наурыздағы № 124/НҚ бұйрығы бар. Бұйрыққа сәйкес:

1. Қамтамасыз етілген цифрлық активтерді сақтау және айырбастау жөніндегі цифрлық платформада шығарылатын, қамтамасыз етілген цифрлық активтің жеке меншік құқығына (жеке кәсіпкерлік) негізделген материалдық, зияткерлік қызметтер мен активтерге куәландырылған құқығы бар, қамтамасыз етілген цифрлық актив [3].

2. Қамтамасыз етілген цифрлық активтерді сақтау және айырбастау жөніндегі цифрлық платформада шығарылатын, қамтамасыз етілген цифрлық активтің өнертабыстарға, ғылым, әдебиет және өнер туындыларына, зияткерлік қызметтің өзге де нәтижелеріне меншікке және (немесе) зияткерлік меншік құқығына құқығын растауға ие, қамтамасыз етілген цифрлық актив.

Аталмыш бұйрықтың 2-тармағында өзгермейтін таңбалауыштар (NFT) меңзеліп отырма деген сауал туындайды. NFT-ті қолданудың негізгі бағыттары өнер, коллекция және ойын болып табылатыны белгілі [4]. Алайда, АХҚО - нан бөлек қамтамасыз етілмеген цифрлық активтермен жұмыс жасауға рұқсат етілмейтінін ескеру қажет. «Цифрлық активтер» туралы Заңға жүгінетін болсақ, «цифрлық актив – цифрлық код беріліп, оның ішінде криптография және компьютерлік есептеу құралдары қолданыла отырып электрондық-цифрлық нысанда құрылған, есеп айырысу ақша бірлігі және (немесе) заңды төлем құралы болып табылмайтын, деректердің таратылған платформасы технологиясының негізінде тіркелген және ақпараттың өзгермейтіндігімен қамтамасыз етілген мүлік»[5].

Бұл анықтаманы қарапайым тілмен түсіндіретін болсақ, цифрлық активтер – криптография мен компьютерлердің көмегімен жасалған және тек электронды цифрлық нысанда бола алатын мүлік. NFT Заң анықтаған «цифрлық актив» анықтамасына сәйкес келуі мүмкін. Себебі, NFT-ні мүлік қатарына да жатқызуымызға болады. Себебі ол азаматтық құқықтар объектісінің бірқатар белгілеріне ие, мәселен, ол ақшалай бағалауға жатады және айналымға қабілетті объект. Демек, біз материалдық игіліктер санатына жататын азаматтық-құқықтық қатынастардың объектілері ретінде NFT- ді жатқыза аламыз деп қорытындылай аламыз. Осы орайда, NFT АХҚО актілерімен реттелуге жата ма деген тағы да мәселе туындайды. АХҚО актілеріне сәйкес қамтамасыз етілмеген цифрлық активтер инвестиция құралы ретінде танылады, оған сөзсіз Bitcoin, Ethereum, Litecoin, Solana және т.б. жатқызуымызға болады. Тіпті, АХҚО-да лицензияланған цифрлық активтер саудасы жөніндегі алаңдарда сауда жасау үшін AFSA-ның мақұлдаған цифрлық активтер кестесі бар (05.07.2024 жаңартылған), сол кестеге сәйкес 118 цифрлық актив түрлері көрсетілген[6], бұл кесте алдағы уақытта цифрлық активтерді саралауда қажет болады. NFT-ге оралатын болсақ, көп зерттеушілердің пікірінше бұл феноменді реттеу аясы тар, алайда мүліктік құқықтың реттелу аясына түсуі мүмкін деп түсіндіреді [7], [8], [9]. Осыған орай, біз NFT-ні қамтамасыз етілген цифрлық активтер түріне жатқызамыз. Мүмкін алдағы уақытта елімізде NFT-ға қатысты сот тәжірибесі және оны қолданумен байланысты реттейтін нақты нормативтік база қалыптасса, біздің тұжырымның өзгеру ықтималдығы да бар.

Келесі міндетті зерттеуді талап ететін мәселе, қамтамасыз етілмеген цифрлық активтер және олардың түрлеріне қайсылары жатады, сол сауалға жауап беруге тырысайық. Жоғарыда аталып өткендей, қамтамасыз етілмеген цифрлық активтер АХҚО актілерімен реттеледі. Мысалы, цифрлық активтердің анықтамасы АХҚО-ның № FR0017 2018 жылғы Глоссарийіне (2024 жылғы 30 маусымдағы өзгерістермен, 2024 жылдың 1 шілдесінен бастап күшіне енген) сәйкес келесідей болып табылады: Цифрлық актив (немесе жеке электрондық валюта немесе жеке электрондық ақша) – цифрлық сауданың нысанасы болуы мүмкін және (а) айырбастау құралы ретінде жұмыс істейтін құндылықтың цифрлық көрінісі; немесе (б) есеп айырысу бірлігі; немесе (в) құндылықты сақтау құралы болуы мүмкін; (2) фиат валютасына айырбасталады,

бірақ ешбір мемлекет оны шығармайды немесе кепілдік бермейді және (3) жоғарыда аталған функцияларды тек цифрлық активті пайдаланушылар қауымдастығы ішіндегі келісім бойынша орындайды; және, тиісінше, (4) фиат валютасы мен электрондық ақшадан ерекшеленуі керек [10]. Аталған Глоссарийді қарайтын болсақ, онда сондай-ақ стейблкоин (тауарлық стейблкоин) және утилити токен анықтамаларына түсініктеме берілген. Сонымен қатар, Глоссарий цифрлық активтердің өзін екіге жіктейді, яғни орталықтандырылған және орталықтандырылмаған. Орталықтандырылған цифрлық активтер деп оны пайдалану ережелерін белгілейтін, орталық төлем кітабын жүргізетін және валютаны сатып алуға (оны айналымнан алуға) өкілеттігі бар бір немесе бірнеше әкімшілік органдар шығарған цифрлық активтерді атайды. Ал, орталықтандырылмаған цифрлық активтер - орталық әкімшілік басқаруы, сондай-ақ орталықтандырылған мониторингі немесе қадағалауы жоқ цифрлық активтер олардың эмитентіне шағым туғызбайды және фиат валютасын немесе басқа қаржы активін алуға шарттық құқықты қамтымайды. Яғни, АХҚО цифрлық активтерді осылайша өздігінен жіктейді. Сондай-ақ, жоғарыда аталып өткендей, мақұлдаған цифрлық активтер кестесі бар, сол тізімге сәйкес 118 цифрлық актив бар, сол тізімге, стейблкоин Tether USD да бар. Осы орайда, стейблкоин цифрлық активтердің қамтамасыз етілмеген түріне жатады деп тұжырым жасауға болады. Стейблкоин (ағылш. тұрақты монета) деп белгілі бір мемлекеттің фиаттық валютасына байланған цифрлық активтің түрін айтамыз. Мысалы, аталған 1 Tether USD = 1 АҚШ долларына тең. Дегенмен, бұл стейблкоинді АҚШ-тың өзі қолдауы екі талай. Стейблкоиндардың құлдырауы да орын алуы мүмкін. Мысал ретінде, Terra жобасының сәтсіздігі TerraUSD (UST) алгоритмдік стейблкоиндердің ішкі әлсіздігі қосымша стейблкоиндардың ешқандайда тұрақты еместігінің дәлелі болып табылды, жоба 2022 жылдың мамыр айында құлдырады [11].

Ендігі кезек, шет елдердің тәжірибесі. Америка Құрама Штаттарында цифрлық активтер олардың сипатына, қолданылуына және олардың реттелуін қадағалайтын агенттікке байланысты әртүрлі құқықтық негіздер бойынша жіктеледі. АҚШ барлық цифрлық активтер үшін бірыңғай жіктеуді қабылдаған жоқ, оның орнына жылжымайтын мүлік, бағалы қағаздар, тауарлар және валюта сияқты құқықтық контексттерге негізделген әртүрлі жіктеулерді қолданады.

АҚШ-та екі Тауар фьючерстерінің сауда комиссиясы (CFTC) және Бағалы қағаздар және биржалар жөніндегі Комиссия (SEC) негізгі орган цифрлық актив айналымын реттеуге бәсеке түсуде деп айтсақ болады. Біріншілер, цифрлық актив тауар болып табылады деп мәлімдейді, ал соңғылары цифрлық активтер ұсыныстарының көпшілігі оның юрисдикциясына жататын инвестициялық келісімшарттар деп мәлімдейді.

CFTC тауар биржалары туралы заңда (CEA) анықталғандай «тауарларға» [12] қатысты өкілеттіктерге ие. Бұл өкілеттіктерге туынды құралдар, биржадан тыс своптар, фьючерстік келісімшарттар, опциондық келісімшарттар, алаяқтық үшін жазалау шаралары және туынды құралдар мен тауарларға қатысты заңсыз әрекеттер жатады.

CFTC алғаш рет «цифрлық активтерді» цифрлық валюталар деп анықтап тауар биржалары туралы заңына сәйкес (CEA) Coinflip, Inc, d/b/a Derivabit, and Francisco Riordan, CFTC Docket No. 15-29 ісі бойынша сот ісін жүргізу шеңберінде «цифрлық активтерді» тауар ретінде анықтады [13]. CFTC-дің айтуынша «тауардың» анықтамасы кең және «биткоин және басқа виртуалды валюталар осы анықтамаға сәйкес келеді және тауар ретінде дұрыс анықталады» деп мәлімдеді. Осылайша, CFTC оның криптовалюталарды реттеуге нақты өкілеттігі бар деген қорытындыға келді.

Ал, SEC 1933 жылғы «Бағалы қағаздар туралы» Заңда [14], 1934 жылғы «Қор биржалары туралы» Заңда [15] және 1940 жылғы «Инвестициялық компаниялар туралы» Заңда [16], сондай-ақ инвестиция ретінде сатылуы мүмкін кез келген құралда анықталған «бағалы қағаздарға» қатысты өкілеттіктерге ие. SEC сонымен қатар бағалы қағаздар нарығын қадағалауда үлкен тәжірибеге ие.

АҚШ-та прецеденттік құқық басым екендігін ескере отырып, олар көп жағдайда шулы ірі істерге сүйене отырып құқықшығармашылықты жүзеге асырады, осыған орай SEC те «цифрлық активті» инвестициялық мәміле деп SEC vs. W.J. Howey ісін мысалға келтіріп негіздейді. SEC vs. W.J. Howey ісіне сәйкес, (i) ақшалай салымдар болған кезде болады; (ii) жалпы кәсіпорынға; (iii) пайда табуды ақылға қонымды күтумен; (IV) басқа адамдардың күш-жігерінен болғанда ғана инвестициялық келісімшарт орын алады. Нәтижесінде SEC «инвестициялық келісімшарттардың» цифрлық активтерін көпшілікке сатылатын компаниялардың акцияларына ұқсас бағалы қағаздар ретінде қарастырады. SEC цифрлық активтің кез-келген цифрлық активті сатумен, ұсынумен, сатумен, қайта сатумен немесе таратумен айналысатын жеке және заңды тұлғалар осындай әрекеттерге федералдық бағалы қағаздар туралы заңдардың қолданылуын анықтауы керек деген бағалы қағаз болып табылатындығын анықтайтын нұсқаулық шығарды. Осыған орай, цифрлық активтер айналымын CFTC емес SEC реттейді деген тұжырымға келуге болады, себебі көп цифрлық актив биржаларының сот істері осы SEC арасында орын алып жатыр. Мысалы, Sec vs. Ripple , Sec vs. Binance , Sec vs. Consensus , Coinbase vs. Sec және т.б., сонымен қатар, қазіргі таңда цифрлық активтердің биржалары өз криптовалюталарын биржаға салу үшін SEC-тен рұқсатнама сұрайды (CBOE (Chicago Board Options Exchange) биржасы ETF спот акцияларының листингіне сұрау жіберді).

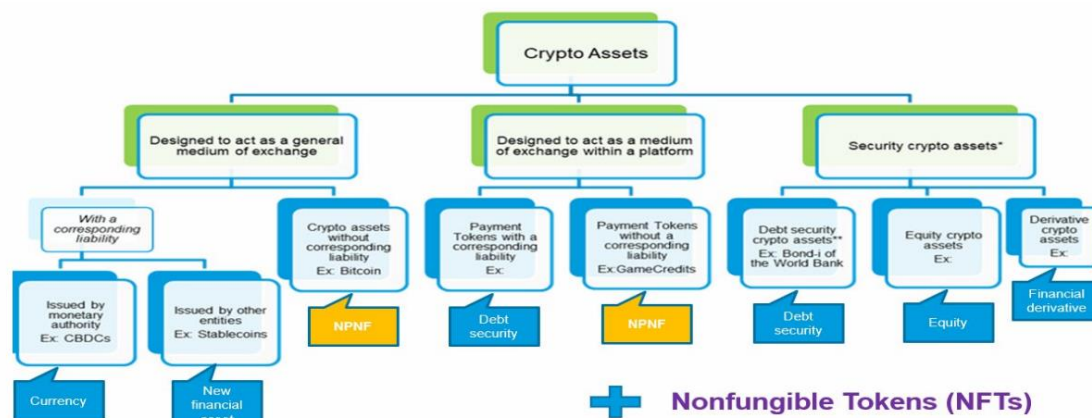
Жоғарыда айтылғанның нәтижесінде, АҚШ-тағы цифрлық активтердің әрбір түрі оның жіктелуіне және оған қатысатын агенттіктерге байланысты реттеушілердің арнайы бақылауына ұшырайды деп айтуға болады.

АҚШ-тың Салықтық Басқармасының (IRS) ресми парақшасында цифрлық активтердің түрлері келтірілген. Олар оны келесідей жіктейді:

1. Айырбасталатын виртуалды валюталар және Bitcoin сияқты криптовалюталар;
2. Тұрақты монеталар (стейблкоиндар);
3. Өзгермейтін таңбалауыштар (NFT) [17].

Жоғарыда аталып өткен екі орган CFCT және SEC цифрлық активтердің түрлерін ашып көрсетпей, олардың басты мақсаты тек қана сол цифрлық активтер нарығына бақылау мен қадағалау жасау. Біріншілері, цифрлық активті тауар десе, екіншілері инвестиция құралы дейді. Нақты, цифрлық актив түрлерінің жіктелуін тек сот шешімдерінен байқауымызға болады. Және ескерте кету қажет, SEC цифрлық активтерді «криптоактивтер» деп айқындайды [18].

Халықаралық валюталық қордың Қаржылық Есеп бойынша Семинарында келесі суретте көрсетілген криптоактивтердің типологиясы талқыланды.

1 Сурет. Алмастырылатын криптоактивтер типологиясы.

Ескерту: Халықаралық валюталық қордың Қаржылық Есеп бойынша Семинары деректері негізінде құрастырылған[19].

Аталған типологияға сәйкес алмастырылатын криптоактивтер үш үлкен категорияға бөлінген:

1. жалпы алмасу құралы ретінде әрекет ететін;
2. платформа арқылы жалпы алмасу құралы ретінде әрекет ететін;
3. бағалы қағаз ретіндегі криптоактивтер.

Және ешбір аталған категорияға кірмейтін NFT (өзгермейтін таңбалауыштар).

Бірінші категорияға «жауапкершілікпен» қамтамасыз етілген криптоактивтер: Орта-лық Банктердің цифрлық валюталары (CBDC) және тұрақты монеталар (stablecoin). Бұл категорияның жіктелуіне біздің сыни көзқарасымыз қалыптасады. Себебі, жалпы CBDC-ді криптоактив түріне жатқызу (неліктен екенін біз төменде ашып түсіндіретін боламыз!) және стейблкоиндарға қатысты олардың «жауапкершілікпен» қамтамасыз етілгендігінде. Шын мәнісінде, стейблкоин нарығында ешқандайда тұрақтылық жоқ, оларға мемлекет тарапынан қолдау көрсетілмейді, олардың қарапайым тілмен айтқанда өмір сүруі сол стейблкоинді шығаратын адамдардың тобына (шығарушы компанияға) байланысты. Егер түбінде қарайтын болсақ, Tether USD түпкі бенефициары iFinex.inc деп аталатын Британ Виргиния аралдарында (оффшорлық зонада) тіркелген компания. Сол себепті, стейблкоиндар ешқандай сенімділікті де тудырмайды. Алайда, Қазақстанда ресми түрде Tether USD белгіленген құны бар қамтамасыз етілмеген цифрлық активке жатқызылады, ол «Цифрлық активті тіркеп-белгіленген құны бар қамтамасыз етілмеген цифрлық активке жатқызу өлшемшарттарын және тіркеп-белгіленген құны бар қамтамасыз етілмеген цифрлық активтердің тізбесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің орынбасары – Жасанды интеллект және цифрлық даму министрінің 2025 жылғы 27 қарашадағы № 600/НҚ бұйрығында бекітілген.

Бұдан бөлек бірінші категорияға «жауапкершілікпен» қамтамасыз етілмеген Bitcoin, секілді криптоактивті жатқызған. Бұл пайымдауға авторлардың еш қарсылығы жоқ.

Екінші категория платформа арқылы жалпы алмасу құралы ретінде әрекет ететін криптоактивтер, «жауапкершілікпен» қамтамасыз етілген төлем токени «қарыздық қамтамасыз ету (debt security)», былайша айтқанда «секьюрити токенодер» және

«жауапкершілікпен» қамтамасыз етілмеген төлем токени «утилити токендер». Осы екі түрінің айырмашылығын, мәселен, Binance ресми порталынан аңғарсақ болады [20]. Утилити токендер - олар белгілі бір блокчейн жобасының мүмкіндіктеріне қол жеткізу үшін цифрлық ретінде әрекет ете отырып, бірқатар қызметтер мен мүмкіндіктерге қол жеткізуді қамтамасыз етеді. Ал, секьюрити токендер дивидендтер немесе капитал өсімі түрінде пайда алу есебімен компанияның активіне, акциясына немесе үлесіне меншік құқығын білдіреді.

Секьюрити токендерге үңіліп тоқталатын болсақ, АХҚО секьюрити токендерді ұсыну шеңбері аясында реттеу бойынша Консультациялық құжатында әр түрлі ел тәжірибесін саралап секьюрити токендер (Сингапурда «дәстүрлі бағалы қағаздар», Дубайда «инвестиция», Ұлыбританияда «DLT сияқты технологияны қолданатын крипто-активтер» және т.б.) инвестицияның бұл түрі қазірдің өзінде қолданыстағы AFSA құқықтық актілеріне бағынады және олар табиғаты, әсері немесе мақсаты бойынша дәстүрлі бағалы қағаздарға ұқсас деп қорытынды жасады [21]. Осылайша, секьюрити токен да, утилити токен да АХҚО аясында реттеуге жатады деп қорытындылауға болады.

Келесі, шет ел тәжірибесі ол ЕО шеңберіндегі Криптоактивтерді реттеу нарықтары бойынша Ережелер (MiCA regulation) [22].

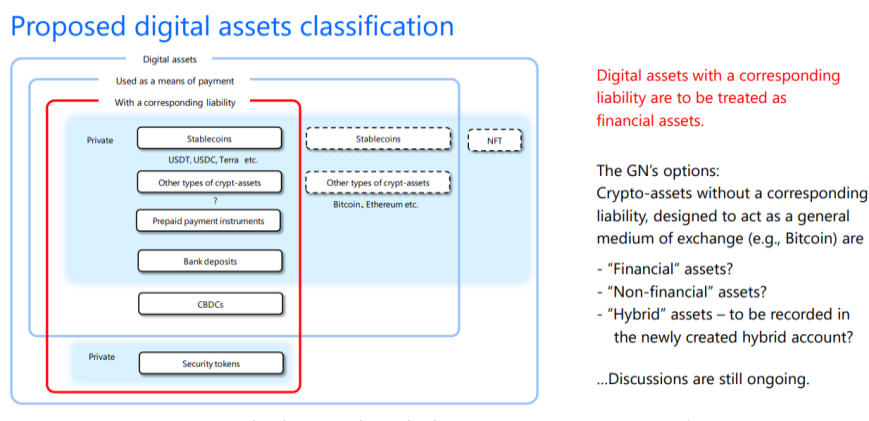
MiCA NFT-ке (өзгермейтін таңбалауыштар) тек NFT-де оны MiCA қолданатын активтердің біріне ұқсас ететін сипаттамалары болған жағдайда ғана қолданылады. Мысалы, MiCA ережелері қызметтік таңбалауышқа немесе қаржы құралына ұқсас NFT-ге қолданылуы мүмкін. NFT таңбалауыштарын заңды түрде рәсімдеумен жұмыс істегенде, таңбалауышқа бірегей идентификатор беру өзара алмастырудың көрсеткіші емес екенін есте ұстаған жөн. MiCA мәліметтері бойынша, үлкен серияларда шығарылған өзгермейтін таңбалауыштарды бір-бірін алмастыратын деп санауға болады, сондықтан авторизацияны қажет етеді. Бұл NFT-ді бөлшектейтін жобаларға әсер етуі мүмкін.

MiCA regulation ЕО деңгейіндегі криптовалюта активтеріне қатысты үйлестірілген ережелерді белгілейді, осылайша қолданыстағы заңнамаға сәйкес келмейтін криптовалюта активтеріне заңды сенімділікті қамтамасыз етеді. ЕО тұтынушылар мен инвесторларды қорғауды, сондай-ақ қаржылық тұрақтылықты арттыру арқылы реттеу инновациялар мен крипто-активтерді пайдалануға ықпал етеді. Ереже крипто-активтердің үш түрін анықтайды және қамтиды, атап айтқанда активтерге сілтеме жасалған таңбалауыштар (ART - art reference tokens), электрондық ақша таңбалауыштары (EMT – electronic money tokens) және ЕО-ның қолданыстағы заңнамасымен қамтылмаған басқа крипто-активтер. Заңнама криптовалюта активтерін шығару мен саудалауды, сондай-ақ «маңызды» ART пен EMT-ге бағытталған қосымша нормативтік ережелерді сақтай отырып, қажет болған жағдайда базалық активтерді басқаруды реттейді.

Сондай-ақ, виртуалды валюталар деп те аталатын криптоактивтер әдетте мүлік немесе цифрлық активтер ретінде жіктеледі, бірақ олар заңды төлем құралы болып саналмайды. АҚШ та секілді криптоактивтердің жіктелуі оарды реттеуші органдарға байланысты. Еуропалық Орталық Банк (ЕОБ): криптовалюталарды заңды валюта емес, виртуалды активтер ретінде қарастырады [23]. Еуропалық Бағалы Қағаздар Және Нарықтар Басқармасы (ESMA): егер олар инвестициялық мақсаттарда пайдаланылса, белгілі бір криптоактивтерді Қаржы Құралдары Директивасындағы (MiFID II) нарықтарға сәйкес қаржы құралдары немесе бағалы қағаздар ретінде жіктей алады [24]. Сонымен қатар, Орталық Банктердің цифрлық валюталарына қатысты ЕО-ның қадамы біздің осы

мақалада келтіретін ұсыныстарымызға сай келеді. Мысалы, Орталық Еуропалық Банк «Цифрлық евро криптоактив бола алмайды. Себебі цифрлық евро ЕО-тың қолдауымен жүзеге асырылып жатыр[25]» деп тұжырымдайды.

Мысалы, Ақша қаражаттарының қозғалысы шоттарында цифрлық активтерді көрсету мәселелері атты Жапония Банкінің өкілдігі Тошико Сато өз баяндамасында, цифрлық активтердің жіктелуіне қатысты келесідей тұжырымды ұсынды:

2 Сурет. Жапония Банкінің өкілдігі Тошико Сато баяндамасынан үзінді

Ескерту. Жапония Банкінің өкілдігі Тошико Сато өз баяндамасы деректері негізінде жасалған [26].

Осы схемаға сәйкес цифрлық активтерге:

1. Жеке (стейблкоин, криптоактивтердің басқа түрлері, алдын ала төленген төлем құралдары, банктік депозиттер, Орталық банктердің цифрлық валюталары, секьюрити токендер) және жария түрлері (стейблкоиндар, криптоактивтердің басқа да түрлері, NFT).

2. Төлем құралы ретінде қолданыла алатын (стейблкоин, криптоактивтердің басқа түрлері, алдын ала төленген төлем құралдары, банктік депозиттер, Орталық банктердің цифрлық валюталары, секьюрити токендер) және төлем құралы бола алмайтындар (NFT).

3. Тиісті міндеттемелері бар (стейблкоин, криптоактивтердің басқа түрлері, алдын ала төленген төлем құралдары, банктік депозиттер, Орталық банктердің цифрлық валюталары, секьюрити токендер) және тиісті міндеттемелері жоқ (стейблкоиндар, криптоактивтердің басқа да түрлері, NFT).

Дегенмен, бұл тек қана ұсыныс. Біздің зерттеуіміз бен көзқарасымызға жағымдысы ол Bitcoin, Ethereum, Litecoin, Solana және т.б. сияқтыларды криптоактивтер деп атағандығы. Шын мәнісінде, олардың криптоактив болуы әділетті. Ал, Орталық Банктердің цифрлық валютасын цифрлық актив түріне жатқызылуы қателік деп санаймыз. Себебі оның эмитенті сөзсіз Орталық Банктің өзі болуы тиіс. Соңғы әдебиеттер криптовалютаны немесе бір-бірінің орнына қолданылатын крипто-активтерді «Биткоин және Ethereum сияқты жеке валюталық шот бірлігі бар жеке цифрлық активтер» ретінде анықтайды. Криптовалюталар орталық банктің талаптарына жауап бермейді, бұл ерекшелік оларды CBDC-ден ажыратады [27]. Кейбіреулер CBDC елдің бөлшек төлем жүйелерінің тұрақтылығын арттыра алады деп мәлімдейді. Олар жеке сектор инфрақұрылымындағы төлемдер, айталық, техникалық мәселелерге байланысты немесе несие аударымдарын жүзеге асыратын банк қиын жағдайда қалса, үй шаруашылықтары мен кәсіпорындар

әлі де CBDC арқылы цифрлық төлемдерді жүзеге асыра алады деп мәлімдейді. Осыған байланысты CBDC төлем жүйелеріндегі өтімділік пен несиелік тәуекел концентрациясын төмендетуі мүмкін екенін атап өткен жөн [28].

Кей жағдайларда, цифрлық валюталарды ақшаның үшінші нысаны деп те айтады (қолма қол ақша, қолма қол емес). Дегенмен, кейбір зерттеушілер біздің отандық тәжірибеге қатысты «цифрлық теңгені» ақшаның үшінші түрі деп тұжырымдамас бұрын, алдағы екі түріне дұрыс зерттеулер жасалуы тиіс деп түсіндіреді [29].

Сондай-ақ, кейбір бетке ұстар заңгер ғалымдар осы «цифрлық теңгенің» енгізілуін «Біз сол мақсатқа сөзсіз жетуіміз үшін әрекет жасауымыз керек деп» пайымдайды [30]. Олардың айтуынша «Цифрлық теңге жобасын іске асыру үшін жақсы егжей-тегжейлі тұжырымдаманы әзірлеп, қазіргі уақытта цифрлық валютаны енгізу жолымен жүруді немесе жүрмеуді таңдау емес, (1) еліміздің азаматтарын әмбебап тиімді қамтамасыз ету үшін қандай енгізу жолын таңдау керек болашақта ақшаның басқа түрлерін алмастыра алатын және (2) мемлекетіміздің қаржылық егемендігін қорғай алатын цифрлық төлем құралын енгізуді бастау қажетпіз» дейді. Кейбір шет елдік авторлар керісінше, «... біз орталық банктердің көпшілігі блокчейнге негізделген ақшаның жаңа түрлерін енгізуге емес, олардың төлем жүйелерін түрлендіруге назар аударуы керек деп есептейміз: дағдарыс кезінде де септігін тигізетіні сол» деп қорытындылайды [31], яғни CBDC-ді қолдаушылар екіге бөлінеді, бірі оның қажеттілігін атап өтсе, басқалары ең бірінші кезекте әр мемлекет өз дәстүрлі төлем жүйесін жетілдіру керек деп түсіндіреді. Біздің пайымдау келесідей: шын мәнісінде блокчейн технологиясына негізделгенімен CBDC цифрлық активтің түріне жатқызылмайды, және оны криптоактивтермен шатастырмау қажет. Мәселен, ҚР Ұлттық Банкінің жылдың мамыр айындағы «Цифрлық теңге» бойынша жария талқылауға арналған Баяндамасында сөзбе сөз келтіретін болсақ «Цифрлық теңге мен электрондық ақша арасындағы елеулі айырмашылықтарды атап өту маңызды. Цифрлық теңге ҚРҰБ эмиссиялайтын ақшаның қосымша нысаны болады, ал электрондық ақша нақты төлем жүйесінің инфрақұрылымы шеңберінде ғана болады және оны, оның ішінде жеке ұйымдар да эмиссиялай алады. Басқаша айтқанда, электрондық ақша өз функцияларын бір төлем жүйесі шеңберінде орындайды және осы жүйе иесінің міндеттемесі болып табылады. Бұдан басқа, «криптовалюталар» және «стейблкоиндер» сияқты құбылыстардың кеңінен таралуына байланысты Цифрлық теңге цифрлық активтердің осы класына қате жатқызылуы мүмкін». Цифрлық теңгені цифрлық активтің түрі ретінде қабылдау немесе қабылдамау оның қай құқық саласының реттеу аясына түсетініне байланысты болады. Мәселен, ол әдеттегі ұлттық валюта теңге секілді валюталық реттелуге жата ма? («Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы» ҚР-ның Заңының орбитасына түсе ме?) әлде цифрлық актив түрі болып қалса сол «Цифрлық активтер» туралы Заңының реттелуімен қала ма?. Ұлттық Банк өз позициясында «Цифрлық теңге» ұлттық валютаның үшінші (қосымша) нысаны дейді. Логикалық тұрғыдан қарайтын болсақ, осындай позициямен ол дәстүрлі ақша түрімен бірдей статуска ие және бірдей реттелуі қажет, ал ол үшін оны цифрлық актив деп қорытындылаудан бас тарту абзал деп санаймыз.

Қорытынды

Цифрлық активтерді жіктеу-бұл құқық, технология және қаржы салаларына қатысты күрделі мәселе. Криптоактив және NFT-ден тұрақты монеталар мен CBDC-ге

дейін цифрлық активтердің әрбір түрі реттеушілер үшін бірегей қиындықтар мен мүмкіндіктерді ұсынады. Цифрлық активтер дамып келе жатқандықтан, заңгер ғалымдар да, заңшығарушы да инновацияларға ықпал ететін және тұтынушылар мен қаржы нарықтарын қорғайтын бейімделген нормативтік-құқықтық базаны құру үшін жұмыс істеуі керек.

Авторлар жоғарыда аталған зерттеулерге, цифрлық активтердің ерекшеліктерге сүйене отырып, олардың келесідей жіктелуін ұсынады:

1. Еліміздегі заңнама аясында «Цифрлық активтер» туралы Заңның шеңберінде:

1.1. Қамтамасыз етілген цифрлық активтер (ҚР территориясында рұқсат етілген);

1.2. Қамтамасыз етілмеген цифрлық активтер (АХҚО актілерімен реттелетін).

2. Қамтамасыз етілген цифрлық активтер (ҚР территориясында рұқсат етілген). Мақалада жүргізілген зерттеу көрсеткендей, қамтамасыз етілген цифрлық активтердің анықтамасына сай, NFT – ні қамтамасыз етілген цифрлық активтердің түрлеріне жатқызуымызға болады. Сондай ақ, гибриді түрде «секьюрити токендерді» де жатқызуға болады.

3. Қамтамасыз етілмеген цифрлық активтер АХҚО актілерімен реттеледі. Оның актілерін зерделей отырып, АХҚО мен реттелетін түрлері:

3.1. Кriptoактивтер (Bitcoin, Ethereum, Litecoin, Solana және т.б.) (Ескертпе. авторлардың пайымдауынша оларды «криптоактив» деп атау абзал, бұл мәселе авторлардың келесі зерттеулерінде негізделеді!);

3.2. Тұрақты монеталар (стейблкоиндардың кейбір түрлері);

3.3. Утилити токендер.

Сонымен қатар, Орталық Банктердің Цифрлық валютасына қатысты қорытындылайтын болсақ, авторлар жалпы оларды цифрлық активтердің түрі ретінде санамайды, себебі олардың табиғаты фиат валютасына сәйкес келеді.

Авторлардың қосқан үлесі. Мақаланың жазылуына барлық 3 автор теңдей үлес қосты, әр автордың атқарған жұмысын атап кетсек:

Жақсылықбаева Ә.А. – тұжырымдаманы әзірледі, деректерді жинады және талдады, мақаланың бастапқы мәтінін жазды; деректерді статистикалық өңдеді, суреттер мен кестелерді дайындады; жобаны басқарды, мәтінді техникалық және басқа да редакциялаудан жүргізді.

Сулейменова С.Ж. – мақаланың тұжырымдамасына бекітуге елеулі үлес қосты; зерттеу нәтижелерін талдады және ғылыми тұрғыда түсіндірді;

Алдабергенова Н.А. – жариялау үшін мақаланың соңғы нұсқасын бекітті; деректердің дұрыстығына немесе мақаланың барлық бөліктерінің тұтастығына байланысты мәселелерді зерттеп және шешті.

Әдебиеттер тізімі

1. Regulation (EU) 2023/1114 of the european parliament and of the council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937 // https://eur-lex.europa.eu/legal_content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1114&pk_campaign=todays_OJ&pk_source=EURLEX&pk_medium=TW&pk_keyword=Crypto%20assets&pk_content=Regulation&pk_cid=EURLEX_todaysOJ (жүгінген күні: 08.09.2024)

2. Қазақстан Республикасындағы цифрлық активтер туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2023 жылғы 6 ақпандағы № 193-VII ҚРЗ. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000193> (жүгінген күні: 19.03.2026)

3. Қазақстан Республикасының аумағында танылатын қамтамасыз етілген цифрлық активтер түрлерінің тізбесін бекіту туралы Қазақстан Республикасының Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрінің м.а. 2023 жылғы 31 наурыздағы № 124/НҚ бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2023 жылғы 6 сәуірде № 32245 болып тіркелді // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2300032245> (жүгінген күні: 19.03.2026)

4. Fairfield, Joshua, Tokenized: The Law of Non-Fungible Tokens and Unique Digital Property (April 6, 2021). Indiana Law Journal, Forthcoming, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3821102> (жүгінген күні: 5.07.2024)

5. Рабев А.П., Найденов К.Д. Гражданско-правовой режим невзаимозаменяемых токенов (NFT): современное состояние и перспективы развития законодательства Азиатско-Тихоокеанский регион: экономика, политика, право. 2023. Т. 25, № 2. С. 142–154.

6. Table of Digital Assets approved by the Astana Financial Service Authority to trading on the Digital Asset Trading Facilities licensed in AIFC TO AFSA NOTICE No. AFSA-F-NB-2023-007 <https://orderly.myafsa.com/articles/table-of-digital-assets-approved-afsa-notice-no-afsa-f-nb-2023-007?search=router.query.search> (жүгінген күні: 19.03.2026)

7. Фатхи В. И., Невзаимозаменяемые токены как объекты гражданских прав // ЮП. 2022. №4 (103). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nevzaimozamenyaemye-tokeny-kak-obekty-grazhdanskih-prav> (жүгінген күні: 08.09.2025)

8. Moringiello, Juliet M. and Odinet, Christopher K., The Property Law of Tokens (November 1, 2021). 74 Florida Law Review 607 (2022), U Iowa Legal Studies Research Paper No. 2021-44, Widener Law Commonwealth Research Paper, Texas A&M University School of Law Legal Studies Research Paper, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3928901> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3928901> (жүгінген күні: 08.09.2025)

9. Murray, Michael D., Trademarks, NFTs, and the Law of the Metaverse (July 11, 2022). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4160233> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4160233>

10. AIFC glossary aifc act no. FR0017 OF 2018 (with amendments as of 30 June 2024, which commence on 1 July 2024) <https://orderly.myafsa.com/api/pdf?articleId=a0001000200020000> (жүгінген күні: 19.03.2026)

11. Antonio Briola, David Vidal-Tomás, Yuanrong Wang, Tomaso Aste, Anatomy of a Stablecoin's failure: The Terra-Luna case, Finance Research Letters, Volume 51, 2023,103358, ISSN 1544-6123, <https://doi.org/10.1016/j.frl.2022.103358> (жүгінген күні: 08.09.2025)

12. U.S. Code Chapter 1 - commodity exchanges <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/7/chapter-1> (жүгінген күні: 08.09.2025)

13. Coinflip, Inc., d/b/a Derivabit, and Francisco Riordan <https://www.cftc.gov/sites/default/files/idc/groups/public/@lrenforcementactions/documents/legalpleading/enfcoinfliporder09172015.pdf>

14. Securities act of 1933 <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-1884/pdf/COMPS-1884.pdf> (жүгінген күні: 19.03.2026)

15. Securities act of 1934 <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-1885/pdf/COMPS-1885.pdf> (жүгінген күні: 19.03.2026)

16. Investment company act of 1940 <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-1879/pdf/COMPS-1879.pdf> (жүгінген күні: 19.03.2026)

17. Digital assets <https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/digital-assets> (жүгінген күні: 12.09.2024)
18. Crypto Assets <https://www.sec.gov/securities-topics/crypto-assets> (жүгінген күні: 12.09.2024)
19. Recording Crypto Assets in Macroeconomic Statistics emmanuel manolikakis imf sta-re financial account workshop oct 1 - 4, 2024 https://unece.org/sites/default/files/2024-09/4_3%20Recoding%20of%20Crypto%20Assets%20in%20Macroeconomics.pdf (жүгінген күні: 08.09.2025)
20. Utility-токен <https://academy.binance.com/ru/glossary/utility-token> (жүгінген күні: 5.09.2024)
21. Consultation Paper on Proposed Astana International Financial Centre Security Token Offering Framework <https://orderly.myafsa.com/api/pdf?articleId=a0001000800040015> (жүгінген күні: 5.07.2024)
22. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937 (Text with EEA relevance) https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1114&pk_campaign=todays_OJ&pk_source=EURLEX&pk_medium=TW&pk_keyword=Crypto%20assets&pk_content=Regulation&pk_cid=EURLEX_todaysOJ (жүгінген күні: 5.07.2024)
23. Occasional Paper Series Crypto-Assets: Implications for financial stability, monetary policy, and payments and market infrastructures <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op223~3ce14e986c.en.pdf> (жүгінген күні: 5.07.2024)
24. Consultation paper On the draft Guidelines on the conditions and criteria for the qualification of crypto-assets as financial instruments 29 January 2024 ESMA75-453128700-52 https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/2024-01/ESMA75-453128700-52_MiCA_Consultation_Paper_-_Guidelines_on_the_qualification_of_crypto-assets_as_financial_instruments.pdf (жүгінген күні: 5.07.2024)
25. Digital euro https://www.ecb.europa.eu/euro/digital_euro/html/index.en.html (жүгінген күні: 5.07.2024)
26. 11th Biennial IFC Conference on “Post-pandemic landscape for central bank statistics” BIS Basel, 25-26 August 2022 Issues in reflecting digital assets in the Flow of Funds Accounts Yoshiko Sato, Bank of Japan https://www.bis.org/ifc/publ/ifcb58_31.pdf (жүгінген күні: 5.07.2024)
27. Kosse, A and I Mattei (2022): “Gaining momentum – Results of the 2021 BIS survey on central bank digital currency”, BIS Papers, No 125, May.
28. Dyson, B and G Hodgson (2016): “Digital cash: why central banks should start issuing electronic money”, Positive Money
29. Проскурина К.Ю., Цифровой тенге: проблемы обоснования, внедрения и функционирования (критические заметки к докладу Национального Банка РК «Цифровой тенге») https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39986832&pos=5;-106#pos=5;-106&sdoc_params=text%3DCBDC%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D39986832%26spos%3D1%26tSynonym%3D0%26tShort%3D0%26tSuffix%3D1&sdoc_pos=0 (жүгінген күні: 5.07.2024)
30. Карагусов Ф.С., Байшева Б.К., О концепции национальных электронных денег в Республике Казахстан https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39694490&pos=6;-106#pos=6;-106&sdoc_params=text%3DCBDC%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D39694490%26spos%3D1%26tSynonym%3D0%26tShort%3D0%26tSuffix%3D1&sdoc_pos=0 (жүгінген күні: 5.07.2024)
31. Didenko, Anton N. and Zetsche, Dirk Andreas and Arner, Douglas W. and Buckley, Ross P., After Libra, Digital Yuan and COVID-19: Central Bank Digital Currencies and the New World of Money and Payment Systems (June 1, 2020). European Banking Institute Working Paper Series 65/2020, University of Hong Kong Faculty of Law Research Paper No. 2020/036, UNSW Law Research Paper No. 20-59,

Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3622311> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3622311>
(жүгінген күні: 5.07.2024)

Ә.А. Жақсылықбаева*¹, С.Ж. Сулейменова², Н.А. Алдабергенова³

^{1,3}Университет Туран, Алматы, Қазақстан

²Қазақский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Қазақстан

(E-mail: ¹zhaksylykbayeva@gmail.com, ²saule.suleimenova@gmail.com, ³n.aldabergenova@turandeu.kz)

Типы и классификация цифровых активов: правовой аспект

Аннотация. Цифровая экономика изменила способы создания, хранения и передачи ценностей. В результате появились различные типы цифровых активов, каждый из которых обладает уникальными характеристиками и функциональными возможностями. В этой статье рассматриваются различные типы цифровых активов, от криптовалют и стабильных монет до невзаимозаменяемых токенов (NFT) и цифровых валют центральных банков (CBDC) и освещаются их технологические основы, экономическая роль и юридические различия. Анализируя различные категории цифровых активов, в статье оцениваются возможности и проблемы, которые они представляют в современную цифровую эпоху.

Исследование направлено на рассмотрение классификации цифровых активов с научной (технологической и структурной) и правовой (вопросов собственности и регулирования) точки зрения с углубленным анализом категорий, появившихся в последние годы. В работе также исследуется, как различные правовые структуры в таких юрисдикциях, как Казахстан, Европейский союз (ЕС) и Соединенные штаты (США), развиваются для управления этими новыми формами обмена ценностями. Научная новизна исследования заключается в разработке авторской классификации цифровых активов, основанной на их технологических и правовых характеристиках. Практическая значимость работы состоит в возможности использования полученных результатов при совершенствовании законодательства, правоприменительной практики и разработке регуляторных подходов в сфере цифровых активов.

Ключевые слова: криптоактив, цифровая валюта, стейблкоин, утилити токен, секьюрити токен, цифровой актив, невзаимозаменяемые токены

Zhaksylykbayeva A.A.*¹, Suleimenova S.Zh.², Aldabergenova N.A.³

^{1,3}Turan University, Almaty, Kazakhstan

²Kazakh National University named after al-Farabi, Almaty, Kazakhstan

(E-mail: ¹zhaksylykbayeva@gmail.com, ²saule.suleimenova@gmail.com, ³n.aldabergenova@turandeu.kz)

Types and classification of digital assets: legal aspect

Abstract. The digital economy has changed the way values are created, stored and transmitted. As a result, a wide variety of digital assets have emerged, each with unique characteristics and capabilities. The paper explores different types of digital assets, from cryptocurrencies and stablecoins to irreplaceable tokens (NFT) and central bank digital currencies (CBDC), highlighting their technological fundamentals, economic role and legal differences. By understanding the different categories of digital assets, we can assess the opportunities and challenges they present in the modern digital age.

This article aims to consider the classification of digital assets from a scientific (technological and structural) and legal (ownership and regulation) perspective, with an in-depth analysis of the categories that have emerged in recent years. It also explores how different legal structures in jurisdictions such as Kazakhstan, the European Union (EU) and the United States (USA) are evolving to manage these new forms of value exchange. The scientific novelty of the research lies in the development of the author's classification of digital assets based on their technological and legal characteristics. The practical significance of the work lies in the possibility of using the results obtained in improving legislation, law enforcement practice and the development of regulatory approaches in the field of digital assets.

Key words: Crypto asset, digital currency, stablecoin, utility token, security token, digital asset, non-interchangeable tokens

References

1. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937 // https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1114&pk_campaign=todays_OJ&pk_source=EURLEX&pk_medium=TW&pk_keyword=Crypto%20assets&pk_content=Regulation&pk_cid=EURLEX_todaysOJ (zhýgingen kúni: 08.09.2024)
2. Қазақстан Республикасындағы цифрлық активтер туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2023 жылғы 6 ақпандағы № 193-VII ҚРЗ. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық-құқықтық жүйесі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2300000193>
3. Қазақстан Республикасының аумағында танылатын қамтамасыз етілген цифрлық активтер түрлерінің тізбесін бекіту туралы Қазақстан Республикасының Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрінің м.а. 2023 жылғы 31 наурыздағы № 124/НҚ бұйрығы. Қазақстан Республикасының Әділет министрлігінде 2023 жылғы 6 сәуірде № 32245 болып тіркелді // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2300032245>
4. Fairfield, Joshua, Tokenized: The Law of Non-Fungible Tokens and Unique Digital Property (April 6, 2021). Indiana Law Journal, Forthcoming, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3821102>
5. Rabec A. P., Najdenov K. D. Grazhdansko-pravovoj rezhim nevzaimozamenyaemyh tokenov (NFT): sovremennoe sostoyanie i perspektivy razvitiya zakonodatel'stva Aziatsko-Tihookeanskij region: ekonomika, politika, pravo. 2023. T. 25, № 2. S. 142–154.
6. Table of Digital Assets approved by the Astana Financial Service Authority to trading on the Digital Asset Trading Facilities licensed in AIFC TO AFSA NOTICE No. AFSA-F-NB-2023-007 <https://orderly.myafsa.com/articles/table-of-digital-assets-approved-afsa-notice-no-afsa-f-nb-2023-007?search=router.query.search>
7. Fathi V. I., Nevzaimozamenyaemye tokeny kak ob"ekty grazhdanskih prav // YUP. 2022. №4 (103). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nevzaimozamenyaemye-tokeny-kak-obekty-grazhdanskih-prav>
8. Moringiello, Juliet M. and Odinet, Christopher K., The Property Law of Tokens (November 1, 2021). 74 Florida Law Review 607 (2022), U Iowa Legal Studies Research Paper No. 2021-44, Widener Law Commonwealth Research Paper, Texas A&M University School of Law Legal Studies Research Paper, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3928901> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3928901>
9. Murray, Michael D., Trademarks, NFTs, and the Law of the Metaverse (July 11, 2022). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=4160233> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.4160233>
10. AIFC glossary aifc act no. FR0017 OF 2018 (with amendments as of 30 June 2024, which commence on 1 July 2024) <https://orderly.myafsa.com/api/pdf?articleId=a0001000200020000>

11. Antonio Briola, David Vidal-Tomás, Yuanrong Wang, Tomaso Aste, Anatomy of a Stablecoin's failure: The Terra-Luna case, Finance Research Letters, Volume 51, 2023,103358, ISSN 1544-6123, <https://doi.org/10.1016/j.frl.2022.103358>
12. U.S. Code Chapter 1 - commodity exchanges <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/7/chapter-1>
13. Coinflip, Inc., d/b/a Derivabit, and Francisco Riordan <https://www.cftc.gov/sites/default/files/idc/groups/public/@lrenforcementactions/documents/legalpleading/enfcoinfliporder09172015.pdf>
14. Securities act of 1933 <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-1884/pdf/COMPS-1884.pdf>
15. Securities act of 1934 <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-1885/pdf/COMPS-1885.pdf>
16. Investment company act of 1940 <https://www.govinfo.gov/content/pkg/COMPS-1879/pdf/COMPS-1879.pdf>
17. Digital assets <https://www.irs.gov/businesses/small-businesses-self-employed/digital-assets> (zhygingen kyni: 12.09.2024)
18. Crypto Assets <https://www.sec.gov/securities-topics/crypto-assets> (zhygingen kyni: 12.09.2024)
19. Recording Crypto Assets in Macroeconomic Statistics emmanuel manolikakis imf sta-re financial account workshop oct 1 - 4, 2024 https://unece.org/sites/default/files/2024-09/4_3%20Recoding%20of%20Crypto%20Assets%20in%20Macroeconomics.pdf
20. Utility-token <https://academy.binance.com/ru/glossary/utility-token> (zhygingen kyni: 5.09.2024)
21. Consultation Paper on Proposed Astana International Financial Centre Security Token Offering Framework <https://orderly.myafsa.com/api/pdf?articleId=a0001000800040015> (zhygingen kyni: 5.07.2024)
22. Regulation (EU) 2023/1114 of the European Parliament and of the Council of 31 May 2023 on markets in crypto-assets, and amending Regulations (EU) No 1093/2010 and (EU) No 1095/2010 and Directives 2013/36/EU and (EU) 2019/1937 (Text with EEA relevance) https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32023R1114&pk_campaign=todays_OJ&pk_source=EURLEX&pk_medium=TW&pk_keyword=Crypto%20assets&pk_content=Regulation&pk_cid=EURLEX_todaysOJ
23. Occasional Paper Series Crypto-Assets: Implications for financial stability, monetary policy, and payments and market infrastructures <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpops/ecb.op223~3ce14e986c.en.pdf> (zhygingen kyni: 5.07.2024)
24. Consultation paper On the draft Guidelines on the conditions and criteria for the qualification of crypto-assets as financial instruments 29 January 2024 ESMA75-453128700-52 https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/2024-01/ESMA75-453128700-52_MiCA_Consultation_Paper_-_Guidelines_on_the_qualification_of_crypto-assets_as_financial_instruments.pdf
25. Digital euro https://www.ecb.europa.eu/euro/digital_euro/html/index.en.html
26. 11th Biennial IFC Conference on "Post-pandemic landscape for central bank statistics" BIS Basel, 25-26 August 2022 Issues in reflecting digital assets in the Flow of Funds Accounts Yoshiko Sato, Bank of Japan https://www.bis.org/ifc/publ/ifcb58_31.pdf
27. Kosse, A and I Mattei (2022): "Gaining momentum – Results of the 2021 BIS survey on central bank digital currency", BIS Papers, No 125, May
28. Dyson, B and G Hodgson (2016): "Digital cash: why central banks should start issuing electronic money", Positive Money
29. Proskurina K.YU., Cifrovoy tenge: problemy obosnovaniya, vnedreniya i funkcionirovaniya (kriticheskie zametki k dokladu Nacional'nogo Banka RK «Cifrovoy tenge») https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39986832&pos=5;-106#pos=5;-106&sdoc_params=text%3DCBDC%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D39986832%26spos%3D1%26tSynonym%3D0%26tShort%3D0%26tSuffix%3D1&sdoc_pos=0

30. Karagusov F.S., Baisheva B.K., O koncepcii nacional'nyh elektronnyh deneg v Respublike Kazakhstan https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39694490&pos=6;-106#pos=6;-106&sdock_params=text%3DCBDC%26mode%3Dindoc%26topic_id%3D39694490%26spos%3D1%26tSynonym%3D0%26tShort%3D0%26tSuffix%3D1&sdock_pos=0

31. Didenko, Anton N. and Zetzsche, Dirk Andreas and Arner, Douglas W. and Buckley, Ross P., After Libra, Digital Yuan and COVID-19: Central Bank Digital Currencies and the New World of Money and Payment Systems (June 1, 2020). European Banking Institute Working Paper Series 65/2020, University of Hong Kong Faculty of Law Research Paper No. 2020/036, UNSW Law Research Paper No. 20-59, Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3622311> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3622311>

Авторлар туралы мәлімет:

Жақсылықбаева Ә.А. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының магистрі, PhD докторанты, Тұран Университеті, Synergy Partners Заң Фирмасының заңгері, Сәтпаев көшесі 16а, 050043, Алматы, Қазақстан.

Сулейменова С.Ж. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Азаматтық құқық және азаматтық процесс, еңбек құқығы кафедрасының профессоры, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы, 71, 050000, Алматы, Қазақстан.

Алдабергенова Н.А. – заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Құқық жоғарғы мектебінің профессоры, Тұран Университеті, Сәтпаев көшесі 16а, 050043, Алматы, Қазақстан.

Zhaksylykbayeva A.A. – corresponding author, master of legal sciences, PhD student, Turan University, associate at Synergy Partners Law Firm, Satpayev street, 16a, 050043, Almaty, Kazakhstan.

Suleimenova S.Zh. – Doctor of legal sciences, Professor, Department of civil law and civil process, labor law, Al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi Avenue, 71, 050000, Almaty, Kazakhstan.

Aldabergenova N.A. – Candidate of legal sciences, Associate Professor, Higher school of law, Turan University, Satpayev street, 16a, 050043, Almaty, Kazakhstan.

Жаксылыкбаева А.А. – автор для корреспонденции, магистр юридических наук, докторант PhD, университет Туран, юрист Юридической фирмы Synergy Partners, ул. Сатпаева 16а, 050043, Алматы, Казахстан.

Сулейменова С.Ж. – доктор юридических наук, профессор, кафедра гражданского права и гражданского процесса, трудового права, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект Аль-Фараби, 71, 050000, Алматы, Казахстан.

Алдабергенова Н.А. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, профессор Высшей Школы права, Университет Туран, ул. Сатпаева 16а, 050043, Алматы, Казахстан.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**Әкімшілік құқық. Қаржы құқығы /Administrative law. Financial law/
Административное право. Финансовое право**

IRSTI 10.62.01
Scientific article

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-154-1-68-82>

National approaches to ensuring responsible animal treatment through state mechanisms

A.A. Mukasheva^{*1}, O.X. Narzullaev², T.K. Nurekeshov³

¹Narxoz University, Almaty, Kazakhstan

²Tashkent State University of Law, Tashkent, Uzbekistan

³Educational institution «Alikhan Bokeikhan University», Semey, Kazakhstan

(E-mail: ¹anor.mukasheva@narxoz.kz, ²ailmnarzullayev@yahoo.com, ³nurekechovt@mail.ru)

Abstract. Kazakhstan's official system for guaranteeing the humane treatment of animals is examined in this article. The Law of the Republic of Kazakhstan "On Responsible Treatment of Animals," enacted on December 30, 2021 (hereinafter – "LRTA"), which established the framework for the establishment of a new legal institution, is examined in particular. The authors consider the theoretical and legal nature of the concepts of "state regulation" and "public administration," disclosing their specificity and delimitation in relation to the sphere of animal protection.

The study organizes the mechanism's primary functions, including information gathering and analysis, cadastre and state record maintenance, strategic direction development, lawmaking, resource allocation, control and supervision, and educational activities. It is noted that the effectiveness of legal regulation largely depends on the coordinated interaction of state bodies and the completeness of legislative consolidation of functions. The necessity of supplementing the law with provisions on state control and civic education is substantiated, since only a comprehensive approach that combines administrative and educational measures can ensure the sustainable formation of a culture of humane treatment of animals. The authors conclude that further development of legislation in this field is a necessary condition for strengthening the system of environmental law and implementing the principles of humanism in modern society.

Keywords: animals, responsible treatment of animals, legal mechanism, state regulation, public administration, legal personality of animals, Kazakhstan.

Introduction

The relevance of this issue stems from the formation of a new legal institution in Kazakhstan aimed at ensuring the responsible treatment of animals. While state regulation during the Soviet

Received: 30.10.2025. Accepted: 17.03.2026. Available online: 30.03.2026

and post-Soviet periods was primarily limited to the protection of wildlife and farm animals, the current stage is characterized by an expansion of scope to encompass all categories of animals, including domestic, laboratory, and stray animals.

The adoption of the 2021 Law has highlighted the need for a scientific understanding of the legal mechanism, identification of its strengths and weaknesses, including the development of suggestions for enhancement. In the context of globalization and growing international attention to animal protection issues, Kazakhstan must not only formally establish norms but also ensure their effective implementation. The introduction of educational and awareness-raising functions is particularly crucial, as without them, it is impossible to foster a sustainable culture of humane treatment of animals among citizens.

As a result, the subject at hand has significant theoretical and practical implications for the advancement of the country's legal system and the fortification of its humanistic underpinnings.

Recent research also notes that the legal protection of animals in Kazakhstan remains at an early stage of development and requires comprehensive scientific analysis aimed at improving the current legislative framework. Particular attention in the literature is paid to the study of international experience, especially the legal models of European states, where the protection of animals is based on the recognition of animals as sentient beings capable of experiencing pain and suffering, which significantly influences the development of modern legal approaches in this field [1].

Resources and Methods of Research. The methodological framework of the research is grounded in both general scientific principles and specific cognitive approaches characteristic of legal epistemology, adapted to the study of animal law as an emerging interdisciplinary domain at the intersection of legal, ethical, and ecological knowledge.

The dialectical approach was used, allowing for the examination of the state mechanism for ensuring responsible treatment of animals in the dynamics of its formation and development. The comparative legal method was used to identify the features of national regulation in comparison with foreign approaches and international standards. The formal-legal method was utilized in the examination of the Republic of Kazakhstan's regulatory laws, including the LRTA and related environmental legislation. The systematic method enabled the study of the mechanism as a holistic set of interconnected institutions, norms, and functions.

Comparative legal analysis in this study is employed as an auxiliary method aimed at identifying general patterns in the formation of mechanisms for ensuring humane treatment of animals. International experience demonstrates that even in countries with a long-standing tradition of animal protection legislation, persistent problems remain in the areas of law enforcement, institutional coordination, and the effectiveness of state control. Similar conclusions are reached in recent research on international experience in animal rights protection, where it is noted that even in countries with highly developed legal systems, the implementation of animal welfare legislation requires complex institutional mechanisms and long-term policy development. The comparative analysis of European and Asian legal systems confirms that effective protection of animals is closely linked with the formation of specialized regulatory institutions and public awareness programs [1]. In particular, analytical materials of the European Parliament and the Council of Europe emphasize that the existence of a well-developed regulatory framework does not in itself guarantee the automatic observance of animal welfare requirements without adequate administrative and organizational support.

The above considerations make it possible to view the Kazakhstani model not as an isolated phenomenon, but as part of a broader trend characteristic of states at the stage of forming an independent legal institution for the protection of animals. In this regard, comparative legal material is used not for the mechanical borrowing of foreign solutions, but to substantiate the universal role of such elements of the state mechanism as control, education, and public awareness-raising, adapted to national conditions.

The empirical basis included provisions of domestic laws and regulations, the practices of authorized state bodies, as well as statistical data on animal treatment. The theoretical foundation was formed by the research conducted by both domestic and international environmental and administrative law, focusing on the issues of animal protection and the development of legal mechanisms for their safeguarding.

Problem Statement and Status

The study of the mechanism in question would be incomplete without its definition. When considering the concept of "state mechanism for ensuring responsible treatment of animals," it is necessary to start from the general understanding of a mechanism.

This concept has been discussed repeatedly in the works of environmental scientists [2].

Scientists' interest in this category stems from the fact that the designation of a mechanical device (originating from the Greek "mechane" - machine) is used in the context of depicting motion. Thus, Bekisheva S.D. noted that the category "mechanism" was "developed to reflect the moment of motion and dynamics, in contrast to the static and frozen" [2, 106]. Indeed, the elements of a mechanism, interacting with each other, lead to a dynamic process of movement.

When applied to social systems, this concept has been adapted and is viewed as "a special system of interaction, between the elements of which differentiated connections operate, and which is based on the principle of action, accepted simultaneously as a way of organizing content and as a specific method of implementing a function" [3].

However, this definition does not adequately highlight the existence of social interrelations among the elements within the system. Therefore, it is appropriate to introduce two additional definitions of the mechanism for illustrative purposes.

According to M. Abdraimova, "the organizational and legal mechanism for ensuring environmental safety is a combination of internal and external factors, institutions, legal means, and instruments that provide for the organizing activities of states, international and national organizations, and other structures for environmental protection and rational use of natural resources in order to create conditions for safeguarding legally protected environmental interests and rights of individuals, society, and the state from threats arising from anthropogenic and natural impacts on the environment" [4].

A narrower and more concise definition is given in the doctoral dissertation of S.D. Bekisheva:

"The state-legal mechanism for ensuring environmental safety can be defined as a set of internal factors, institutions, and means that ensure the activities of relevant state bodies to prevent the harmful consequences of economic development on nature and humans, preserve, reproduce, and rationally use natural resources, and maintain a favorable state of the human environment" [4, 112].

The narrowing of the definition in this case occurred by extracting the state-legal mechanism as a variety from the broader definition of "organizational-legal mechanism," since the latter also includes "social" and the so-called "production" mechanisms [4, 113]. This classification is made based on the subject characteristic, depending on who carries out the management functions - the state, public organizations, or economic entities.

Additionally, the sphere of management influence has been narrowed from international to the national level, as M.Zh. Abdraimova considers international organizations as subjects [4, 10].

At the same time, we think that the subject's central position in the management process must be emphasized while defining the state-legal mechanism.

We have reviewed a number of additional publications by Kazakhstani academics that looked at how state governance functions in connection to social dynamics that influence wildlife use and protection. Therefore, the notion of state management in the area of wildlife conservation and usage is taken into consideration in Tundikbayev's work; the definition itself and the term "state-legal mechanism" are not examined, but an analysis of the opinions of several scientists on this issue is provided [5].

In I.M. Smatov's dissertation, the definition of the organizational and legal mechanism for implementing the norms on the right to use wildlife is provided, but it utilizes the main elements of the framework proposed by M.Zh. Abdraimova [6].

Thus, in the scientific works of environmental scientists, one can discern two main approaches to formulating the category of "mechanism."

The first is represented by the aforementioned definitions and emphasizes the means and tools used to organize activities.

The second approach was considered in the works of renowned authorities of the last century - S.B. Baisalov, A.E. Erenov, O.S. Kolbasov, Yu.S. Shemshuchenko.

For example, according to S.B. Baisalov and A.E. Erenov, "the legal framework established to safeguard the environment is a comprehensive system of bodies, institutions, and legal means through which the implementation of the environmental functions of our state and law is ensured" [7].

It appears that this definition should be taken as the foundation for developing the legal construct of a "state mechanism for ensuring responsible treatment of animals," as it emphasizes both the entities carrying out the management process and the legal means - the norms - that are utilized in this process. Additionally, it indicates the process itself - the performance of functions.

Thus, the state mechanism for ensuring responsible treatment of animals is a system of state bodies, institutions, and legal instruments that ensure moral and humane treatment of animals and their protection from cruelty.

The categories of public administration, state regulation, control, and coordination used in this study belong to the fundamental institutions of public law and are well-developed in the theory of administrative and environmental law. However, their application to the sphere of responsible treatment of animals possesses independent scholarly novelty, since these institutions have previously been examined primarily in the context of environmental protection, rational natural resource management, and veterinary supervision. The recognition of animals as an object or even a subject of legal protection, based not only on consumer-oriented but also on humanistic and ethical criteria, transforms the content of administrative functions and necessitates their reconsideration.

Unlike traditional objects of public administration, animals within the framework of legislation on responsible treatment are not reduced to the category of property or a natural resource. This circumstance predetermines the specificity of legal instruments employed, including the prioritization of preventive, educational, and coordinative mechanisms over purely repressive

measures. In this sense, the analysis of well-established institutions of public administration in a new substantive domain is aimed not at their reproduction, but at identifying the limits of their applicability and the directions of their functional transformation.

Analysis of elements of the state mechanism

The components of this mechanism include the institutions and state bodies that deal with the issue of ensuring that animals are treated responsibly; the set of legal standards found in the Republic of Kazakhstan's legislation that these bodies implement; and the actual procedure by which state bodies carry out their duties.

This mechanism is very complex, as many government bodies are responsible for the treatment of animals. This is due to the fact that there are various categories of animals that fall under the scope of the Law "On Responsible Treatment of Animals."

These categories are listed in Article 1 of the Law, which contains the definitions. They include wild animals (subparagraph 2), stray animals (subparagraph 18), unsupervised animals (subparagraph 19), service animals (subparagraph 20), and domestic animals (companion animals) (subparagraph 24).

In addition, the provisions of the law regulate relationships with agricultural animals, experimental (laboratory) animals, and animals kept in captivity and/or) semi-free conditions.

Each category of animals is unique; therefore, state regulation and management of their treatment have their own specific nuances.

These are as follows:

1) Animal habitats. Wild animals reside in natural environments, far from populated areas. Agricultural animals are found on farmlands and in agricultural settlements. Domestic animals, when not out for walks, have their habitat limited to homes, which government officials can only enter in exceptional cases. The habitat of animals plays a role in delineating the competencies of several state bodies. The Republic of Kazakhstan's Ministry of Ecology and Natural Resources' Forestry and Wildlife Committee is in charge of wildlife. The Department of Livestock and the Veterinary Control and Supervision Committee of the Ministry of Agriculture of the Republic of Kazakhstan are in charge of agricultural animals. Domestic animals outside their owners' homes fall under the purview of local executive bodies.

2) Animal categories. This affects the need for additional management and regulatory tools. For instance, the use of laboratory animals requires additional regulation to ensure sanitary and hygienic safety.

State authorities and their officials employ the full spectrum of regulatory and legal instruments in the course of governance and regulatory activity. These instruments can be systematized according to the categories of animals whose welfare and interests constitute the focus of administrative management.

In addition, both legislative and departmental normative acts are applied, ensuring legal regulation at every stage of this process.

Management functions are contained in the Republic of Kazakhstan's Laws "On Responsible Treatment of Animals", [8] "On Protection, Reproduction and Use of Wildlife", [8] "On Local State Administration and Self-Government in the Republic of Kazakhstan", "On Livestock Breeding", [8] "On Livestock 1998", and "On Veterinary Medicine" of July 10, 2002, as well as several underpinning regulatory acts that establish standards for the treatment of all animal categories.

In the LRTA itself, the competence of state bodies is established in Chapter 2, "State Regulation and Management in the Field of Responsible Treatment of Animals."

The legislator uses two terms here - "state regulation" and "state management," distinguishing between them but not specifying the fundamental difference.

In the legal literature of the Soviet period, and even today, the term "management" was and continues to be used.

"Management is an element, a function of organized systems of various natures (biological, social, technical), ensuring the preservation of their specific structure, maintaining the mode of operation, implementing the program, and achieving the goals of activity" [9].

This term is used in almost all spheres of activity. Currently, the legislator uses the concept of "regulation" alongside this term in almost all laws.

Many definitions of management and regulation present them as activities aimed at ensuring consistency and orderliness in the joint actions of subordinate entities. And this is indeed the case. However, the fundamental difference, in our opinion, lies in the degree of influence on the managed object: in management, it is more authoritative and reinforced by the state's coercive power, including administrative and punitive measures in case of deviation from proper behavior.

Some scholars adhere to this view. For instance, according to O.S. Elkina, "these are concepts of different levels, and it is not legitimate to substitute one for another. Regardless of the type of system, the basic goal of regulation is to keep it stable." However, the author considers regulation to be a "component of management" [10].

The difference between the concepts under consideration is also pointed out by the well-known Kazakhstani scientist Zh.Kh. Kosanov in relation to land matters: "State management of land use is changing to state regulation, which is a qualitatively different form of legal influence" [11].

The term "state regulation" should be used when ordering the activities of sufficiently autonomous entities, where the state cannot interfere or use command-administrative methods. This influence is advisory in nature. This is characteristic of the current organization of socio-economic activity.

The legislator may have implied that state bodies had more administrative and authoritative authority over some topics than others by using the terms "state regulation" and "state administration" interchangeably.

Terminologically, we would distinguish these two concepts as follows.

To establish and codify (through subordinate regulatory acts and other legal instruments), maintain, ensure, and guarantee the practical implementation of moral and humane treatment of animals and their protection from cruelty, state regulation in the area of responsible animal care is made up of the executive and administrative actions of authorized state entities.

The executive and administrative activities of authorized state entities aimed at [9] promoting ethical and humane treatment of animals in society and safeguarding them from cruelty through administrative and authoritative powers constitute state management in the area of responsible animal treatment.

Without taking into account its content or its primary purposes, a study of a legal phenomenon like state regulation and administration in the area of responsible animal treatment would be lacking.

"Functions occupy a special place in the management system and play a key role in its formation" [11].

"The role of management is the direction of activity of an environmental management entity or group of entities in organizing environmental protection and the use of natural resources, as enshrined in legislative and other regulatory acts [12].

The following features are characteristic of state administration functions:

- 1) the management subject belongs to the system of public authority;
- 2) the role of the management subject is enshrined in regulatory legal acts governing its powers as an authorized body;
- 3) authorities are used on behalf of the government;
- 4) administrative powers, including enforcement capacity to impose punishments, issue instructions, grant permits, and set prohibitions, are granted to the management subject in order to carry out the role.

In relation to state regulation and management in the field of responsible animal treatment, the following functions can be differentiated:

- a) gathering, analyzing, and evaluating primary and secondary data on animals, including tracking and observing the condition of wildlife;
- b) maintaining cadastres and accounting for animals;
- c) formulating a plan for the responsible treatment of animals (through targeted national and regional programs and other action plans);
- d) coordinating regulations in this field; e) creating rules;
- f) allocating and redistributing animals among users, including granting usage permits (for state-owned wild animals);
- g) managing and overseeing;
- h) educating and training.

Results and discussion

The following are the issues with recognizing and codifying in law the roles of state administration and control in the area of humane treatment of animals:

First of all, it should be mentioned that the Republic of Kazakhstan's system of state regulatory and administrative bodies in the area of responsible animal treatment now consists of executive authorities like [12] the Government of the Republic of Kazakhstan and local executive bodies in addition to state administration bodies in the strict sense, such as ministries, departments, committees, and agencies.

The execution of ownership rights over the Republic of Kazakhstan's wildlife, or the exercise of the right to own, use, and dispose of the state money, should thus have been represented in some way in this list. However, it is impractical to single it out as a separate function, as it is "dissolved" among the aforementioned functions.

There is a need for their legal consolidation and provision if we believe that the suggested list of duties for state regulation and administration in the area of responsible animal treatment is ideal. As a result, regulatory legal acts should reflect this process and cover the activities not specifically listed in the relevant agencies' areas of competence.

A characteristic feature of the current stage in the development of legislation on the responsible treatment of animals in the Republic of Kazakhstan is the limited and fragmented nature of law-enforcement practice. Despite the formal establishment of administrative and criminal liability for cruelty to animals, to date, there is no stable or systematized body of judicial practice that would allow one to speak of established court positions or uniform application of legal norms. An analysis of open sources, including official information released by the General

Prosecutor's Office and the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, indicates the predominance of isolated cases of bringing offenders to legal responsibility.

This situation should be viewed not only as a practical problem, but also as a natural stage in the formation of a new legal institution, since legislation on the responsible treatment of animals in Kazakhstan is innovative in nature and previously lacked an independent subject of legal regulation. Legal scholarship notes that at the early stages of the development of animal law, there is often an enforcement gap – a discrepancy between the normative consolidation of humanistic requirements and their actual implementation, caused by the absence of specialized institutions, insufficient training of law-enforcement actors, and weak institutional infrastructure [13].

In this context, the limited empirical material becomes an object of scholarly analysis, making it possible to identify specific barriers to the implementation of the law and to substantiate the need for the further development of state control mechanisms and the improvement of law-enforcement effectiveness.

Thus, the limited scope of law-enforcement practice, the reliance on fundamental institutions of public administration, and the use of a comparative legal approach do not diminish the scholarly significance of the study, but rather reflect the objective features of the formation of a new legal institution. The scientific value of the analysis lies in identifying systemic problems and substantiating directions for the further development of legislation and law-enforcement practice in the field of responsible treatment of animals.

Let's examine each of the functions listed above.

a) collection of primary and subsequent information about animals, their analysis and evaluation, including monitoring - observation of the state of wildlife.

Any management begins with the collection of primary information, which is subsequently supplemented, systematized, and updated.

Information gathering is established in compliance with wildlife legislation. The Rules for State Registration, Cadastre, and Wildlife Monitoring have been prepared in accordance with the Republic of Kazakhstan's June 26, 2015, Order No. 18-03/577 of the Minister of Agriculture.

State cadastre, state monitoring, state registration, and other data collected by the authorized authority and/or) Its subordinate organizations while they are carrying out their duties are all sources of information about wild animals.

The goal of state monitoring is to ensure the steady presence of wildlife by a system of observations, evaluations, and forecasts of its condition and dynamics.

The Committee on Forestry and Wildlife, functioning under the Ministry of Ecology and Natural Resources, serves as the duly authorized governmental body of the Republic of Kazakhstan responsible for state policy and regulatory oversight in the field of forestry and wildlife management [12], along with its territorial bodies and subordinate state institutions, carry out state monitoring across the country's territory in accordance with a unified system.

Regional executive bodies in charge of defense, protection, forest fund utilization, forest reproduction, and afforestation prepare and submit materials on state forest monitoring to the authorized authority.

Republican, regional, and local state monitoring can be differentiated based on territoriality.

Monitoring activities include: 1) conducting systematic observations; 2) assessing the state of wildlife; 3) developing recommendations for regulating animal populations; 4) creating forecasts for specific time periods.

The work carried out is reflected in operational summaries, reports, recommendations, and scientific forecasts, accompanied by diagrams and tables characterizing the dynamics of animal populations and the development of changes, especially those of a negative nature.

The outcomes of state monitoring are recorded on paper as well as through the use of electronic technologies for data collection, processing, and storage.

Closely intertwined with the first function is the second one - b) animal accounting and maintaining a cadastre.

Animals are registered with the state in order to coordinate their conservation, protection, and reproduction; to systematically track changes in both quantity and quality; and to disseminate information about wildlife to state agencies, interested parties, and legal entities.

State registration data is used in maintaining the state cadastre.

The feasibility of implementing a cadastre in this field is due to objective factors: 1) the state's need for cadastral data on natural resources, stemming from their socio-economic, cultural, and health-improving value; the technical possibility of cadastral registration taking into account scientific and technological progress [14].

Animal species' status and geographic distribution, population sizes, the outcomes of routine observations, the amount of their economic use, and other pertinent information are all included in the state cadastre.

Hunting entities, territorial subdivisions of the authorized body, specially protected natural areas, and state institutions to which territories and water bodies serving as wildlife habitats are assigned, participate in maintaining records and the state forest cadastre.

Information collection and accounting are also conducted for other categories. For example, records of domestic animals are maintained, with information collected by veterinary clinics and consolidated in local executive bodies.

Information on breeding animals is also gathered, and a national register of breeding animals is maintained.

c) determining a strategy for the responsible treatment of animals (in the form of national and regional targeted programs and other action plans).

According to Article 6 of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Responsible Treatment of Animals," the Government of the Republic of Kazakhstan formulates the primary axes of state policy for the humane treatment of animals.

State policy for the humane treatment of animals is developed and carried out by the Forestry and Wildlife Committee.

Unfortunately, there are no explicit declarations in this section regarding the local administrative authorities of regions (the capital and cities of republican importance), which should regularly develop and implement regional animal protection plans in collaboration with the relevant entity.

The next function is – c) coordination of regulation in this area.

Coordination is generally understood as the harmonized regulation of actions and cooperation between governing entities of state administration in relation to managed entities.

The effectiveness of state bodies depends on joint and coordinated activities. The legislation of Kazakhstan designates the Forestry and Wildlife Committee as the coordinator, which handles administration and cross-cutting collaboration in the area of ethical animal care.

d) norm-setting is the next function.

The primary function of the Forestry and Wildlife Committee is rulemaking, as indicated by Article 7 "Competence of the Authorized Body in the Field of Responsible Animal Management"

of the Law of the Republic of Kazakhstan "On Responsible Animal Management," which lists all regulatory legal acts created by the committee. These include lists of animal categories, regulations for their registration, use, maintenance, transportation, vaccination and sterilization, and public control.

Article 8 of the Law states that legislation pertaining to the keeping and walking of domestic animals, as well as the capture, temporary lodging, and death of animals in the context of responsible animal management, is authorized by local representative bodies of regions, republican cities, and the capital.

Local executive bodies of regions (the capital and cities of republican significance) create subordinate regulatory legal acts at the local level, such as guidelines for pet ownership and walking, e) the distribution and redistribution of animals among users, and the granting of use permits (including for wild animals that are state property, which includes the state's rights as the owner of the Republic of Kazakhstan's animal kingdom).

Wildlife ownership, use, and disposal rights are exercised by the Government of the Republic of Kazakhstan. Permits for the use of wildlife are issued by the Fisheries Committee of the Ministry of Ecology, Geology, and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan as well as by local executive bodies in accordance with the Rules for Issuing Permits for the Use of Wildlife, which were authorized by the Order of the Acting Minister of Agriculture of the Republic of Kazakhstan dated December 19, 2014 No. 18-04/675.

The next function is g) control and supervision [15].

Some authors claim that supervision and control are very different, with the former's non-interference in the watched entities' economic and operational operations and the absence of administrative actions being two of its traits [15]. Although supervision remains the prerogative of the prosecutor's office, it can be said that it is also carried out by administrative bodies.

State control in this area is not reflected in the main law - "On Responsible Treatment of Animals," while public control is described in detail. We believe that this law should include the function of state control, especially since it is already reflected at the subordinate level. The responsibilities of this institution are outlined in the Republican State Institution Regulation "Committee of Forestry and Wildlife [15] of the Ministry of Ecology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan," which was approved by Order No. 32-0 of the Acting Minister of Ecology and Natural Resources of the Republic of Kazakhstan on February 3, 2023.

The activity of the authorized body to confirm that people and legal entities are adhering to the laws pertaining to the moral and humane treatment of animals, protecting them from cruel treatment, taking action to prevent or eradicate violations, and holding those who violate these laws accountable is known as state control in the area of responsible animal care.

This kind of control is assigned to the Committee of Forestry and Wildlife and its territorial bodies, as well as other state bodies within their competence established by the legislative acts of the Republic of Kazakhstan.

According to the law of the Republic of Kazakhstan, officials are entitled to report administrative offenses in this area, visit organizations without restriction to conduct inspections, file claims against individuals and legal entities for damages to the state, inspect the operations of controlled entities, and give written instructions to individuals and legal entities to correct deficiencies found, among other rights.

The next function is z) education and upbringing. Education and thorough training in this field should be organized by authorized organizations. This is an extremely significant function.

However, the LRTA contains only one subparagraph 3 of paragraph 1 of Article 9, stating that local executive bodies organize information support for animal shelter activities and social advertising aimed at transferring animals to new owners, searching for owners of lost animals, and informing about the need to sterilize domestic animals.

At the same time, modern environmental law increasingly considers animals as an integral component of ecological systems whose protection is essential for maintaining biodiversity and ecological balance. Therefore, the legal regulation of relations in this sphere should be based on a comprehensive approach that combines environmental protection mechanisms with sustainable management of natural resources [16].

According to paragraph 2 of Article 9 of the Law, local executive authorities have the authority to plan the establishment and upkeep of animal shelters and to jointly fund private animal shelters in accordance with the Republic of Kazakhstan law.

From our point of view, this should be established as an obligation, not a right, since in practice, most animal nurseries and shelters exist solely through voluntary donations from citizens and volunteer work.

Conclusion

Taking into account the way management and regulation are organized in the sphere of ensuring the responsible treatment of animals in Kazakhstan, several conclusions can be made.

1. A new phase in the enhancement of social relations between society and animals has begun and continues in Kazakhstan. At this stage, active state intervention is necessary to promote humane treatment of animals.

2. Simultaneously, the process of forming a system of legal norms in this field, as well as the conceptual framework, has started. In order to further develop the theory of this new legal institution, the following definitions are proposed:

The state's system for guaranteeing that animals are treated responsibly is a system of government agencies, organizations, and legal tools that ensure animals are treated ethically and humanely and are shielded from inhumane treatment.

Government regulation in the area of treating animals responsibly is the executive and administrative duties of designated state bodies, directed toward creating and consolidating (through subordinate regulations and other legal acts), supporting, ensuring, and guaranteeing the practical implementation of moral and humane treatment of animals and their protection from cruel treatment [14].

State management in the area of treating animals responsibly is the executive and administrative activity of authorized state bodies directed at organizing moral and humane treatment of animals in society, ensuring their protection from cruel treatment [15] through administrative and coercive powers.

3. Functions of state regulation and management in the field of responsible treatment of animals include:

- a) gathering primary and secondary data on animals, analyzing and evaluating it, and monitoring and observing the state of wildlife objects;
- b) registering animals and keeping a cadastre;
- c) formulating a plan for the responsible treatment of animals (through national and regional target programs and other action plans);

- d) coordinating regulations in this area;
- e) drafting laws (rules);
- f) distribution and redistribution of animals among users, including the issuance of permits for their use (with respect to wild animals that are the property of the state);
- g) control and supervision;
- h) education and awareness-raising.

Not all of the aforementioned duties are covered by the Republic of Kazakhstan's applicable laws. Therefore, in order to establish or more precisely define these functions, rule-making procedures and legal standards must be introduced.

3. A chapter devoted to official oversight and control over adherence to the laws of the Republic of Kazakhstan regarding the guarantee of humane treatment of animals should be included in the LRTA. This chapter should include provisions on the following: the objects of control and supervision, the rights and duties of state inspectors, and the procedure for applying operational response measures.

4. The Law should also be supplemented with a chapter on education, training, and public awareness in the field of ensuring the responsible treatment of animals. Changing society's attitude toward animals cannot be achieved solely through administrative and repressive measures; rather, it requires a long-term process of fostering in citizens a culture of humane and careful treatment of animals. To this end, all tools of advocacy, public outreach, and educational processes must be employed.

5. The following amendment is suggested for paragraph 2 of Article 9 of the Law:

"2. In accordance with the Republic of Kazakhstan's laws, local executive authorities are required to coordinate the establishment and upkeep of animal shelters and to co-finance private animal shelters."

This scientific article has been prepared within the framework of the project AP19679495 "Problems of Regulating the Legal Status of Animals: Domestic and Foreign Experience", funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan.

Contribution of the authors:

Mukasheva A.A. – carried out analytical work, contributed to the discussion of the research findings, and provided input to the drafting of the introduction.

Narzullaev O.Kh. – contributed through the application of dialectical, comparative, systemic, and formal-legal methods; drafted sections of the introduction and conclusion; suggested refinements to the abstract and keywords; and participated in the discussion and finalization of results.

Nurekeshev T.K. – applied systemic and formal-legal methods; drafted parts of the conclusion; suggested refinements to the abstract and keywords; and contributed to the discussion and finalization of results.

References

1. Ibrayev A., Mukasheva A., Ybyray N. International experience in animal rights protection // Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series. 2025. №1(150). P.207–218. <https://www.doi.org/10.32523/2616-6844-2025-150-1-207-218>

2. Бекишева С.Д. Правовые проблемы обеспечения экологической безопасности Республики Казахстан: дисс. докт. юрид. наук. – Алматы, 2010. 377 с.
3. Мартюшов В.Ф. Понятие «механизм» в контексте изучения социальных процессов // Вестник Тверского государственного университета. Серия «Философия». 2015. № 3. С.94-103.
4. Абдраимова М.Ж. Проблемы правового обеспечения экологической безопасности Республики Казахстан: дис. ... канд. юрид. наук. - Алматы, 2007. – 158 с.
5. Тундикбаев А.Д. Правовая охрана животного мира в Республике Казахстан: дисс. канд. юрид. наук. – Алматы, 2004. 180 с.
6. Сматов И.М. Правовое регулирование использования животного мира в Республике Казахстан: дисс. канд. юрид. наук. – Алматы, 2009. 127 с.
7. Еренов А.Е., Байсалов С.Б. Действенность государственно-правового механизма охраны природы // Известия АН КазССР. Серия общественных наук. 1988. № 2. С. 71.
8. Большая советская энциклопедия. – М.: Советская энциклопедия, 1977. – Т. 27. – 624 с.
9. Елкина О.С. Управление как категория и многоаспектное явление // Вестник Омского университета. Серия «Экономика». 2010. № 4. С. 112–116.
10. Косанов Ж.Х. Право собственности, право землепользования и иные права на землю. – Алматы: Данекер, 2002.
11. Миронов А.Л. Государственное управление: основные цели и функции // Вестник Московского университета МВД России. 2012. № 3. С.162-164.
12. Дубовик О.Л., Кремер Л., Любе-Вольфф Г. Экологическое право. – М.: Эксмо, 2005.
13. Favre D. Animal Law: Welfare, Interests, and Rights. Wolters Kluwer, 2011; European Parliament. Enforcement of EU animal welfare legislation, 2017.
14. Алчинбаева А.Н. Правовое регулирование ведения природных кадастров Республики Казахстан: дисс. канд. юрид. наук. – Алматы, 2005. С.56. 150 с.
15. Бекишева С.Д. Правовые проблемы охраны окружающей среды в деятельности прокуратуры и МВД РК: дисс. канд. юрид. наук. Алматы, 2000.
16. Телеуев Г.Б., Бектурганов А.Е., Жусипова Б.А. Жануарлардың құқықтық режимінің экологиялық және биоэтикалық аспектілері // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ХАБАРШЫСЫ. ISSN: 2616-6844. eISSN: 2663-1318. ҚҰҚЫҚ СЕРИЯСЫ. 2025. №2(151). Б.185–197. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-151-2-185-197>

Мукашева А.А.^{*1}, Нарзуллаев О.Х.², Нурекешов Т.К.³

¹Нархоз университеті, Алматы, Қазақстан

²Ташкент мемлекеттік заң университеті, Ташкент, Өзбекстан

³Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан

(E-mail: ¹anor.mukasheva@narхоз.kz, ²ailmnarzullayev@yahoo.com, ³nurekechovt@mail.ru)

Жануарларға жауапты қарауды мемлекеттік тетіктер арқылы қамтамасыз етудің ұлттық тәсілдері

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасындағы жануарларға жауапты қарауды қамтамасыз етудің мемлекеттік тетігі қарастырылады. Ерекше назар 2021 жылғы 30 желтоқсанда қабылданған «Жануарларға жауапты қарау туралы» ҚР Заңына аударылып, ол жаңа құқықтық институтты қалыптастырудың бастауы болғаны айтылады. Авторлар «мемлекеттік реттеу»

және «мемлекеттік басқару» ұғымдарының теориялық-құқықтық табиғатын қарастырып, олардың ерекшеліктері мен жануарларды қорғау саласындағы шектелуін ашады.

Ғылыми жұмыста механизмнің негізгі функциялары жүйеленген: ақпарат жинау және талдау, мемлекеттік есеп пен кадастр жүргізу, стратегиялық бағыттарды әзірлеу, органдардың қызметін үйлестіру, нормашығармашылық, ресурстарды бөлу, бақылау мен қадағалау, сондай-ақ ағартушылық қызмет. Құқықтық реттеудің тиімділігі көбіне мемлекеттік органдардың келісілген өзара іс-қимылына және функциялардың заңнамалық тұрғыдан толық бекітілуіне байланысты екені атап өтіледі. Заңды мемлекеттік бақылау мен азаматтарды тәрбиелеуге қатысты нормалармен толықтыру қажеттілігі дәлелденген, өйткені тек әкімшілік-құқықтық және білім беру шараларын ұштастырған кешенді тәсіл ғана жануарларға ізгілікпен қарау мәдениетін орнықты қалыптастыра алады. Авторлар бұл саладағы заңнаманы одан әрі дамыту экологиялық құқық жүйесін нығайтудың және қазіргі қоғамдағы гуманизм қағидаттарын іске асырудың қажетті шарты деген қорытындыға келеді.

Түйін сөздер: жануарлар, жануарларға жауапты қарау, құқықтық тетік, мемлекеттік реттеу, мемлекеттік басқару, жануарлардың құқықсубъектілігі, Қазақстан.

А.А. Мукашева^{*1}, О.Х. Нарзуллаев², Т.К. Нурекешов³

¹Университет Нархоз, Алматы, Казахстан

²Ташкентский государственный юридический университет, Ташкент, Узбекистан

³Alikhan Bokeikhan University, Семей, Казахстан

(E-mail: ¹anor.mukasheva@narhoz.kz, ²ailmnarzullayev@yahoo.com, ³nurekechovt@mail.ru)

Национальные подходы к обеспечению ответственного обращения с животными через государственные механизмы

Аннотация. В статье исследуется государственный механизм обеспечения ответственного обращения с животными в Республике Казахстан. Особое внимание уделено анализу Закона РК «Об ответственном обращении с животными» от 30 декабря 2021 года, который положил начало формированию нового правового института. Авторы рассматривают теоретико-правовую природу понятий «государственное регулирование» и «государственное управление», раскрывают их специфику и разграничение применительно к сфере защиты животных.

В научной работе систематизированы основные функции механизма: сбор и анализ информации, ведение государственного учета и кадастра, выработка стратегических направлений, координация деятельности органов, нормотворчество, распределение ресурсов, контроль и надзор, а также просветительская деятельность. Отмечается, что эффективность правового регулирования во многом зависит от согласованного взаимодействия государственных органов и полноты законодательного закрепления функций. Доказана необходимость дополнения закона положениями о государственном контроле и воспитании граждан, поскольку только комплексный подход, сочетающий административно-правовые и образовательные меры, способен обеспечить устойчивое формирование культуры гуманного отношения к животным. Авторы пришли к выводу, что дальнейшее развитие законодательства в данной сфере является необходимым условием укрепления системы экологического права и реализации принципов гуманизма в современном обществе.

Ключевые слова: животные, ответственное обращение с животными, правовой механизм, государственное регулирование, государственное управление, правосубъектность животных, Казахстан.

Information about authors:

Mukasheva A.A. – corresponding author, Doctor of Law, Professor, School of Law and Public Administration, Narxoz University, 55 Zhandosov Street, 050035, Almaty, Kazakhstan.

Narzullaev O.Kh. – Doctor of Law, Professor, Tashkent State University of Law, Sayilgokh Street, 35, Tashkent, 100047, Republic of Uzbekistan.

Nurekeshov T.K. – PhD, senior lecturer, Department of «Civil Law Disciplines», educational institution «Alikhan Bokeikhan University», Str. Mangilik el, 11, 071400, Semey, Kazakhstan.

Мукашева А.А. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының докторы, құқық және мемлекеттік басқару мектебінің профессоры, Нархоз университеті, Жандосов көшесі, 55, 050035, Алматы, Қазақстан.

Нарзуллаев О.Х. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Ташкент мемлекеттік заң университеті, Сайилгох көшесі, 35, 100047, Ташкент, Өзбекстан.

Нурекешов Т.К. – PhD, «Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы, Alikhan Bokeikhan University, Мәңгілік ел көш., 11, 071400, Семей, Қазақстан.

Мукашева А.А. – автор для корреспонденции, доктор юридических наук, профессор школы права и государственного управления, Университет Нархоз, ул. Жандосова, 55, 050035, Алматы, Казахстан.

Нарзуллаев О.Х. – доктор юридических наук, профессор, Ташкентский государственный юридический университет, ул. Сайилгох, 35, 100047, Ташкент, Узбекистан.

Нурекешов Т.К. – PhD, старший преподаватель кафедры Гражданско-правовых дисциплин, Alikhan Bokeikhan University, ул. Мәңгілік ел, 11, 071400, Семей, Казахстан.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Азаматтық құқық. Азаматтық процесс / Civil law. Civil process / Гражданское право. Гражданский процесс

ХҒТАР 10.31.33

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-154-1-83-96>

Ғылыми мақала

Азаматтық сот ісін жүргізуде уақыт ысырабынан келтірілген залалды өндіріп алу мәселелері

А.А. Асылбекова*¹, В.Б. Тапакова², М.И. Жумагулов³

¹ҚР Жоғары Сот Кеңесі жанындағы Сот төрелігі Академиясы, Астана, Қазақстан

²Қазақстан инновациялық және телекоммуникациялық жүйелер университеті, Орал Қазақстан

³Астана халықаралық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: ¹aig0071@mail.ru, ²tapakova_vilora83@mail.ru, ³mizh61@mail.ru)

Аңдатпа. Бүгінгі таңда азаматтық сот ісін жүргізуде уақыт ысырабынан келтірілген залалды өндіріп алу, сот талқылауының негізсіз созылуы өзекті мәселелерінің бірі болып келеді. Автор азаматтық сот ісін жүргізуде іске қатысатын тұлғалардың өз заңды мүдделері мен құқықтарын сот арқылы қорғалу құқығының тиімділігі мен істерді қараудың ақылға қонымды мерзімде жүзеге асырылуы қағидаларына талдау жасайды.

Азаматтық сот ісін жүргізудің шамадан тыс созылуы (уақыт ысырабы) тұлғалардың материалдық және материалдық емес мүдделеріне тікелей ықпал етеді: мәмілелердің үзілуі, айналым қаражатының тоқтауы, инфляциялық шығын, қосымша сот шығыстары, іскерлік беделдің төмендеуі, психологиялық күйзеліс және құқықтық айқындықтың жоғалуы. Мақалада уақыт ысырабы салдарынан келтірілген залалды өндіріп алу мәселелері азаматтық-құқықтық жауапкершілік, азаматтық процестегі кепілдіктер және халықаралық «ақылға қонымды мерзім» стандарттары призмасы арқылы зерттеледі.

Қазақстандық құқықтық кеңістікте тікелей «процестің шамадан тыс ұзақтығы үшін арнайы өтемақы» институтының шектеулілігі жағдайында залалды өтеудің ықтимал модельдері ұсынылады: (1) құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік) ретінде бағалау арқылы деликттік жауапкершілік; (2) моральдық зиянды өтеу тетіктерін нақтылау; (3) процестік мерзімдер мен сот менеджменті арқылы алдын алу. Зерттеу нәтижесінде құқық қолдануды біріздендіру және арнайы компенсаторлық құрал қалыптастыру жөнінде ұсынымдар беріледі.

Түйін сөздер: ақылға қонымды мерзім, азаматтық процесс, уақыт ысырабы, залал, моральдық зиян, тиімді құқықтық қорғау, сот менеджменті.

Түсті: 11.02.2026 Мақұлданды: 17.03.2026 Онлайн қолжетімді: 30.03.2026

Кіріспе

Азаматтық сот ісін жүргізудің уақтылығы мен тиімділігі құқықтық мемлекеттің сапалық көрсеткіштерінің бірі болып табылады. Сот талқылауының негізсіз созылуы тараптардың құқықтары мен заңды мүдделерін толық іске асыруына кедергі келтіріп қана қоймай, сот төрелігінің әділдігіне деген қоғамдық сенімнің әлсіреуіне алып келеді. Осыған байланысты азаматтық процесте уақыттың шамадан тыс ысырап болуынан туындайтын құқықтық салдарларды зерделеу және мұндай жағдайларда залалды өтеу тетіктерін жетілдіру ғылыми және практикалық тұрғыдан өзекті мәселе ретінде көрініс табады.

Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінде сот ісін жүргізудің негізгі міндеттері ретінде істі жан-жақты, әділ әрі уақтылы қарау талаптары бекітілген. Аталған талаптардың сақталмауы процестің тараптары үшін нақты қолайсыздықтар мен материалдық немесе материалдық емес зиян келтіру қаупін туындатады. Осы себепті сот талқылауының созылуы жағдайында залалды өтеу туралы мәселе құқықтық талдауды қажет етеді [1].

Сонымен қатар, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде зиян келтірілген жағдайда оны өтеу міндеті жалпы құқықтық қағида ретінде белгіленген. Бұл норма азаматтық процесте уақыттың негізсіз созылуы салдарынан туындауы мүмкін залалды өндіріп алу үшін құқықтық негіз қалыптастырады. Дегенмен, аталған ережелердің іс жүзінде қолданылуы бірқатар қиындықтарға тап болатыны байқалады [2].

Қазіргі таңда Қазақстанда азаматтық сот ісін жүргізу барысында уақыт ысырабы салдарынан келтірілген залалды өтеу мәселесі жеткілікті деңгейде кешенді зерттелмеген. Мұның себептері ретінде арнайы құқықтық тетіктердің айқын болмауын, сондай-ақ тараптардың өз процестік құқықтары мен мүмкіндіктерін толық меңгермеуін атауға болады. Бұл жағдай құқық қолдану тәжірибесінде бірізділіктің болмауына әсер етеді.

Сотқа қолжетімділік ұғымы тек талап қою мүмкіндігімен шектелмейді. Ол, ең алдымен, бұзылған құқықты уақтылы және тиімді қалпына келтіру қабілетімен сипатталады. Азаматтық істің ұзақ уақыт бойы қаралуы азаматтық айналымдағы тұрақтылықты әлсіретіп, кәсіпкерлік қызметтің тәуекелдерін арттырады әрі құқықтық айқындық қағидатына кері әсер етеді. Осы тұрғыдан алғанда, азаматтық процестегі уақыт факторы сот төрелігінің техникалық элементі емес, оның мазмұндық шарты ретінде қарастырылуы тиіс.

Процестің шамадан тыс ұзақтығын бағалау әрқашан біржақты сипатта болмайды. Кей жағдайларда істің созылуы іс материалдарының күрделілігімен, тараптардың процесуалдық мінез-құлқымен немесе дәлелдемелерді жинаудың объективті ерекшеліктерімен түсіндірілуі мүмкін. Алайда сот талқылауының созылуы соттың ұйымдастырушылық кемшіліктерімен, негізсіз кейінге қалдырулармен немесе процестік мерзімдерді тиімсіз басқарумен байланысты болса, уақыт ысырабы салдарынан келтірілген залал үшін жауапкершілік мәселесі туындайды.

Осы контексте негізгі сұрақтардың бірі – азаматтық сот ісін жүргізу барысында орын алған уақыт ысырабы салдарынан келген залалды кімнің және қандай құқықтық режимде өтеуі тиіс екендігі. Бұл мәселе азаматтық-құқықтық жауапкершілік институтымен қатар, процестік кепілдіктер жүйесінің тиімділігін бағалауды талап етеді.

Осыған байланысты азаматтық сот ісін жүргізуде уақыт ысырабы салдарынан келтірілген залалды өндіріп алу мәселелерін зерттеу, қолданыстағы заңнаманы жетілдіру, сот практикасын жүйелеу және тараптардың құқықтық мәдениетін арттыру қазіргі құқықтық ғылымның маңызды бағыттарының бірі болып табылады.

Әдістер мен материалдар

Осы зерттеу барысында құқықтық талдаудың бірнеше өзара байланысты әдістері қолданылды. Негізгі әдіс ретінде нормативтік-құқықтық талдау пайдаланылып, Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі, Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі, сондай-ақ азаматтық сот ісін жүргізу барысында моральдық зиянды өтеуге қатысты өзге де құқықтық нормалар зерделенді. Бұл актілер уақыт ысырабы жағдайында тараптардың құқықтарын қорғаудың заңнамалық негізін анықтауға мүмкіндік берді.

Сонымен қатар, зерттеуде салыстырмалы-құқықтық әдіс қолданылды. Атап айтқанда, еуропалық құқық жүйесінде қалыптасқан «ақылға қонымды мерзім» қағидаты мен сот ісін жүргізудің шамадан тыс ұзақтығы үшін өтемақы тағайындаудың стандарттары талданды. Бұл әдіс ұлттық құқықтық реттеуді халықаралық тәсілдермен салыстыра отырып бағалауға және оларды бейімдеу мүмкіндіктерін анықтауға бағытталды.

Зерттеу шеңберінде құқық қолдану логикасын модельдеу тәсілі де пайдаланылды. Аталған әдіс уақыт ысырабы салдарынан келтірілген залалдың құрамын дәлелдеудің ықтимал сценарийлерін айқындауға, залал, себепті байланыс және құқыққа қайшылық элементтерінің өзара байланысын талдауға мүмкіндік берді. Сонымен бірге, сот практикасын талдау әдісі қолданылып, Қазақстан Республикасындағы азаматтық істер бойынша сот шешімдері мен процестік тәсілдер зерттелді.

Зерттеудің дереккөздік базасын Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінде көзделген процестік мерзімдерге қатысты қағидалар, азаматтық процесте мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың заңсыз әрекеттерінен (әрекетсіздігінен) келтірілген моральдық зиянды өтеу туралы ережелер, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде бекітілген азаматтық құқықтарды қорғаудың жалпы тұжырымдамасы құрады. Бұдан бөлек, БҰҰ Адам құқықтары комитетінің әділ сот талқылауы мен «орынсыз кідіріс» мәселелері бойынша түсіндірмелері, сондай-ақ Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың өтемақы құралдарының тиімділігін бағалау жөніндегі құқықтық ұстанымдары пайдаланылды.

Азаматтық процесте уақыт ысырабы салдарынан келтірілген залалды өтеудің құқықтық негіздері Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінің 183-бабында бекітілген азаматтық істерді қарау және шешу мерзімдеріне қатысты нормалармен айқындалады. Аталған бапқа сәйкес, азаматтық істер, әдетте, істі сот талқылауына дайындау аяқталған күннен бастап екі ай ішінде қаралуы тиіс. Бұл мерзімдер сот ісін жүргізудің тиімділігін қамтамасыз етуге және тараптардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауға бағытталған. Егер белгіленген мерзімдер сақталмаса және істі қарау негізсіз созылса, тараптар уақыт ысырабы салдарынан келтірілген залалды өтеу туралы талап қою мүмкіндігін иеленеді [1].

Талқылау

Процестік мерзімдер азаматтық сот ісін жүргізуде тараптардың өз құқықтарын толық әрі тиімді жүзеге асыруына мүмкіндік беретін негізгі құқықтық кепілдіктердің бірі болып табылады. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексінде сот белгілейтін мерзімдердің ақылға қонымды әрі жеткілікті болуы қажеттігі арнайы бекітілген. Алайда «ақылға қонымдылық» ұғымы нақты сандық өлшемге ие емес, ол әрбір іс бойынша мән-жайлардың жиынтығына байланысты бағаланады. Бұл ретте істің күрделілік деңгейі, тараптардың процестік белсенділігі, соттың іс жүргізудегі ұйымдастырушылық рөлі және дәлелдемелерді жинау тәртібі шешуші маңызға ие.

Халықаралық құқықтық стандарттар да сот талқылауының орынсыз созылуы әділ сотқа қол жеткізу құқығын шектейтін фактор ретінде қарастырады. Атап айтқанда, БҰҰ Адам құқықтары комитеті сот ісін жүргізудің ұзақтығы тұлғаны ұзақ уақыт құқықтық белгісіздік жағдайында қалдырмауы тиіс екенін және процестің созылуы әділеттілік мақсаттарына қызмет етуі қажет екенін атап көрсетеді [3, 56 б.].

Уақыттың шамадан тыс ысырабы салдарынан туындауы мүмкін залал бірнеше топқа бөлінеді. Біріншіден, тікелей мүліктік шығындар, оған қосымша өкілдік шығыстар, іссапар шығындары, сараптама жүргізуге жұмсалған қаражат, құжаттарды рәсімдеу шығындары, сондай-ақ қосымша баждар мен алымдар жатады. Екіншіден, жоғалған пайда санатына келісімшарттардың орындалмауы, нарықтағы тиімді мүмкіндіктердің жіберіліп алынуы және төлем қабілетті контрагенттерді жоғалту сияқты салдарлар кіреді. Үшіншіден, қаржылық құнсыздану тәуекелдері – инфляциялық процестер, ақша құнының төмендеуі және капиталдың айналымнан уақытша шығып қалуы. Төртіншіден, материалдық емес сипаттағы шығындар, яғни психологиялық күйзеліс, іскерлік беделге нұқсан келуі және өмір сапасының төмендеуі моральдық зиян ретінде көрініс табады.

Қазақстандық азаматтық құқық доктринасы өтемақы тағайындаудың негізгі шарттары ретінде залалдың болуы, құқыққа қайшы әрекет (әрекетсіздік), себепті байланыс және кінәні (жекелеген жағдайларда қатаң жауапкершілікті) айқындайды [4, 16 б.]. Осы тұрғыдан алғанда, уақыт ысырабына байланысты талап қою барысында ең күрделі мәселе – дәл осы құқыққа қайшылық пен себепті байланысты негіздеу болып табылады.

Егер сот талқылауының созылуы тараптардың өздерінің процессуалдық адал емес мінез-құлқынан туындаса, мысалы, негізсіз өтініштер беру, істі созуға бағытталған тактикалар қолдану нәтижесінде орын алса, мемлекетке залал жүктеу мүмкіндігі айтарлықтай әлсірейді.

Ал керісінше, процестің ұзаққа созылуы соттың немесе мемлекеттік органның жүйелі ұйымдастырушылық әрекетсіздігімен, негізсіз кейінге қалдырулармен немесе процестік мерзімдерді сақтамаумен байланысты болған жағдайда, құқыққа қайшылық элементін дәлелдеу мүмкіндігі күшейе түседі.

Бұл контексте Қазақстанда азаматтық құқықтарды қорғаудың жалпы қағидасы ерекше мәнге ие. Яғни, бұзылған құқық жағдайында тұлға оны қорғаудың заңмен көзделген барлық тәсілдерін қолдана алады. Дегенмен, сот ісін жүргізудің ұзақтығы үшін арнайы өтемақы тетігінің әлсіздігі талап қоюшыларды көбіне жалпы азаматтық-құқықтық жауапкершілік механизмдеріне жүгінуге мәжбүрлейді [5].

Маңызды құқықтық алғышарттардың бірі – азаматтық процестің өзінде мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың заңсыз әрекеттерінен немесе әрекетсіздігінен іс жүргізу барысында келтірілген моральдық зиянды өтеу мүмкіндігінің көзделуі. Егер уақыт ысырабы заңсыз әрекет немесе әрекетсіздік ретінде дәлелденсе, бұл норма моральдық зиянды өтеу туралы талап қою үшін белгілі бір құқықтық негіз қалыптастырады.

Алайда тәжірибеде негізгі мәселе заңсыз әрекеттің өлшемдерін анықтауға келіп тіреледі. Процестің ұзақтығы өздігінен заңсыздық болып санала ма, әлде нақты процес-суалдық тәртіп бұзушылықтарын көрсету қажет пе деген сұраққа сот практикасы бір-келкі жауап бермейді. Бұл жағдай талап қоюшылар үшін құқықтық тәуекел деңгейін арттырады.

Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот Scordino v. Italy (No.1) ісінде өтемақы құрал-дарының тиімділігін бағалау кезінде өтемақының жеткіліктілігі мен уақтылы төленуін негізгі өлшемдер ретінде айқындаған [6]. Қазақстан бұл соттың юрисдикциясына тіке-лей кірмесе де, аталған өлшемдер ұлттық құқықтық жүйе үшін үлгілік стандарт ретінде маңызын жоғалтпайды.

Сонымен қатар, Еуропа Кеңесінің сот жүйелерін бағалау жөніндегі материалдарында Қазақстандағы сот процестерінің ұзақтығын өлшеу және статистикалық деректерді жинау әдістемесіне қатысты аспектілер қамтылған. Бұл деректер уақыт факторының институционалдық деңгейдегі өзектілігін жанама түрде растайды [6].

Уақыт ысырабы салдарынан залалды өндіру туралы талаптарды қанағаттандыру жолындағы басты кедергілердің бірі – дәлелдеу ауыртпалығының күрделілігі. Азаматтық құқықтағы жалпы қағидаға сәйкес, талап қоюшы залалдың бар екенін, оның мөлшерін, құқыққа қайшы әрекетті және сол әрекет пен залал арасындағы себепті байланысты дәлелдеуге міндетті. Алайда уақыт ысырабы жағдайында бұл элементтердің әрқайсысы айрықша процестік сипатқа ие болады.

Біріншіден, залал көбіне тікелей емес, жанама түрде көрініс табады. Мысалы, істің ұзақ қаралуы салдарынан кәсіпкер жоспарланған келісімді жүзеге асыра алмауы, нарықтық конъюнктураның өзгеруі немесе төлем қабілеттіліктің төмендеуі мүмкін. Мұндай залалдарды нақты есептеу мен дәлелдеу талап қоюшы үшін айтарлықтай қиындық тудырады, себебі олар көбіне ықтимал, яғни жоғалған пайда сипатында болады.

Екіншіден, құқыққа қайшылықты дәлелдеу ерекше маңызға ие. Қалыптасқан сот тә-жірибесінде істі ұзақ қарау фактісі автоматты түрде заңсыз әрекет ретінде танылмайды. Соттар көбіне процестің созылуын істің күрделілігімен, тараптардың өтініштерімен немесе дәлелдемелер көлемімен ақтауға бейім. Сондықтан талап қоюшы тек мерзімнің ұзақтығын ғана емес, негізсіз кейінге қалдыруларды, процестік енжарлықты және істі ұйымдастырудағы кемшіліктерді нақты көрсетуі қажет.

Үшіншіден, себепті байланысты дәлелдеу ең күрделі кезең болып табылады. Талап қоюшы уақыт ысырабы болмаған жағдайда нақты залал туындамас еді деген тұжы-рымды экономикалық есептермен, сараптамалық қорытындылармен және іскерлік айналымдағы қалыпты тәжірибеге сүйене отырып негіздеуі тиіс [7].

Салыстырмалы-құқықтық талдау кейбір мемлекеттерде сот ісін жүргізудің шама-дан тыс ұзақтығы үшін арнайы өтемақы тетіктері бар екенін көрсетеді. Мұндай меха-низмдердің басты мақсаты – сот арқылы қорғалу құқығын формальды емес, нақты мазмұнмен қамтамасыз ету.

Мәселен, бірқатар еуропалық елдерде процестің ұзақтығына қатысты шағымдар дербес рәсім шеңберінде қаралады. Бұл жағдайда талап қоюшыдан толық деликттік құрамды дәлелдеу талап етілмейді, ал сот істің ұзақтығын, оның ақылға қонымдылығын және талап қоюшыға келтірілген қолайсыздық деңгейін бағалайды. Өтемақы мөлшері әдетте алдын ала белгіленген шектерде айқындалады [8].

Қазақстан құқықтық жүйесінде мұндай арнайы рәсімнің болмауы азаматтарды жалпы азаматтық-құқықтық талап қою тәртібіне жүгінуге мәжбүрлейді. Бұл өз кезегінде құқықтық қорғаудың тиімділігін төмендетеді. Сондықтан шетелдік тәжірибені толық көшіруден гөрі, оны ұлттық ерекшеліктерге бейімдеп енгізу орынды.

Атап айтқанда, азаматтық істерді қараудың шектік мерзімдерін бағалаудың заңнамалық критерийлерін нақтылау, уақыт ысырабы фактісін анықтауға арналған жеңілдетілген дәлелдеу режимін енгізу және өтемақының ең төменгі әрі ең жоғары мөлшерін белгілеу сот ісін жүргізудің сапасын арттыруға ықпал ете алады.

Уақыт ысырабы мәселесін тек соттың қызметі аясында ғана қарастыру жеткіліксіз. Азаматтық процесте тараптардың процестік адалдығы істі уақтылы қараудың маңызды алғышарты болып табылады. Кейбір жағдайларда істің созылуына тараптардың өздері тікелей себепкер болады, атап айтқанда негізсіз өтініштер беру, дәлелдемелерді кешіктіріп ұсыну немесе сот отырыстарына келмеу арқылы.

Осыған байланысты уақыт ысырабы салдарынан залалды өтеу туралы талаптарды қарау кезінде соттар тараптардың мінез-құлқын жан-жақты бағалауы тиіс. Егер талап қоюшының өзі істің созылуына ықпал еткен болса, оның талаптары қанағаттандырылмауы немесе өтемақы мөлшері азайтылуы мүмкін.

Сонымен бірге, процестік құқықтарды теріс пайдаланудың алдын алу үшін процестік санкцияларды тиімді қолдану қажет. Мұндай санкциялар уақыт ысырабының алдын алу құралы ретінде қызмет етіп, сот жүктемесін оңтайландыруға және әділ сот қағидатын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Жүргізілген талдау азаматтық сот ісін жүргізуде уақыт ысырабы мәселесінің көпқырлы сипатын көрсетеді. Бұл құбылыс тек процестік рәсім емес, азаматтардың мүліктік және мүліктік емес құқықтарына тікелей әсер ететін кешенді құқықтық проблема болып табылады.

Уақыт ысырабы азаматтық құқықтарды қорғаудың тиімділігін айтарлықтай төмендетеді. Қолданыстағы заңнама залалды өтеуге теориялық мүмкіндік бергенімен, арнайы механизмдердің болмауы құқық қолдануды күрделендіреді. Соттар көбіне сақтық ұстанымын ұстанып, талап қоюшыға жоғары дәлелдеу ауыртпалығын жүктейді.

Қазақстан Республикасының сот практикасы азаматтық істерді ұзақ қарау фактісінің өздігінен залалды өтеуге жеткілікті негіз бола бермейтінін айқын көрсетеді. Соттар істі қарау мерзімінің созылуын бағалау кезінде істің күрделілігіне, тараптардың процестік мінез-құлқына, дәлелдемелер көлеміне және соттың ұйымдастырушылық әрекеттеріне сүйенеді.

Жоғарғы Соттың азаматтық істер бойынша құқық қолдану тәжірибесінде процестік мерзімдердің сақталуы әділ сот талқылауының элементі ретінде танылғанымен, мерзімнің бұзылуы әрдайым соттың заңсыз әрекеті ретінде бағаланбайды. Көп жағдайда істі кейінге қалдыру немесе ұзақ қарау объективті себептермен негізделген деп есептеледі [9].

Сонымен қатар, жекелеген істерде төменгі соттардың істі бірнеше рет негізсіз кейінге қалдыруы, процестік тәртіпті сақтамауы немесе істі қарауды тиімсіз ұйымдастыруы

азаматтардың сотқа қолжетімділік құқығын шектейтіні көрсетіледі. Алайда мұндай жағдайларда да моральдық зиянды өтеу туралы талаптар көбіне залал мен сот әрекеттері арасындағы себепті байланыстың жеткілікті дәлелденбеуі негізінде қанағаттандырылмайды.

Практика көрсеткендей, Қазақстан соттары уақыт ысырабы салдарынан залалды өтеу мәселесінде сақтық танытады, ал арнайы құқықтық механизмдердің жетілмегендігі құқық қолдануды қиындатады. Бұл жағдай азаматтық процесте «ақылға қонымды мерзім» қағидатын қорғаудың тиімді құралдарын одан әрі дамыту қажеттігін айқын көрсетеді.

Осыған байланысты азаматтық сот ісін жүргізудің сапасын арттыру мақсатында уақыт факторы дербес құқықтық құндылық ретінде қарастырылып, оны қорғаудың тиімді құқықтық құралдары жүйелі түрде қалыптастырылуы тиіс.

Нәтижелер

Жүргізілген кешенді зерттеу Қазақстанның азаматтық сот ісін жүргізу жүйесінде уақыт ысырабы салдарынан туындайтын залалды өтеу мәселесі толыққанды әрі тұрақты механизм ретінде орнықтағанын айқындады. Алынған нәтижелер теориялық тұжырымдарды құқық қолдану тәжірибесімен байланыстыру арқылы уақыт факторының құқықтық табиғатына және оның өтемақылық салдарына қатысты бірнеше маңызды үрдістер мен заңдылықтарды көрсетуге мүмкіндік берді.

Бірінші нәтижелік қорытынды – азаматтық істі қараудың шамадан тыс ұзақтығы мен талап қоюшының шеккен залалы арасында құқықтық байланыс әрқашан өздігінен қалыптаса бермейді. Қазақстан сот тәжірибесінде істің ұзақ қаралуы көбіне процестік кемшілік ретінде бағаланғанымен, мұндай кемшілік автоматты түрде азаматтық-құқықтық жауапкершілікке әкелетін дербес негіз ретінде сирек танылады. Осыдан келіп, процестің созылуы тараптың мүлктік жағдайына нақты теріс әсер етсе де, талап қоюшының өтем талаптары көптеген жағдайда дәлелдеу жеткіліксіздігіне байланысты қанағаттандырылмайды. Бұл, өз кезегінде, қолданыстағы құқықтық құралдардың уақыт факторынан туындайтын әлеуметтік-экономикалық салдарды толық көлемде қамти бермейтінін байқатады.

Екінші нәтижелік тұжырым – уақыт ысырабы салдарынан пайда болатын залалдың құрылымы көпқабатты және әртүрлі сипатта болады. Қолданбалы практикада талап қоюшылар көбіне тікелей шығындарды (сот шығыстарының өсуі, өкілге қосымша төлем, жолсапар және өзге де ағымдық шығындар) көрсетуге салыстырмалы түрде қабілетті. Ал жоғалған пайданы немесе инфляциялық шығындарды есептеу мен негіздеу анағұрлым күрделі, себебі мұндай залал көбіне ықтимал сипатта бағаланады және кең көлемді экономикалық дәлелдемелерді қажет етеді.

Үшінші нәтиже соттардың жоғалған пайдаға қатысты талаптарды қарауда айқын сақтық танытатынын көрсетті. Ықтимал экономикалық сценарийлер мен болжамдарға негізделген есептер көп жағдайда жеткіліксіз деп қабылданады, ал бұл кәсіпкерлік айналымда уақыт ысырабы салдарынан шынайы экономикалық залал туғанымен, құқықтық қорғаудың пәрменділігі төмендеуіне әкеледі. Демек, залалды өтеудің дәлелдеу стандарттары мен экономикалық негіздеу әдістемелерін біріздендіру қажеттігі байқалады.

Төртінші нәтижелік қорытынды – моральдық зиянды өтеу туралы нормалардың уақыт ысырабы контекстінде қолданылу жиілігі төмен. Теориялық деңгейде азаматтың ұзақ уақыт құқықтық белгісіздікте қалуы, жүйелі психологиялық қысым мен тұрақты күйзеліс моральдық зиян ретінде танылуы мүмкін. Алайда құқық қолдану тәжірибесі моральдық зиянды дәлелдеуде заңсыз әрекет (әрекетсіздік) пен оның салдарын айқындаудың жоғары стандартын талап ететінін көрсетеді. Соның салдарынан моральдық зиянды өтеу мүмкіндігі көбіне формальды деңгейде қалып, тиімді өтемақы құралына айналмай отыр.

Бесінші нәтиже Қазақстан соттарында уақыт ысырабы мәселесіне қатысты құқық қолдану тәсілдерінің біркелкі қалыптаспағанын айғақтады. Ұқсас фактілік жағдайларда әртүрлі шешімдердің қабылдануы құқықтық айқындық қағидатына кері ықпал етеді және талап қоюшылар үшін процестік әрі материалдық тәуекелдерді күшейтеді. Бір істерде мерзімдердің бұзылуы «елеусіз процессуалдық кемшілік» ретінде бағаланса, басқа жағдайларда сол тектес бұзушылықтар сотқа қолжетімділік құқығын шектеу өлшемімен бағалануы мүмкін. Мұндай айырмашылықтар сот практикасын болжамдауды қиындатып, сот жүйесіне деген сенімге әсер етеді.

Алтыншы нәтижелік тұжырым – уақыт ысырабының алдын алуға бағытталған тетіктердің институционалдық тиімділігі жеткіліксіз. Процестік мерзімдердің сақталуына бақылау кейде формальды сипатта қалып, істі негізсіз созуға ықпал ететін факторларға уақытылы және үйлесімді реакция әрдайым берілмейді. Сот менеджменті, істі жоспарлау, процестің қозғалысын жүйелі мониторингтеу және тараптардың тәртібін басқару құралдарының әлсіздігі уақыт ысырабының қайталанатын, тіпті жүйелік сипат алуына жол ашуы мүмкін. Бұл жағдай азаматтық процесте уақыт факторының дербес құқықтық құндылық ретінде толық бағаланбағанын көрсетеді [10].

Жетінші нәтижелік қорытынды – қолданыстағы азаматтық және азаматтық-процестік құқық уақыт ысырабы салдарынан келтірілген залалды өтеуге теориялық негіз берсе де, нақты әрі тиімді механизмді толық ұсынбайды. Арнайы өтемақы институтының айқын болмауы талап қоюшыны күрделі дәлелдеу тізбегіне әкеледі және уақыт ысырабы проблемасын құқықтық тұрғыда одан әрі күрделендіреді. Сондықтан азаматтық процестің тиімділігін арттыру үшін уақыт факторының маңызын қайта пайымдап, оны қорғаудың дербес құқықтық құралдарын қалыптастыру қажеттігі негізделеді.

Сегізінші нәтиже уақыт ысырабы мәселесін тек процессуалдық тәртіп бұзушылығы ретінде шектеулі түсіндіру жеткіліксіз екенін көрсетті. Бұл құбылыс тікелей «тиімді құқықтық қорғау» қағидатымен байланысты: құқықты қорғау формальды шешім шығарумен шектелмей, нақты нәтижеге жеткізіп, уақтылы орындалатын және келтірілген залалды өтей алатын болуы тиіс. Осы қағидат азаматтық процесте екі бағытта көрінеді: біріншісі – алдын алу (процестің созылуына жол бермеу), екіншісі – компенсация (кідіріс орын алса, салдарын өтеу) [3, 29 б.]. Қазақстан тәжірибесінде алдын алу бағыты басым болғанымен, компенсациялық бағыт әлі жеткілікті дамымаған.

Тоғызыншы қорытынды – уақыт ысырабы үшін нақты өтемақы тетігінің жоқтығы тиімді құқықтық қорғау қағидатының толық іске асуына кедергі келтіреді. Тарап сотта материалдық талап бойынша жеңіске жеткен жағдайда да, істің ұзақ қаралуы оның экономикалық немесе жеке мүдделерін іс жүзінде толық қалпына келтірмеуі мүмкін. Мұндай жағдайда сот шешімі құқықты қорғаудың жеткілікті құралы болудан қалып, әділ соттың мазмұндық өлшемдері әлсірейді.

Оныншы нәтижелік тұжырым – азаматтық істерді ұзақ қараудың салдары жеке тұлғалар шеңберінен асып, азаматтық айналым мен кәсіпкерлік ортаға жүйелі ықпал етеді. Процестің созылуы экономикалық қатынастардағы болжамдылықты төмендетіп, іскерлік тәуекелдерді өсіреді; кәсіпкерлік қызметте активтердің «тоқтап қалуы», инвестициялық шешімдердің кейінге шегерілуі және контрагенттік сенімнің әлсіреуі сияқты салдарлар күшеюі мүмкін. Сонымен бірге, уақыт ысырабы несие міндеттемелерін орындауға қатысты қиындықтар, шарттық айыппұлдардың өсуі және бәсекелік артықшылықты жоғалту тәуекелдерін арттырады. Алайда мұндай жанама залалды дәлелдеу күрделілігі себепті, ол көбіне тиімді құқықтық қорғаусыз қалады.

Осы нәтижелер азаматтық сот ісін жүргізудің экономикалық функциясын қайта бағалау қажеттігін көрсетеді. Сот тек дауды шешуші орган ғана емес, азаматтық айналымның тұрақтылығы мен құқықтық болжамдылығын қамтамасыз ететін институт ретінде қарастырылуға тиіс. Бұл рөлді толық орындау үшін істі қараудың уақтылығы мен процестің болжамдылығы негізгі шарттардың бірі ретінде танылуы қажет.

Жинақтай келе, уақыт ысырабы үшін жауапкершілікті құқықтық реттеудің концептуалдық моделін ұсыну мүмкіндігі негізделді. Бұл модель үш өзара байланысты элементтен құралады. Бірінші элемент – нормативтік айқындық: процестік мерзімдердің бұзылуын бағалаудың өлшемдері заң деңгейінде не Жоғарғы Соттың түсіндірмелік актілерінде нақтылануы тиіс; бұл құқық қолдануда біркелкілікті күшейтеді. Екінші элемент – процестік икемділік: уақыт ысырабына қатысты талаптарды қарауда дәлелдеу ауыртпалығын оңтайландыратын арнайы рәсімдерді енгізу мүмкіндігі; бұл сотқа процестің ұзақтығын және оның салдарын кешенді бағалауға жағдай жасайды. Үшінші элемент – компенсациялық тиімділік: өтемақы мөлшері тек символдық емес, нақты залалды өтеуге қабілетті болуы; бұл уақыт факторының дербес құқықтық құндылық екенін мойындаудың практикалық көрінісі болмақ.

Аталған модельді кезең-кезеңімен енгізу Қазақстанның азаматтық сот ісін жүргізу жүйесінің тиімділігін арттыруға және құқықтық стандарттарды халықаралық тәжірибемен үйлестіруге мүмкіндік береді.

Нәтижелерді жүйелеу барысында уақыт ысырабы салдарынан залалды өтеу мәселесі азаматтық процестің теориясы мен практикасы түйісетін күрделі торапта тұрғаны анықталды. Бұл проблема бір жағынан азаматтық-құқықтық жауапкершілік институтының талаптарына, екінші жағынан процестік кепілдіктердің сапасына қатысты. Ғылыми деңгейде уақыт факторы азаматтық процесте дербес құқықтық категория ретінде танылуы тиіс деген қорытынды негізделді; ал қолданбалы деңгейде бұл ұстаным сот тәжірибесінде мерзімдерді басқару мен өтемақы мәселесіне жаңаша көзқарас енгізуге алғышарт болады.

Қорытындылай келе, істі қарау мерзімдерінің созылуына байланысты тәжірибелік проблемалар бірнеше бағытта шоғырланады: (1) арнайы құқықтық құралдардың әлсіздігі және қолдану алгоритмінің айқын болмауы; (2) дәлелдеу ауыртпалығының шектен тыс жоғары болуы (залал, заңсыздық, себепті байланыс элементтерін қатар дәлелдеу); (3) залалды өлшеудің қиындығы (жоғалған пайда, инфляциялық шығын, моральдық зиян мөлшерін негіздеу); (4) алдын алу тетіктерінің жеткіліксіздігі (мерзім менеджменті, процесс қозғалысын жоспарлау, тәртіп бұзушылықтарға біркелкі реакцияның болмауы).

Осы проблемаларды еңсеру үшін бірқатар ұсыныстар айқындалды. Біріншіден, азаматтық процесте «ақылға қонымды мерзімді бұзу» фактісін айқындаудың өлшемдерін нақтылап, жедел қаралатын өтемақы рәсімін (қысқа мерзім, жеңілдетілген дәлелдеу, стандартталған мөлшердің базалық тәсілі) енгізу мүмкіндігін қарастыру орынды. Екіншіден, процестік мерзімдер жүйелі бұзылған не кейінге қалдырулар жеткілікті уәжсіз болған жағдайларда талап қоюшының дәлелдеу ауыртпалығын жеңілдететін тәсілді (шектеулі көлемде) қолдану туралы тұжырымдама негізделеді. Үшіншіден, процестік санкцияларды күшейтіп, сот менеджментін қалыптастыру қажет: созбалаң тактика үшін шығындарды жүктеу, істі дайындау сатысында нақты таймлайн бекіту, дәлелдемелерді ұсыну мерзімдерін қатаң басқару, цифрлық мониторинг және судья жүктемесін теңгеру сияқты шаралар ұсынылады. Төртіншіден, залалды есептеудің әдістемесін әзірлеп, соттарға арналған нұсқаулықта уақыт ысырабы салдарынан қосымша шығындарды, жоғалған пайданы және моральдық зиянды бағалаудың ең төменгі критерийлерін бекіту практика тұрақтылығын арттыра алады.

Қорытынды

Азаматтық сот ісін жүргізу жүйесінде уақыт ысырабы құқықты тиімді қорғауға тікелей қауіп төндіретін жүйелік сипаттағы факторлардың бірі болып табылады. Істі шамадан тыс ұзақ қарау азаматтардың ғана емес, сонымен қатар кәсіпкерлік субъектілердің де құқықтары мен заңды мүдделерін нақты жүзеге асыру мүмкіндігін әлсіретеді. Осы тұрғыдан алғанда, сот талқылауының уақтылығы азаматтық процестің қосалқы элементі емес, әділ сот төрелігінің мазмұндық құрамдас бөлігі ретінде қарастырылуы тиіс.

Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі процестік мерзімдердің «ақылға қонымды» болуын талап ете отырып, азаматтық істерді қараудың уақтылығы әділ соттың маңызды стандарты екенін бекітеді. Алайда қолданыстағы құқықтық реттеу уақыт ысырабы салдарынан келтірілген залалды өтеу мәселесінде жеткілікті деңгейде нақтыланбаған. Атап айтқанда, талап қоюшыға заңсыз әрекетті (әрекетсіздікті), келтірілген залалды және олардың арасындағы себепті байланысты бір мезгілде дәлелдеу міндетінің жүктелуі өтемақы алуды айтарлықтай қиындатады. Бұл жағдай уақыт ысырабы фактісінің өзі әрдайым азаматтық-құқықтық жауапкершілікке негіз бола бермейтінін көрсетеді.

Зерттеу нәтижелері арнайы өтемақы тетіктерінің болмауы азаматтық процесте уақыт факторының толыққанды құқықтық қорғау объектісіне айналмағанын дәлелдейді. Қолданыстағы жалпы азаматтық-құқықтық құралдар уақыт ысырабының салдарын өтеуге теориялық мүмкіндік бергенімен, олар нақты әрі тиімді механизм ретінде жұмыс істей бермейді. Әсіресе залалды өлшеудің бірыңғай әдістемесінің жоқтығы және жоғалған пайданы дәлелдеудің күрделілігі талап қоюшылар үшін елеулі кедергі болып отыр.

Сонымен қатар азаматтық процесте моральдық зиянды өтеу туралы норманың бар екеніне қарамастан, оны істі ұзақ қарау жағдайында қолдану нақты критерийлердің жетіспеушілігімен шектеледі. Ұзақ уақыт бойы құқықтық белгісіздікте қалу, психологиялық қысым мен күйзеліс моральдық зиян ретінде танылуы мүмкін болғанымен, сот тәжірибесінде мұндай талаптар жоғары дәлелдеу стандарттарына

байланысты сирек қанағаттандырылады. Бұл моральдық зиянды өтеу институтының уақыт ысырабы контекстінде декларативті сипатта қалып отырғанын көрсетеді.

Салыстырмалы-құқықтық талдау өтемақы тетіктерінің тиімділігі, ең алдымен, олардың «жеткіліктілігі» мен «уақтылылығына» байланысты бағаланатынын көрсетеді. Яғни өтемақы символдық сипатта емес, шынайы залалды өтеуге қабілетті болуы және оны алу рәсімі шамадан тыс күрделі болмауы тиіс. Бұл өлшемдер азаматтық процесте құқықты қорғаудың мазмұндық тиімділігін қамтамасыз етудің негізгі алғышарттары ретінде танылады.

Осыған байланысты зерттеу шеңберінде азаматтық сот ісін жүргізуде уақыт ысырабына қарсы құқықтық тетіктерді жетілдірудің бірқатар басым бағыттары айқындалды. Біріншіден, уақыт ысырабы салдарынан залалды өндіріп алуға арналған арнайы құқықтық механизмдерді қалыптастыру қажеттігі негізделеді. Екіншіден, мұндай істер бойынша дәлелдеу ауыртпалығын оңтайландыру және талап қоюшының процессуалдық жағдайын жеңілдету маңызды. Үшіншіден, сот менеджментін күшейту, істі жоспарлау мен процестік мерзімдерді басқарудың тиімді құралдарын енгізу уақыт ысырабының алдын алудың негізгі тәсілдерінің бірі ретінде қарастырылуы тиіс.

Қорытындылай келе, азаматтық сот ісін жүргізуде уақыт ысырабы мәселесі тек процестік тәртіп бұзушылығы ретінде ғана емес, құқықты қорғаудың тиімділігіне тікелей әсер ететін кешенді құқықтық проблема ретінде бағалануы қажет. Уақыт факторы азаматтық процесте дербес құқықтық құндылық ретінде мойындалып, оны қорғаудың нақты және тиімді құралдары қалыптастырылған жағдайда ғана сот төрелігі азаматтар мен кәсіпкерлер үшін шынайы әрі сенімді қорғау тетігіне айнала алады.

Авторлардың қосқан үлесі

Асылбекова А.А., хат-хабар авторы, аннотация, кіріспе, әдістеме, қорытынды, нәтиже және талқылау бөлімдерін дайындады.

Тапакова В.Б., түйін сөздер, нәтиже және талқылау бөлімдерін әзірледі.

Жумагулов М.И., әдебиеттер тізімін, транслитерацияны және авторлар туралы деректерді қамтамасыз етті.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық процестік кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ (қолданыстағы редакция) // URL: <http://online.zakon.kz> [жүгінген күні: 10.12.2025].
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім). 1994 жылғы 27 желтоқсан // URL: <http://online.zakon.kz> [жүгінген күні: 10.12.2025].
3. Төлеубекова Б.Х. Азаматтық іс жүргізу құқығы: оқулық. – Алматы: Жеті жарғы, 2018. – 320 б.
4. Нұрмашев У.У. Азаматтық іс жүргізу құқығы: оқу құралы. – Алматы: N-PRESS, 2020. – 212 б.
5. Загорский Г.И., Хатуева В.В. Актуальные проблемы гражданского процесса. – Москва: Проспект, 2021. – 450 с.
6. Еуропалық адам құқықтары соты. Scordino v. Italy (No.1), Judgment of 29 March 2006 // <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72925> [жүгінген күні: 10.12.2025].
7. European Court of Human Rights. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights – Right to a fair trial. Council of Europe, 2022 // https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_6_eng.pdf [жүгінген күні: 10.11.2025].

8. UN Human Rights Committee. General Comment No. 32: Article 14 – Right to equality before courts and tribunals and to a fair trial. UN Doc. CCPR/C/GC/32, 2007 // <https://www.ohchr.org/en/documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-32-article-14> [жүгінген күні: 10.10.2025].

9. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Азаматтық іс жүргізу заңнамасын қолданудың кейбір мәселелері туралы» 2017 жылғы 31 наурыздағы № 6 нормативтік қаулысы // <https://online.zakon.kz> [жүгінген күні: 10.12.2025].

10. CEPEJ (Council of Europe). European Judicial Systems – Efficiency and Quality of Justice. CEPEJ Evaluation Report, 2020–2022 // <https://www.coe.int/en/web/cepej/evaluation-of-european-judicial-systems> [жүгінген күні: 10.12.2025].

А.А. Асылбекова^{*1}, В.Б. Тапакова², М.И. Жумагулов³

¹*Академия правосудия при Высшем Судебном Совете РК, Астана, Казахстан*

²*Казахстанский университет инновационных и телекоммуникационных систем, Уральск, Казахстан*

³*Международный университет Астана, Астана, Казахстан*

(E-mail: ¹aig0071@mail.ru, ²tapakova_vilora83@mail.ru, ³mizh61@mail.ru)

Проблемы взыскания убытков, причиненных затягиванием времени в гражданском судопроизводстве

Аннотация. На сегодняшний день одним из актуальных вопросов гражданского судопроизводства является взыскание ущерба от потери времени, необоснованное затягивание судебного разбирательства. Автор анализирует принципы эффективности права лиц, участвующих в деле в гражданском судопроизводстве, на судебную защиту своих законных интересов и прав, а также осуществления рассмотрения дел в разумные сроки.

Чрезмерная продолжительность гражданского судопроизводства (затягивание времени) оказывает прямое влияние на имущественные и неимущественные права лиц, включая срыв сделок, замораживание оборотных средств, инфляционные потери, увеличение судебных расходов, снижение деловой репутации, психологический стресс и утрату правовой определенности. В статье рассматриваются проблемы взыскания убытков, причиненных затягиванием времени в гражданском процессе через призму гражданско-правовой ответственности, процессуальных гарантий и международных стандартов «разумного срока» рассмотрения дела.

В условиях ограниченности института специальной компенсации за чрезмерную длительность судебного разбирательства в правовой системе Республики Казахстан предлагаются возможные модели возмещения вреда: 1) деликтная ответственность путем квалификации затягивания как противоправного действия (бездействия); 2) конкретизация механизмов возмещения морального вреда; 3) превентивные меры посредством процессуальных сроков и судебного менеджмента. По итогам исследования сформулированы рекомендации по унификации правоприменительной практики и формированию специального компенсаторного механизма.

Ключевые слова: разумный срок, гражданский процесс, затягивание судопроизводства, убытки, моральный вред, эффективная правовая защита, судебный менеджмент.

Asylbekova A.^{*1}, Tapakova V.², Zhumagulov M.³

¹*Academy of Justice at the Supreme Judicial Council of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan*

²*University of Innovative and Telecommunications Systems of Kazakhstan, Uralsk, Kazakhstan*

³*Astana International University, Astana, Kazakhstan*

(E-mail: ¹aig0071@mail.ru, ²tapakova_vilora83@mail.ru, ³mizh61@mail.ru)

Issues of recovery of damages caused by undue delay in civil proceedings

Abstract. Today, in civil proceedings, one of the most pressing issues is the recovery of damage caused by the waste of time, unjustified prolongation of judicial proceedings. The author analyzes the effectiveness of the right of persons participating in the case to judicial protection of their legitimate interests and rights in civil proceedings, and the principles of the implementation of consideration of cases within a reasonable time frame.

Excessive duration of civil proceedings (undue delay) has a direct impact on both pecuniary and non-pecuniary rights of individuals, including disruption of transactions, freezing of working capital, inflationary losses, additional litigation costs, deterioration of business reputation, psychological distress, and loss of legal certainty. This article examines the issues of recovery of damages caused by undue delay in civil proceedings through the prism of civil liability, procedural guarantees, and international standards of the “reasonable time” requirement.

In the context of the limited development of a specific compensation mechanism for excessive length of proceedings in the legal system of the Republic of Kazakhstan, the article proposes several possible models of redress: (1) tort liability through qualification of undue delay as unlawful action or inaction; (2) clarification of mechanisms for compensation of non-pecuniary (moral) damage; (3) preventive measures based on procedural time limits and judicial case management. The study formulates recommendations aimed at harmonizing judicial practice and establishing a dedicated compensatory mechanism.

Keywords: reasonable time, civil procedure, undue delay, damages, non-pecuniary damage, effective legal protection, judicial case management.

References

1. Қазақстан Республикасының Азаматтық процесілік кодексі 2015 жылғы 31 қазандағы № 377-V ҚРЗ (қолданыстағы редакция) // URL: <http://online.zakon.kz> [zhýgingen kýni: 10.12.2025].
2. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы бөлім). 1994 жылғы 27 желтоқсан // URL: <http://online.zakon.kz> [zhýgingen kýni: 10.12.2025].
3. Төлеубекова Б.Н. Азаматтық іс жүргізу құқығы: оқулық. – Алматы: Zheti zharfı, 2018. -320 б.
4. Нұрмасhev У.У. Азаматтық іс жүргізу құқығы: оқу құралы. – Алматы: N-PRESS, 2020. – 212 б.
5. Zagorskij G.I., Hatueva V.V. Aktual'nye problemy grazhdanskogo processa. – Moskva: Prospekt, 2021. – 450 s.
6. Europalyq adam qıqıqtary sotı. Scordino v. Italy (No.1), Judgment of 29 March 2006 // <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72925> [zhýgingen kýni: 10.12.2025].
7. European Court of Human Rights. Guide on Article 6 of the European Convention on Human Rights – Right to a fair trial. Council of Europe, 2022 // https://www.echr.coe.int/documents/guide_art_6_eng.pdf [zhýgingen kýni: 10.11.2025].
8. UN Human Rights Committee. General Comment No. 32: Article 14 – Right to equality before courts and tribunals and to a fair trial. UN Doc. CCPR/C/GC/32, 2007 // <https://www.ohchr.org/en/>

documents/general-comments-and-recommendations/general-comment-no-32-article-14 [zhygingen kыni: 10.10.2025].

9. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының «Азаматтық іс зhyргизу заңнамасын қолданудың кейбір мәселелері туралы» 2017 зhyлғы 31 наурыздағы № 6 нормативтік қаулысы // <https://online.zakon.kz> [zhygingen kыni: 10.12.2025].

10. CEPEJ (Council of Europe). European Judicial Systems – Efficiency and Quality of Justice. CEPEJ Evaluation Report, 2020–2022 // <https://www.coe.int/en/web/cepej/evaluation-of-european-judicial-systems> [zhygingen kыni: 10.12.2025].

Авторлар туралы мәлімет:

Асылбекова А.А. – хат-хабар авторы, PhD, Азаматтық-құқықтық пәндердің ғылыми-білім беру орталығы, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сот Кеңесі жанындағы Сот төрелігі Академиясы, Бейбітшілік көшесі, 46, 010000, Астана, Қазақстан.

Тапакова В.Б. – PhD, Қазақстан инновациялық және телекоммуникациялық жүйелер университеті, М.Маметова 81, 090000, Орал, Қазақстан

Жумагулов М.И. – заң ғылымдарының кандидаты, профессор, Құқық Жоғары мектебі, Астана халықаралық университеті, Қабанбай батыр даңғылы 8, 020000, Астана, Қазақстан.

Асылбекова А.А. – автор для корреспонденции, PhD, Научно-образовательный центр гражданско-правовых дисциплин, Академия правосудия при Высшем Судебном Совете Республики Казахстан, ул. Бейбитшилик, 46, 010000, Астана, Казахстан

Тапакова В.Б. – PhD, Казахстанский университет инновационных и телекоммуникационных систем, М. Маметова 81, 090000, Уральск, Казахстан.

Жумагулов М.И. – доктор юридических наук, профессор, Высшая школа права, Международный университет Астана, Кабанбай Батыра 8, 020000, Астана, Казахстан.

Asylbekova A.A. – corresponding author, PhD, Scientific and educational center of civil law disciplines, Academy of justice at the supreme judicial council of the Republic of Kazakhstan, 46 Beibitshilik St., 010000, Astana, Kazakhstan.

Tapakova V.B. – PhD, University of Innovative and Telecommunications Systems of Kazakhstan, M. Mametova 81, 090000, Uralsk, Kazakhstan.

Zhumagulov M.I. – Doctor of law, Professor, Higher school of law, Astana International University, Kabanbai Batyr 8, 020000, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**Азаматтық құқық. Азаматтық процесс / Civil law. Civil process /
Гражданское право. Гражданский процесс**

IRSTI 10.27.65
Scientific article

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-154-1-97-113>

Research on Tort Liability in the Context of Medical Artificial Intelligence

Liu Chunhao¹, Hou Ruixue^{*2}

^{1,2}Harbin Institute of Technology, Harbin, China

(E-mail: ¹liu_chunhao@hit.edu.cn, ²hrx2016@hit.edu.cn)

Abstract. The rapid integration of artificial intelligence (AI) into healthcare has substantially improved diagnostic accuracy and treatment efficiency while simultaneously creating complex challenges for determining tort liability. The autonomous decision-making capacity of medical AI systems and the opacity of algorithmic processes (“black box” effect) complicate the identification of fault, the establishment of causation, and the allocation of liability within traditional tort law frameworks. This article argues that existing legal mechanisms are insufficient to address harms caused by highly autonomous medical technologies and proposes a comprehensive liability regime adapted to the specific risks of medical AI.

The proposed framework is based on three key dimensions. First, specialized legislation should introduce classification and risk-grading standards for medical AI and clear criteria for identifying algorithmic defects, thereby clarifying responsible parties. Second, a coordinated system of imputation combining fault-based, strict (no-fault), and equitable liability is necessary to balance technological innovation with effective protection of patients’ rights. Third, a diversified remedial mechanism should include reversal or mitigation of the burden of proof, compulsory liability insurance, and compensation funds to ensure prompt and adequate compensation.

Such a risk-oriented legal framework is essential for safeguarding patient safety and supporting the sustainable development of medical AI.

Keywords: Medical Artificial Intelligence, tort Liability, imputation principles, algorithmic defects, allocation of the burden of proof

Received: 19.12.2025. Accepted: 20.03.2026. Available online: 30.03.2026

Introduction

In recent years, China's medical artificial intelligence technology has demonstrated a rapid development trend, with the market size growing from 1.136 billion RMB in 2019 to 11.137 billion RMB in 2023, representing a compound annual growth rate as high as 53.37% [1].

The "State Council Opinions on Deepening the Implementation of the 'AI Plus' Action" issued in 2025 further emphasized exploring and promoting high-level, accessible resident health assistants, and orderly advancing the application of AI in scenarios such as assisted diagnosis and treatment, health management, and medical insurance services, significantly improving the capacity and efficiency of primary healthcare services [2].

However, with the widespread application of medical AI in scenarios like clinical diagnosis, surgical operations, and health management, the tort liability issues it triggers have become increasingly prominent. For instance, the Da Vinci surgical robot has been reported in numerous injury-causing cases globally, resulting in 144 patient deaths and 1,391 injuries between 2000 and 2013 [3].

Currently, Chinese judicial practice primarily relies on the rules of medical malpractice liability and product liability in the "Civil Code" when handling medical AI tort disputes, but both face significant issues in application. On the one hand, the "black box" nature of algorithms and the autonomous decision-making capability of medical AI complicate the determination of fault and the assessment of causation [3]. On the other hand, its ambiguous legal status leads to controversies regarding liability attribution, with academic circles holding divergent views such as the "affirmative theory," "negative theory," and "compromise theory" [4]. Furthermore, the current system lacks targeted supporting relief mechanisms such as compensation funds and compulsory insurance, making it difficult to fully protect patients' rights and interests when liability cannot be attributed to traditional liable subjects like natural persons [5].

At the theoretical level, existing research predominantly focuses on areas like autonomous vehicles and general artificial intelligence, while systematic discussion on tort liability for medical AI remains insufficient. In practice, courts commonly adopt the medical malpractice liability approach when adjudicating such cases, yet this fails to effectively address the imputation challenges posed by technological autonomy [6].

How to construct a system of liability rules that balances technical characteristics, patient rights, and medical innovation has become an urgent legal issue. Therefore, it is necessary to provide a systematic solution for the medical AI tort liability regime by clarifying the subject status, refining the imputation pathways, and improving the relief mechanism.

Materials and Methods

This paper employs literature analysis, normative analysis, and comparative analysis to systematically examine the theoretical foundations, existing institutional problems, and pathways for improvement regarding tort liability for medical artificial intelligence.

Literature Analysis – Through a systematic review of domestic and international academic monographs, journal articles, and research reports concerning medical AI tort liability, this study focuses on core controversies such as legal subject status, imputation principles, and the determination of causation. It summarizes representative academic viewpoints, analyzes theoretical divergences, and provides scholarly support for constructing a liability determination framework.

Normative Analysis – Centering on Article 1218 (Medical Malpractice Liability) and Article 1223 (Liability for Medical Products) of the "Civil Code," and incorporating normative documents such as the "Product Quality Law" and the "Guiding Principles for the Classification and Definition of Artificial Intelligence Medical Software Products," this study analyzes the logical conflicts and regulatory gaps within existing rules as applied to medical AI tort scenarios. It clarifies the necessity and direction for further legal regulation and adjustment.

Comparative Analysis – Selecting extraterritorial legislative practices such as the EU's "Artificial Intelligence Act," this study compares their institutional designs concerning AI categorization and tiered supervision, compulsory insurance systems, and the allocation of the burden of proof. It extracts transferable regulatory experiences to provide references for improving China's medical AI tort liability system.

Literature Review

Intelligent healthcare is no longer a novel topic in Chinese academia. To propose a rigorous path for improving legal safeguards, it is necessary to review scholarly research on how to advance the construction of China's medical AI tort liability system. Existing research primarily encompasses the following aspects:

First, the issue of the legal status of medical AI. Wang Yihan and Wang Zhu argue that while current AI possesses intelligence, it lacks human disposition and consciousness. Its autonomy is purely technical, and it remains an instrumental medical device; thus, should not be granted legal subject status [7]. Liu Huiming and Zhang Shengnan propose that at the weak AI stage, medical robots do not possess legal subject status; whereas at the strong AI stage, due to their high degree of autonomy, they could be accorded legal subject status, but this requires legislation to establish a specialized liability system [8]. Zheng Zhifeng contends that diagnostic and therapeutic AI does not alter the existing doctor-patient relationship structure, remains in an auxiliary role, with medical institutions still being the liable subjects; as a tool, AI should not enjoy legal personality [9]. Xu Weikun advocates adhering to the principle of anthropocentrism, emphasizing that medical AI is essentially a medical device designed by humans, and thus liability should be attributed to developers, producers, or users [10]. Zhao Min also argues for defining medical robots as medical devices, clarifying their object attribute through national standards [11]. Wang Qingsong presents the view that medical AI serves only as an auxiliary tool, and its decision-making process requires supervision by medical personnel, thereby implying that it lacks independent legal personality [11]. Li Ya'nan believes that although algorithmic decision-making possesses autonomy, it is essentially a product of human design and should therefore fall under the product liability framework, denying it independent legal personality [12]. Qin Weijia observes that most scholars tend towards the negative theory, but future consideration could be given to limited personality based on technological development [13].

Second, the application of imputation principles for medical AI. Lü Shujie, from the perspective of causation, suggests balancing imputation principles through the "adequacy" standard [14]. Zheng Zhifeng points out that liability for medical malpractice should apply the fault principle, judging negligence by the "reasonable physician standard"; liability for medical products applies the no-fault principle, while safeguarding the discretionary power of medical staff in human-machine collaboration [15]. Wang Yihan and Wang Zhu argue for minimal adaptation within the existing legal framework to accommodate new changes. Specifically, imputation rules

should be applied based on the scenario: product liability applies the no-fault principle, medical malpractice liability applies the fault principle, and liability for ultra-hazardous activities applies the no-fault principle in specific cases [16]. From a comparative law perspective, Ding Xiaodong proposes that China's AI legislation should follow the principle of "scenario-based regulation," requiring differentiated regulation based on risk levels. Strict liability should apply to major public risks; for general risks, the fault principle should apply, relying on industry self-regulation and ex post tort remedies [17]. Furthermore, Bi Xiaole emphasizes that imputation principles should match the level of technical autonomy, proposing a "tiered imputation system" based on the autonomy level of diagnostic and therapeutic robots [18]. Wei Zixin also advocates for improving imputation principles based on scenarios, but suggests appropriately introducing other liable subjects like producers [19].

Last, the allocation of the burden of proof in medical AI cases. Tan Zaixiang and Jiang Yatong propose utilizing black box recordings of medical AI operation data, establishing regulatory mechanisms and compulsory insurance systems to reduce the difficulty of proof; they also recommend implementing a registration and publicity system for AI products [20]. Li Runsheng suggests alleviating proof difficulties by strengthening the specific informed consent obligations of medical personnel and incorporating AI use into the informed consent process [21]. Dong Chunhua believes that the approach in multi-cause medical injury cases, where judges reduce the patient's burden of proof based on expert opinions, can be extended to medical AI tort scenarios [22]. Based on the "sphere of danger" theory, Lü Yan argues that the burden of proof should shift towards the party controlling the dangerous sphere. In cases involving algorithmic defects, a reversal of the burden of proof should apply; in medical negligence cases, causation should be presumed, while courts' power to investigate evidence ex officio can compensate for patients' lack of capacity to adduce evidence [23]. From a technical standpoint, Liu Mengmeng suggests that technical means like blockchain evidence preservation can reduce the difficulty of proof [24]. Jin Xianting points out that in medical product liability, producers should bear the burden of proving the absence of product defects to reflect the substance of the no-fault principle [25]. Additionally, Guo Gaowei emphasizes that algorithm transparency can reduce the difficulty of proof [26]. Chen Lili recommends applying a reversal of the burden of proof in medical malpractice liability, shifting the obligation to prove absence of fault to the medical institution, particularly addressing the proof difficulties caused by the "algorithmic black box" [27].

Western developed countries have paid earlier attention to AI tort liability issues. Regarding the dilemmas faced by medical AI tort, foreign scholars have also proposed various solutions. The German scholar Thomas Hoeren presents a forward-looking view. He believes the high autonomy of AI makes its behavior patterns infinitely close to human autonomous consciousness. Simply categorizing it as a "thing" no longer aligns with technological reality. He argues that the law should evolve, considering creating new types of legal subjects or treating intelligent agents meeting specific criteria as legal "persons," making them directly responsible for their actions [28]. Scholar Xavier suggests the necessity to move beyond existing frameworks and consider creating new types of liability specifically for AI torts, to more precisely define and allocate risks. John Frank Weaver proposes a solution from a regulatory perspective, emphasizing that natural persons should be the primary regulators of AI. Their liability should be based on whether they have adequately fulfilled reasonable supervisory duties, while AI itself should bear liability for damages caused by its algorithmic defects or technical failures. Regarding risk-bearing mechanisms, scholars like Marcelo Corrales advocate establishing compensation funds

or compulsory insurance systems specifically for AI, transforming individual risk into socially shared risk.

In summary, constructing a tort liability system for medical AI requires breaking through traditional legal frameworks, applying categorized regulation based on technical autonomy, and achieving a balance between protecting patient rights and fostering technological innovation through pluralistic imputation principles and risk-sharing mechanisms.

Dilemmas in the Legal Regulation of Tort Liability for Medical Artificial Intelligence

Based on a systematic study of tort liability for medical artificial intelligence, this paper identifies the following core dilemmas facing the current legal regulatory framework, which urgently need to be addressed through legislative refinement, technical adaptation, and mechanism innovation.

1. Lagging Legislation and Regulatory Gaps Concerning Medical AI Tort Liability

Although China has established a legal framework for medical malpractice liability centered on the Civil Code, the Product Quality Law, and the Regulations on the Supervision and Administration of Medical Devices, it has not yet enacted specific provisions for the emerging field of medical AI. Existing rules struggle to encompass novel tort scenarios such as damages caused by algorithmic defects or autonomous decision-making. From a jurisprudential perspective, traditional tort law is predicated on the predictability and imputability of human conduct, whereas the autonomy and unpredictability of AI systems pose a fundamental challenge to this anthropocentric liability framework. The "black box" nature of algorithmic decision-making renders basic elements like fault determination and causality assessment difficult to adjudicate using traditional standards. The practical consequence of legislative lag is manifested not only in normative gaps but also in a failure to promptly address the ethical dilemmas and rights conflicts arising from technological advancement within the underlying value system. Traditional tort law defines "product defect" primarily around quality flaws in tangible products, whereas the core risk of AI products stems from their intangible algorithms and decision logic. This fundamental discrepancy causes the defect identification standards stipulated in the Product Quality Law to be problematic or inapplicable when applied to algorithms. Furthermore, Article 1223 of the Civil Code, which governs liability for medical products, contains ambiguity regarding liability attribution because it does not clearly define the legal status of AI designers and developers. This legislative vacuum reflects a serious disconnect between the normative system and technological reality. When the algorithm itself becomes the core value and source of risk of the "product," traditional product liability law, which regulates tangible objects, proves inadequate. This also leads to inconsistent application of law in judicial practice; judges lack clear legal guidance when confronted with technical complexity and must rely heavily on discretionary power, thereby undermining the predictability and fairness of the law.

2. Complex and Ambiguous Identification of Liable Subjects

Medical artificial intelligence involves multiple parties, including developers, manufacturers, healthcare institutions, and medical practitioners, presenting significant challenges in liability allocation. This reflects the limitations of traditional legal subject theory in addressing AI technologies. The ambiguity in identifying liable subjects stems from the complex "human-machine collaboration" network formed by medical AI applications, where human decision-making and machine autonomous behavior are intertwined, making it difficult to clearly delineate their respective shares of responsibility. Taking fully autonomous surgical robots as an example,

their actions cannot be directly attributed to any natural or legal person behind them, posing a fundamental challenge to the current liability system in determining accountable entities. This raises a profound jurisprudential question: whether and when to recognize the legal subjectivity of non-human entities. Recognition would subvert the traditional subject system, while non-recognition would make it difficult to address damages caused by highly autonomous systems. When auxiliary diagnostic AI causes misdiagnosis due to algorithmic black box issues, there are also no clear standards for apportioning responsibility between developers and healthcare institutions. In such cases, the developer's liability is based on product design defects, while the healthcare institution's liability may arise from two aspects: negligence in selection (such as choosing an inappropriate system) and negligence in supervision (such as failing to properly oversee the system's use). However, there is a lack of standards for connecting and distributing these two types of liability. If healthcare institutions are forcibly held liable through theories like "vicarious liability" or "negligence in selection," practical problems of inconsistent value standards and judicial discretion will arise.

3. There are significant divergences in the application of imputation principles.

Traditional fault liability, no-fault liability, and equitable liability all face application difficulties in the context of medical artificial intelligence, reflecting the conflicts and balances between underlying values. Fault liability emphasizes moral culpability but is difficult to apply to unconscious AI, as fault essentially assesses a subjective mental state, while AI lacks free will and subjective intent – its decision-making behavior is merely the result of algorithmic operation. Applying fault liability to AI is like subjecting a scalpel to moral judgment; it is difficult to justify jurisprudentially. No-fault liability focuses on risk distribution and loss compensation but may unduly stifle technological innovation. Equitable liability, meanwhile, lacks clear application standards, which can easily lead to arbitrary outcomes.

4. Imbalance in the Allocation of the Burden of Proof and Technical Barriers

Issues such as the algorithmic black box create a triple challenge for patients: difficulty in meeting the burden of proof, difficulty in obtaining evidence, and difficulty in obtaining expert evaluation. The autonomous decision-making behavior of fully autonomous AI is difficult to incorporate into the fault assessment system. The opacity of the algorithmic decision-making process in medical AI, coupled with the fact that key data is often controlled by developers or healthcare institutions, makes it extremely difficult for patients to obtain evidence, rendering the chance of successfully discharging their burden of proof minimal. This creates a serious problem of "imbalance of evidence," undermining the principle of equality of arms in traditional litigation. Patients are not only technologically disadvantaged but also face structural obstacles within the legal process, leading to a substantive inequality in litigation capacity. Patients losing lawsuits due to an inability to provide evidence of algorithmic defects not only means that individual justice is denied but also creates a chilling effect, deterring potential victims from seeking redress, ultimately causing the liability mechanism to lose its deterrent and compensatory functions.

Although Article 22 of the "Supreme People's Court Interpretation on Several Issues Concerning the Application of Law in the Trial of Medical Damage Liability Dispute Cases" provides for joint tort liability concerning medical products, it does not make special arrangements for a reversal of the burden of proof in the context of AI. The current regulations fail to adequately consider the particularities of AI technology. In AI medical scenarios, it may be necessary not only to apply a reversal of the burden of proof in the sense of product liability but also to create special

evidentiary rules addressing novel issues such as algorithmic transparency and data quality, in order to restore a balance in litigation.

The difficulty in proving causation is not merely a problem of evidence law, but fundamentally an epistemological problem. When even experts cannot fully comprehend the algorithmic decision-making process, requiring ordinary patients to prove causation becomes nearly impossible. This effectively deprives patients of their right to obtain redress, constituting a profoundly inequitable situation.

5. Absence of Systemic Governance Mechanisms

There is currently a lack of a full-cycle regulatory system for medical AI risks. Issues such as biases in algorithm training data, insufficient clinical validation, and the absence of monitoring during usage frequently occur. This reflects the fact that the current regulatory model is fragmented and reactive, rather than a risk-based, full-cycle governance approach. Effective governance requires a closed-loop management system extending from front-end design and development, through mid-end clinical application, to back-end incident monitoring and recall. The risk-based tiered regulatory model proposed in the EU's Artificial Intelligence Act and the FDA's "Algorithm Change Protocol" mechanism in the United States offer valuable references for China. Comparative legal experience shows that advanced regulatory models share common characteristics: emphasizing risk-based differentiated regulation, stressing algorithm transparency and explainability, establishing update and supervision mechanisms for continuous learning systems, and constructing collaborative governance frameworks involving multiple stakeholders. Meanwhile, socialized relief mechanisms such as compulsory liability insurance and compensation funds have yet to be established. Sole reliance on the tort liability system is already insufficient to address systemic risks. Socialized relief mechanisms can not only ensure timely compensation for victims but also disperse innovation risks, preventing the entire industry from bearing excessive burdens due to occasional accidents, thereby achieving a balance between rights protection and industrial development.

Discussion: Systematic Improvement Pathways for Medical AI Tort Liability

Against the backdrop of the profound transformation driven by AI technology in the medical field, the determination of tort liability for medical artificial intelligence has become a frontier and a challenging issue in legal research. The traditional tort law framework, built on an anthropocentric basis, demonstrates significant incompatibility when confronted with medical AI characterized by autonomy and algorithmic black box features. Its imputation logic, identification of liable subjects, and rules of evidence often lead to regulatory incapacity in the face of many tortious acts. This discussion aims to systematically dissect the core legal dilemmas confronting medical AI tort liability. From a comparative law perspective, it explores systematic regulatory pathways and liability allocation schemes to balance technological innovation with the protection of patients' rights and interests, thereby providing jurisprudential support for building an inclusive, safe, and trustworthy governance ecosystem for medical AI.

1. Unifying the Legal Identification Standards for Tort Liability of Medical Artificial Intelligence

Currently, China's legal framework for regulating medical liability, centered on the Civil Code, the Product Quality Law, and the Regulations on the Supervision and Administration of Medical Devices, lacks targeted provisions addressing medical AI as an emerging entity. This gap results in significant regulatory voids and ambiguous standards when applying the framework to AI-related tort scenarios.

1.1 Establishing the Basic Principles for Constructing a Medical AI Tort Liability System

Before formulating specific rules for medical artificial intelligence, it is essential to first clarify, at the jurisprudential level, the basic principles for constructing its tort liability system. This will provide top-level design and value guidance for technological research and development, clinical application, and judicial adjudication.

First, the Risk Control Principle. Medical AI possesses inherent technical risks and unpredictability, making risk control a core principle. Drawing on the risk-based tiered regulatory approach of the EU's Artificial Intelligence Act, differentiated duties of care and liability standards can be established based on indicators describing the system's autonomy level (such as assisted diagnosis, surgical execution, or fully autonomous decision-making) and indicators distinguishing the risk level of its application scenarios (such as life support, intensive care, or health management). Stricter liability rules should apply to high-risk applications.

Second, the Balancing of Interests Principle. Legal regulation must precisely balance the tension between patients' rights to life, health, and privacy on one hand, and technological innovation and industrial development on the other. Excessively heavy liability will stifle innovation, while excessively light liability condones risks and harms patients' rights. Policymaking should, through scientific assessment, find an equilibrium that effectively provides redress for patients without substantially hindering technological development.

Last, the Transparency and Explainability Principle. Addressing the "black box" nature of algorithms, legal requirements for algorithm transparency and decision explainability should be established. Developers and users have an obligation to explain the logical basis of AI decisions to patients and relevant parties in an understandable manner. This is not only pertinent to informed consent but also a prerequisite for determining fault and causation.

1.2 Constructing a Systematic Legal and Standardization Framework

The regulation of tort liability for medical AI is a systematic project that requires establishing a multi-level, interconnected system of laws and regulations, technical standards, and ethical norms. Firstly, specialized legislation should be initiated by researching and formulating specific administrative regulations for medical AI applications. These should clarify the legal definition, classification, and grading of medical AI, the basic rights and obligations of various parties, and core imputation principles, thereby addressing the gaps in general laws like the Civil Code.

Secondly, the technical standardization system needs enhancement. Led by authorities such as the National Medical Products Administration (NMPA) and the National Health Commission (NHC), and collaborating with industry associations and technical experts, technical standards covering the entire lifecycle of medical AI should be developed. These must specifically include standards for algorithm security, data quality, clinical validation, and accessibility/age-friendly design. The standards should be concrete and quantifiable—for instance, stipulating maximum misdiagnosis rates for AI-assisted diagnostics, precision error ranges for surgical robot arms, and requirements for font size and voice interaction in user interfaces. Standard development can draw lessons from the U.S. FDA's "Pre-Cert Program" and the EU's "conformity assessment" requirements, making compliance a prerequisite for product market entry and serving as crucial evidence in judicial proceedings for determining whether a product has "defects" or presents "unreasonable risks."

Finally, ethical guidelines should be strengthened by promoting the establishment of Medical AI Ethics Review Committees. These committees would conduct ethical assessments for high-risk AI applications to ensure compliance with fairness, non-discrimination, privacy protection,

and other ethical requirements. Furthermore, ethical norms should be integrated into the considerations of legal liability.

2. Clarifying the Subjects and Boundaries of Tort Liability for Medical AI

The application of medical AI involves multiple parties, including designers, developers, manufacturers, sellers, healthcare institutions, and medical practitioners, forming a complex "human-machine collaboration" network. This complexity makes identifying the liable subject exceptionally difficult, presenting the greatest challenge in judicial practice.

2.1 Product Liability of Designers and Manufacturers

When harm originates from defects in the medical AI product itself – whether in design, manufacture, or inadequate warnings – product liability rules should apply. According to Article 1203 of the Civil Code, patients can claim compensation from the manufacturer or the seller. The core difficulty lies in defining a "defect," particularly an algorithmic defect. Traditional views on product defects focus on hardware flaws, whereas the core value and risk of medical AI stem from its software and algorithms. Therefore, algorithmic defects must be included within the scope of product defects. The author argues that scenarios such as significantly reduced diagnostic accuracy for specific populations (e.g., the elderly, patients with rare diseases) due to biased training data, or erroneous surgical path planning caused by flawed algorithm logic, should be recognized as design defects. Manufacturers must be responsible for the safety, efficacy, and fairness of their algorithms. The burden of proving the absence of defects lies with the manufacturer, which aligns with the jurisprudential basis of no-fault liability in product liability and thereby compels manufacturers to enhance product quality.

2.2 User and Supervisory Liability of Healthcare Institutions

When healthcare institutions introduce and use medical AI systems, especially when providing fee-based AI services to patients, their legal status combines that of a "seller" and a "user." Their liability primarily stems from negligence in selection, negligence in supervision, and negligence in management. Negligence in selection refers to the institution's failure to exercise a reasonable duty of care by procuring AI products that lack regulatory approval, do not meet standards, or are known to have high-risk defects. Negligence in supervision occurs when medical personnel, while using AI for assisted diagnosis or surgery, fail to maintain necessary professional vigilance, blindly rely on AI outputs, or neglect to identify and correct obvious errors made by the AI. Negligence in management refers to the institution's failure to establish robust systems for AI operation training, routine maintenance, emergency response protocols for adverse events, and data security management. When determining the liability of a healthcare institution, courts should comprehensively consider the autonomy level of the AI. For low-autonomy systems, such as software providing only diagnostic assistance, the supervisory responsibility of medical personnel is greater. For high-autonomy systems with a significant degree of independent decision-making power, such as autonomous surgical robots, the institution's responsibilities regarding selection and system maintenance become more critical.

2.3 Prospective View on the Legal Status and Liability Attribution of Fully Autonomous AI

For a fully autonomous medical AI that may emerge in the future, whose actions exceed pre-programmed boundaries and can learn independently and make decisions, the current legal framework faces the problem of a missing liable subject. Jurisprudentially, theories like "electronic personality" have been discussed. The European Parliament once proposed creating an "electronic person" legal status for intelligent robots, allowing them to bear limited liability independently with their own assets, supported by dedicated funds or insurance. Although

highly controversial, this offers one approach to addressing the liability challenges posed by highly autonomous systems. A more pragmatic alternative is to adhere to the "instrumentalist" view but mandate through legislation that its developers, manufacturers, or user institutions obtain compulsory liability insurance or establish compensation funds. This ensures adequate redress for victims while ultimately tracing responsibility back to the control exercised by traditional legal subjects, such as natural persons.

3. Improving the System of Imputation Principles for Medical AI Torts

Imputation principles form the core of tort law. The complexity of medical AI makes it difficult for a single principle, be it fault-based or no-fault liability, to fairly and effectively resolve all tort disputes. Therefore, it is necessary to construct a diverse and flexible system of imputation principles.

3.1 Application and Challenges of the Fault Liability Principle

Fault liability remains the foundational principle, particularly applicable to the negligent acts of healthcare institutions and medical personnel in supervision and management. The challenge in applying different imputation principles lies in the objectification of the fault standard and the difficulty of proof. Judges need to determine the presence of fault based on the duty of care expected of a "reasonable medical professional" under the same circumstances. However, due to the novelty and complexity of AI technology, there is no consensus on what constitutes "reasonable care." The solution lies in, on one hand, relying on clinical guidelines, technical standards, and industry norms as concrete benchmarks for determining fault. On the other hand, when medical personnel have followed all standard operating procedures, but damage occurs due to an unforeseeable error from the AI "black box," their fault liability should be considered exempt; otherwise, it would impose excessive blame on medical personnel, making them hesitant to use new technologies.

3.2 Expanded Application of No-Fault Liability

The principle of no-fault liability should be expansively applied to the special risks inherent to medical AI itself that are difficult to avoid completely. This applies mainly to product liability borne by the manufacturer and certain highly hazardous clinical applications of AI, such as fully autonomous surgery. The jurisprudential basis is that developers and manufacturers profit from the application of AI technology and should therefore bear the special risks it brings; they are also best positioned to disperse these risks through technological improvements and price mechanisms like insurance. Applying no-fault liability can significantly reduce the patient's burden of proof, requiring only demonstration of causation between the damage and the AI's action to obtain redress, aligning with substantive fairness.

3.3 The Supplementary Role of the Equitable Liability Principle

In extremely rare individual cases where damage indeed occurs, but the patient cannot prove fault on the part of any party, and there is no clear legal basis for applying no-fault liability, consideration can be given to applying the equitable liability principle pursuant to Article 1186 of the Civil Code. This would apply to scenarios like accidental damage caused by exploratory applications of cutting-edge AI technology that cannot be explained or prevented by the current state of science. The court may, based on the actual circumstances, order the beneficiaries, such as the developer or healthcare institution, to provide appropriate compensation to the patient. This measure aims to fill legal gaps and reflect humanitarian concern, but its application conditions should be strictly limited to prevent abuse.

4. Addressing the Difficulties in Proving Medical AI Tort Cases

The "difficulty of proof" is the primary obstacle for patients seeking redress, stemming fundamentally from extreme information asymmetry and the "black box" nature of algorithms. Innovation beyond the traditional "he who asserts must prove" rule is necessary.

4.1 Introducing Mitigation and Reversal of the Burden of Proof

Rules for mitigating or reversing the burden of proof should be widely introduced in cases involving proof of algorithmic defects or causation. When a patient has provided preliminary evidence indicating that the harm was likely caused by the AI system, the burden of proof should shift to the defendant, who must then prove that the AI system had no defect or that there was no causal link between its action and the harm. For instance, if a patient has proven that the AI provided an erroneous diagnostic suggestion and a doctor acted upon it, the manufacturer or healthcare institution should bear the burden of proving the absence of a defect in the AI system or the absence of causation. This essentially allocates the "behavioral burden" of producing evidence and the "consequential burden" of failing to prove to the party that is more capable and closer to the source of the evidence, which is key to restoring equality of arms in litigation.

4.2 Strengthening Evidence Preservation and Information Disclosure Obligations

To ensure that the reversal of the burden of proof rule functions effectively, it is essential to concurrently strengthen the evidence preservation and information disclosure obligations of developers and healthcare institutions. Legislation should mandatorily require: First, Data Recording and Retention. AI systems must be equipped with tamper-proof "black box" devices that continuously record key data, parameters, and logs from the decision-making process, with a mandatory retention period. Second, the Right to an Explanation. In the event of a dispute, patients have the right to request an understandable explanation for the individualized decision made by the AI. Last, Limited Source Code Disclosure. When extremely necessary and meeting confidentiality requirements in judicial proceedings, the court may rule to compel the developer to disclose part of the source code for judicial expertise, thereby addressing the "black box" challenge.

4.3 Developing Specialized Judicial Expertise and Technical Assessment

Confronted with highly specialized technical issues, the development of a third-party judicial expertise and technical support system should be prioritized. Expert pools comprising medical experts, computer scientists, and jurists should be established to provide courts with authoritative and neutral professional opinions on determining algorithmic defects, standards of fault, causation, etc. This serves as the technical safeguard to help judges overcome knowledge barriers and render just decisions.

5. Constructing a Diversified Relief Mechanism for Medical AI Tort Liability

Sole reliance on litigation and tort compensation is no longer sufficient to address the systemic risks that medical AI may bring. It is imperative to establish a diversified mechanism encompassing pre-incident prevention, in-process control, and post-incident relief.

5.1 Establishing a Compulsory Liability Insurance System

Learning from the mature experience of compulsory traffic accident liability insurance, a compulsory liability insurance system for medical AI should be promoted. Producers and sellers of AI products, as well as healthcare institutions, should be required to purchase insurance, thereby transforming individual risks into socially shared risks. This can not only ensure that victims receive timely compensation but also provide the AI industry with a stable risk expectation, promoting its healthy development.

5.2 Setting up a Special Compensation Fund

A medical AI damage compensation fund, jointly established by the industry and the government, should be set up to address situations not covered by insurance or where a liable party cannot be identified, such as unforeseen, rare side effects caused by technological limitations. Sources of funding for the fund could include industry levies, government appropriations, and social donations. This measure constitutes the final safety net of the relief system, demonstrating the law's humanistic care and social responsibility, while also effectively ensuring the development of AI technology and maintaining a balance between technological advancement and the protection of rights and interests.

5.3 Improving Administrative Supervision and Industry Self-Discipline

Pre-incident and in-process risk prevention and control are equally important. Powerful administrative supervision and effective industry self-discipline can reduce the occurrence of tort incidents at the source. Strong administrative supervision methods, such as pre-market approval and post-market monitoring led by the medical products administration, can be adopted, supplemented by effective industry self-discipline mechanisms like formulating industry ethical guidelines and establishing safety standards. Regulatory agencies should have the power to demand product recalls, system takedowns, and revocation of registration certificates, creating an effective deterrent for enterprises.

Conclusion

This paper takes the tort liability system for medical artificial intelligence as its research object and employs comprehensive methods such as literature analysis, normative analysis, and comparative research to conduct a systematic study of its theoretical foundations, practical problems, and institutional construction. Through in-depth analysis of domestic and foreign legislative examples and judicial practice, combined with the realistic background of the deep application of AI technology in the medical field, it reveals the systemic deficiencies of the current legal framework in addressing new challenges such as autonomous decision-making and algorithmic black boxes. Furthermore, it proposes targeted improvement paths from the three levels of theoretical innovation, institutional construction, and implementation mechanisms.

This research has primarily yielded the following conclusions and innovative results:

First, it systematically constructs a "Layered-Categorized" regulatory theory for medical AI tort liability. Breaking through the traditional jurisprudential framework of the "subject-object" dichotomy, this paper innovatively proposes a regulatory approach that stratifies AI systems based on their degree of autonomy and categorizes them according to the risk level of their application scenarios. This theoretical framework resolves the controversy surrounding the legal status of highly autonomous AI systems and provides a solid jurisprudential basis for establishing a differentiated imputation system. This theoretical innovation not only addresses fundamental difficulties in the study of medical AI tort liability but also provides clear theoretical guidance for subsequent relevant legislation.

Second, it innovatively proposes a "Tripartite Imputation System" for medical AI torts. Based on an in-depth analysis of the application difficulties of existing rules in the Civil Code, and drawing on the risk-based tiering approach of the EU's Artificial Intelligence Act and the evolving regulatory experience of the United States with medical AI, this paper constructs a tripartite imputation system coordinating fault liability, no-fault liability, and equitable liability. This

system specifies that: the fault liability principle applies to low-autonomy AI, strengthening the professional supervisory duties of medical personnel; the no-fault liability principle is introduced for high-autonomy AI, safeguarding patient rights through risk distribution mechanisms; and equitable liability applies limitedly to damages caused by technological limitations, reflecting the law's humanistic concern. This institutional design effectively balances the dual value objectives of rights protection and technological innovation.

Finally, it creatively designs a scheme for allocating the burden of proof in medical AI tort cases. Addressing the difficulty of proof caused by the "algorithmic black box," this paper proposes rules centered on the presumption of causation, combined with mitigating the burden of proof and supporting obligations for technical information disclosure. Specifically, after the patient provides preliminary proof, the burden of proving the absence of algorithmic defects or causation shifts to the developer/user, while mandating that relevant parties undertake obligations for data recording, preservation, and algorithm explanation. This design protects the litigation rights of patients while providing clear and practical adjudication rules for judicial practice.

This study has certain limitations. Firstly, regarding the attribution of liability for fully autonomous medical AI, although a solution combining electronic personality with compulsory insurance is proposed, its specific implementation awaits further clarification in future legislation. Secondly, the research primarily focuses on the domain of civil liability, leaving room for deeper exploration of its connection with administrative supervision and criminal liability. These unresolved issues also point the way for subsequent studies.

In summary, through systematic research, this paper not only reveals the inherent defects in the medical AI tort liability system but also constructs improvement proposals possessing both theoretical coherence and practical feasibility. The research findings hold significant theoretical value and practical importance for promoting the formulation of regulations governing medical AI application management, guiding judicial practice in properly handling related disputes, and fostering the deep integration and healthy development of AI in healthcare.

The legal regulation of tort liability for medical AI is a complex subject requiring deep interdisciplinary integration of law, medicine, ethics, and computer science. We can neither seek to halt the advance of technology nor should we, but we must pave a fair and safe developmental path for it through the wisdom and innovation of the law. The future path of regulation should be dedicated to constructing a systematic governance framework: one that is led by specialized legislation, based on clear classification, grading, and liability allocation, centered on pluralistic imputation principles and the distribution of the burden of proof, and safeguarded by compulsory insurance and compensation funds. Only in this way can we fully unleash the immense potential of AI to empower healthcare while steadfastly protecting the legitimate rights and interests of every patient, especially digitally disadvantaged groups, ultimately realizing the positive vision of technology for good, safeguarded by the rule of law.

Contribution of the authors

Liu Chunhao – developed the research concept, formulated the main scientific problem, and prepared the key theoretical conclusions of the study.

Hou Ruixue – conducted the literature review and legal analysis, drafted the main sections of the article, and coordinated the final editing of the manuscript.

References

1. Chen, L.L., & Yu, X.M. Research on the adjustment of tort liability for medical robots//Jiangsu Healthcare System Management.-2025-36(08), 1118-1121.
2. Jin, X. T. Theoretical disputes, imputation models, and pathways of liability for damages caused by diagnostic and therapeutic AI//Medicine and Jurisprudence-2025-17(05), 39-47.
3. Lyu, S. J. Theoretical dilemmas and solutions for identifying causation in generative AI torts//Journal of Chongqing University of Posts and Telecommunications (Social Science Edition).-2025, 1-23. Retrieved October 27, 2025.
4. Qin, W. J. Research on tort liability of medical artificial intelligence [Master's thesis, People's Public Security University of China].
5. Guo, G. W. Ethical risks of medical robot applications and their governance pathways//Journal of Southeast University (Philosophy and Social Science Edition).-2025.-27(S1), 31-34.
6. Li, Y.N. The legal status of generative artificial intelligence and its tort imputation path//Comparative Law Research.-2023.-3, 69-84.
7. Lyu, Y. Liability undertaking and burden of proof distribution in AI medical tort disputes from the dual perspectives of substantive and procedural law//Journal of Jinzhou Medical University (Social Science Edition).-2025.-23(03), 27-32+38.
8. Bi, X. L. Research on medical damage liability of diagnostic and therapeutic robots[Master's thesis, Shandong University of Political Science and Law].-2025.
9. Wei, Z. X., & Deng, Y. Research on the allocation of tort liability for medical artificial intelligence//Health Development and Policy Research.-2025, 1-9. Retrieved October 27, 2025.
10. Liu, M. M. Research on tort liability of medical robots[Master's thesis, Shandong University of Political Science and Law].-2025.
11. Zhao, M., & Shi, Y. X. Research on the legal regulation of torts by weak AI medical robots//Medicine and Philosophy.-2025.-46(08), 41-45.
12. Zhou, W. K., & Fei, Y. Y. Front-end access regulation and mid-back-end tort liability adjustment of medical artificial intelligence//Chinese Medical Ethics.-2025.-38(02), 150-158.
13. Wang, Z., & Tang, X. Y. Research on the medical data rule system in the Civil Code in the era of artificial intelligence//Journal of Nantong University (Social Science Edition).-2024.-40(05), 88-99+160.
14. Dong, C. H. The legitimacy and application of loss-sharing rules for medical damages in China//Journal of Nantong University (Social Science Edition).-2024.-40(05), 100-111.
15. Xu, W. K., & Shen, C. Y. Legal risks and countermeasures for the clinical application of AI medical robots//Chinese Hospitals.-2024.-28(10), 53-59.
16. Ding, X. D. China's AI legislation in a global comparative perspective//Comparative Law Research.-2024.-4, 51-66.
17. Wang, Q. S., & Luo, N. Substitution or support: The functional orientation of AI in medical decision-making and normative responses//Exploration and Free Views.-2023.-5, 100-110+179.
18. Zheng, Z. F. Medical damage liability for diagnostic and therapeutic artificial intelligence//China Legal Science.-2023.-1, 203-221.
19. Liu, H. M., & Zhang, S. N. Research on tort liability of intelligent medical robots//Medicine and Society.-2023.-35(12), 132-137.
20. Tan, Z. X., & Jiang, Y. T. (2022). Research on the legal regulation of medical AI torts. Medicine and Philosophy, 43(14), 60-65.
21. Li, R. S. On the legal regulation of medical artificial intelligence: From near-term solutions to long-term visions//Administrative Law Review.-2020.-4, 46-57.

22. Wang, Y. H., & Wang, Z. Research on legal issues of tort liability for medical artificial intelligence// Journal of Yunnan Normal University (Philosophy and Social Sciences Edition).-2020.-52(03), 102-110.
23. State Council of the People's Republic of China. (2025). Opinions on deeply implementing the "AI+" initiative: State Council Document No. 25 [2025][Policy document].
24. Shenzhen Yixingwang Digital Technology Co., Ltd. (2024). 2024 artificial intelligence development white paper[Report]. Shenzhen Publishing House. p. 17.
25. Hoeren T, Niehoff M. Artificial intelligence in medical diagnoses and the right to explanation// European data protection law review.-2018.-4, 308-319.
26. Xavier F. Is Watson for oncology per se unreasonably dangerous: making a case for how to prove products liability based on a flawed artificial intelligence design//American journal of law & medicine.-2019.-45(2-3), 273-294.
27. Corrales M, Fenwick M, Forgo N. Robotics, AI and the future of law. Singapore: Springer Nature, 2018.
28. Weaver, J. F., & Zheng, Z. F. Legal liability for artificial intelligence robots//Finance and Law Research.-2019.-1, 140-160. (in Chinese)

Лю Цуньхао¹, Хуо Зуихю^{*2}

^{1,2}Харбинский политехнический университет, Харбин, Китай
(E-mail: ¹liu_chunhao@hit.edu.cn, ²hrx2016@hit.edu.cn)

Гражданско-правовая ответственность в условиях применения медицинского искусственного интеллекта

Аннотация. Стремительная интеграция искусственного интеллекта (ИИ) в сферу здравоохранения существенно повысила точность диагностики и эффективность лечения, одновременно породив сложные проблемы определения деликтной ответственности. Способность медицинских систем ИИ к автономному принятию решений и непрозрачность алгоритмических процессов («эффект чёрного ящика») усложняют установление вины, причинно-следственной связи и распределение ответственности в рамках традиционных моделей деликтного права. В статье обосновывается, что существующие правовые механизмы недостаточны для урегулирования вреда, причинённого высокоавтономными медицинскими технологиями, и предлагается комплексный режим ответственности, адаптированный к специфическим рискам медицинского ИИ.

Предлагаемая модель основывается на трёх ключевых направлениях. Во-первых, специальное законодательство должно предусматривать классификацию и градацию рисков медицинского ИИ, а также чёткие критерии выявления алгоритмических дефектов, что позволит определить круг ответственных лиц. Во-вторых, необходима согласованная система вменения ответственности, сочетающая ответственность по вине, строгую (безвиновную) ответственность и ответственность, по справедливости, чтобы обеспечить баланс между технологическими инновациями и эффективной защитой прав пациентов. В-третьих, диверсифицированный механизм возмещения должен включать перераспределение или смягчение бремени доказывания, обязательное страхование ответственности и компенсационные фонды для обеспечения своевременного и достаточного возмещения ущерба.

Такая риск-ориентированная правовая модель является необходимым условием обеспечения безопасности пациентов и устойчивого развития медицинского ИИ.

Ключевые слова: медицинский искусственный интеллект, деликтная ответственность, принципы вменения ответственности, алгоритмические недостатки, распределение бремени доказывания.

Лю Цуньхао¹, Хуо Зуихю^{*2}

^{1,2}Харбин технологиялық институты, Харбин, Қытай
(E-mail: ¹liu_chunhao@hit.edu.cn, ²hrx2016@hit.edu.cn)

Медициналық жасанды интеллектіні қолдану жағдайындағы азаматтық-құқықтық жауапкершілік

Аңдатпа. Жасанды интеллектінің (ЖИ) денсаулық сақтау саласына жедел енгізілуі диагностика дәлдігін және емдеу тиімділігін едәуір арттырды, сонымен қатар деликттік жауапкершілікті айқындауда күрделі мәселелер туындатты. Медициналық ЖИ жүйелерінің автономды шешім қабылдау қабілеті және алгоритмдік процестердің ашық еместігі («қара жәшік» әсері) дәстүрлі деликттік құқық шеңберінде кінәні анықтауды, себеп-салдарлық байланысты белгілеуді және жауапкершілікті бөлуді қиындатады. Мақалада қолданыстағы құқықтық тетіктер жоғары автономды медициналық технологиялар келтіретін зиянды реттеу үшін жеткіліксіз екендігі негізделіп, медициналық ЖИ-дің ерекше тәуекелдеріне бейімделген кешенді жауапкершілік режимі ұсынылады.

Ұсынылған модель үш негізгі бағытқа негізделеді. Біріншіден, арнайы заңнама медициналық ЖИ-ді жіктеу мен тәуекел деңгейлері бойынша саралауды, сондай-ақ алгоритмдік ақауларды анықтаудың нақты өлшемдерін енгізуі тиіс, бұл жауапты субъектілерді айқындауға мүмкіндік береді. Екіншіден, технологиялық инновация мен пациенттердің құқықтарын тиімді қорғау арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ету үшін кінәлі жауапкершілікті, қатаң (кінәсіз) жауапкершілікті және әділеттілік қағидатына негізделген жауапкершілікті үйлестіретін келісілген жүйе қажет. Үшіншіден, залалды өтеудің әртараптандырылған тетігі дәлелдеу ауыртпалығын ауыстыру немесе жеңілдету, міндетті жауапкершілік сақтандыруы және өтемақы қорларын қамтуы тиіс, бұл жәбірленушілерге уақтылы әрі жеткілікті өтемақы төлеуді қамтамасыз етеді.

Мұндай тәуекелге бағдарланған құқықтық модель пациенттердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету және медициналық ЖИ-дің тұрақты дамуын қолдау үшін аса маңызды.

Түйін сөздер: медициналық жасанды интеллект, деликт бойынша жауапкершілік, жауапкершілік қағидаттары, алгоритмдік ақаулар, дәлелдеу ауыртпалығын бөлу

Information about the authors

Liu Chunhao – Professor, Faculty of Social Sciences and Humanities, Harbin Institute of Technology, 150000, Xi'Da Zhi Str., NanGang District, Harbin, China.

Hou Rui-xue – corresponding author, Associate Professor, Faculty of Social Sciences and Humanities, Harbin Institute of Technology, 150000, Xi'Da Zhi Str., NanGang District, Harbin, China.

Лю Цуньхао – профессор факультета социальных и гуманитарных наук Харбинского технологического института, 150000, ул. Сидачжи, район Наньган, Харбин, Китай.

Хуо Зуихю – автор для корреспонденции, доцент факультета социальных и гуманитарных наук Харбинского технологического института, 150000, ул. Сидачжи, район Наньган, Харбин, Китай.

Лю Цуньхао – Әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар факультетінің профессоры, Харбин технологиялық институты, 150000, Си'Да Чжи көшесі, Нанган ауданы, Харбин, Қытай.

Хуо Зуихю – хат-хабар авторы, Әлеуметтік және гуманитарлық ғылымдар факультетінің доценті, Харбин технологиялық институты, 150000, Си'Джа Чжи көшесі, Нанган ауданы, Харбин, Қытай.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**Азаматтық құқық. Азаматтық процесс / Civil law. Civil process /
Гражданское право. Гражданский процесс**

IRSTI 10.31.21
Scientific article

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-154-1-114-134>

The language of civil proceedings and interpretation as procedural guarantees for foreign persons

Muidenova A.K.*¹, Issayeva A.Zh.², Zhumadilova M.A.³

^{1,2,3}Kyzylorda University named after Korkyt Ata, Kyzylorda, Kazakhstan

(E-mail: ¹alia_akerke@mail.ru, ²ayim_09@mail.ru, ³mira_19820509@mail.ru)

Abstract. The article examines pressing issues related to safeguarding the linguistic rights of foreign persons in civil proceedings of the Republic of Kazakhstan. The purpose of the study is to conceptualize the language of judicial proceedings and the institution of interpretation as fundamental structural guarantees of the right to judicial protection in the context of the internationalization of private-law disputes. The object of the research comprises civil procedural relations involving foreign persons, while the subject encompasses the legal mechanisms for the implementation of the principle of the language of proceedings and the provision of high-quality interpretation.

The study has yielded the following significant findings: it is substantiated that the language of judicial proceedings constitutes an autonomous element of procedural form, ensuring legal certainty and equality of the parties. It is revealed that the existing regional asymmetry in the use of the state and official languages in Kazakhstan, along with regulatory lacunae in Article 14 of the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan concerning criteria for the quality of interpretation, generates risks of a formalistic approach to the realization of the rights of foreign nationals. The authors argue that inadequate interpretation should be classified as a substantial procedural violation distorting the adversarial balance and the principle of “equality of arms.”

The theoretical significance lies in shifting from the perception of interpretation as a technical service to its understanding as a legally significant procedural act directly affecting the lawfulness of judicial decisions. The practical value of the study consists of proposing measures aimed at the professionalization of court interpretation, including the establishment of national registers of certified specialists and the development of standards for assessing the quality of linguistic assistance in the context of the digitalization of justice.

Keywords: language of judicial proceedings, court interpretation, foreign persons, procedural guarantee, access to justice, equality of the parties, civil procedure of the Republic of Kazakhstan.

Received: 12.02.2026. Accepted: 19.03.2026. Available online: 30.03.2026

Introduction

In the context of the intensification of cross-border civil law relations, national legal systems are increasingly confronted with the adjudication of private-law disputes complicated by a foreign element, the presence of which predetermines not only heightened procedural complexity but also the emergence of linguistic barriers that directly affect the effectiveness of the realization of procedural rights and obligations [1]. The globalization of economic processes, labour mobility, the expansion of international investment flows, as well as the development of transnational family and inheritance relations, objectively contribute to the quantitative and qualitative growth of disputes involving foreign natural and legal persons [2]. Given the growing involvement of foreign persons in domestic jurisdictions, the proceduralization of linguistic accessibility acquires the character of an institutional necessity, since insufficient safeguarding of communication within proceedings undermines the effective exercise of the right to judicial protection and impedes compliance with fair trial standards [3].

The participation of foreign persons in civil circulation inevitably entails their inclusion in national judicial proceedings, where disputes arising from contractual, family, and inheritance relations are examined within the framework of the competent jurisdiction, taking into account the linguistic diversity of participants and the statutory obligation to provide language assistance as established in civil procedural legislation [4]. In this context, multilingualism does not constitute a merely factual circumstance of the case; rather, it forms the backbone of procedural fairness, as it determines the degree of actual access to justice and the effectiveness of adversarial participation. The institutionalization of interpretation mechanisms thereby constitutes a systemic safeguard designed to prevent *de facto* inequality between the parties and to ensure the substantive implementation of the principle of equality of arms.

Linguistic heterogeneity directly affects the perception, comprehension, and evaluation of procedural actions and judicial acts by participants in the proceedings, and the quality of interpretation is increasingly conceptualized as an element of due process and a structural component of procedural guarantees [5]. Particular attention is paid to the correlation between linguistic accessibility and the safeguarding of adversarial equality: deficient interpretation generates risks of distortion of legal positions, restriction of effective participation, and impairment of judicial discretion exercised on the basis of incomplete communicative interaction. In this regard, the procedural form requires a balanced regulatory approach oriented toward the consolidation of guarantees ensuring the use of a language comprehensible to the participant, the provision of qualified interpretation, and the standard-setting of quality criteria for linguistic assistance. Such regulation corresponds to international fair trial standards and aims at the full realization of the right to judicial protection in civil cases involving foreign persons.

The development of civil proceedings in the Republic of Kazakhstan is implemented within the constitutional paradigm of strengthening access to justice and safeguarding fundamental rights and freedoms [6]. Articles 13 and 14 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan enshrine the universal right to judicial protection and the principle of equality before the law and the court, thereby establishing a normative foundation for the extension of procedural guarantees to all persons subject to the jurisdiction of the state, including foreign citizens and stateless persons. In this constitutional architecture, linguistic rights are to be interpreted not as auxiliary elements of procedure, but as integral components of the enforcement of equality and non-discrimination.

Constitutional guarantees are further specified through civil procedural legislation aimed at the institutionalization of the principles of equality of arms and adversarial proceedings [7]. Pursuant to Art. 15 of the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan (CPC RK), equal procedural opportunities are accorded to the parties, while the court is entrusted with the obligation to create conditions for their effective realization. In doctrinal terms, such provisions reflect the implementation of procedural guarantees through judicial discretion exercised within the limits of due process and oriented toward safeguarding linguistic accessibility as a precondition for genuine participation.

The increasing participation of foreign natural and legal persons in civil circulation is functionally connected with the integration of the national economy into international processes, the expansion of investment activity, labour migration, and cross-border property and family relations (targeted until 2026) [8]. Their procedural status is determined by Art. 18 of the Law of the Republic of Kazakhstan “On the Legal Status of Foreigners in the Republic of Kazakhstan,” which establishes that foreigners enjoy in court the same rights as citizens of the Republic of Kazakhstan, unless otherwise provided by international treaties [9]. This normative construction reflects the institutionalization of non-discrimination and underscores that linguistic accessibility and interpretation are not ancillary technical measures, but constitute structural guarantees of equality, access to justice, and the realization of fair trial standards in cross-border litigation.

In strategic policy documents concerning the development and modernization of the judicial system, priority is accorded to the enhancement of the quality of justice, the strengthening of the rule of law, and the consolidation of public trust in courts, which presupposes the institutionalization of conditions ensuring the genuine realization of procedural rights and the safeguarding of fair trial standards. In this context, Art. 19 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan, guaranteeing the right to use one’s native language and to freely choose the language of communication, acquires particular doctrinal significance, since it constitutes a constitutional foundation for the proceduralization of linguistic rights in civil proceedings, including in cases involving foreign persons.

The linguistic dimension of civil proceedings in the Republic of Kazakhstan demonstrates a pronounced regional differentiation that directly affects the implementation and enforcement of constitutional guarantees concerning the use of the state language. Despite the formal constitutional status of Kazakh, judicial documentation at the national level remains predominantly Russian, particularly within metropolitan jurisdictions, including courts in Astana, Almaty, and Shymkent. In contrast, in regions such as Kyzylorda and Mangystau, a substantial proportion of cases is conducted and documented directly in Kazakh [10].

This regional divergence indicates that the proceduralization of the language of proceedings is determined not exclusively by the normative framework of Art. 14 of the CPC RK, but also by the sociolinguistic composition of the population and by entrenched administrative practice operating at the institutional level. In major urban centers, documentation is frequently drafted in Russian and subsequently translated into Kazakh, a practice that generates terminological inconsistency, affects legal precision, and complicates the safeguarding of linguistic rights within the framework of due process [10]. It is emphasized that the absence of uniform state-wide statistical consistency further impedes the objective assessment of linguistic equality across jurisdictions and undermines standard-setting in the sphere of judicial documentation.

Digitalization, despite its potential to enhance linguistic accessibility and institutional coherence, has not eliminated these disparities. Although platforms such as e-Sot and Sot

kabineti provide formal bilingual functionality, inconsistencies in templates, automated notifications, and interface standardization may, in practice, reinforce the predominance of the Russian language [10]. In this context, digital implementation operates at a formative stage and requires a balanced regulatory approach aimed at ensuring uniformity of procedural communication and the institutionalization of linguistic accessibility as a systemic safeguard.

Accordingly, the distribution of language use in civil proceedings reflects a hybrid model of constitutional bilingualism combined with de facto regional asymmetry. Given the growing involvement of foreign persons and the expansion of cross-border litigation, such asymmetry acquires additional significance within the framework of fair trial standards and equality of arms. The analysis demonstrates that linguistic accessibility must be evaluated not solely through the prism of normative guarantees, but through measurable regional practice, which constitutes an empirical indicator of the realization and enforcement of procedural equality before the law and the court.

Given the growing involvement of foreign persons in civil litigation, the conduct of proceedings is characterized by increased regulatory complexity, affecting the language of the trial, the comprehension of procedural norms, the observance of procedural time limits, and the implementation of evidentiary rights (see also Art. 14 of the CPC RK on the language of proceedings). Participation within a different linguistic and legal environment objectively intensifies the risks of incomplete understanding of procedural acts and of the legal consequences of judicial decisions, thereby influencing the effectiveness of judicial protection guaranteed by Art. 13 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan. It is argued that, under such circumstances, linguistic accessibility forms the backbone of procedural fairness and constitutes a systemic safeguard against de facto inequality.

Under these conditions, the language of proceedings acquires the status of an institutional element within the mechanism of civil procedural regulation. Art. 14 of the CPC RK, establishing the language of the trial and providing for the right of persons who do not speak it to use their native or another language with the free provision of interpretation, is directed at the elimination of factual inequality between the parties and reflects the constitutional standard enshrined in Art. 19 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan. In this regard, the regulation of language is not limited to formal designation; rather, it ensures the implementation and enforcement of linguistic rights through procedural guarantees embedded in the structure of due process.

The procedural significance of language is inseparably linked with the principles of equality and adversarial proceedings (Art. 14 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan; Art. 15 of the CPC RK). Particular attention is paid to the fact that the absence of adequate linguistic support effectively deprives a foreign person of the capacity to participate fully in the examination of evidence, to submit motions, and to challenge the arguments of the opposing party, thereby disrupting the balance of procedural opportunities and undermining equality of arms. This doctrinal position corresponds to international fair trial standards articulated in Art. 14 of the International Covenant on Civil and Political Rights [11], where the safeguarding of procedural rights is interpreted as an essential component of access to justice.

Interpretation should be regarded as a mandatory structural guarantee for the realization of procedural rights and the informed exercise of party autonomy. The powers conferred upon the parties under Articles 47 and 48 of the CPC RK (amendment of the claim, withdrawal thereof, acknowledgment of claims, conclusion of a settlement agreement) presuppose awareness, voluntariness, and legal certainty in procedural decision-making. It is emphasized that, in the

absence of high-quality interpretation, the exercise of such rights risks being reduced to formal compliance devoid of substantive realization. The right to free assistance of an interpreter has likewise been confirmed in the jurisprudence of the European Court of Human Rights in its interpretation of Art. 6 of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, where linguistic accessibility is treated as an inherent element of due process guarantees.

Insufficient linguistic support generates the risk of external conformity with procedural requirements while simultaneously restricting the effective exercise of rights by foreign persons. However, formal adherence to statutory provisions does not ensure the attainment of fair trial objectives, particularly in light of procedural time limits (Chapter 9 of the CPC RK), which require timely and informed procedural participation. The language of proceedings determines the structural conditions of participation, as communication between the court and the parties, the examination of evidence, and the pronouncement of judicial acts are mediated through it (Art. 14 of the CPC RK).

Effective judicial protection is achievable only where participation is conscious and based on a comprehensive understanding of the content and consequences of procedural actions. The absence of linguistic accessibility precludes full comprehension of arguments advanced by the parties and of the reasoning contained in judicial acts. In this context, the procedural mechanisms for filing motions, presenting objections, and appealing judicial decisions (Section 5 of the CPC RK) acquire practical and enforceable significance exclusively where interpretation is duly ensured and institutionalized as an integral component of the procedural framework.

The language of civil proceedings is to be conceptualized not merely as a communicative instrument, but as a structural element of proceduralization which ensures the normative-institutional linkage between the constitutional enshrinement of the right to judicial protection and its effective realization within the adjudicative framework. In this context, the regulation of the language of proceedings constitutes a systemic safeguard forming the backbone of procedural fairness, as it directly conditions linguistic accessibility, evidentiary participation, and the implementation of fair trial standards. Given the growing involvement of foreign persons in cross-border litigation, the linguistic dimension acquires heightened significance as a determinant of equality of arms and adversarial balance.

Interpretation in civil proceedings constitutes a legally significant procedural act embedded in the architecture of due process (Articles 14, 15 of the CPC RK; Art. 19 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan). It is emphasized that deficiencies in interpretation are capable of distorting factual narratives, procedural explanations, and the semantic content of evidence, thereby undermining the equilibrium of procedural opportunities and contradicting the requirements of Art. 14 of the ICCPR. The jurisprudence of international judicial bodies further demonstrates that the absence of adequate linguistic support calls into question the fairness of proceedings and the effectiveness of judicial protection (Art. 6 of the European Convention). In contrast to a purely formal recognition of the right to interpretation, international standards presuppose qualitative sufficiency, professional qualification, and functional completeness as integral components of procedural guarantees.

At the same time, domestic legislative regulation remains at a formative stage in terms of standard-setting. Although Art. 14 of the CPC RK institutionalizes the right to an interpreter, it does not provide detailed criteria concerning the quality, completeness, and professional adequacy of interpretation. Such regulatory lacunae increase the risks of formalization and

symbolic compliance, thereby weakening enforcement and safeguarding mechanisms. Academic discourse consistently underscores that the institutionalization of court interpretation standards constitutes a prerequisite for genuine access to justice and for the effective realization of linguistic rights within civil adjudication.

Despite the normative consolidation of the language of proceedings and the institutional establishment of the interpreter, their doctrinal treatment as autonomous procedural guarantees remains insufficiently elaborated. In studies addressing disputes involving a foreign element, analytical priority is predominantly assigned to issues of jurisdiction, applicable law, recognition, and enforcement of decisions (see, e.g., the 2019 Hague Convention). Nevertheless, the linguistic dimension, although structurally embedded in the procedural framework, is examined only fragmentarily. International research on access to justice, however, identifies language barriers as an independent factor of procedural inequality, capable of generating systemic asymmetries in participation and representation.

The absence of an integrated regulatory and doctrinal approach to the assessment of the language of proceedings and interpretation as guarantees of the rights of foreign persons necessitates their comprehensive academic conceptualization. The analysis demonstrates that linguistic guarantees require a balanced regulatory approach combining normative precision, institutional accountability, and effective enforcement mechanisms. Particular attention is paid to the identification of risks associated with inadequate interpretation, the evaluation of existing regulatory models, and the formulation of proposals aimed at strengthening procedural safeguards in civil proceedings involving foreign persons. It may be concluded that the procedural institutionalization of linguistic accessibility constitutes not an auxiliary element of adjudication, but a foundational guarantee ensuring the realization of equality of arms and access to justice in conditions of transnational mobility.

Research methods

The study is based on a comprehensive methodological approach combining theoretical-legal analysis and empirical examination of law enforcement practice to assess the language of judicial proceedings and the institution of interpretation as structural guarantees of the rights of foreign persons in civil procedure. The research draws upon the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, the Law “On the Legal Status of Foreigners,” relevant international instruments (ICCPR, ECHR, and the Convention on the Recognition and Enforcement of Foreign Judgments), regional judicial practice, digital court systems (“e-Sot” and “Judicial Cabinet”), and strategic policy documents. The methods employed include formal-legal, comparative-legal, judicial practice analysis, and sociolinguistic analysis. The novelty lies in the institutional reconceptualization of interpretation as an autonomous element of procedural form and in the assessment of the impact of the digital divide and regional linguistic asymmetry on the effective realization of foreign persons’ right to judicial protection.

Findings/Discussion

In civil procedural law, the language of judicial proceedings constitutes an autonomous structural element of procedural form through which the proceduralization of judicial activity and the institutionalization of legally significant interaction between the court and the parties

are effected. Its function cannot be reduced to the mere transmission of information, since it is through linguistic expression that procedural norms acquire external manifestation and procedural acts obtain their legally binding configuration. In this context, the language of judicial proceedings is to be regarded as a normatively conditioned instrument of organizing procedural interaction, ensuring legal certainty, enforceability, and the safeguarding of the constitutional guarantee of judicial protection enshrined in Art. 13 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

The procedural form of civil proceedings encompasses the legally established sequence of procedural actions, the modalities of their formalization, and the legal consequences arising therefrom (Section 1 of the CPC RK). The language of judicial proceedings is structurally embedded within this form, as it determines the official mode of articulating the procedural will of the court and the participants in the proceedings (Art. 14 of the CPC RK). The use of a legally designated language ensures the uniformity of procedural documentation, the institutionalization of record-keeping, and the subsequent verification of judicial acts within the framework of appellate and cassation review (Section 5 of the CPC RK). In the absence of such linguistic standardization, the procedural form would be deprived of systemic coherence, and the stability of procedural acts would be undermined.

To disclose the procedural nature of the language of judicial proceedings, it is methodologically necessary to distinguish it from the language of substantive legal relations and from the language of evidence. The language of substantive legal relations characterizes the sphere of private-law interaction preceding judicial recourse and is governed by substantive norms. The language of evidence reflects the form of presentation of factual data and evidentiary sources and may be expressed in any language; however, its examination and evaluation are subject to procedural regulation (chapter on evidence and proof). In contrast, the language of judicial proceedings possesses a normatively *закреплённым статусом* (Art. 14 of the CPC RK) and is applied exclusively for the performance and formalization of procedural actions. Such exclusivity confers upon it independent procedural significance and qualifies it as a systemic safeguard forming the backbone of procedural fairness.

The functional purpose of the language of judicial proceedings is manifested, first and foremost, in the recording and reproducibility of procedural activity. Judicial acts, minutes of court hearings, procedural documents, and other forms of procedural expression are drafted in the language of proceedings (chapter on judicial acts and the minutes of the court hearing), thereby ensuring their official character, legal certainty, and the possibility of verification through judicial control mechanisms. Through linguistic formalization, the stability of procedural legal relations and the enforceability of judicial acts are secured, in accordance with the principle of legality and the binding nature of judicial decisions (Art. 4 of the CPC RK).

At the same time, the language of judicial proceedings performs the function of implementing and safeguarding the procedural rights and obligations of participants in civil litigation. Through linguistic expression, motions are submitted, objections articulated, explanations provided, participation in the examination of evidence ensured, and judicial acts challenged (Articles 47 and 48 of the CPC RK). The realization of these procedural guarantees presupposes not only formal access to the courtroom but also conscious comprehension of the procedural content, which correlates with the constitutional right to use one's native language and to freely choose the language of communication (Art. 19 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan). In this context, the language of judicial proceedings constitutes the legal space within which

equality of arms and access to justice are operationalized as elements of due process and fair trial standards.

Given the growing involvement of foreign persons in civil litigation and the intensification of cross-border litigation associated with transnational mobility, the normative regulation of the language of proceedings acquires heightened significance. The regulation of the language of civil proceedings involving foreign persons in the Republic of Kazakhstan is based on a combination of constitutional guarantees and specific procedural norms aimed at ensuring genuine linguistic accessibility irrespective of proficiency in the language of the court (Constitution of the Republic of Kazakhstan of 30 August 1995). Particular attention is paid to Art. 14 of the CPC RK, which establishes both the general rules for determining the language of proceedings and special procedural guarantees, including the provision of interpretation, thereby constituting a systemic safeguard for the realization of linguistic rights within the framework of due process. The analysis demonstrates that the institutionalization of the language of judicial proceedings and the proceduralization of interpretation mechanisms require a balanced regulatory approach, ensuring the effective implementation and enforcement of fair trial standards in cases involving foreign persons.

The determination of the language of civil proceedings is effected by the court on the basis of the language in which the statement of claim has been submitted (Art. 14 CPC RK), which confers upon the linguistic regime of the process a formally objective and proceduralized character and contributes to the institutionalization of procedural certainty. In this context, the legislative model reflects the standard-setting orientation of regulation, whereby the initial linguistic framework of adjudication is linked to a verifiable procedural act. However, the legislator simultaneously provides for the possibility of modifying the language of proceedings at the preparatory stage upon a written motion of the parties or at the initiative of the claimant where it is established that the latter does not command the language in which the claim was filed by a representative. Such regulatory construction demonstrates an attempt to reconcile formal proceduralization with the safeguarding of substantive access to justice and to prevent situations in which rigid adherence to procedural formality results in the restriction of the right to judicial protection guaranteed by Art. 13 of the Constitution of the Republic of Kazakhstan.

Particular attention is paid to the normative consolidation of the linguistic rights of persons who do not know or insufficiently know the language of proceedings. The legislator guarantees to such participants the possibility of providing explanations, submitting motions, lodging complaints, examining case-file materials, and addressing the court in their native language or in another language they command (Arts. 14, 47, 48 CPC RK). These provisions are structured as procedural guarantees of a compensatory nature and are oriented toward the elimination of de facto inequality arising from linguistic barriers, which is consistent with the constitutional principle of equality before the law and the courts (Art. 14 of the Constitution of the RK). It is emphasized that linguistic accessibility in this configuration constitutes a systemic safeguard and forms the backbone of procedural fairness, as it ensures the effective realization of due process and fair trial standards.

An essential component of the regulatory framework is the establishment of the gratuitous character of interpretation and translation in civil proceedings. The court is under an obligation to ensure the translation of necessary case materials for persons who do not command the language of proceedings, as well as the translation into the language of proceedings of that part of judicial discourse conducted in another language (Art. 14 CPC RK). Moreover, upon a

written application by a person participating in the case, judicial documents are to be served in translation into a language comprehensible to that person. The imperative nature of these provisions excludes the imposition of translation-related expenses on a foreign participant in the proceedings and thereby reinforces the implementation and enforcement of linguistic guarantees as an integral element of access to justice in light of international fair trial standards (Art. 14 ICCPR). Given the growing involvement of foreign persons in cross-border litigation and transnational mobility, such institutionalization of free interpretation acquires particular significance for the practical realization of equality of arms and access to justice.

At the same time, the analysis of Art. 14 of the CPC RK reveals the existence of a sphere of judicial discretion in matters of linguistic regulation. The court is vested with authority to: 1) assess the substantiation of motions to change the language of proceedings; 2) determine the scope of materials subject to translation; 3) evaluate the necessity of translating particular procedural acts. In the absence of detailed statutory criteria, such discretion may assume heterogeneous practical manifestations, which, in certain instances, generates the risk of a formalistic approach to the implementation of linguistic guarantees and to the enforcement of procedural rights. It is argued that the possession by a foreign person of diplomas, certificates, or other educational documents in the language of the proceedings often bears merely evidentiary or informative value and does not necessarily ensure comprehension of the legal complexities and conceptual density of procedural discourse [12]. From the perspective of appellate and cassation review, compliance with the proceduralization of linguistic guarantees remains subject to verification within the framework of higher-instance control (Section 5 CPC RK), which strengthens their enforceability.

In general, the normative regulation of the language of judicial proceedings involving foreign persons is characterized by a pronounced guarantee-oriented orientation and is aimed at ensuring genuine participation in civil adjudication. Nevertheless, the preservation of a considerable scope of judicial discretion necessitates doctrinal interpretation and systematic analysis of law-enforcement practice from the standpoint of achieving a balanced regulatory approach between procedural economy and the full realization of the procedural rights of foreign persons. The analysis demonstrates that the effectiveness of linguistic regulation depends not only on formal statutory consolidation but also on consistent implementation and institutionalization within judicial practice, which corresponds to the strategic priorities of strengthening the rule of law.

The principles of equality of arms and adversarial proceedings occupy a system-forming position within civil procedural law and determine the model of judicial adjudication oriented toward the active participation and procedural autonomy of the parties [13; 14]. The implementation of these principles presupposes not merely the formal allocation of procedural rights, but their effective realization under conditions of substantive equality, in accordance with the doctrine of “equality of arms” elaborated in the jurisprudence of the European Court of Human Rights. In this context, the language of judicial proceedings functions as an infrastructural component of procedural fairness, since it ensures access to the content of procedural acts, the comprehension of evidentiary material, and awareness of the legal consequences of judicial decisions [3].

A language barrier objectively distorts the balance of procedural opportunities and is capable of transforming formally equal procedural positions into de facto inequality. A person lacking sufficient proficiency in the language of proceedings is constrained in the comprehension of

the arguments of the opposing party, in participation in the examination of evidence, and in the articulation of legal positions, which directly affects the realization of equality of arms. Scholarly discourse underscores that insufficient linguistic support entails a diminution of the quality of judicial protection and a factual restriction of procedural autonomy, thereby undermining the safeguarding function of civil procedure.

The adversarial model of civil proceedings presupposes that the parties independently determine litigation strategy, formulate legal arguments, and present evidence, while the court is obliged to ensure conditions conducive to the exercise of these rights. In contrast to a purely formal understanding of adversariality, contemporary fair trial standards require the establishment of effective opportunities to present one's case under conditions that do not place a party at a substantial disadvantage. In the absence of linguistic accessibility, participation of a foreign person in adversarial proceedings risks becoming nominal, as the degree of procedural activity is directly dependent upon the level of comprehension of the procedural environment.

The role of the court is therefore not limited to the formal clarification of procedural rights; rather, it encompasses the adoption of measures aimed at neutralizing factual inequality generated by linguistic factors. The obligation to create conditions for the realization of procedural rights is enshrined in national legislation (CPC RK, Arts. 14, 15) and correlates with international fair trial standards (International Covenant on Civil and Political Rights, Art. 14). Judicial discretion in matters of language and interpretation must be exercised in a manner directed toward the safeguarding of procedural balance, the prevention of de facto inequality, and the consistent implementation of the State's positive obligations to ensure effective participation in proceedings, as reflected in the legal positions of the ECtHR. The findings underscore that linguistic regulation, when properly proceduralized and enforced, constitutes a systemic safeguard of due process and an indispensable component of equality of arms in contemporary civil justice.

The interrelation between the language of judicial proceedings and the principles of equality of arms and adversariality permits the qualification of linguistic accessibility as a structural component of fair trial standards within civil adjudication. In this context, linguistic regulation constitutes a systemic safeguard forming the backbone of procedural fairness, as the absence of adequate interpretative support transforms the principle of equality into a declarative construct devoid of practical implementation within procedural dynamics. Given the growing involvement of foreign persons in cross-border litigation and conditions of transnational mobility, the language of proceedings must be conceptualized not merely as a communicative medium, but as an institutionalized mechanism of proceduralization ensuring the realization of due process and effective judicial protection.

It is emphasized that the interpreter in civil proceedings acts as an independent participant in procedural legal relations, whose involvement is обусловлено the necessity of safeguarding linguistic rights and guaranteeing meaningful access to justice for persons lacking proficiency in the language of the proceedings. The procedural status of the interpreter cannot be reduced to an auxiliary or technical function, since interpretation enables both the performance and comprehension of procedurally significant acts. Through such participation, the interpreter becomes integrated into the structure of civil procedural regulation and directly influences the realization, implementation, and enforcement of the rights and obligations of the parties.

Particular attention is paid to the doctrinal differentiation between the interpreter and the specialist. A specialist is engaged to assist the court in clarifying factual circumstances requiring

special knowledge and does not participate in ensuring communicative interaction between the court and the parties. In contrast, the interpreter conveys the content of procedural acts and statements without introducing evaluative judgments or substituting the will of the participants. The interpreter's activity is not aimed at evidentiary clarification but at securing the procedural perception of legally significant information, which confers upon interpretation the character of a legally significant procedural act. In this sense, interpretation constitutes an element of procedural guarantees ensuring the institutionalization of linguistic accessibility within civil proceedings.

The significance of the interpreter's participation is manifested in the admissibility, validity, and procedural integrity of acts performed with the involvement of a person who does not understand the language of the proceedings. It is argued that procedural explanations, statements, and motions provided without proper interpretation may amount to a violation of fair trial guarantees under Art. 14 of the International Covenant on Civil and Political Rights. In this respect, the interpreter functions as a structural link between formal procedural regulation and the effective participation of foreign persons in judicial proceedings, thereby ensuring the practical realization of equality of arms.

The quality and completeness of court interpretation constitute key conditions for the safeguarding and realization of procedural rights in civil litigation involving foreign persons. Interpretation must ensure not merely the literal transmission of verbal content, but the adequate reproduction of legal meaning and normative constructions [15]. Completeness implies coverage of the entire body of procedurally significant information, including claims, objections, explanations, judicial clarifications, and procedural rulings.

Accuracy in rendering legal terminology and complex legal constructions acquires particular importance. Incorrect reproduction of normative categories may distort the legal position of a party and affect the formation of judicial discretion. Even minor semantic deviations in the formulation of claims or objections may entail significant procedural consequences, especially at a formative stage of evidentiary presentation and argumentation.

Timeliness constitutes an integral element of proper interpretation. Delayed interpretation deprives a participant of the opportunity to react to procedural actions, to exercise the right to be heard, and to engage in adversarial interaction. In this regard, timeliness is inseparably linked to the principles of equality of arms and adversariality, and its absence undermines the effectiveness of procedural participation.

However, despite the formal establishment of the court's obligation to ensure interpretation, civil procedural legislation does not provide detailed criteria for assessing the quality of interpretation or mechanisms of standard-setting in this sphere. In contrast to the growing international emphasis on professionalization and institutionalization of court interpretation, domestic regulation remains limited to general provisions, while comparative studies indicate the absence of uniform evaluative standards.

The procedural duties of an interpreter encompass accurate, complete, and impartial transmission of information, as well as the maintenance of confidentiality. It is established in international professional standards of court interpretation that distortion, supplementation, or evaluative commentary are incompatible with the functional purpose of interpretation. These duties reflect the requirement of neutrality and contribute to safeguarding procedural fairness.

The right of the parties to challenge an interpreter in the presence of doubts as to competence or impartiality is enshrined in national procedural legislation and constitutes a mechanism of procedural control. The availability of such a challenge ensures responsiveness to defects

in interpretation and corresponds to the international requirement of effective protection of rights within the framework of due process.

Liability for improper interpretation forms an essential element of the guarantee system of a fair civil process. Distorted or incomplete interpretation may result in the infringement of linguistic rights and the denial of effective judicial protection. In conditions of linguistic heterogeneity of participants in civil proceedings, effective safeguarding of the rights of foreign persons requires active judicial oversight, the institutionalization of quality standards, and the implementation of remedial mechanisms aimed at eliminating procedural violations arising from defective interpretation.

The analysis demonstrates that the language of judicial proceedings and the institution of interpretation must be regarded not as peripheral technical instruments, but as integral components of the procedural architecture of civil justice, ensuring the realization of equality of arms, access to justice, and due process within contemporary cross-border litigation.

The quality of judicial interpretation is to be regarded as a constitutive element in the formation and implementation of the procedural position of a foreign person. It is emphasized that the procedural position of a party is determined by the aggregate of articulated claims and objections, the evidentiary framework presented, as well as the structured response to the opponent's arguments and to the court's procedural explanations. Any incompleteness, semantic inaccuracy, or terminological distortion in interpretation disrupts the integrity of this communicative matrix, since it affects the reliability of procedural communication and impedes the informed adoption of procedural decisions. In this context, interpretation constitutes a systemic safeguard embedded in the architecture of proceduralization and enforcement of civil procedural rights.

The interrelation between interpretation and access to justice is manifested through the category of linguistic accessibility, which operates as a necessary precondition for the effective realization of the right to judicial protection and meaningful participation in the adjudication of a case. Given the growing involvement of foreign persons in cross-border litigation and transnational mobility, the institutionalization of linguistic guarantees acquires enhanced regulatory significance. The formal recognition of the right to apply to a court, in the absence of adequate interpretative support, does not secure the practical implementation of that right. A foreign participant deprived of the possibility to comprehend the course of judicial proceedings and the legal consequences of procedural acts is placed in a structurally passive position, which contradicts the very essence of judicial protection as an active mechanism for the restoration of violated rights [16].

The right to effective participation in proceedings presupposes the cognitive and procedural capacity to perceive and evaluate procedural information, to react in a timely manner to judicial actions and adversarial submissions, and to independently determine a defence strategy. Proper interpretation ensures the inclusion of the foreign participant in procedural communication and enables the exercise of procedural rights on equal terms within the framework of equality of arms [17]. In the absence of high-quality interpretation, participation in civil proceedings loses its substantive dimension, while judicial protection acquires merely declarative characteristics, undermining fair trial standards and due process requirements [18].

The absence of interpretation or its improper provision entails significant procedural consequences affecting the legality, substantiation, and enforceability of judicial acts. Procedural actions carried out with the participation of a person who does not command the language

of the proceedings and who has not been provided with adequate interpretation cannot be regarded as fully implementing the right to judicial protection. In such situations, the balance of procedural opportunities is distorted, judicial discretion is exercised within asymmetrical informational conditions, and the fairness of the proceedings is placed in question.

Improper interpretation may lead to violations of fundamental fair trial standards, including equality of arms and adversarial procedure. Distortion of explanations, incomplete reproduction of arguments, or the absence of interpretation of judicial clarifications deprive a foreign person of the possibility of conscious and autonomous participation in the process and of effective safeguarding of legitimate interests [19]. Under such circumstances, the judicial decision is formed on the basis of procedural information perceived in an unequal manner by the parties, which undermines confidence in the outcome of the proceedings and weakens the institutional legitimacy of adjudication [20].

Particular attention is paid to the impact of interpretative deficiencies on compliance with procedural time limits. Failure to understand the content of procedural acts and judicial explanations may result in the omission of deadlines for filing applications, motions, and appeals, thereby imposing additional constraints on procedural rights and narrowing the scope of access to justice. The cumulative effect of these circumstances allows the absence or substantial defects of interpretation to be classified as significant procedural violations capable of constituting grounds for the annulment of judicial acts in appellate or cassation review proceedings [21]. Interpretation, in this regard, forms the backbone of procedural fairness and requires a balanced regulatory approach at both the legislative and law-enforcement levels.

An analysis of judicial practice in cases involving foreign persons reveals the persistence of typical errors in the provision of interpretation. Among the most frequent are: 1) the formal appointment of an interpreter without substantive assessment of competence and quality; 2) the restriction of interpretation to isolated procedural actions; 3) the failure to ensure interpretation of written procedural documents essential for the realization of the right to defence. Such approaches demonstrate an underestimation of the institutional role of interpretation as a structural procedural guarantee and reflect insufficient standard-setting in the sphere of linguistic rights.

When appellate and cassation courts assess arguments concerning violations of procedural rights caused by defects in interpretation, it is generally required that the actual impact of such violations on the party's ability to participate effectively in the proceedings be established. However, divergent approaches are observed. In certain instances, emphasis is placed on formal compliance with procedural requirements; in others, priority is given to substantive consequences for the outcome of the case. The absence of a uniform doctrinal and jurisprudential approach complicates the development of stable standards for evaluating the quality of interpretation in civil proceedings and hinders the consolidation of coherent enforcement practice.

The correlation between formal and substantive violations remains a contested issue within doctrinal discourse. The mere formal presence of an interpreter does not automatically ensure compliance with procedural guarantees if interpretation fails to secure full comprehension of the proceedings by the foreign participant. At the same time, the qualification of interpretative defects as significant procedural violations necessitates the demonstration of their influence on the realization of the right to defence and on the fairness of adjudication. The analysis demonstrates that further doctrinal reflection and normative clarification are required for the institutionalization of unified criteria for assessing the consequences of improper interpretation in civil cases involving foreign persons.

Law-enforcement practice indicates the existence of systemic difficulties in ensuring proper interpretation in civil proceedings. One of the principal challenges lies in the shortage of qualified court interpreters possessing not only linguistic competence but also knowledge of legal terminology, procedural regulation, and the institutional specifics of judicial proceedings. The absence of specialized training and certification mechanisms leads to the engagement of individuals lacking sufficient professional experience in the legal sphere, which increases the risk of semantic, terminological, and conceptual distortions. These deficiencies at a formative stage of procedural communication jeopardize the safeguarding and effective realization of linguistic rights and call for enhanced standard-setting, institutionalization, and regulatory supervision in this domain.

A systemic deficiency of the existing regulatory framework consists in the absence of unified and normatively articulated quality standards governing court interpretation. While the obligation to provide interpretation is formally established, the regulatory design does not specify criteria of completeness, accuracy, terminological consistency, and contextual adequacy, which are indispensable for the effective proceduralization of linguistic assistance. In this context, interpretation cannot be reduced to a formal procedural attribute; rather, it constitutes a systemic safeguard forming the backbone of procedural fairness and due process. International supervisory bodies consistently emphasize the requirement of “effective participation” and the substantive accessibility of proceedings for persons lacking proficiency in the language of the court. A similar doctrinal position is reflected in the jurisprudence of the European Court of Human Rights, where the quality of interpretation is assessed through the prism of the real and practical possibility of meaningful participation in the proceedings. The absence of clearly defined evaluative benchmarks generates heterogeneity in law enforcement practice and undermines the institutionalization of fair trial standards in cross-border litigation.

Financial and organizational constraints exert a direct influence on the implementation and enforcement of linguistic rights. Although the principle of free assistance of an interpreter for persons who do not understand the language of the proceedings is закреплен in Art. 14 of the ICCPR, the safeguarding of this guarantee presupposes stable budgetary allocations, transparent remuneration mechanisms, and coherent administrative coordination. It is emphasized in studies conducted by the Council of Europe that insufficient funding correlates with a deterioration in interpretation quality and, consequently, with a reduced level of access to justice. Given the growing involvement of foreign persons in domestic judicial proceedings and the intensification of transnational mobility, the effective institutionalization of interpretation services requires a balanced regulatory approach integrating financial sustainability with procedural guarantees.

Particular attention is paid to the digital divide and its impact on the realization of procedural rights. The ongoing digitalization of justice systems and the expansion of e-justice platforms are accompanied by risks of structural exclusion of vulnerable groups from full participation in proceedings. CEPEJ reports underscore that digital transformation must be accompanied by the preservation and reinforcement of procedural safeguards, as well as by the prevention of discrimination on linguistic or technological grounds. However, in contrast to the declared objectives of enhancing efficiency and accessibility, insufficient consideration of technological disparities may generate new asymmetries in equality of arms and undermine the principle of effective access to justice.

The improvement of regulation concerning the language of proceedings and interpretation presupposes the specification and standard-setting of quality requirements, including

professional competence, ethical standards, and mechanisms of quality assessment. Academic literature substantiates the necessity of developing institutionalized procedures for certification, monitoring, and evaluation of court interpretation services [22]. In this regard, the activities of the International Association of Court Interpreters contribute to the formation of professional standards aimed at safeguarding the fairness of proceedings through the enhancement of linguistic accessibility.

An important direction of regulatory development lies in the establishment of national registries and certification mechanisms for court interpreters, ensuring transparency, accountability, and judicial discretion grounded in objective qualification criteria. Comparable models have been implemented in a number of EU Member States within the framework of interpretation quality standard implementation [23], where the requirement is zapkened to ensure a level of quality “sufficient to safeguard the fairness of the proceedings.” Such mechanisms facilitate the institutionalization of interpretation as an integral component of due process rather than as an ancillary procedural service.

The expansion of remote interpretation and digital technologies broadens the possibilities for engaging qualified specialists, including those competent in rare language combinations, thereby enhancing the capacity of judicial systems to respond to transnational mobility. Nevertheless, international recommendations emphasize the necessity of ensuring confidentiality, stable connectivity, data protection, and technical reliability when videoconferencing technologies are employed. At a formative stage of technological integration, the proceduralization of digital interpretation requires the articulation of additional safeguards preventing the erosion of fair trial standards.

The analysis demonstrates that the prospects for digitalization of court interpretation are inseparable from the strengthening of institutional mechanisms aimed at safeguarding equality of arms, due process, and effective participation. It may be concluded that language regulation and interpretation, when conceptualized as structural procedural guarantees, require comprehensive standard-setting, sustainable financing, and technologically balanced implementation in order to constitute a coherent and effective element of the procedural mechanism of justice.

Conclusion

The conducted research confirms that, within the framework of intensified cross-border litigation and expanding transnational mobility, the language of judicial proceedings should be doctrinally conceptualized not as a merely technical communicative medium but as an integral element of the procedural mechanism of safeguarding rights. In this context, interpretation is to be regarded as a structural procedural guarantee ensuring the realization and enforcement of equality of arms and access to justice in accordance with fair trial standards and due process requirements. Linguistic accessibility, therefore, constitutes a systemic safeguard and forms the backbone of procedural fairness within the architecture of civil adjudication.

The analysis demonstrates that the language of judicial proceedings performs a constitutive function in the proceduralization and regulation of civil justice, ensuring legal certainty, predictability of adjudicative outcomes, and stability of judicial acts. Its institutionalization contributes to the standard-setting of procedural communication, the coherence of evidentiary

formation, and the delimitation of judicial discretion. In this regard, linguistic regulation operates as an instrument of implementation and enforcement of procedural guarantees embedded in the civil procedural order.

Given the growing involvement of foreign persons in domestic civil proceedings, particular attention is paid to the regional asymmetry of language use within the Republic of Kazakhstan. The coexistence of predominant Russian-language documentation in major metropolitan jurisdictions and the dominance of the Kazakh language in a number of regions generates risks of terminological inconsistency, uneven enforcement practices, and fragmentation of interpretative approaches. Such asymmetry may adversely affect the realization of linguistic rights and complicate the implementation of constitutional guarantees in cross-border litigation.

It is emphasized that Article 14 of the Civil Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, while formally enshrining the right to an interpreter, retains a significant sphere of judicial discretion and reveals regulatory lacunae concerning quality criteria, professional adequacy, completeness of interpretation, and mechanisms of procedural accountability. However, the absence of detailed normative standard-setting in this sphere may lead to formalistic enforcement and insufficient safeguarding of due process. At the same time, the preservation of broad discretionary powers without structured regulatory guidance increases the probability of inconsistent application and undermines the uniformity of procedural guarantees.

Improper interpretation should be qualified as a substantial procedural violation affecting the integrity of evidentiary formation, the procedural positioning of the parties, and the effective realization of equality of arms. In contrast to its traditional perception as a technical deficiency, inadequate interpretation constitutes a distortion of the procedural framework and may compromise the legality and reasonableness of judicial decisions, thereby restricting access to justice.

The findings underscore the doctrinal transformation from perceiving interpretation as a subsidiary service to recognizing it as a legally significant procedural act directly influencing the implementation of adversarial principles and the enforcement of fair trial standards. Such reconceptualization reflects the institutionalization of linguistic rights within civil procedure and reinforces the understanding that linguistic accessibility requires a balanced regulatory approach grounded in coherent standard-setting and effective enforcement mechanisms.

Further development of this sphere should be oriented toward:

- 1) normative standardization and professionalization, including the elaboration of binding criteria for quality assessment, codification of ethical obligations, and institutionalization of certification and accountability mechanisms;
- 2) institutional consolidation through the establishment of national registries of certified court interpreters possessing both linguistic and legal competence, accompanied by structured systems of training and continuing professional development;
- 3) technological modernization, involving the calibrated implementation of remote interpretation and digital judicial platforms (e-Sot), particularly at a formative stage of digital justice, with reinforced safeguards addressing risks associated with the digital divide, confidentiality, and procedural imbalance.

It may be concluded that the effectiveness of safeguarding linguistic rights within civil proceedings depends on the coherence of regulation, the institutionalization of procedural guarantees, and the consistent enforcement of fair trial standards. The integration of technological solutions and the prospective use of artificial intelligence in judicial activity necessitate further

doctrinal analysis in order to ensure that ongoing proceduralization strengthens, rather than diminishes, equality of arms and access to justice within the evolving digital justice environment.

Contribution of the authors.

Muidenova A.K. developed the research concept and design, conducted the collection and analysis of materials, and prepared the initial draft of the manuscript; **Issayeva A.Zh.** contributed to the theoretical framework, interpretation of the results, and critical revision of the text; **Zhumadilova M.A.** participated in the analytical processing of data and substantive editing of the article. All authors approved the final version of the manuscript and agreed to be responsible for all aspects of the work, including the accuracy and integrity of the research.

References

1. Ontanu, E.A. and Pannebakker, E. (2014) «Tackling language obstacles in cross-border litigation: The European Order for Payment and the European Small Claims Procedure approach», *Erasmus Law Review*, 5(3), стр. 1–18. Доступно по адресу: https://repub.eur.nl/pub/51390/Volume05Issue03-Ontanu_and_Pannebakker.pdf (дата обращения: 19 августа 2025 г.).
2. Halimi Mallem, I.S. (2023) «Translation in pre-trial phases of the judicial process: developing a norm-based framework to train translators working into Arabic», *International Journal of Legal Discourse*, 8(1), стр. 1–23. doi: <https://doi.org/10.1515/ijld-2023-2004>
3. McEvoy, G. (2023) «Language proficiency and the right to an interpreter when accessing a fair trial», *Translation & Interpreting: The International Journal for Translation & Interpreting Research*, 15(2), стр. 142–156. doi: <https://doi.org/10.12807/ti.115202.2023.a09>
4. Даниярова, Ш.Т. (2016) «Язык судопроизводства в гражданском процессе». Доступно по адресу: <https://prg.kz/m/amp/document/36495107/> (дата обращения: 21 июля 2025 г.).
5. Niwagaba, T. (2025) «The Role of Translation in Legal Proceedings», *Eurasian Experiment Journal of Humanities and Social Sciences (EEJHSS)*, 7(3), стр. 115–120. Доступно по адресу: https://www.researchgate.net/publication/395346242_The_Role_of_Translation_in_Legal_Proceedings (дата обращения: 07 октября 2025 г.).
6. Constitution of the Republic of Kazakhstan (1995) adopted on 30 August 1995. Доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K950001000_ (дата обращения: 10 августа 2025 г.).
7. Civil Procedural Code of the Republic of Kazakhstan (2015) dated 31 October 2015 № 377-V LRK. Доступно по адресу: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1500000377> (дата обращения: 10 августа 2025 г.).
8. Правительство Республики Казахстан (2022) «Об утверждении Концепции инвестиционной политики Республики Казахстан до 2026 года», Постановление от 15 июля 2022 года № 482. Доступно по адресу: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000482> (дата обращения: 27 июля 2025 г.).
9. Law of the Republic of Kazakhstan «On the Legal Status of Foreigners» (1995) dated 19 June 1995 № 2337. Доступно по адресу: https://adilet.zan.kz/eng/docs/U950002337_ (дата обращения: 10 июня 2025 г.).
10. Рахымжанова, Н.А. (2025) «Судебная документация на казахском языке: практика и перспективы». Доступно по адресу: <https://infozakon.kz/sud/26626-sudebnaya-dokumentaciya-na-kazahskom-yazyke-praktika-i-perspektivy.html> (дата обращения: 02 августа 2025 г.).
11. International Covenant on Civil and Political Rights (1966) adopted by UN General Assembly Resolution 2200A (XXI), 16 December 1966, entry into force 23 March 1976. Доступно по адресу: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (дата обращения: 20 июня 2025 г.).
12. Адильмуратова, Р. (2023) «Процессе қатысушылардың сот ісін жүргізу тілін меңгеру деңгейін анықтаудың процестік мәселелері», Л.Н. Гумилев атындағы Евразия ұлттық университетінің

Хабаршысы. Құқық сериясы, 145(4), стр. 110–118. doi: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-110-118>.

13. Ярков, В.В. и Плешанов, А.Г. (ред.) (2017) Гражданский процесс: практикум: учебное пособие. 5-е изд., перераб. и доп. Москва: Статут, 400 с.

14. Гевандова, Я.С. (2017) «Принципы гражданского процессуального права: теоретическое исследование», Символ науки, (5), стр. 120–123.

15. Cao, D. (2017) *Translating Law*. Bristol: Multilingual Matters, 189 p.

16. Gustafsson, K., Norstroem, E. and Åberg, L. (2022) «The right to an interpreter – A guarantee of legal certainty and equal access to public services in Sweden», *Just. Journal of Language Rights & Minorities, Revista de Drets Lingüístics i Minories*, 1(1-2), PP. 165–192. doi: <https://doi.org/10.7203/Just.1.24781>

17. Meirbekova, G., Zharbolova, A. and Mynbatyrova, N.K. (2023) «Некоторые вопросы правового регулирования участия переводчика в гражданском процессе», *Journal of Actual Problems of Jurisprudence*, 107(3), стр. 51–59. doi: <https://doi.org/10.26577/JAPJ.2023.v107.i3.07>

18. Дружинина, Д.И. (2020) «Участие переводчика в арбитражном процессе», *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*, (11-2), стр. 159–163. doi: <https://doi.org/10.24411/2500-1000-2020-11408>

19. Vogiatzis, N. (2022) «Interpreting the Right to Interpretation under Article 6(3)(e) ECHR: A Cautious Evolution in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights?», *Human Rights Law Review*, 22(1). doi: <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngab027>

20. Liu, X. and Hale, S. (2018) «Achieving accuracy in a bilingual courtroom: the effectiveness of specialised legal interpreter training», *The Interpreter and Translator Trainer*, 12(3), стр. 299–321. doi: <https://doi.org/10.1080/1750399X.2018.1501649>

21. Гаджиалиева, Н.Ш. (2024) «К вопросу о безусловных основаниях отмены судебных решений по гражданским делам», *Юридический вестник Дагестанского государственного университета*, 52(4), стр. 99–106. doi: <https://doi.org/10.21779/2224-0241-2024-52-4-99-106>

22. Pöchhacker, F. (2004) *Introducing Interpreting Studies*. London: Routledge. Доступно по адресу: <https://www.routledge.com/Introducing-Interpreting-Studies/Pochhacker/p/book/9780415742726> (дата обращения: 15 августа 2025 г.).

23. Directive 2010/64/EU (2010) on the right to interpretation and translation in criminal proceedings. Доступно по адресу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32010L0064> (дата обращения: 07 октября 2025 г.).

Мүйденова А.К.^{*1}, Исаева А.Ж.², Жұмаділова М.А.³

^{1,2,3}Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан
(E-mail: ¹alia_akerke@mail.ru, ²ayim_09@mail.ru, ³mira_19820509@mail.ru)

Шетелдік тұлғалардың қатысуымен қаралатын азаматтық істерде сот ісін жүргізу тілі мен аударманың процессуалдық маңызы

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасының азаматтық сот ісін жүргізуіндегі шетелдік тұлғалардың тілдік құқықтарын қамтамасыз етудің өзекті мәселелері қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – жеке-құқықтық даулардың интернационалдануы жағдайында сот ісін жүргізу тілін және аударма институтын сот арқылы қорғалу құқығының іргелі құрылымдық кепілдіктері ретінде тұжырымдамалық тұрғыдан негіздеу. Зерттеудің объектісі ретінде шетелдік тұлғалардың қатысуымен туындайтын азаматтық процестік қатынастар айқындалса, ал пәні – сот ісін жүргізу тілі қағидатын іске асырудың және сапалы аударманы қамтамасыз етудің құқықтық тетіктері болып табылады.

Зерттеу барысында мынадай маңызды нәтижелер алынған: сот ісін жүргізу тілі құқықтық айқындық пен тараптардың теңдігін қамтамасыз ететін процестік нысанның автономды

элементі ретінде негізделеді. Қазақстанда мемлекеттік және ресми тілдерді қолданудағы өңірлік асимметрия, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Азаматтық процестік кодексінің 14-бабында аударма сапасының өлшемдеріне қатысты нормативтік олқылықтардың болуы шетелдік азаматтардың құқықтарын іске асыруда формализм тәуекелдерін туындататыны айқындалды. Авторлар сапасыз аударманы жарыспалылық тепе-теңдігін және «қару теңдігі» қағидатын бұзатын елеулі процестік құқық бұзушылық ретінде саралау қажеттігін дәлелдейді.

Жұмыстың теориялық маңыздылығы аударманы техникалық қызмет ретінде қабылдаудан оны сот шешімдерінің заңдылығына тікелей ықпал ететін заңдық мәні бар процестік акт ретінде түсінуге көшуімен айқындалады. Практикалық құндылығы сот аудармасын кәсібилендіруге бағытталған шараларды ұсынудан, оның ішінде сертификатталған мамандардың ұлттық тізілімдерін қалыптастыруды және сот төрелігін цифрландыру жағдайында тілдік көмектің сапасын бағалау стандарттарын әзірлеуді қамтиды.

Түйін сөздер: сот ісін жүргізу тілі, сот аудармасы, шетелдік тұлғалар, процестік кепілдіктер, сот төрелігіне қол жеткізу, тараптардың теңдігі, Қазақстан Республикасының азаматтық сот ісін жүргізуі.

А.К. Муйденова*¹, А.Ж. Исаева², М.А. Жумадилова³

^{1,2,3}Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан
(E-mail: ¹alia_akerke@mail.ru, ²ayim_09@mail.ru, ³mira_19820509@mail.ru)

Язык судопроизводства и перевод как гарантия процессуальных прав иностранных лиц

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные вопросы обеспечения языковых прав иностранных лиц в гражданском процессе Республики Казахстан. Цель исследования заключается в концептуализации языка судопроизводства и института перевода как фундаментальных структурных гарантий права на судебную защиту в условиях интернационализации частно-правовых споров. Объектом исследования выступают гражданские процессуальные отношения с участием иностранных лиц, предметом – правовые механизмы реализации принципа языка судопроизводства и обеспечения надлежащего качества перевода.

В ходе исследования получены следующие результаты: обосновано, что язык судопроизводства представляет собой автономный элемент процессуальной формы, обеспечивающий юридическую определённость и равенство сторон. Выявлено, что существующая региональная асимметрия в использовании государственного и официального языков в Казахстане, а также нормативные лакуны в статье 14 Гражданского процессуального кодекса Республики Казахстан в части критериев качества перевода создают риски формального подхода к реализации прав иностранных граждан. Доказывается, что ненадлежащий перевод должен квалифицироваться как существенное процессуальное нарушение, искажающее баланс состязательности и принцип «равенства оружия».

Теоретическая значимость исследования состоит в переходе от восприятия перевода как технической услуги к его пониманию в качестве юридически значимого процессуального акта, непосредственно влияющего на законность судебных решений. Практическая ценность работы заключается в разработке мер по профессионализации судебного перевода, включая создание национальных реестров сертифицированных специалистов и формирование стандартов оценки качества лингвистической помощи в условиях цифровизации правосудия.

Ключевые слова: язык судопроизводства, судебный перевод, иностранные лица, процессуальные гарантии, доступ к правосудию, равенство сторон, гражданский процесс Республики Казахстан.

References

1. Ontanu, E.A. and Pannebakker, E. (2014) «Tackling language obstacles in cross-border litigation: The European Order for Payment and the European Small Claims Procedure approach», *Erasmus Law Review*, 5(3), str. 1–18. Dostupno po adresu: https://repub.eur.nl/pub/51390/Volume05Issue03-Ontanu_and_Pannebakker.pdf (data obrashheniya: 19 avgusta 2025 g.).
2. Halimi Mallem, I.S. (2023) «Translation in pre-trial phases of the judicial process: developing a norm-based framework to train translators working into Arabic», *International Journal of Legal Discourse*, 8(1), str. 1–23. doi: <https://doi.org/10.1515/ijld-2023-2004>
3. McEvoy, G. (2023) «Language proficiency and the right to an interpreter when accessing a fair trial», *Translation & Interpreting: The International Journal for Translation & Interpreting Research*, 15(2), str. 142–156. doi: <https://doi.org/10.12807/ti.115202.2023.a09>
4. Daniyarova, Sh.T. (2016) «Язык судопроизводства в гражданском процессе». Dostupno po adresu: <https://prg.kz/m/amp/document/36495107/> (data obrashheniya: 21 iyulja 2025 g.). [in Russian]
5. Niwagaba, T. (2025) «The Role of Translation in Legal Proceedings», *Eurasian Experiment Journal of Humanities and Social Sciences (EEJHSS)*, 7(3), str. 115–120. Dostupno po adresu: https://www.researchgate.net/publication/395346242_The_Role_of_Translation_in_Legal_Proceedings (data obrashheniya: 07 oktjabrja 2025 g.).
6. Constitution of the Republic of Kazakhstan (1995) adopted on 30 August 1995. Dostupno po adresu: https://adilet.zan.kz/eng/docs/K950001000_ (data obrashheniya: 10 avgusta 2025 g.).
7. Civil Procedural Code of the Republic of Kazakhstan (2015) dated 31 October 2015 № 377-V LRK. Dostupno po adresu: <https://adilet.zan.kz/eng/docs/K1500000377> (data obrashheniya: 10 avgusta 2025 g.).
8. Pravitel'stvo Respubliki Kazahstan (2022) «Ob utverzhdenii Konceptii investicionnoj politiki Respubliki Kazahstan do 2026 goda», *Postanovlenie ot 15 iyulja 2022 goda № 482*. Dostupno po adresu: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000482> (data obrashheniya: 27 iyulja 2025 g.). [in Russian]
9. Law of the Republic of Kazakhstan «On the Legal Status of Foreigners» (1995) dated 19 June 1995 № 2337. Dostupno po adresu: https://adilet.zan.kz/eng/docs/U950002337_ (data obrashheniya: 10 iyunja 2025 g.).
10. Rahymzhanova, N.A. (2025) «Sudebnaja dokumentacija na kazahskom jazyke: praktika i perspektivy». Dostupno po adresu: <https://infozakon.kz/sud/26626-sudebnaya-dokumentaciya-na-kazahskom-yazyke-praktika-i-perspektivy.html> (data obrashheniya: 02 avgusta 2025 g.). [in Russian]
11. International Covenant on Civil and Political Rights (1966) adopted by UN General Assembly Resolution 2200A (XXI), 16 December 1966, entry into force 23 March 1976. Dostupno po adresu: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (data obrashheniya: 20 iyunja 2025 g.).
12. Adil'muratova, R. (2023) «Proceske qatysushylardyn sot isin zhurgizu tilin mengeru deñgejin anyktaudyn procestik maseleleri», *L.N. Gumilev atyndagy Evrazija ulttyk universitetinin Habarshysy. Kuryk serijasy*, 145(4), str. 110–118. doi: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-145-4-110-118>. [in Kazakh]
13. Jarkov, V.V. i Pleshanov, A.G. (red.) (2017) *Grazhdanskij process: praktikum: uchebnoe posobie*. 5-e izd., pererab. i dop. Moskva: Statut, 400 s. [in Russian]
14. Gevandova, Ja.S. (2017) «Principy grazhdanskogo processual'nogo prava: teoreticheskoe issledovanie», *Simvol nauki*, (5), str. 120–123. [in Russian]
15. Cao, D. (2017) *Translating Law. Bristol: Multilingual Matters*, 189 p.
16. Gustafsson, K., Norstroem, E. and Åberg, L. (2022) «The right to an interpreter – A guarantee of legal certainty and equal access to public services in Sweden», *Just. Journal of Language Rights & Minorities, Revista de Drets Lingüístics i Minories*, 1(1-2), PP. 165–192. doi: <https://doi.org/10.7203/Just.1.24781>
17. Meirbekova, G., Zharbolova, A. and Mynbatyrova, N.K. (2023) «Nekotorye voprosy pravovogo regulirovaniya uchastija perevodchika v grazhdanskom processe», *Journal of Actual Problems of Jurisprudence*, 107(3), str. 51–59. doi: <https://doi.org/10.26577/JAPJ.2023.v107.i3.07>. [in Russian]

18. Druzhinina, D.I. (2020) «Uchastie perevodchika v arbitrazhnom processe», Mezhdunarodnyy zhurnal gumanitarnykh i estestvennykh nauk, (11-2), str. 159–163. doi: <https://doi.org/10.24411/2500-1000-2020-11408>. [in Russian]
19. Vogiatzis, N. (2022) «Interpreting the Right to Interpretation under Article 6(3)(e) ECHR: A Cautious Evolution in the Jurisprudence of the European Court of Human Rights?», Human Rights Law Review, 22(1). doi: <https://doi.org/10.1093/hrlr/ngab027>
20. Liu, X. and Hale, S. (2018) «Achieving accuracy in a bilingual courtroom: the effectiveness of specialised legal interpreter training», The Interpreter and Translator Trainer, 12(3), str. 299–321. doi: <https://doi.org/10.1080/1750399X.2018.1501649>
21. Gadzhialieva, N.Sh. (2024) «K voprosu o bezuslovnnykh osnovaniyakh otmeny sudebnykh resheniy po grazhdanskim delam», Juridicheskij vestnik Dagestanskogo gosudarstvennogo universiteta, 52(4), str. 99–106. doi: <https://doi.org/10.21779/2224-0241-2024-52-4-99-106>. [in Russian]
22. Pöchhacker, F. (2004) Introducing Interpreting Studies. London: Routledge. Dostupno po adresu: <https://www.routledge.com/Introducing-Interpreting-Studies/Pochhacker/p/book/9780415742726> (data obrashheniya: 15 avgusta 2025 g.).
23. Directive 2010/64/EU (2010) on the right to interpretation and translation in criminal proceedings. Dostupno po adresu: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32010L0064> (data obrashheniya: 07 oktyabrja 2025 g.).

Information about the authors:

Muidenova A.K. – corresponding author, Master of Law, Senior Lecturer, Korkyt Ata Kyzylorda University, 29A Aiteke Bi str., 120000, Kyzylorda, Kazakhstan.

Issayeva A.Zh. – PhD, Acting Associate Professor, Department of Jurisprudence, Korkyt Ata Kyzylorda University, 19 B. Matenova str., 120000, Kyzylorda, Kazakhstan.

Zhumadilova M.A. – PhD, Senior Lecturer, Korkyt Ata Kyzylorda University, 29A Aiteke Bi str., 120000, Kyzylorda, Republic of Kazakhstan.

Мүйденова А.К. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Әйтеке би көш., 29А, 120000, Қызылорда, Қазақстан.

Исаева А.Ж. – PhD, «Құқықтану» кафедрасының қауымдастырылған профессоры м.а., Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Б. Матенова көш., 19, 120000, Қызылорда, Қазақстан.

Жұмаділова М.А. – PhD, аға оқытушы, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Әйтеке би көш., 29А, 120000, Қызылорда, Қазақстан.

Мүйденова А.К. – автор для корреспонденции, магистр юридических наук, старший преподаватель, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, ул. Айтеке би, 29А, 120000, Кызылорда, Казахстан.

Исаева А.Ж. – PhD, и.о. ассоциированного профессора кафедры «Правоведение», Кызылординский университет имени Коркыт Ата, ул. Б. Матенова, 19, 120000, Кызылорда, Казахстан.

Жұмаділова М.А. – PhD, старший преподаватель, Кызылординский университет имени Коркыт Ата, ул. Айтеке би, 29А, 120000, Кызылорда, Казахстан.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

**Азаматтық құқық. Азаматтық процесс / Civil law. Civil process /
Гражданское право. Гражданский процесс**

IRSTI 10.27.65

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-154-1-135-154>

Scientific article

Issues of determining the legal status and liability of online tourism platforms in the Republic of Kazakhstan

A.B. Turysbek^{*1}, Ye.Zh. Beisov², Zh.A. Issayeva³

¹*al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

²*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

³*Korkyt Ata Kyzylorda University, Kyzylorda, Kazakhstan*

(E-mail: ¹asemturysbek873@gmail.com, ²beisov_erbol@mail.ru, ³jannat170165@mail.ru)

Abstract. This article is devoted to the issues of determining the legal status of online tourism platforms and establishing the civil liability of platform operators in the context of the development of digital tourism in the Republic of Kazakhstan. The widespread introduction of digital technologies into the tourism sector has fundamentally transformed the methods of providing tourism services and has led to the formation of new models of relations among tourists, tourism service providers, and online platforms. Despite the rapid expansion of online tourism services, the existing national legislation does not yet provide a clear and consistent regulatory framework for the legal relations arising from the operation of online tourism platforms.

This study examines the legal status of online tourism platforms within the digital tourism environment, clarifies their role in tourism-related legal relations, and evaluates how effectively the legislation of the Republic of Kazakhstan in the fields of tourism regulation, civil law, and consumer protection responds to the practical issues associated with their functioning. The research employs formal-legal, comparative-legal, and doctrinal methods of analysis, and examines national and foreign scholarly approaches as well as international experience.

The article substantiates that a unilateral classification of online tourism platforms solely as information intermediaries or as tourism service providers is insufficient. The research findings demonstrate that such platforms exert a significant influence on the conclusion of tourism transactions, tourists' freedom of choice, and the formation of service terms and conditions. Moreover, the absence of a clearly defined legal status of online tourism platforms, as well as the uncertainty regarding the scope of their liability towards tourists, directly affects the level of protection of tourists' rights and complicates the resolution of disputes in practice.

The conclusions of the study justify the need to improve the legal regulation of digital tourism and offer scientifically and practically significant propositions aimed at defining the independent legal status of online tourism platforms and clarifying the scope of their liability.

Keywords: online tourism platforms; digital tourism; platform operator; legal regulation of tourism activities; civil liability; consumer rights protection; tourism transactions.

Received: 21.01.2026. Accepted: 22.03.2026. Available online: 30.03.2026

Introduction

At the present stage, the development of the tourism sector is closely linked to the rapid introduction of digital technologies and the widespread use of online platforms. The active integration of information and communication technologies into the process of providing tourism services has fundamentally transformed the methods of creating, offering, and consuming tourism products, leading to the emergence of new economic and legal relations within the tourism industry. In this regard, the concept of “digital tourism” has been formed in academic discourse and is considered a modern model for organizing tourism activities in electronic and platform-based formats.

In the Republic of Kazakhstan, digital tourism is being developed within the broader framework of the state’s digital transformation initiatives and reflects the government’s efforts to modernize the tourism sector. This approach aims to improve the accessibility and quality of tourism services through the use of digital tools. The Head of State, Kassym-Jomart Tokayev, has identified tourism as a strategic sector of the national economy and has emphasized the need to consider its development in close interconnection with the extensive use of digital technologies. For instance, at a tourism development meeting held on June 13, 2024, the need to expand the use of digital solutions was discussed, particularly in relation to strengthening the tourism sector and improving its international attractiveness [1]. This not only indicates state-level support for digital processes in the tourism sector but also underscores the need for systematic improvement of legal regulation mechanisms governing these processes.

The institutional foundation for the digitalization of the tourism sector was laid within the framework of the “Digital Kazakhstan” state program implemented in 2018–2022 [2]. The program aimed to establish a digital ecosystem through the development of digital infrastructure, the introduction of electronic services, and the technological modernization of priority sectors of the economy. During this period, the provision of tourism services in electronic formats expanded significantly, and online platforms became an integral part of the tourism market. However, despite the rapid development of digital tourism, comprehensive legal regulation defining the legal status of online tourism platforms, their place within the system of tourism relations, and the scope of their liability toward tourists and tourism service providers has not yet been sufficiently developed.

The legal implications of digital transformation have been placed firmly on the national agenda, as evidenced by the Address of the President of the Republic of Kazakhstan, Kassym-Jomart Tokayev, to the people on 8 September 2025. In this Address, particular attention was given to the challenges posed by artificial intelligence and to the necessity of large-scale digital transformation as a response to them [3]. The Head of State underscored that the rapid expansion of the platform economy, coupled with the increasing significance of digital data, makes it imperative to construct clear, internally consistent legal frameworks, including the possible development of a unified Digital Code. This position reflects a wider reorientation toward acknowledging law as a key instrument in shaping emerging digital relations. The relevance of this approach is most apparent in sectors experiencing accelerated digitalization, among them tourism, where interactions between market actors are now predominantly mediated by online platforms.

Within this context, the present study focuses on the legal status of online tourism platforms in the Republic of Kazakhstan. Its purpose is to clarify the boundaries of their civil liability

toward tourists and providers of tourism services, as well as to identify prospective avenues for refining the legal regulation of tourism relations under conditions of continuing digital transformation.

Research methods

The study is devoted to elucidating the legal position of online tourism platforms within the legal system of the Republic of Kazakhstan, with particular attention to issues of civil liability that arise in their relations with tourists and providers of tourism services. Methodologically, the research relies on classical instruments of doctrinal legal analysis, foremost among them the formal legal and comparative legal methods.

The formal legal method is applied to the examination of current Kazakhstani legislation in the fields of tourism, civil law, and consumer protection, enabling an assessment of how effectively existing legal norms govern the practical activities of online tourism platforms. This approach makes it possible to identify both the internal logic of the regulatory framework and assess how effectively legal norms operate in practice. Alongside this, the comparative legal method is used to explore both domestic and foreign regulatory models, making it possible to trace general tendencies in this field and to reveal regulatory lacunae that remain unresolved in the national legal framework.

The regulatory framework of the study is based on the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Law of the Republic of Kazakhstan “On Tourism Activities,” the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, as well as legislative acts regulating consumer rights protection. This methodological approach makes it possible to identify practical gaps in the existing regulation of online tourism platforms and to assess how these gaps affect the protection of tourists’ rights.

Results and discussion

The rapid integration of digital technologies into the tourism sector has fundamentally transformed both the provision of tourism services and the nature of related social relations. The increasing use of digital platforms for the promotion and delivery of tourism services has intensified the complexity of interactions among tourists, service providers, and intermediaries, thereby requiring enhanced legal regulation. Consequently, traditional legal frameworks governing tourism are no longer sufficient to adequately address digitally mediated relationships.

At the same time, the absence of a unified legal concept defining digital tourism within the current legislation of the Republic of Kazakhstan complicates its legal interpretation. Existing tourism laws do not regulate key aspects of digital tourism, including online service provision, platform-based activities, and the rights and obligations of participants. This regulatory gap contributes to inconsistent law enforcement practices and highlights the need for a coherent legal framework for digital tourism. The rapid development of digital tourism has exposed the absence of a clear legal definition of online tourism platforms, creating significant uncertainty in determining their legal status and scope of liability. In practice, such platforms are inconsistently classified either as intermediaries or service providers, leading to fragmented legal treatment. In order to eliminate the identified legal uncertainty and ensure consistency in law enforcement practice, it becomes necessary to introduce a precise legal definition of an “online tourism platform” into national legislation. Such a definition should not be merely descriptive but should

be based on functional legal criteria. An online tourism platform may be defined as a digital entity that, through information and communication technologies, facilitates the provision of tourism services by third parties and performs at least one of the following functions:

- 1) enabling systematic search and comparison of tourism services;
- 2) organizing or facilitating booking processes;
- 3) processing or receiving payments;
- 4) influencing the selection of services or the presentation of offers through algorithmic or other means.

The presence of these criteria indicates that the platform is not merely a technical tool but an active participant influencing the structure of transactions, distinguishing it from traditional intermediaries.

The introduction of such a definition would provide a basis for determining the applicable legal regime, including the allocation of liability, the scope of consumer protection obligations, and the implementation of regulatory oversight.

This legal gap not only generates doctrinal uncertainty but also directly affects the allocation of liability and the effectiveness of consumer protection, thereby necessitating its formal recognition at the legislative level.

In scholarly literature, the concept of digital tourism is viewed as the result of the evolutionary development of e-tourism and the “smart tourism” concept. However, while this approach makes it possible to reveal the technological and economic content of digital tourism, it remains insufficient for fully determining its legal nature. This is due to the fact that, in the context of digital tourism, the provision of tourism services is characterized by the intersection of social relations belonging to the spheres of civil law, consumer law, and information law [4].

These developments necessitate recognizing digital tourism as an independent legal category. From a legal standpoint, digital tourism can be defined as a system of social and legal relations arising from the provision of tourism services via digital platforms and electronic technologies. These relations involve tourists, service providers, and platform operators and are characterized by electronic contract formation, the transformation of traditional rights and obligations, and the emergence of new mechanisms for protecting tourists’ interests.

The absence of a unified legislative definition of digital tourism complicates the protection of tourists’ rights, the allocation of liability between service providers and online platforms, and the determination of applicable legal norms in digital transactions. Therefore, conceptualizing digital tourism as an autonomous legal category is essential for developing a coherent regulatory framework.

Moreover, the growing reliance on online platforms in tourism highlights the need to clarify their legal status within tourism relations. As most processes related to searching, booking, and purchasing tourism products are now conducted through digital platforms, their role has significantly expanded. However, current civil legislation does not provide a clear or consistent definition of their legal position in tourism activities. From a civil law perspective, the classification of online platforms within traditional legal frameworks presents significant challenges. While platforms primarily act as intermediaries facilitating interaction between tourists and service providers, they also exert considerable influence over pricing, service conditions, and transaction procedures, thereby exceeding the role of purely technical or informational intermediaries.

At the same time, equating online platforms with direct providers of tourism services remains controversial. Platform operators typically do not supply tourism services themselves nor act as

parties to tourism contracts. Nevertheless, their activities substantially affect contract formation, access to information, and the availability of services, complicating the clear delineation of their legal status and liability within tourism relations.

In legal doctrine, digital platforms are described as a special legal construct that organizes interaction among several independent participants while not being a direct party to the transaction. In such circumstances, the platform operator acts as an organizing entity in the relationship between the tourism service provider and the tourist, performing the functions of ensuring digital infrastructure and coordinating the interaction among participants [5].

In the tourism sector, the activities of online platforms are closely associated with consumer protection issues. The digital provision of tourism services introduces additional legal risks related to information transparency, the clarity of contractual terms, and the protection of tourists' rights. Accordingly, clarifying the role and legal classification of online platforms is essential not only for theoretical analysis but also for the effective regulation of tourism relations. The digital transformation of the tourism sector in Kazakhstan has led to fundamental changes in models of tourism service consumption. Research indicates that the processes of searching for, comparing, and booking tourism products are increasingly carried out through online platforms, while the share of offline channels is steadily declining. This situation reinforces the structural role of online tourism platforms in the tourism market and demonstrates that they have become the primary point of interaction for tourists [6].

The digital transformation of the tourism sector has led to the emergence of new models and combinations of organizing tourism activities, thereby revealing the limitations of traditional legal regulatory instruments. Systematic scholarly research indicates that digital transformation generally has a positive impact on the tourism sector; however, its complex and multidimensional nature necessitates a reconsideration of existing legal mechanisms [7].

From this perspective, determining the legal nature of digital tourism and online platforms requires a comprehensive analysis of existing regulatory frameworks. Despite the widespread use of digital technologies in tourism services, the legislation of the Republic of Kazakhstan remains largely oriented toward traditional models. Accordingly, assessing the extent to which platform-mediated tourism relations are covered by current legal norms, as well as identifying regulatory gaps, is of both scientific and practical significance.

The primary legal act governing tourism in Kazakhstan is the Law of the Republic of Kazakhstan "On Tourism Activities," which establishes the general legal framework for tourism services, including the rights and obligations of participants and the legal status of tourists. However, its provisions are predominantly based on conventional models of service delivery.

In particular, the law regulates tourism services through the traditional roles of tour operators and travel agents, focusing mainly on offline interactions. As a result, the specific features of digital service provision, including platform-based models and online distribution of tourism products, remain insufficiently addressed. Furthermore, the Law of the Republic of Kazakhstan "On Tourism Activities" does not incorporate key concepts widely used in the modern tourism market, such as "digital tourism," "online tourism platform," "marketplace," or "aggregator." This omission complicates the determination of the legal regime governing digitally mediated tourism relations. In particular, the legislation does not clearly resolve whether online platforms should be recognized as subjects of tourism activities when services are provided through them.

Although the current legislation defines tour operators and travel agents as subjects of tourism activities, the place and role of online platforms within these relations are not

specifically regulated. Such legal uncertainty complicates the determination of the scope of liability of online platforms toward tourists and tourism service providers. Scholarly literature notes that the insufficient clarification of the independent legal status of online platforms hinders the identification of their actual role in the tourism service provision process and the determination of an appropriate liability regime [8].

Although the Law of the Republic of Kazakhstan “On Tourism Activities” provides for the protection of tourists’ rights, its provisions are primarily designed for traditional contractual models. The specific features of transactions concluded via online platforms, including liability for the accuracy and completeness of digital information, remain insufficiently regulated. This demonstrates the inadequacy of existing mechanisms for protecting tourists’ rights in the context of digital tourism.

Consequently, the law does not fully encompass relations arising from digitally mediated tourism services. It lacks clear criteria for determining the legal status of online platforms and regulating their interaction with service providers and tourists. This gap indicates the need to further develop the legal regulation of digital tourism, including the introduction of specific provisions into tourism legislation that take into account the digital format of tourism activities [9].

Since the activities of online tourism platforms are carried out within the framework of civil-law relations, the Civil Code of the Republic of Kazakhstan serves as the primary regulatory basis for determining their legal nature [10]. Tourism services delivered in a digital format are generally structured through contractual relations and governed by the general principles of civil law. However, applying traditional contractual models under the Civil Code to platform-mediated relations creates significant legal challenges.

Under the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, tourism services are typically regulated as contracts for compensated services (Article 683), whereby one party provides services and the other pays for them. Although online platforms may formally fit this model, they do not provide tourism services themselves and are usually not involved in shaping the content of the tourism product. Consequently, their classification as service providers remains legally debatable.

At the same time, interpreting platform activities through agency or intermediary agreements is also limited. Unlike agents, platform operators generally do not act on behalf of service providers or assume corresponding obligations, but rather provide digital infrastructure that facilitates interaction between tourists and service providers. The specific features of electronic contracts also play an important role in determining the civil-law status of online platforms. When tourism services are booked online, contracts are concluded in electronic form, and the rights and obligations of the parties are defined through user agreements, offer terms, and the platform’s internal rules. Although the Civil Code recognizes the general legal validity of electronic contracts, the specific features of multilateral tourism transactions concluded through online platforms are not specifically regulated.

Thus, contracts for services, agency agreements, or intermediary agreements provided for in the Civil Code cannot fully and comprehensively characterize the activities of online tourism platforms [11]. While not being a direct party to the tourism contract, the platform operator exerts a significant influence on the conclusion of the tourism transaction and the conditions of its performance. This demonstrates the insufficiency of traditional contractual models in determining the position of online tourism platforms within civil-law relations.

These circumstances indicate the mixed nature of the legal status of online tourism platforms and substantiate the need to develop special legal approaches for their regulation within civil legislation.

In the context of digital tourism, the provision of tourism services in an online format requires consideration of the legal status of tourists through the institution of consumer rights protection. Persons receiving tourism services are recognized as consumers in the civil-law sense, and the general provisions of the legislation of the Republic of Kazakhstan on consumer rights protection apply to them [12]. However, services provided with the participation of online tourism platforms give rise to a number of specific features in the application of consumer rights protection mechanisms.

Consumer protection legislation imposes an obligation on service providers to supply consumers with complete, accurate, and timely information. Acting as the primary channel for disseminating information about tourism products, online tourism platforms directly influence tourists' decision-making. Nevertheless, platforms often seek to characterize their activities as purely informational or technical intermediation, which may allow them to evade responsibility for the content and quality of tourism services [13].

This issue necessitates the development of a specific legal framework ensuring the accuracy and reliability of information provided by online tourism platforms. As a key element of consumer protection in digital markets, information transparency directly influences users' decision-making.

Unlike traditional intermediaries, online platforms not only transmit but also shape the informational environment. Therefore, their activities should be regulated through clear pre-contractual disclosure obligations supported by well-defined legal consequences for non-compliance.

At the legislative level, pre-contractual information obligations for platforms should be explicitly established. In particular, platforms must provide consumers with complete, accurate, and comprehensible information regarding the essential elements of the transaction, including price, availability, key service characteristics, the identity of the service provider, and applicable cancellation conditions.

This requirement is directly enshrined in Articles 5 and 6 of the EU Consumer Rights Directive (2011/83/EU), which mandate that consumers must receive clear and comprehensible information prior to the conclusion of a contract. Failure to comply with these requirements may affect the validity of consumer consent and, in certain cases, result in the non-enforceability of contractual terms.

In addition to disclosure obligations, the legal consequences of misleading or incomplete information must be clearly defined. Where a platform provides inaccurate information or omits material facts that influence consumer decision-making, such information should not be enforceable against the consumer. Furthermore, the consumer should be entitled to remedies, including contract termination, price reduction, or compensation for damages.

This approach is also supported by the UK Consumer Rights Act 2015. Under Section 62 of the Act, contractual terms must be fair, while Section 68 requires that they be transparent and expressed in plain and intelligible language. Failure to meet these requirements may render contractual terms unenforceable. In addition, the Digital Markets, Competition and Consumers Act 2024 establishes that misleading actions and omissions of material information constitute violations that may trigger legal liability.

To ensure the reliability of digital transactions, platforms should also be subject to obligations concerning the retention and accessibility of information. In particular, platforms must store the content of the information presented to the consumer, including its source and the time of its last update, in a manner that allows for subsequent verification.

This requirement is supported by Singapore's Electronic Transactions Act, which recognizes the legal validity and evidentiary value of electronic records and ensures their retention and reproducibility for the purposes of dispute resolution.

In disputes, the burden of proof should rest with the platform. Where the platform is unable to demonstrate what information was provided to the consumer, when, and in what form, any ambiguity should be interpreted in favor of the consumer. This approach reflects the principle of protecting the weaker party and aims to address evidentiary asymmetry in platform-based transactions.

Importantly, this model does not rely on the abstract distinction between "passive" and "active" platforms. Instead, it establishes a clear and functional regulatory framework based on specific legal obligations and their corresponding legal consequences.

Accordingly, clarifying liability for the accuracy of information requires the introduction of a comprehensive legal model incorporating pre-contractual disclosure obligations, enforceable consequences for misleading information, record-keeping requirements, and a reallocation of the burden of proof. Such an approach enhances legal certainty, strengthens consumer protection, and provides a coherent foundation for judicial practice in digital tourism.

In platform-based tourism services, a key consumer risk concerns the accuracy and completeness of information about tourism products. Discrepancies between actual service conditions and the terms presented on digital platforms significantly hinder effective consumer protection.

Furthermore, the scope of liability of online tourism platforms remains highly contentious. Although services are directly provided by tour operators or other suppliers, platforms actively facilitate contract formation, payment processing, and information dissemination. This involvement challenges the complete exclusion of their legal liability toward consumers. Accordingly, when assessing civil liability, it is important to consider the specific functions performed by an online platform in the provision of tourism services, as well as the degree to which it influences the conclusion of tourism transactions [14].

Existing consumer protection mechanisms are not fully adapted to platform-based tourism services, highlighting the need to clearly define the liability of online platforms.

An analysis of Kazakhstan's legislation reveals key gaps, including the absence of a defined legal status for platforms, uncertainty in liability allocation, and the lack of legal mechanisms addressing the specific features of digital tourism. These shortcomings contribute to inconsistencies in law enforcement practice. This situation indicates the necessity of regulating the activities of digital platforms through a special legal regime, despite the fact that they establish mandatory rules for users and exercise quasi-public powers [15].

The rapid growth of digital tourism has made online platforms a core element of the tourism sector, enhancing accessibility and shaping consumer behavior. However, the lack of a clearly defined legal status creates challenges in law enforcement.

Current legislation does not recognize online platforms as subjects of tourism activities or define their rights and obligations, creating legal uncertainty in liability allocation and leaving such relations only partially regulated.

Moreover, applying traditional bilateral contractual models is insufficient, as platform-based relations are multi-subject in nature. Although platforms are not direct parties to tourism contracts, they significantly influence consumer choice by shaping and presenting information about tourism products. In this regard, viewing platforms merely as technical or informational

intermediaries leads to the neglect of their actual functions in the tourism service provision process [16].

In civil law, determining the legal status of online tourism platforms should rely on a functional approach based on their actual impact on tourism transactions rather than formal contractual roles. This allows for clearer identification of their obligations, particularly regarding the accuracy of information, and more precise allocation of liability.

Accordingly, recognizing online platforms as an independent legal category—distinct from traditional service providers—is essential for improving digital tourism regulation. This approach requires legislative implementation through a differentiated legal regime.

The determination of the legal status of online tourism platforms is complicated by their hybrid nature. Existing legislation typically classifies market participants as tour operators, travel agents, or intermediaries; however, this approach fails to adequately reflect the functional complexity of digital platforms.

In practice, online platforms simultaneously perform multiple roles: they act as information intermediaries, facilitate booking processes, and, in certain cases, participate in payment processing. This functional diversity places them outside traditional intermediary models and necessitates a distinct legal approach.

Online tourism platforms should be recognized as a distinct legal category, accompanied by a clearly defined legal regime rather than a purely declarative classification.

Legislation should adopt a functional approach, whereby the legal status and liability of platforms depend on their role. Platforms acting solely as information intermediaries should bear limited liability, while those involved in booking or payment processes should be subject to enhanced obligations.

Such an approach links legal consequences to actual platform functions, improving legal certainty and ensuring a more consistent allocation of liability between platforms and service providers. Defining the legal status of online tourism platforms enables the legislative establishment of their core rights and obligations, particularly regarding the accuracy of information, the content of user agreements, and conditions for listing service providers. This would enhance consumer protection and transparency in the tourism market.

Clarifying the functions performed by platforms also allows for a more precise determination of their legal liability. Given their role in information dissemination, booking, payment processing, and shaping consumer choice, their liability should be based not on direct service provision but on the degree of their influence on tourism transactions.

This principle requires further concretization at the legislative level. The determination of liability of online tourism platforms is complicated by the varying degrees of their involvement in transactions. Existing legal approaches tend to treat platforms as a uniform category, which fails to reflect the functional diversity of their activities in digital environments.

Therefore, platform liability should be determined through a functional approach based on the level of influence exerted over the transaction. This approach links legal consequences not to formal classification, but to the actual role performed by the platform.

At the legislative level, the following criteria should be established:

- 1) involvement in defining contractual terms (price, booking conditions, service description);
- 2) processing or receiving payments;
- 3) influencing the selection of service providers or offers through algorithmic means;
- 4) the ability to control or influence service performance.

Based on these criteria, liability should be differentiated as follows:

- where the platform acts solely as an information intermediary and does not influence contractual terms, a limited liability regime should apply;
- where the platform participates in the conclusion of the contract (booking, payment), it should bear contractual liability for improper performance of obligations toward the consumer;
- where the platform determines essential terms or exercises control over service delivery, it may be subject to joint and several liability together with the service provider.

This approach is consistent with European judicial practice, where liability depends on whether the platform plays a “passive” or “active” role. Active involvement leads to an expansion of liability beyond that of a mere intermediary. To further substantiate the proposed functional approach, reference should be made to relevant judicial practice. In particular, in the case of *Airbnb Ireland UC v. AHTOP* (C-390/18), the Court of Justice of the European Union examined the legal nature of an online platform providing short-term accommodation services. The Court concluded that Airbnb should be classified as a provider of information society services rather than a traditional real estate agent, as it did not exercise decisive control over the essential conditions of the service. At the same time, the Court emphasized that where a platform exerts a determining influence over the conditions of transactions, its legal qualification and the scope of its liability may differ. This case clearly demonstrates that the allocation of liability depends on the actual role and level of control exercised by the platform, thereby reinforcing the functional approach proposed in this study.

Accordingly, embedding a functional approach in legislation would ensure a clear allocation of liability between platforms and service providers and enhance the effectiveness of consumer protection in digital tourism.

The absence of clear legal provisions on platform liability weakens consumer protection and leads to inconsistent law enforcement. Although platforms present themselves as technical intermediaries, they serve as the primary point of interaction for tourists, making their legal role significant.

Accordingly, liability should be determined based on their actual influence in service provision. Legislation should establish specific obligations for platforms, including requirements on information accuracy, transaction security, and transparency of service providers. Additionally, user agreements must comply with consumer protection standards and should not unjustifiably limit platform liability, requiring the introduction of legislative constraints on unfair contractual terms. This issue requires a more comprehensive reconsideration of the legal nature and regulation of platform user agreements.

User agreements on digital platforms are inadequately regulated within the traditional framework of contract law. As standardized, non-negotiable instruments, they reinforce structural imbalance between platforms and consumers and often result in merely formal, rather than effective, protection of consumer rights.

Accordingly, user agreements should not be treated solely as contracts but as a legal institution subject to substantive control. A particularly relevant model in this regard is the Australian consumer law framework.

The Australian Consumer Law establishes an operational, rather than declarative, system for regulating standard form contracts. Unfair terms are not only rendered unenforceable, but the act of proposing or relying on such terms constitutes a legal violation. Importantly, the burden of proving that a term is reasonably necessary is placed on the platform, thereby addressing structural information asymmetry in digital markets.

Taking this approach into account, the regulation of platform user agreements in Kazakhstan should be based on the following principles: first, user agreements should be presumed to be standard form contracts, with the burden of proof placed on the platform to demonstrate otherwise; second, the fairness of contractual terms should be assessed based on their actual impact on the consumer, rather than their formal acceptance; third, terms that restrict consumer rights or exclude platform liability should be deemed non-binding; fourth, platforms should bear the burden of proving that contractual terms were properly disclosed to consumers, and in the absence of such proof, the relevant terms should be considered unenforceable; fifth, the use or proposal of unfair contractual terms should constitute a separate legal violation subject to administrative sanctions.

At the institutional level, the competent consumer protection authority should be empowered to review platform user agreements, issue binding orders requiring amendment of unfair terms, and impose sanctions for systemic violations.

The practical advantage of this model lies in its enforceability. It provides courts with clear legal criteria and shifts the evidentiary burden to platforms, enabling judges to assess not merely the existence of consent, but the substantive impact of contractual terms.

Thus, the regulation of user agreements should move beyond declarative norms. For Kazakhstan, the most effective approach is to adopt a comprehensive model combining substantive control, reverse burden of proof, and enforceable sanctions, as demonstrated in Australian practice.

Beyond the regulation of user agreements, it is necessary to reconsider the legal nature of contracts concluded in the field of electronic tourism. Contracts concluded in the field of electronic tourism fundamentally differ from traditional contractual models, as they are formed within a digital environment through automated interfaces and without direct negotiation between the parties. In such settings, the process of contract formation becomes closely intertwined with algorithmic and technical elements, thereby challenging the classical understanding of consent in civil law. Existing legal frameworks do not fully capture these specific features.

This necessitates the recognition of electronic tourism contracts as a distinct regulatory category governed by specific legal rules defining contract formation, validity of consent, disclosure obligations, and legal consequences.

The determination of the moment of contract formation is of particular importance in digital environments. Under Singapore's Electronic Transactions Act, the time of receipt of an electronic communication is treated as a legally relevant fact for establishing when contractual obligations arise. Building on this approach, an electronic tourism contract should be deemed concluded at the moment when the consumer confirms acceptance and the platform acknowledges the booking. Such a model enhances legal certainty and reduces evidentiary uncertainty in disputes.

Requirements relating to contractual content must also be explicitly regulated. The European Union's Consumer Rights Directive (2011/83/EU) imposes strict pre-contractual information obligations, requiring traders to provide clear and comprehensible information prior to contract conclusion. Non-compliance may lead to the non-enforceability or limitation of contractual terms. Incorporating similar standards would prevent platforms from presenting essential terms in a hidden or dynamically altered manner.

With regard to the validity of electronic consent, formal acceptance should not be considered sufficient. Clicking an "I agree" button indicates acceptance but does not, in itself, demonstrate that the consumer has understood the contractual terms. Legal regulation should therefore

place the burden of proof on the platform to demonstrate that the terms were properly disclosed. In the absence of such proof, contractual ambiguities should be interpreted in favor of the consumer, and disputed terms should not be enforced.

To ensure the stability of electronic contracts, legal rules should also address their storage and accessibility. Platforms should be required to provide consumers with the ability to access and retain the contract after its conclusion. Failure to comply with this obligation may result in the unenforceability of certain terms or liability on the part of the platform.

Accordingly, the regulation of electronic tourism contracts should be grounded not in general principles, but in a system of specific legal rules accompanied by clear legal consequences in case of non-compliance. The proposed approach conceptualizes electronic contracts as a distinct legal institution, thereby enhancing legal certainty and strengthening consumer protection in digital environments.

The legal regulation of the liability of online tourism platforms is closely connected with the improvement of mechanisms for resolving tourism-related disputes. In disputes arising in the course of providing tourism services, determining the legal and procedural status of platforms, establishing their obligation to participate in pre-trial dispute resolution, and offering tourists effective mechanisms for handling complaints constitute important elements of platform liability. This makes it possible to form an accessible and effective system for the protection of tourists' rights in the context of digital tourism.

However, ensuring the effectiveness of such mechanisms requires a shift toward enforceable consumer protection models in platform-based transactions. The effectiveness of consumer protection in digital tourism depends not on the formal recognition of rights, but on their practical enforceability. Under the current legal framework, consumers are typically required to pursue claims directly against service providers, which significantly weakens the enforceability of rights in platform-based transactions.

Accordingly, consumer protection mechanisms must be restructured to reflect the economic and organizational role of platforms. Particular emphasis should be placed on direct claims, guaranteed refund mechanisms, and enforceable sanctions.

In comparative legal practice, such an approach is supported by concrete legislative frameworks. Notably, under the Australian Competition and Consumer Act 2010 (Schedule 2 – Australian Consumer Law), consumers are entitled to bring direct claims against suppliers in cases of breach of consumer guarantees (ss 259–267). Section 269 further provides for remedies, including refunds and damages. Following the 2022 amendments, the use of unfair contractual terms constitutes a legal violation subject to significant financial penalties (ss 23, 224).

A similar enforcement-oriented model is reflected in Singapore's Consumer Protection (Fair Trading) Act, which provides consumers with direct remedies against misleading practices and grants regulatory authorities powers to impose corrective measures and sanctions.

Taking these approaches into account, the following legal framework is proposed for Kazakhstan:

1. Direct claim against platform: Consumers should be entitled to bring claims directly against platforms where the platform participates in the transaction, including payment processing or booking.

2. Refund-first obligation: Where payments are made through the platform, the platform must ensure reimbursement in cases of non-performance or improper performance, irrespective of the service provider's fault, with subsequent recourse available.

3. Joint and several liability: Where platforms influence essential elements of the transaction (price, payment, booking), they should bear joint liability with service providers.

4. Administrative sanctions: Failure to process refunds, comply with consumer claims, or adhere to complaint-handling obligations should constitute independent violations subject to turnover-based fines and regulatory measures.

5. Burden of proof: The platform should bear the burden of proving proper performance and compliance with contractual obligations. Any ambiguity should be interpreted in favor of the consumer. From a judicial perspective, this model provides clear and enforceable tools. Courts are able to allocate liability directly to platforms based on their functional role, while refund obligations significantly reduce evidentiary and enforcement barriers for consumers.

Thus, effective consumer protection in digital tourism requires a shift from declarative rights to enforceable legal mechanisms, including direct claims, refund guarantees, and robust sanction regimes.

Taking international experience into account is essential for modernizing the legal regulation of digital tourism. Comparative practice shows that traditional legal categories are insufficient for platform-based tourism relations, requiring new regulatory approaches.

In the European Union, regulation focuses on consumer protection and transparency, imposing obligations on platforms for the reliability of information and fairness of contractual terms. In countries such as Estonia, Singapore, and Saudi Arabia, digital tourism is regulated within broader digital transformation strategies, emphasizing flexible legal frameworks that balance consumer protection and innovation.

At the international level, organizations such as the UNWTO promote a risk-based regulatory model, recognizing online platforms as key market actors and linking legal obligations to their actual impact.

Thus, incorporating international experience is a necessary step for improving digital tourism regulation in Kazakhstan, enhancing legal certainty, strengthening consumer protection, and supporting sustainable sector development.

Conclusion

The study comprehensively examined the issues of legal regulation of digital tourism and online tourism platforms in the Republic of Kazakhstan. The pervasive incorporation of digital technologies into the sphere of tourism services has exposed the conceptual and practical constraints of conventional legal constructions, making evident the inadequacy of existing regulatory paradigms. This transformation necessitates the elaboration of qualitatively new legal approaches capable of capturing the dynamics of digitally mediated tourism relations. At the same time, the steadily increasing influence of online tourism platforms within the market structure underscores the objective need to articulate their legal nature with greater precision, including a clear determination of their status and the contours of their liability.

The results obtained in this study demonstrate that the current regulatory framework remains misaligned with the factual conditions under which digital tourism is developing. Legislative modernization is therefore unavoidable if a fair and coherent allocation of rights and obligations among all participants in digital tourism relations is to be achieved. The doctrinal analysis further reveals the methodological insufficiency of reducing online tourism platforms either to the category of mere information intermediaries or to that of traditional

tourism service providers. Although such platforms do not directly render tourism services, they exercise a substantial influence over the formation of contractual relations, the freedom of choice available to tourists, and the configuration of service conditions. This indicates that they occupy an independent and distinctive legal position within the system of tourism relations.

An examination of the current legislation of the Republic of Kazakhstan in the areas of tourism regulation, civil law, and consumer rights protection shows that the regulation of relations involving online tourism platforms within the framework of digital tourism remains fragmented and incomplete. This is reflected in the absence of a clearly defined legal status for online platforms, the lack of established limits of their liability toward tourists, and the insufficient consideration of the specific characteristics of tourism services provided in a digital format, which together create inconsistencies in law enforcement practice and weaken the protection of tourists' rights. Addressing these shortcomings requires a more systematic approach to the legal regulation of digital tourism activities. An analysis of international experience demonstrates the effectiveness of flexible and differentiated approaches to the legal regulation of digital tourism that are based on taking into account the actual impact of online tourism platforms on the tourism service provision process.

Building upon the above analysis, it is necessary to conceptualize an integrated model of legal regulation of digital tourism. The effectiveness of legal regulation in digital tourism depends on the accessibility of dispute resolution mechanisms, alignment with international legal standards, and the adaptability of regulatory frameworks to technological change. Accordingly, regulation in this field should be structured as an integrated model combining these interrelated elements.

First, pre-dispute resolution mechanisms should be introduced, while ensuring that consumers retain their constitutional right to direct judicial protection. In this context, pre-dispute procedures should be treated as a preferred, rather than mandatory, mechanism.

Legislation should establish clear obligations for platforms, including:

- the ability to receive complaints electronically;
- mechanisms for registering and tracking complaints;
- the obligation to provide a reasoned response within a reasonable timeframe (e.g., 10–15 working days).

Failure by a platform to properly consider a complaint or the provision of a purely formal response should be taken into account by courts when assessing evidence, potentially operating to the benefit of the consumer. This approach preserves access to justice while incentivizing platforms to resolve disputes effectively.

Second, national regulation should be aligned with international legal practice, without mechanically replicating foreign models. The European Union's ADR Directive (2013/11/EU), Consumer Rights Directive (2011/83/EU), and Unfair Contract Terms Directive (93/13/EEC) provide a coherent framework for consumer protection.

A key feature of this framework is that consumer protection is ensured not merely through the recognition of rights, but through enforceable legal consequences. Insufficient disclosure may render contractual terms unenforceable, while unfair terms may be declared invalid.

In the context of Kazakhstan, this experience should be adapted by strengthening disclosure requirements and expanding the role of courts in assessing the substantive fairness of contractual terms.

Third, legal regulation in digital tourism must remain flexible. Traditional legislative approaches risk becoming obsolete in rapidly evolving digital environments. A combination of binding rules and adaptive regulatory tools is therefore required.

International practice demonstrates the effectiveness of principle-based regulation and regulatory sandbox mechanisms in addressing this challenge. These tools allow for innovation while maintaining regulatory oversight.

In Kazakhstan, such an approach can be implemented within the framework of the Digital Code of Kazakhstan by introducing specific provisions governing electronic tourism platforms.

Accordingly, the introduction of pre-dispute resolution mechanisms, the adaptation of international legal standards, and the development of flexible regulatory frameworks should be understood as interconnected elements of a coherent regulatory model. This approach enhances both the effectiveness and the practical applicability of consumer protection in digital tourism.

These regulatory models are not built on the premise that online platforms should be treated as tour operators or travel agents in the classical sense. Their underlying logic is different: they are aimed at formally acknowledging the distinct role of platforms as intermediaries that organize, structure, and technologically support the provision of tourism services. In this capacity, platforms shape the environment in which tourism transactions occur, while not directly replacing traditional market participants.

From this perspective, the modernization of tourism legislation in the Republic of Kazakhstan presupposes a more precise articulation of the legal nature of online tourism platforms and a clearer delineation of their obligations toward tourists. Equally important is the creation of legal instruments capable of ensuring effective consumer protection in the digital environment. Without such changes, the existing regulatory framework remains poorly adapted to the conditions of the digital economy. Updating the law in this direction would enhance legal predictability in the tourism market, reinforce safeguards for tourists, and provide a stable normative basis for the long-term development of digital tourism.

In practical terms, improving the regulatory framework requires the adoption of targeted legislative measures. A foundational step would be the formal inclusion of the notion of an “online tourism platform” in the Law of the Republic of Kazakhstan “On Tourism Activities,” accompanied by a detailed definition of its place within the system of tourism relations.

At the same time, the scope of civil liability of such platforms must be specified at the statutory level, particularly with respect to the reliability and completeness of information made available to users. Legislative attention should also be directed to electronic contracts and standard user agreements employed in digital tourism services. This includes the introduction of legal constraints preventing platforms from unjustifiably narrowing their responsibility through contractual clauses. Together, these measures would contribute to the formation of a more coherent, transparent, and balanced legal regime governing the operation of online tourism platforms. These measures would help create a more balanced and transparent legal framework for the functioning of online tourism platforms.

The contribution of the authors:

Turysbek A. – as the corresponding author, was responsible for developing the main content of the article and summarizing prior research related to the subject matter.

Beisov Ye. – contributed to the analysis of legal practice and participated in drafting the concluding section of the study.

Issayeva Zh. – prepared the introduction and methodology sections of the article, as well as translated the references, abstract, and author information.

References

1. Қазақстан Республикасы Президентінің ресми сайты (2024). Мемлекет басшысы туризмді дамыту жөнінде кеңес өткізді. [Онлайн]. Қолжетімді: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-turizmdi-damytu-zhoninde-kenes-otkizdi-135368> [жүгінген күні: 10.12.2025].
2. Қазақстан Республикасы Үкіметі (2017). «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 12 желтоқсандағы № 827 қаулысы. [Онлайн]. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000827> [жүгінген күні: 10.12.2025].
3. Тоқаев, Қ.Ж. (2025). «Жасанды интеллект дәуіріндегі Қазақстан: өзекті мәселелер және оны түбегейлі цифрлық өзгерістер арқылы шешу» : Қазақстан халқына Жолдау, 8 қыркүйек 2025 ж. Қолжетімді: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K25002025_1 [жүгінген күні: 11.12.2025].
4. Восколович, Н.А. (2024). На пути к цифровому туризму. Государственное управление. Электронный вестник, №102, с.155–167. Доступно по адресу: DOI: 10.55959/MSU2070-1381-102-2024-155-167. [дата обращения: 13.12.2025].
5. Саяпин, С.П. (2023). Формирование правовой модели регулирования деятельности цифровой платформы в сфере туризма. Государство и право, № 7, с. 213–216. [дата обращения: 13.12.2025].
6. Omarova, A., Borbasova, Z., Ulakov, C. (2025). Economic aspects of the digital transformation of Kazakhstan's tourism industry. Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. ECONOMIC Series, № 3, pp. 383–396. Available at: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-3-383-396>.
7. Gutierrez, I., Ferreira, J.J., Fernandes, P.O. (2023). Digital transformation and the new combinations in tourism: A systematic literature review. Tourism and Hospitality Research, 25(2), pp. 194–213. Available at: <https://doi.org/10.1177/14673584231198414>.
8. Краснова, С.А. (2022). Гражданско-правовой статус операторов онлайн-платформ: неопределенное настоящее и возможное будущее. Имущественные отношения в Российской Федерации, № 2(245), с. 76–86.
9. Республика Казахстан (2001). Закон Республики Казахстан от 13 июня 2001 года № 211 «О туристской деятельности в Республике Казахстан». Доступно по ссылке: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000211> (дата обращения: 15.12.2025).
10. Қазақстан Республикасы (1994). Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі (Жалпы және Ерекше бөлімдер), 27 желтоқсан 1994 ж. № 268-ХІІІ. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000> [жүгінген күні: 15.12.2025].
11. Sahak, S., Rajamanickam, R., Hassan, M.S. (2025). Liability of Internet Intermediaries and Legal Challenges: A Comprehensive Systematic Review. Quality & Quantity. <https://doi.org/10.1007/s11135-025-02344-y>.
12. Қазақстан Республикасы (2010). «Тұтынушылардың құқықтарын қорғау туралы» Қазақстан Республикасының 2010 жылғы 4 мамырдағы № 274-ІV Заңы. Қолжетімді: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000274>.
13. Qiuyun, C. (2025). Liability of Online Platforms in Consumer Disputes: A Legal Perspective. Экономика и социум, № 3(130)-2, с. 1023–1028. Available at: <https://cyberleninka.ru> [Accessed:15.12.2025].
14. Громоздова, Д.К., Шекхи, А.Ю. (2023). Ответственность агрегатора онлайн-платформ. Скиф. Вопросы студенческой науки, № 6, с. 201–204. <https://cyberleninka.ru> [дата обращения: 15.12.2025].
15. Tereshchenko, L.K., Starodubova, O.E., Nazarov, N.A. (2024). Digital Platforms in the Focus of National Law. Legal Issues in the Digital Age, Vol. 5, 2, pp. 148–169. <https://doi.org/10.17323/2713-2749.2024.2.148.169>
16. Аюшеева, И.З. (2025). Правовой режим цифровых платформ как объектов гражданских прав. Lex Russica, Т. 78, №11, с. 44–53. <https://doi.org/10.17803/1729-5920.2025.228.11.044-053>

А.Б. Тұрысбек*¹, Е.Ж. Беисов², Ж.А. Исаева³

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

²Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Қызылорда, Қазақстан

³Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: ¹asemturysbek873@gmail.com, ²beisov_erbol@mail.ru, ³jannat170165@mail.ru)

Қазақстан Республикасындағы онлайн-туристік платформалардың құқықтық мәртебесі мен жауапкершілігін айқындау мәселелері

Аңдатпа. Мақала Қазақстан Республикасында цифрлық туризмнің дамуы жағдайында онлайн-туристік платформалардың құқықтық мәртебесін айқындау және платформа операторларының азаматтық-құқықтық жауапкершілігін белгілеу мәселелеріне арналған. Цифрлық технологиялардың туризм саласына кеңінен енуі туристік қызмет көрсету тәсілдерін түбегейлі өзгертіп, туристер, туристік қызмет көрсетушілер және онлайн платформалар арасындағы қатынастардың жаңа үлгілерін қалыптастырды. Алайда қолданыстағы ұлттық заңнама бұл қатынастарды толық әрі жүйелі түрде реттеуге жеткілікті деңгейде бейімделмеген.

Зерттеудің мақсаты – цифрлық туризм жағдайында онлайн-туристік платформалардың құқықтық табиғатын анықтау, олардың туристік қатынастар жүйесіндегі орнын айқындау және Қазақстан Республикасының туристік, азаматтық және тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласындағы заңнамасының оларды реттеу тиімділігін талдау болып табылады. Зерттеу барысында формальды-құқықтық, салыстырмалы-құқықтық және доктриналық талдау әдістері қолданылды, сондай-ақ ұлттық және шетелдік ғылыми көзқарастар мен халықаралық тәжірибе зерделенді.

Мақалада онлайн туристік платформаларды тек ақпараттық делдал немесе туристік қызмет көрсетуші ретінде біржақты жіктеудің жеткіліксіз екені негізделеді. Зерттеу нәтижелері платформалардың туристік мәмілелердің жасалуына, туристердің таңдау еркіндігіне және қызмет көрсету шарттарының қалыптасуына елеулі ықпал ететінін көрсетеді. Сонымен қатар онлайн-туристік платформалардың құқықтық мәртебесінің нақты айқындалмауы және олардың туристер алдындағы жауапкершілік шегінің белгіленбеуі туристердің құқықтарын қорғау деңгейін төмендететіні анықталады.

Зерттеу қорытындылары цифрлық туризмді құқықтық реттеуді жетілдіру қажеттігін негіздеп, онлайн-туристік платформалардың дербес құқықтық мәртебесін айқындауға және олардың жауапкершілігін нақтылауға бағытталған ғылыми және практикалық маңызы бар тұжырымдар ұсынады.

Түйін сөздер: онлайн-туристік платформалар; цифрлық туризм; платформа операторы; туристік қызметті құқықтық реттеу; азаматтық-құқықтық жауапкершілік; тұтынушылардың құқықтарын қорғау; туристік мәмілелер.

А.Б. Турысбек*¹, Е.Ж. Беисов², Ж.А. Исаева³

¹Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

²Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

³Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Кызылорда, Казахстан

(E-mail: ¹asemturysbek873@gmail.com, ²beisov_erbol@mail.ru, ³jannat170165@mail.ru)

Проблемы определения правового статуса и ответственности онлайн-туристических платформ в Республике Казахстан

Аннотация. Статья посвящена вопросам определения правового статуса онлайн-туристических платформ и установления гражданско-правовой ответственности операторов платформ в

условиях развития цифрового туризма в Республике Казахстан. Широкое внедрение цифровых технологий в сферу туризма коренным образом изменило способы оказания туристских услуг и сформировало новые модели взаимоотношений между туристами, субъектами туристской деятельности и онлайн-платформами. Однако действующее национальное законодательство в недостаточной степени адаптировано к полноценному и системному регулированию данных отношений.

Целью исследования является определение правовой природы онлайн-туристических платформ в условиях цифрового туризма, выявление их места в системе туристских правоотношений, а также анализ эффективности законодательства Республики Казахстан в сфере туризма, гражданского права и защиты прав потребителей в части регулирования деятельности таких платформ. В ходе исследования использовались формально-правовой, сравнительно-правовой и доктринальный методы анализа, а также изучались национальные и зарубежные научные подходы и международный опыт.

В статье обосновывается недостаточность односторонней классификации онлайн-туристических платформ исключительно как информационных посредников либо как туристских услугодателей. Результаты исследования показывают, что платформы оказывают существенное влияние на процесс заключения туристских сделок, свободу выбора туристов и формирование условий оказания услуг. Кроме того, установлено, что отсутствие четкого определения правового статуса онлайн-туристических платформ и границ их ответственности перед туристами снижает уровень защиты прав потребителей туристских услуг.

Выводы исследования обосновывают необходимость совершенствования правового регулирования цифрового туризма и предлагают научно и практически значимые положения, направленные на определение самостоятельного правового статуса онлайн-туристических платформ и конкретизацию их ответственности.

Ключевые слова: онлайн-туристические платформы, цифровой туризм, оператор платформы, правовое регулирование туристской деятельности, гражданско-правовая ответственность, защита прав потребителей, туристские сделки.

References

1. Qazaqstan Respublikasy Prezidentiniñ resmī saytı (2024). Memleket basshysy turizmdi damytu jöninde keñes ötkizdi. [Online]. Qoljetimdi: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-turizmdi-damytu-zhoninde-kenes-otkizdi-135368> [Accessed: 10.12.2025].
2. Qazaqstan Respublikasy Ükimeti (2017) «Cıfrlyq Qazaqstan» memlekettik baǵdarlamasyn bekıturalaly Qazaqstan Respublikasy Ükimetiniñ 2017 jylǵy 12 jeltoqsandaǵy № 827 qaulysy. [Online]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1700000827> [Accessed: 10 December 2025].
3. Toqaeв, Q.J. (2025) «Jasandy intellekt дәuirindegi Qazaqstan: özekti мәseleler және оnı түbegeйli cıfrlyq özgerister arqyly шеsu»: Qazaqstan halqyna Joldau, 8 qyrküyek 2025 j. Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K25002025_1 [Accessed: 11 December 2025].
4. Voskolovich, N.A. (2024) Na puti k tsifrovomu turizmu. Gosudarstvennoe upravlenie. Elektronnyi vestnik, № 102, pp. 155–167. Available at: <https://doi.org/10.55959/MSU2070-1381-102-2024-155-167> [Accessed: 15 December 2025].
5. Sayapin, S.P. (2023) Formirovanie pravovoi modeli regulirovaniya deyatel'nosti tsifrovoy platformy v sfere turizma. Gosudarstvo i pravo, № 7, pp. 213–216.
6. Omarova, A., Borbasova, Z., Ulakov, C. (2025). Economic aspects of the digital transformation of Kazakhstan's tourism industry. Bulletin of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. ECONOMIC Series, № 3, pp. 383–396. Available at: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2025-3-383-396>.

7. Gutierrez, I., Ferreira, J.J., Fernandes, P.O. (2023). Digital transformation and the new combinations in tourism: A systematic literature review. *Tourism and Hospitality Research*, 25(2), pp. 194–213. Available at: <https://doi.org/10.1177/14673584231198414>.
8. Krasnova, S.A. (2022) Grazhdansko-pravovoi status operatorov onlain-platform: neopredelennoe nastoyashchee i vozmozhnoe budushchee. *Imushchestvennye otnosheniya v Rossiiskoi Federatsii*, № 2(245), pp. 76–86.
9. Respublika Kazakhstan (2001) Zakon Respubliki Kazakhstan ot 13 iyunya 2001 goda № 211 «O turistskoi deyatel'nosti v Respublike Kazakhstan». Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000211> [Accessed: 15 December 2025].
10. Qazaqstan Respublikasy (1994) Qazaqstan Respublikasynyñ Azamattyq kodeksi (Jalpy jäne Erekshe bölimder), 27 jeltoqsan 1994 j. № 268-XIII. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K940001000> [Accessed: 15 December 2025].
11. Sahak, S., Rajamanickam, R., Hassan, M.S. (2025). Liability of Internet Intermediaries and Legal Challenges: A Comprehensive Systematic Review. *Quality & Quantity*. <https://doi.org/10.1007/s11135-025-02344-y>.
12. Qazaqstan Respublikasy (2010) «Tütynushylardyñ qūqyqtaryn qorǵau turaly» Qazaqstan Respublikasynyñ 2010 jylǵy 4 mamyrdaǵy № 274-IV Zańy. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z100000274>.
13. Qiuyun, C. (2025). Liability of Online Platforms in Consumer Disputes: A Legal Perspective. *Экономика и социум*, № 3(130)-2, с. 1023–1028. Available at: <https://cyberleninka.ru> [Accessed: 15.12.2025].
14. Gromozdova, D.K. and Shekhi, A.Yu. (2023) Otvetstvennost' agregatora onlain-platform. *Skif. Voprosy studencheskoi nauki*, № 6, pp. 201–204. Available at: <https://cyberleninka.ru> [Accessed: 15 December 2025].
15. Tereshchenko, L.K., Starodubova, O.E., Nazarov, N.A. (2024). Digital Platforms in the Focus of National Law. *Legal Issues in the Digital Age*, № 5, 2, pp. 148–169. <https://doi.org/10.17323/2713-2749.2024.2.148.169>
16. Ayusheeva, I.Z. (2025) Pravovoi rezhim tsifrovyykh platform kak ob"ektov grazhdanskikh prav. *Lex Russica*, № 11, pp. 44–53. Available at: <https://doi.org/10.17803/1729-5920.2025.228.11.044-053>.

Information about the authors:

Turysbek A. – corresponding author, doctoral student of the Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi Ave., 050000, Almaty, Kazakhstan.

Beisov Ye. – Candidate of Law, Associate Professor, Department of Criminal Law Disciplines, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, 010008, Astana, Kazakhstan.

Issayeva Zh. – Candidate of Law, Associate Professor of the educational program «Jurisprudence», Korkyt Ata Kyzylorda University, 29A Aiteke bi, 120000, Kyzylorda, Kazakhstan

Турысбек А.Б. – автор для корреспонденции, докторант юридического факультета, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. Аль-Фараби, 71, 050000, Алматы, Казахстан

Беусов Е.Ж. – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор (доцент) кафедры уголовно-правовых дисциплин, Евразийский Национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Сатпаева 2, 010000, Астана, Казахстан.

Исаева Ж.А. – кандидат юридических наук, доцент образовательной программы «Юриспруденция», Кызылординский университет имени Коркыт Ата, Айтеке би 29А, 120000, Кызылорда, Казахстан

Тұрысбек А.Б. – хат-хабар авторы, заң факультетінің докторанты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы, 71, 050000, Алматы, Қазақстан.

Бейсов Е.Ж. – заң ғылымдарының кандидаты, қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының қауымдастырылған профессоры (доцент), Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 010000, Сатпаев көшесі 2, 010000, Астана, Қазақстан.

Исаева Ж.А. – заң ғылымдарының кандидаты, «Құқықтану» Білім беру бағдарламасының доценті, Қорқыт Ата атындағы Қызылорда университеті, Әйтеке би 29А, 120000, Қызылорда, Қазақстан.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Еңбек құқығы /Labor Law/
Трудовое право

IRSTI: 10.63.01
Scientific article

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-154-1-155-169>

Legal Aspects of Labor Regulation for Individuals Performing Non-Standard Employment Functions

S.B. Zharkanova*¹, G.G. Galiakbarova²

^{1,2}L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

(E-mail: ¹zharkanova_sb@enu.kz, ²galiakbarova_gg@enu.kz)

Abstract. Changes brought about by digitalization and the introduction of artificial intelligence into our lives require new approaches to regulating labor relations, in particular, expanding the role of the employment contract in regulating labor relations, including those arising in the sphere of non-standard employment.

This article examines the problematic aspects of labor regulation for individuals performing non-standard work, including digital nomads. Currently, labor law scholarship and the labor legislation of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as RK) lack a unified concept of what constitutes non-standard employment or what forms such employment takes. Consequently, there is no systematization of these types of labor activity. The legal status of digital nomads remains poorly understood. Therefore, this article focuses on ideas aimed at developing a national concept for digital nomads, which should help overcome gaps in the legislative regulation of this form of employment.

An analysis of labor legislation aimed at expanding the role of the employment contract in the sphere of non-standard employment allowed us to examine the capabilities of the existing electronic unified system for recording employment contracts and identify some shortcomings in its operation. This article was based on current national codified legal acts, as well as materials obtained during the project work. An analysis of individual provisions of these documents allowed identifying problematic aspects of current labor legislation, leading to recommendations for its further improvement. The authors' ideas presented in the article can be used to develop a concept for legal regulation of precarious employment, including digital nomadism.

Keywords: precarious employment, digital nomads, employment contract, civil law contract, labor legislation.

Introduction

Current trends in the development of labor relations in our country and globally demonstrate that digitalization and the introduction of information technology are significantly changing not

only the traditional understanding of the work process but also the mechanisms for formalizing relationships between its participants. Today, precarious employment is becoming a regular form of work for many, and one of the factors driving the spread of such employment is the growth of digital labor platforms. However, legislation has not kept pace with changes in the labor market.

Non-standard employment is understood as a system of social and labor relations that has a number of characteristics that distinguish these relations from classical labor relations, stipulated by subparagraph 21) of paragraph 1 of Article 1 of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as – LC RK), where the employee and the employer establish and regulate relations within the legal framework [1]. These characteristics contain differences, due to which such employment is called “non-standard”: firstly, the absence of formal labor relations with the mandatory conclusion of an employment contract; secondly, a different working regime, for example, a certain duration of working hours, informal employment, work under a civil law contract, self-employment, digital work, etc. At the same time, the concept of “employment” gives the term a specific meaning: we are talking about a type of labor activity with socially useful consequences aimed at creating public goods. Therefore, non-standard employment can be considered one of the elements of the social organization of labor.

Labor law science has today seen a breakthrough in the study of non-standard forms of employment, with numerous original scientific concepts on the types and forms of non-standard employment. However, determining the legal status of individuals performing non-standard work requires a key consideration of the current legislation in the country, which requires further improvement. This is particularly true for so-called “digital nomads.”

Methodology

This study examines the legal aspects of the activities of individuals performing precarious work functions based on officially published materials, research findings, and traditional methods. The article draws on current national codified legal acts applicable to the legal regulation of precarious work activities: the Labor, Civil, and Tax Codes of RK, as well as other relevant documents, and materials obtained during research on the topic. An analysis of individual provisions of these documents allowed identifying the key problematic aspects that are the subject of this study. To determine the extent of research on the topic, a review of scientific publications by domestic and international scholars devoted to the issues of precarious employment and digital nomadism was conducted. The article also includes a brief analysis of the information resource of the Ministry of Labor and Social Protection of the Population of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as MLSP RK), which contains official information on labor relations regulation.

The methodological approach of the study is based on a dialectical approach to understanding reality. Substantiation of the findings was made possible by general scientific research methods, as well as specific legal methods, such as formal legal and systemic methods, the method of interpreting legal norms, and the comparative legal method. Formal logic was used to identify the legislative provisions being analyzed. The systemic approach facilitated the study of precarious employment as an element of the overall system of social relations in the sphere of labor. Using methods of interpreting legal norms and comparative law, the key issues in the sphere of legal regulation of the activities of individuals performing labor functions in the form of precarious

employment are interpreted in the context of the transformation of labor relations and the development of digital labor platforms.

Results and Discussion

The sudden shift to mobile work following the pandemic has increased society's dependence on digital technologies, leading to a rapid expansion of precarious employment. New forms of precarious employment have emerged, some of which are either not formally defined in current Kazakhstani legislation or have been formalized under different names. In practice, in addition to the forms of work stipulated by labor legislation (fixed-term employment contracts; part-time work; providing personnel services; platform employment; hourly work; seasonal work; external part-time employment; secondment), we also encounter forms of precarious employment not regulated by law (digital workers; working simultaneously for several employers, or so-called "polyworking"; leasing work (outsourcing, outstaffing, secondment); project-based employment; self-employment or flexible work, or so-called freelancing, etc.). Thus, Kazakhstan's labor legislation does not yet cover all forms of non-standard employment encountered in practice. However, most new forms of non-standard employment today rely on or are based on digital technologies. Digital nomads are of particular interest in this regard.

The types of non-standard employment encountered in practice can be classified as follows:

<i>№</i>	<i>A form of non-standard employment</i>	<i>Type of non-standard employment</i>
1	Temporary employment	fixed-term employment contracts for the duration of certain work, project work, seasonal work, casual work, or day work
2	Part-time work	polyworking (external co-employment with two or more employers), home-based work, on-call work
3	Multilateral labor agreements	borrowed labor, provision (leasing) of personnel, outstaffing, outsourcing
4	Provision of services and dependent self-employment	work under a civil contract, platform work, self-employment (freelance)
5	Digital work	remote work, digital nomadism

Among the types of non-standard employment listed in the classification, digital nomads occupy a special place, which is due to the development of digitalization and artificial intelligence, and the growing interest of countries in highly skilled labor.

Numerous studies by authoritative international organizations, including the International Labour Organization, the World Economic Forum, the Organization for Economic Cooperation and Development, the United Nations, the McKinsey Global Institute, Deloitte, the World Bank, and the European Commission, have explored potential scenarios for the development of labor relations. All of these studies raise universal challenges and opportunities that the rapidly evolving world of work creates for virtually all countries. They examine the impact of modern computer technologies, digitalization, globalization, and growing demographic processes on the workforce and labor processes. The research findings demonstrate the inevitable erosion of classical understandings of jobs, forms, and skills of labor [2].

International experts' forecasts are reflected in international legislation; digitalization and the introduction of artificial intelligence dictate entirely new approaches to legislative decisions regulating social and labor relations. Head of State K. Tokayev noted that "to attract leading foreign specialists in the field of artificial intelligence, it is necessary to launch a special Digital Nomad Residency program... we need to transform the country into a magnet for 'digital nomads' from around the world [3].

Who are 'digital nomads' and how is the labor of this group of workers regulated? The growing global trend of digital nomadism is the result of the influence of digitalization processes on changes in the employment structure in the labor market. As a factor in the development of the social and labor sphere, this phenomenon requires detailed legal regulation, since individuals engaged in precarious employment have equal access to social protection of their rights. According to the ILO, precarious or informal employment accounts for almost 60% of the global labor market [2].

The importance of digital nomads has been noted by many authors [4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, etc.], as the concept of "digital nomads" emerged long before the pandemic. The authors' research focuses on various aspects of digital nomads' activities, such as:

- challenges of establishing connections between digital nomads and the state, the practical processes and difficulties of becoming an experienced digital nomad through the prism of tax, civil and visa legislation of different countries, the interest in conducting borderless transnational business on e-commerce platforms (e.g., Amazon, eBay or Shopify) and conflicts with state bureaucracy [4];

- issues of rationalizing mobility despite restrictions during the pandemic, when digital nomads continued to travel to preserve their identity, avoid border closures and lockdowns, tried to maintain their group identity through movement, since the new geopolitical conditions created both barriers and loopholes for digital work [5];

- the impact of the pandemic on the work of digital nomads, which accelerated the normalization of many aspects of their lifestyle, blurring the traditional boundaries between work, leisure, home and travel; the adaptive superiority of the digital nomad lifestyle in global scenarios already under the pressure of digitalization is emphasized [6];

- an analysis of digital nomadism as a phenomenon that has attracted considerable attention over the past two decades due to the development of digital technologies, remote work opportunities and changing employment paradigms; the concept of digital nomadism has undergone a transformation: digital nomadism, historically associated with the tourism and leisure sector, has now expanded to encompass ecosystems of digital platforms that play a decisive role in this transformation, and, as a result, the number of non-standard forms of labor organization, such as remote work, home-based work, project-based employment and others, has increased significantly and has become widespread throughout the world [7];

- the factors that make cities attractive from the point of view of digital nomads were investigated: high-quality internet access for work; it is not necessary to use coworking spaces or residential premises to perform their duties, public places that offer Wi-Fi access are also suitable; city legibility and ease of movement; city infrastructure, as well as the attitudes and behavior of the local community; identification of sources of information on the destinations most frequently used by digital nomads [8];

- digital nomads' concerns about the level of social responsibility of their former and new employers are noted; the experience of Portugal, which approved a bill creating a "digital nomad visa" for remote work, is discussed [9];

– a comprehensive definition of a digital nomad is provided, with the authors rethinking previously formulated definitions of a digital nomad published in previous articles; the article assesses the significance of this concept for practitioners [10].

The term “digital nomad” was first used by Makimoto and Manners in their work “Digital Nomad” (1997), who proposed their concept of a variety of mobile work based on technology and remote communication [11]. Since then, “digital nomadism” has developed and is now studied from both a legal and economic perspective. Moreover, a system of innovations has emerged that has affected a number of countries. For example, digital nomadism “has given rise to a multitude of specialized visas (digital nomad visas)” [12]. These innovations have also affected Kazakhstan. Our project research shows that more than 50 countries worldwide have already introduced such special visas for remote workers.

Kazakhstan introduced the Digital Nomad visa in 2024 and is available to citizens of countries that maintain a visa regime with Kazakhstan. The Digital Nomad Visa (BD-1) is issued for one year and can be applied for online. Valid medical insurance in Kazakhstan is required. Starting in 2025, the Digital Nomad Visa allows not only work but also permanent residence in Kazakhstan. However, only IT specialists are eligible. The visa was introduced as a strategic step to attract qualified remote workers.

Another visa, the Neo-Nomad (B12-1), is aimed at remote workers from all sectors. It is issued for up to one year with the possibility of an additional year of extension. It is processed in no more than five business days. However, it does not grant the right to permanent employment in Kazakhstan. Digital nomads must confirm a stable income from foreign sources, provide a certificate of no criminal record from their country of citizenship, valid health insurance for the entire stay, and a tax return from their country of citizenship. Unlike the first visa, the Neo-Nomad Visa allows applicants to include family members for the same length of stay, while the minimum income requirements remain the same.

Thus, two different models for attracting digital nomads have been created in Kazakhstan, but their goal is the same: integrating advanced foreign specialists into the country’s economy. This goal requires the creation of an effective legal mechanism for regulating all types of non-standard labor activity, including digital nomadism.

The renowned Kazakhstani scholar Ye.N. Nurgaliyeva addresses the issue of digital nomadism in her work, noting that the concept of “digital nomads” must be considered in both wide and narrow senses [13]. In our opinion, the author introduces a completely new concept of digital nomads, which is based on dividing digital nomads into different groups based on their level of mobility: the first group consists of digital nomads with limited mobility; the second group consists of those who move occasionally; and the third group consists of constantly traveling professionals. However, in her opinion, “in Kazakhstan, the primary focus is on third-level digital nomads” [13]. According to the researcher, it is precisely these professionals who can fully contribute significantly to the development of Kazakhstan’s economy, utilizing all the advantages of digitalization.

This concept is also supported by the visa programs for digital nomads introduced in the country. One of the key axioms of this concept is the notion that the concepts of “digital nomad” and “digital migrant” should not be confused. This distinction between the legal statuses of labor market participants helps determine the most effective mechanism for regulating the labor of such a category of workers as digital nomads.

We believe that Ye.N. Nurgaliyeva’s classification of digital nomads facilitates the legal regulation of the activities of individuals performing precarious work in the context of

digitalization. The key value of a broad understanding of digital nomadism lies in its ability to encompass all forms of precarious employment regulated by Kazakhstan's labor and civil legislation.

Digital nomads are defined as individuals, regardless of nationality, who are attracted to non-standard digital employment, who carry out mobile work in the form of an unlimited multinational business using ecosystems of digital platforms, or who are ready to accept suitable job offers from employers, regardless of their country of origin, providing earnings or income.

The legal status of digital nomads mainly depends on their form of employment: entrepreneur, employee, or performer. The difference between these statuses is determined at the legislative level and is as follows:

- if a digital nomad is a businessman, then as an entrepreneur, depending on the type and nature of the activity, the norms of the civil, entrepreneurial and tax legislation of the Republic of Kazakhstan are applied;

- if a digital nomad has chosen the status of an employee and has concluded an employment contract with a Kazakhstani employer, then the terms of employment are determined by the content of the employment contract concluded between the parties within the framework of labor legislation;

- if a digital nomad has chosen the status of a customer or contractor and has concluded a civil law contract with a partner, then the terms of employment are determined by the content of a civil law contract concluded between the parties (for example, a service agreement) within the framework of civil law;

- if a digital nomad decided to choose a visa option and settled on one of the visas introduced in Kazakhstan – «Digital Nomad» or «Neo-Nomad», then the legal status of such a person is fully determined by the requirements of the chosen visa.

The chosen legal status of a digital nomad determines the scope of their rights and obligations, access to social protection mechanisms and other opportunities provided for by the legislation of Kazakhstan. However, in order to attract highly qualified personnel, additional legislative bonuses are needed that will attract them to the country's economy.

Articles 19 and 21 of the LC RK define the parties to labor relations and establish the grounds for the emergence of labor relations. These provisions establish requirements for participants in labor relations, which are not always acceptable for individuals performing precarious work. By normatively defining the distinguishing features of an employment contract from other types of contracts, the legislator apriori outlined the requirements for labor relations.

In 2023, Article 146-1, "Particularities of regulating the labor of employees hired by an individual entrepreneur or legal entity operating using internet platforms and/or a mobile platform employment application," was included in LC RK. This ensured compliance with minimum social labor standards for the relevant group of employees. Furthermore, paragraph 2 of Article 146-1 of LC RK provides for the conclusion of an employment contract between the parties to the employment relationship for a specified period, without the limitation stipulated by subparagraph 2) of paragraph 1 of Article 30 of LC RK; that is, the parties determine the term of the contract based on their interests [1].

The parties to the employment contract have the right to independently determine the duration of daily work or shifts. However, when determining the system and conditions of remuneration, duration, and procedure for recording employees' working hours, the legislator requires compliance with generally established labor legislation. Thus, employers using internet

platforms and mobile platform employment applications to attract workers are obligated to conclude employment contracts with employees. Consequently, Kazakhstan's labor legislation has guaranteed the labor rights of a significant portion of so-called digital workers. However, this is insufficient to legally regulate the labor activities of individuals performing precarious work or to determine their legal status.

Article 27 of LC RK specifies that one of the characteristics of an employment contract, distinguishing it from other types of contracts, is "personal performance of obligations with subordination to the work schedule." In non-standard employment, while maintaining the personal nature of the performance of work duties, subordination to the work schedule may have certain peculiarities. For example, according to subparagraph 55-2) of paragraph 1 of Article 1 of LC RK, as well as subparagraph 3) of paragraph 1 of Article 28 of LC RK, in the case of remote work, the location of work is not specified; therefore, certain deviations in the work schedule are possible [1]. Therefore, the question may arise here as to the extent and whether all representatives of the non-standard employment sphere can conclude an employment contract in the classical format stipulated by national labor legislation. Based on international experience, it is possible to consider the possibility of legislative regulation of the right of the parties to conclude in the sphere of non-standard employment, such types of employment contracts that are maximally adapted to the conditions of atypical work.

It should be noted that we do not exclude work under a civil contract as a form of non-standard employment. Moreover, in recent years, Kazakhstan's legislation has advanced in protecting the rights of individuals operating under a civil contract, becoming more effective in terms of social contributions and health insurance. The new Tax Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as TC RK) separately regulates the taxation of self-employed individuals, who enjoy a "special tax regime for the self-employed," with subparagraph 1) of paragraph 2 of Article 718 of TC RK defining the types of activities for which this regime is permitted [15, 16].

At the same time, it should be noted that the conclusion of a civil contract, in particular a service contract, has in practice been abused by employers for various reasons, including reducing employee costs and reluctance to respect employees' rights to social security and other social benefits stipulated by current legislation. Moreover, employers themselves acquire a different legal status in such relationships, becoming "service providers," with the attendant consequences.

Currently, it is difficult to determine real statistics on digital nomads in Kazakhstan, as those engaged in precarious employment are located in the so-called "grey" sector, and legislative regulation of this form of employment still contains many gaps.

As part of a research project, we are conducting research on legal support for digital nomads in the context of accelerating digitalization and AI. Individual meetings and interviews with government officials reveal a common problem in virtually all regions of the country: there are no specific statistics on the number of people engaged in precarious employment, the types and forms of their activities, or analytical materials highlighting problematic aspects of their work.

As one of the official sources for identifying the situation on the labor market in the sphere of non-standard employment, we turned to the data of the unified electronic system of MLSP RK "Enbek.kz" – <https://www.enbek.kz/ru>, which includes the following services: "Enbek Skills" (Training in new skills and career development opportunities), "Enbek Business" (Support for starting or expanding a business), "Enbek HR" (Registration of employment contracts and organization of the employment process online), "Enbek Career" (Building your career path),

“Enbek Migration” (Management of migration flows in Kazakhstan), “Enbek Mansap kompany” (Choice of profession and management of career trajectory) [14].

Other government agencies are also integrated with this electronic database, contributing their data on labor, employment, and social security matters. The system began operating during the pandemic as a pilot project in Astana and Karaganda. Then, after testing, it was rolled out nationwide. Overall, this system contains extensive data on social and labor relations, which were previously fragmented. Through research and interviews with representatives of resource centers and employment agencies, we confirmed that this database accumulates a significant amount of information on labor, employment, and social security issues. The system’s operation is also reflected in labor legislation.

The creation of an application within Enbek.kz electronic resource, which requires employers to enter information on concluded employment contracts into the Unified System for Recording Employment Contracts (hereinafter referred to as USREC), can be considered an achievement in regulating labor relations and protecting the social and labor rights of employed citizens. While the initial focus was on large employers, primarily government organizations, today this resource is available to all employers officially hiring labor for their business activities in accordance with the laws of RK.

The operation of this electronic resource has facilitated the introduction of important amendments to the LC RK aimed at upholding employee rights:

1) in accordance with subparagraph 25) of paragraph 1 of Article 22 of LC RK, employees have the right to receive from USREC “information on the employment contract and their work activity,” meaning that employees no longer have to worry about properly documenting their employment;

2) in accordance with subparagraph 27) of paragraph 2 of Article 23 of LC RK, employers are required to enter into USREC “information on the conclusion and termination of an employment contract with the employee, amendments and/or additions made to it,” as well as “information on the provision of vacations,” which has significantly impacted the quality of labor process administration [1, 17].

These amendments to the labor legislation have raised numerous questions regarding the rules for entering information on facts related to the work activities of employees, including foreign workers. Today, such a practice has already been generally established (*see the responses of MLSPP RK to subparagraph 27) of paragraph 2 of Article 23 of LC RK*). However, the issue of legal regulation of the labor of persons performing labor functions in the form of non-standard employment remains unresolved. The issue of defining an employment contract as the main form of legal recording of their activities is indisputable, with the exception of cases of carrying out activities on the basis of concluding civil law contracts (provision of paid services, contracts, etc.). This presupposes the functioning of USREC and regulations obliging employers to enter information on their employees in a timely manner. Compliance by employers with the rules established by law for the registration of employees hired is facilitated by paragraph 3 of Article 33 of LC RK [1], Article 86 of LC RK on Administrative Offenses [18].

It should be noted that the current legislation of the Republic of Kazakhstan, neither labor nor administrative, currently contains provisions stipulating employer liability for failure to submit or late submission of information on concluded employment contracts with employees or other information required to be entered into USREC. This creates conditions for the ineffectiveness of this system and the failure to meet expectations for its implementation.

In connection with the above, we propose to supplement Article 23 of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan «Basic rights and obligations of the employer» with paragraph 4 as follows: «For non-entry or late entry of information on concluded employment contracts with employees, other information to be entered into USREC provided for in subparagraph 27 of paragraph 2 of Article 23 of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan, the employer bears administrative responsibility in accordance with Article 98 «Violation of the legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of employment, as well as the procedure for entering information into the unified labor contract accounting system» of the Code of the Republic of Kazakhstan on Administrative Offenses dated July 5, 2014 No. 235-V».

Furthermore, the system itself contains certain shortcomings that, in our opinion, require improvement. Some were known from the outset, and we expressed our opinion on this during our presentation of USREC to members of the Human Rights Commission under the President of RK. Others became apparent during the research conducted during a demonstration of the system by representatives of resource centers and employment agencies under the jurisdiction of MLSPP RK.

Here is one such point: in the system, all entities participating in social and labor relations and entering into employment contracts (after all, the system, judging by its name, assumes the registration of employment contracts) are defined as “enterprises and employees”, while Articles 19, 21, 22, 23, 24 of LC RK specifically define the parties to labor relations as the employee and the employer. Legal entities and individual entrepreneurs who have passed state registration can act as employers (according to paragraph 2 of Article 35 of the LC RK, the presence of hired employees is an indicator of entrepreneurial activity). Let us make a reservation that individuals are not subject to state registration in three cases: 1) the person receives income that is taxed at the source of payment; 2) when receiving income subject to taxation by an individual independently (for example, leasing real estate); 3) the person is classified as self-employed and pays taxes on their income within the framework of a special tax regime [19]. The term “enterprise” is defined by Article 119 of LC RK, and it cannot act as a party to any relationship, as it is an object, not a subject, of the relationship [20]. Therefore, in this electronic resource, the concept that unites employers under the name “enterprises” is recommended to be amended, depending on the functional meaning, to “legal entities” or “employers – legal entities.”

Conclusion

Changes brought about by digitalization and the introduction of artificial intelligence into our lives require new approaches to regulating labor relations, in particular, expanding the role of the employment contract in regulating labor relations, including those arising in the sphere of non-standard employment. Persons engaged in non-standard activities realize their labor abilities, which, in accordance with subparagraph 14) of paragraph 1 of Article 1 of LC RK, is recognized as a socially useful activity aimed at “creating material, spiritual, and other values necessary for life and meeting the needs of individuals and society” [1]. Consequently, the principles of labor legislation enshrined in Article 4 of LC RK, such as the inadmissibility of limiting human and civil rights in the sphere of labor and the equality of rights and opportunities for employees, also apply to work in the sphere of non-standard activities.

The above allows identifying key recommendations for improving labor legislation in the context of digitalization:

- 1) legislatively defining the types and forms of non-standard employment and then systematizing them;
- 2) expanding the role of the employment contract to regulate labor relations involving individuals performing non-standard work;
- 3) developing conceptual ideas for legally regulating the status of digital nomads from the perspective of the labor legislation of the Republic of Kazakhstan;
- 4) monitoring current issues in the sphere of social and labor relations in the context of digitalization, and developing a draft law on amendments and additions to the current legislation of the Republic of Kazakhstan on issues of legal regulation of labor of individuals in non-standard employment.

This article highlights only certain problematic aspects in the legal regulation of the labor of persons in the field of non-standard employment, including digital workers, under the legislation of the Republic of Kazakhstan, identified during the study conducted within the framework of a scientific project funded by the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (IRN AP26198993).

Conflict of interest. The authors declare no potential or apparent conflicts of interest related to this article.

Contribution of the authors

Zharkanova S.B. – carried out analytical work, participated in the preparation of the main part of the work; contributed through the application of dialectical, comparative, systemic and formal-legal methods; prepared the final research results.

Galiakbarova G.G. – contributed through the application of dialectical, comparative, systemic and formal-legal methods; drafted sections of the introduction and conclusion; participated in the discussion and finalization of results.

Список литературы:

1. Трудовой кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V с изменениями и дополнениями по состоянию на 19.01.2026. Prg.Zanger. Доступно по ссылке: https://prg.kz/lawyer/document/?doc_id=38910832&pos=15;456&doc_id2=38910832&pos2=316;461 (accessed: 02.02.2026).
2. International Labour Organization (ILO). (2019). Work for a brighter future: Global Commission on the Future of Work. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_662410.pdf; World Economic Forum (WEF) (2018). The future of jobs report 2018. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2018>; Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) (2019). OECD Employment Outlook 2019: The Future of Work, OECD Publishing, Paris. DOI: <https://doi.org/10.1787/9ee00155-en>; United Nations (UN). (2019). The impact of Digital Technologies. United Nations. URL: <https://www.un.org/en/un75/impact-digital-technologies>; McKinsey Global Institute (MGI). (2017). Jobs lost, jobs gained: Workforce transitions in a time of automation. URL: <https://www.mckinsey.com/~media/BAB489A30B724BECB5DEDC41E9BB9FAC.ashx>; Deloitte. (2020). Global Human Capital Trends Report. The social enterprise at work: Paradox as a path forward. URL: <https://www2.deloitte.com/cn/en/pages/human-capital/articles/global-human-capital-trends-2020.html>; World Bank. (2019). World Development Report 2019: The changing nature of work. URL: <http://hdl.handle.net/10986/30435>; European Commission (EC), Executive Agency for Small and Medium-sized

Enterprises, Pedersen, B., Probst, L., Wenger, J. (2019). Skills for industry: skills for smart industrial specialization and digital transformation (B.Pedersen, editor, L.Probst, editor, J.Wenger, editor, R.Cracan, editor) Publications Office. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2826/69861> (accessed: 01.02.2026).

3. Касым-Жомарт Токаев (2026), Выступление Главы государства на расширенном заседании Правительства (07.02.2024). E-gov. Доступно по ссылке: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/press/news/details/700794?lang=ru> (accessed: 01.02.2026).

4. Cook, D. (2022), Breaking the Contract: Digital Nomads and the State. *Critique of Anthropology*, 42(3), 304-323. Доступно по ссылке: <https://doi.org/10.1177/0308275X221120172>; Cook, D. (2023). What is a digital nomad? Definition and taxonomy in the era of mainstream remote work. *World Leisure Journal*, 65(2), 256-275. Доступно по ссылке: <https://doi.org/10.1080/16078055.2023.2190608> (accessed: 01.02.2026).

5. Holleran, M., & Notting, M. (2023). Mobility guilt: digital nomads and COVID-19. *Tourism Geographies*, 25(5), 1341-1358. Доступно по ссылке: <https://doi.org/10.1080/14616688.2023.2217538> (accessed: 01.02.2026).

6. Ehn, K., Jorge, A., & Marques-Pita, M. (2022). Digital Nomads and the Covid-19 Pandemic: Narratives About Relocation in a Time of Lockdowns and Reduced Mobility. *Social Media + Society*, 8(1). Доступно по ссылке: <https://doi.org/10.1177/20563051221084958> (accessed: 01.02.2026).

7. Başaran, Altan. (2025). Digital Nomads, the New Frontier of Work in the Digital Age: A Bibliometric Analysis. *Sustainability*. 17. 1906. 10.3390/su17051906. Доступно по ссылке: https://www.researchgate.net/publication/389312274_Digital_Nomads_the_New_Frontier_of_Work_in_the_Digital_Age_A_Bibliometric_Analysis (accessed: 01.02.2026).

8. Sztuk, A. (2023). Cities' attractiveness factors from the perspective of digital nomads. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska*, (174), 323-336. Доступно по ссылке: <https://managementpapers.polsl.pl/wp-content/uploads/2023/08/174-Sztuk.pdf> (accessed: 02.02.2026).

9. Mourato, I., Dias, Á., & Pereira, L. (2023). Estimating the Impact of Digital Nomads' Sustainable Responsibility on Entrepreneurial Self-Efficacy. *Social Sciences*, 12(2), 97. Доступно по ссылке: <https://doi.org/10.3390/socsci12020097> (accessed: 02.02.2026).

10. Fikry, A., Sani, A., Omar, S. A. S., Thaheer, A. S. M., Ishak, M. F., & Shuib, F. H. (2023). Digital Nomads: Who Are They? *International Journal of Academic Research in Economics and Management and Sciences*, 12(2), 614- 623. Доступно по ссылке: <http://dx.doi.org/10.6007/IJAREMS/v12-i2/17516> (accessed: 02.02.2026).

11. Makimoto, T., Manners, D. *Digital Nomad*. 256 p. (John Wiley & Sons, 1997). Доступно по ссылке: https://openlibrary.org/books/OL674105M/Digital_nomad (accessed: 02.02.2026).

12. Бокаев, Б.Н. и др. (2025) Правовые основы регулирования мобильности цифровых кочевников: международный опыт и казахстанские реалии, *Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева: Серия Право*. №3(152)/ 2025, стр. 63-84. Доступно по ссылке: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-63-84> (accessed: 02.02.2026).

13. Nurgaliyeva, Y.N. and others. (2025). Digital nomads: problems and prospects of development in Kazakhstan, *Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Серия Право*, №4(153)/ 2025, стр.132-144. Доступно по ссылке: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-132-144> (accessed: 02.02.2026).

14. Официальный сайт Министерства труда и социальной защиты населения Республики Казахстан. Доступно по ссылке: <https://enbek.kz/ru> (дата обращения: 24 января 2026 года), (accessed: 02.02.2026).

15. Налоговый кодекс Республики Казахстан от 18 июля 2025 года № 214-VIII. Prg.Zanger. Доступно по ссылке: https://prg.kz/lawyer/document/?doc_id=37777973&pos=899;457&doc_id2=37777973&pos2=18305;456 (accessed: 02.02.2026).

16. Об утверждении перечня видов деятельности, по которым разрешено применение специального налогового режима для самозанятых, Постановление Правительства Республики Казахстан от 21 ноября 2025 года № 994. Prg.Zanger. Доступно по ссылке: https://prg.kz/lawyer/document/?doc_id=37777973&pos=18305;456&doc_id2=39954583&pos2=13;458 (accessed: 02.02.2026).

17. Правила представления и получения сведений о трудовом договоре в единой системе учета трудовых договоров, утвержденные Приказом Министра труда и социальной защиты населения Республики Казахстан от 3 сентября 2020 года № 353 с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.08.2024. Adilet.zan.kz. Доступно по ссылке: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021173> (accessed: 02.02.2026).

18. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V с изменениями и дополнениями по состоянию на 21.01.2026. Prg.Zanger. Доступно по ссылке: https://prg.kz/lawyer/document/?doc_id=31577399&searchId=7cd6e6c8-968d-4a93-a9c8-94c03011da23&pos=2066;309&searchText= (accessed: 02.02.2026).

19. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан от 29 октября 2015 года № 375-V с изменениями и дополнениями по состоянию на 25.01.2026. Prg.Zanger. Доступно по ссылке: https://prg.kz/lawyer/document/?doc_id=38259854&pos=49;451&doc_id2=38259854&pos2=874;401 (accessed: 02.02.2026).

20. Гражданский кодекс Республики Казахстан (часть Общая) от 27 декабря 1994 года № 268-XIII с изменениями и дополнениями по состоянию на 20.11.2025. Adilet.zan.kz. Доступно по ссылке: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_ (accessed: 02.02.2026).

С.Б. Жаркенова*¹, Г.Г. Галиакбарова²

^{1,2}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: ¹zharkanova_sb@enu.kz, ²galiakbarova_gg@enu.kz)

Стандартты емес жұмыспен қамту нысанында еңбек функцияларын жүзеге асыратын тұлғалардың еңбегін реттеудің құқықтық аспектілері

Аңдатпа. Цифрландырудан және біздің өмірімізге жасанды интеллектті енгізуден туындаған өзгерістер еңбек қатынастарын реттеудің жаңа тәсілдерін, атап айтқанда, еңбек қатынастарын, оның ішінде стандартты емес жұмыспен қамту саласында туындайтын қатынастарды реттеудегі еңбек шартының рөлін кеңейтуді талап етеді.

Мақала стандартты емес жұмыспен қамту нысанында еңбек функцияларын жүзеге асыратын тұлғалардың, оның ішінде цифрлық көшпенділердің еңбегін реттеудің проблемалық аспектілеріне арналған. Бүгінгі таңда еңбек құқығы ғылымында және Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасында стандартты емес жұмыспен қамтудың анықтамасы және мұндай жұмыспен қамтудың нысандары туралы бірыңғай тұжырымдама жоқ. Тиісінше, еңбек қызметінің мұндай түрлерін жүйелеу де жоқ. Цифрлық көшпенділердің құқықтық мәртебесі аз зерттелген, осыған байланысты цифрлық көшпенділер туралы ұлттық тұжырымдаманы қалыптастыруға бағытталған идеяларға назар аударылды. Бұл жұмыспен қамтудың осы нысанын заңнамалық реттеудегі олқылықтарды жоюға ықпал етуі тиіс.

Стандартты емес жұмыспен қамту саласындағы еңбек шартының рөлін кеңейтуге бағытталған еңбек заңнамасының нормаларын талдау еңбек шарттарын есепке алудың қолданыстағы электрондық бірыңғай жүйесінің мүмкіндіктерін зерттеуге мүмкіндік берді, оның жұмысындағы кейбір кемшіліктер анықталды.

Мақаланы жазу барысында қолданыстағы ұлттық кодификацияланған құқықтық актілер, сондай-ақ жоба бойынша жұмыстарды орындау кезінде алынған материалдар қолданылды. Осы құжаттардың жекелеген ережелерін талдау қолданыстағы еңбек заңнамасының проблемалық аспектілерін анықтауға мүмкіндік берді, осыған байланысты оны одан әрі жетілдіру бойынша ұсыныстар анықталды. Мақалада баяндалған авторлардың идеялары стандартты емес жұмыспен қамту саласында, оның ішінде цифрлық көшпенділік саласында тұлғалардың еңбегін құқықтық реттеу тұжырымдамасын әзірлеу үшін пайдаланылуы мүмкін.

Түйін сөздер: стандартты емес жұмыспен қамту, цифрлық көшпенділер, еңбек шарты, азаматтық-құқықтық шарт, еңбек заңнамасы.

С.Б. Жаркенова^{*1}, Г.Г. Галиакбарова²

^{1,2}*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан*
(E-mail: ¹zharkenova_sb@enu.kz, ²galiakbarova_gg@enu.kz)

Правовые аспекты регулирования труда лиц, осуществляющих трудовые функции в форме нестандартной занятости

Аннотация. Изменения, вызванные цифровизацией и внедрением в нашу жизнь искусственного интеллекта, требуют новых подходов к регулированию трудовых отношений, в частности расширения роли трудового договора в регулировании трудовых отношений, в том числе отношений, возникающих в сфере нестандартной занятости.

Статья посвящена проблемным аспектам регулирования труда лиц, осуществляющих трудовые функции в форме нестандартной занятости, в том числе цифровых кочевников. Сегодня в науке трудового права и трудовом законодательстве Республики Казахстан нет единой концепции о том, что представляет собой нестандартная занятость, каковы формы такой занятости. Соответственно, нет и систематизации таких видов трудовой деятельности. Малоизученным является правовой статус цифровых кочевников, в связи с этим уделено внимание идеям, направленным на формирование национальной концепции цифровых кочевников, что должно способствовать преодолению пробелов в законодательном регулировании такой формы занятости.

Анализ норм трудового законодательства, направленный на расширение роли трудового договора в сфере нестандартной занятости, позволил изучить возможности существующей единой электронной системы учета трудовых договоров, выявлены некоторые упущения в ее работе.

Источниками для написания статьи служили действующие национальные кодифицированные правовые акты, а также материалы, полученные при проведении проектных работ. Анализ отдельных положений этих документов позволил выявить проблемные аспекты действующего трудового законодательства, в связи с чем определены рекомендации по его дальнейшему совершенствованию. Идеи авторов, изложенные в статье, могут быть использованы для выработки концепции правового регулирования труда лиц в сфере нестандартной занятости, в том числе в сфере цифрового нómадизма.

Ключевые слова: нестандартная занятость, цифровые кочевники, трудовой договор, гражданско-правовой договор, трудовое законодательство.

References

1. Trudovoj kodeks Respubliki Kazahstan ot 23 nojabrja 2015 goda № 414-V s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 19.01.2026. Prg.Zanger. Dostupno po ssylke: https://prg.kz/lawyer/document/?doc_id=38910832&pos=15;456&doc_id2=38910832&pos2=316;461 (accessed: 02.02.2026).
2. International Labour Organization (ILO). (2019). Work for a brighter future: Global Commission on the Future of Work. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---cabinet/documents/publication/wcms_662410.pdf; World Economic Forum (WEF) (2018). The future of jobs report 2018. URL: <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2018>; Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) (2019). OECD Employment Outlook 2019: The

Future of Work, OECD Publishing, Paris. DOI: <https://doi.org/10.1787/9ee00155-en>; United Nations (UN). (2019). The impact of Digital Technologies. United Nations. URL: <https://www.un.org/en/un75/impact-digital-technologies>; McKinsey Global Institute (MGI). (2017). Jobs lost, jobs gained: Workforce transitions in a time of automation. URL: <https://www.mckinsey.com/~media/BAB489A30B724BECB5DEDC41E9BB9FAC.ashx>; Deloitte. (2020). Global Human Capital Trends Report. The social enterprise at work: Paradox as a path forward. URL: <https://www2.deloitte.com/cn/en/pages/human-capital/articles/global-human-capital-trends-2020.html>; World Bank. (2019). World Development Report 2019: The changing nature of work. URL: <http://hdl.handle.net/10986/30435>; European Commission (EC), Executive Agency for Small and Medium-sized Enterprises, Pedersen, B., Probst, L., Wenger, J. (2019). Skills for industry: skills for smart industrial specialization and digital transformation (B.Pedersen, editor, L.Probst, editor, J.Wenger, editor, R.Cracan, editor) Publications Office. URL: <https://data.europa.eu/doi/10.2826/69861> (accessed: 01.02.2026).

3. Kasym-Zhomart Tokaev (2026), Vystuplenie Glavy gosudarstva na rasshirennom zasedanii Pravitel'stva (07.02.2024). E-gov. Dostupno po ssylke: <https://www.gov.kz/memleket/entities/esep/press/news/details/700794?lang=ru> (accessed: 01.02.2026).

4. Cook, D. (2022), Breaking the Contract: Digital Nomads and the State. Critique of Anthropology, 42(3), 304-323. Dostupno po ssylke: <https://doi.org/10.1177/0308275X221120172>; Cook, D. (2023). What is a digital nomad? Definition and taxonomy in the era of mainstream remote work. World Leisure Journal, 65(2), 256-275. Dostupno po ssylke: <https://doi.org/10.1080/16078055.2023.2190608> (accessed: 01.02.2026).

5. Holleran, M., & Notting, M. (2023). Mobility guilt: digital nomads and COVID-19. Tourism Geographies, 25(5), 1341-1358. Dostupno po ssylke: <https://doi.org/10.1080/14616688.2023.2217538> (accessed: 01.02.2026).

6. Ehn, K., Jorge, A., & Marques-Pita, M. (2022). Digital Nomads and the Covid-19 Pandemic: Narratives About Relocation in a Time of Lockdowns and Reduced Mobility. Social Media + Society, 8(1). Dostupno po ssylke: <https://doi.org/10.1177/20563051221084958> (accessed: 01.02.2026).

7. Başaran, Altan. (2025). Digital Nomads, the New Frontier of Work in the Digital Age: A Bibliometric Analysis. Sustainability, 17. 1906. 10.3390/su17051906. Dostupno po ssylke: https://www.researchgate.net/publication/389312274_Digital_Nomads_the_New_Frontier_of_Work_in_the_Digital_Age_A_Bibliometric_Analysis (accessed: 01.02.2026).

8. Sztuk, A. (2023). Cities' attractiveness factors from the perspective of digital nomads. Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska, (174), 323-336. Dostupno po ssylke: <https://managementpapers.polsl.pl/wp-content/uploads/2023/08/174-Sztuk.pdf> (accessed: 02.02.2026).

9. Mourato, I., Dias, Á., & Pereira, L. (2023). Estimating the Impact of Digital Nomads' Sustainable Responsibility on Entrepreneurial Self-Efficacy. Social Sciences, 12(2), 97. Dostupno po ssylke: <https://doi.org/10.3390/socsci12020097> (accessed: 02.02.2026).

10. Fikry, A., Sani, A., Omar, S. A. S., Thaheer, A. S. M., Ishak, M. F., & Shuib, F. H. (2023). Digital Nomads: Who Are They? International Journal of Academic Research in Economics and Management and Sciences, 12(2), 614-623. Dostupno po ssylke: <http://dx.doi.org/10.6007/IJAREMS/v12-i2/17516> (accessed: 02.02.2026).

11. Makimoto, T., Manners, D. Digital Nomad. 256 r. (John Wiley & Sons, 1997). Dostupno po ssylke: https://openlibrary.org/books/OL674105M/Digital_nomad (accessed: 02.02.2026).

12. Bokaev, B.N. i dr. (2025) Pravovye osnovy regulirovaniya mobil'nosti cifrovyyh kochevnikov: mezhdunarodnyy opyt i kazhstanskii realii, Vestnik ENU im. L.N. Gumileva: Seriya Pravo. №3(152)/ 2025, str. 63-84. Dostupno po ssylke: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-152-3-63-84> (accessed: 02.02.2026).

13. Nurgaliyeva, Y.N. and others. (2025). Digital nomads: problems and prospects of development in Kazakhstan, Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. Seriya Pravo, №4(153)/ 2025, str.132-144. Dostupno po ssylke: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2025-153-4-132-144> (accessed: 02.02.2026).

14. Oficial'nyj sajt Ministerstva truda i social'noj zashhity naselenija Respubliki Kazahstan. Dostupno po ssylke: <https://enbek.kz/ru> (accessed: 02.02.2026).

15. Nalogovyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 18 ijulja 2025 goda № 214-VIII. Prg.Zanger. Dostupno po ssylke: https://prg.kz/lawyer/document/?doc_id=37777973&pos=899;457&doc_id2=37777973&pos2=18305;456 (accessed: 02.02.2026).

16. Ob utverzhdenii perechnja vidov dejatel'nosti, po kotorym razresheno primenenie special'nogo nalogovogo rezhima dlja samozanjatyh, Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 21 nojabrja 2025 goda № 994. Prg.Zanger. Dostupno po ssylke: https://prg.kz/lawyer/document/?doc_id=37777973&pos=18305;456&doc_id2=39954583&pos2=13;458 (accessed: 02.02.2026).

17. Pravila predstavlenija i poluchenija svedenij o trudovom dogovore v edinoj sisteme ucheta trudovyh dogovorov, utverzhdennye Prikazom Ministra truda i social'noj zashhity naselenija Respubliki Kazahstan ot 3 sentjabrja 2020 goda № 353 s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 11.08.2024. Adilet.zan.kz. Dostupno po ssylke: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000021173> (accessed: 02.02.2026).

18. Kodeks Respubliki Kazahstan ob administrativnyh pravonarushenijah ot 5 ijulja 2014 goda № 235-V s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 21.01.2026. Prg.Zanger. Dostupno po ssylke: https://prg.kz/lawyer/document/?doc_id=31577399&searchId=7cd6e6c8-968d-4a93-a9c8-94c03011da23&pos=2066;309&searchText= (accessed: 02.02.2026).

19. Predprinimatel'skij kodeks Respubliki Kazahstan ot 29 oktjabrja 2015 goda № 375-V s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 25.01.2026. Prg.Zanger. Dostupno po ssylke: https://prg.kz/lawyer/document/?doc_id=38259854&pos=49;451&doc_id2=38259854&pos2=874;40 (accessed: 02.02.2026).

20. Grazhdanskij kodeks Respubliki Kazahstan (chast' Obshhaja) ot 27 dekabrja 1994 goda № 268-XIII s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 20.11.2025. Adilet.zan.kz. Dostupno po ssylke: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K940001000_ (accessed: 02.02.2026).

Information about the authors:

Zharkenova S.B. – corresponding author, Candidate of Law, Associate Professor, Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2A Satpayev str., 010000, Astana, Kazakhstan.

Galiakbarova G.G. – PhD, Senior lecturer, Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2A Satpayev str., 010000, Astana, Kazakhstan.

Жаркенова С.Б. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының кандидаты, конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 010000, Сәтпаев көшесі 2А, 010000, Астана, Қазақстан.

Галиакбарова Г.Г. – PhD, конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының аға оқытушысы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 010000, Сәтпаев көшесі 2А, 010000, Астана, Қазақстан.

Жаркенова С.Б. – автор для корреспонденции, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры конституционного и гражданского права, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Сатпаева 2А, 010000, Астана, Казахстан.

Галиакбарова Г.Г. – PhD, старший преподаватель кафедры конституционного и гражданского права, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Сатпаева 2А, 010000, Астана, Казахстан.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ. ҚЫЛМЫСТЫҚ процесс / Criminal law. Criminal process / Уголовное право. Уголовный процесс

IRSTI 10.81.71

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-154-1-170-182>

Scientific Article

Pre-trial investigation of online fraud involving deepfake technologies and social engineering from a biosocial and life-course criminological perspective

K.M. Beaver*¹

College of Criminology and Criminal Justice, Florida State University, USA, Florida

(E-mail: kevinmichaelbeaver@gmail.com)

Abstract. This article examines the pressing challenges of pre-trial investigations into online fraud involving deepfake technologies and social engineering methods. The primary goal is to provide a comprehensive analysis of digital crime mechanisms through the lenses of biosocial and life-course criminology to enhance investigative effectiveness. The scientific and practical significance of the study lies in the necessity of adapting traditional legal instruments to conditions of technological asymmetry and digital volatility. The research methodology includes analyzing typical criminal scenarios, studying the specifics of digital traces, and modeling offender behavioral patterns based on their criminal trajectories. Key findings demonstrate the multi-level structure of the criminal mechanism and identify systemic barriers such as rapid data loss and the uncertain procedural status of synthetic content. The author concludes that forming interdisciplinary investigative teams and implementing standards for the immediate preservation of the digital environment are essential. The study's value lies in integrating behavioral analysis into criminal proceedings, facilitating a shift from reactive response to proactive profiling. The practical significance of the outcomes consists of improving investigative tactics and modernizing the regulatory framework to counter high-tech crime.

Keywords: deepfake, online fraud, social engineering, pre-trial investigation, biosocial criminology, life-course criminology, digital traces.

Introduction

The digitalization of social relations has transformed not only economic and communicative practices but also the very morphology of crime, giving rise to qualitatively new forms of unlawful behavior based on high-technology tools and manipulative digital practices. In a context where, as aptly noted by the President of the Republic of Kazakhstan, K.-J. Tokayev, humanity has

Received: 21.01.2026. Accepted: 25.03.2026. Available online: 30.03.2026

entered an era of “unprecedented challenges and radical change,” and the technological race has acquired the status of a determinant of global development. The digital environment is constituted not merely as a space of economic and social growth but also as a zone of heightened criminogenic vulnerability.

The state’s course toward digitalization, articulated in the Address to the People of Kazakhstan of 1 September 2023, objectively increases the importance of legal protection of the individual in the virtual sphere, where traditional mechanisms for detecting and investigating crime demonstrate growing functional insufficiency [1].

Fraud, historically rooted in models of interpersonal contact, in the digital environment acquires a networked, transboundary, and asynchronous character: criminal influence no longer requires the physical presence of the offender, while communication between the perpetrator and the victim is mediated by platform infrastructures, algorithms, and the media environment. This radically modifies the criminal mechanism of the act, its temporal structure, and the modes of procedural detection, shifting the focus from localized episodes to distributed digital interactions [2].

A special place in this transformation is occupied by the convergence of deepfake technologies with methods of social engineering. Deepfake generates the illusion of the authentic visual and auditory presence of a specific person, placing the victim in the position of an ostensible eyewitness to an event and thereby reconfiguring the epistemic status of the information received. As R. Chesney and D. Citron emphasize, audio and video recordings possess exceptional persuasive power, creating an effect of direct testimony and reducing the level of critical perception. In the conditions of the “post-truth era,” technological simulation of reality significantly enhances the effectiveness of fraud by appealing to basic cognitive and affective mechanisms of trust, blurring the boundaries between the genuine and the constructed, and complicating both prevention and proof [3; 4].

The choice of this research topic is due to the emergence of a fundamentally new type of criminal threat - technologically mediated deception capable of reproducing a person’s identity and behavioral patterns with high realism. Despite the rapid spread of deepfake technologies and the growing number of incidents worldwide, comprehensive criminological and procedural studies devoted specifically to pre-trial investigation of such offenses remain limited, while existing works are predominantly technological or cybersecurity-oriented. This creates a problematic situation characterized by a discrepancy between the scale of the phenomenon and the level of its doctrinal and methodological elaboration.

The technological complexity of such offenses enters into a systemic contradiction with the traditional architecture of criminal procedure, which has historically been oriented toward material traces and spatially localized sources of evidentiary information. Procedural instruments designed for the physical world prove insufficiently adapted to an environment in which the key elements of a crime exist in the form of ephemeral digital data distributed across servers, often located beyond national jurisdiction [5; 6]. Investigative authorities are compelled to operate under conditions of technological asymmetry, where the speed at which relevant information is lost systematically exceeds the capacity for procedural response.

These circumstances determine the growth of the latency of online fraud and the structural complication of proof [7]. A significant proportion of victims either fail to recognize the fact of the offense or refrain from contacting law enforcement agencies, a priori assessing the identification of the offender as impossible [8]. Even when criminal proceedings are initiated,

investigative bodies confront the fragmentary nature of the digital trace, the absence of direct subject identifiers, and institutional dependence on private technological intermediaries, which together generate a persistent gap between the real prevalence of such acts and their statistical representation.

The relevance of the study is determined by the practical necessity of developing effective investigative approaches capable of operating under conditions of digital volatility, cross-border infrastructure, and the synthetic nature of evidentiary objects. The lack of comprehensive answers to questions concerning the procedural status of deepfake content, methods of preserving digital traces, and behavioral characteristics of offenders confirms the theoretical and applied significance of this research.

Under these conditions, pre-trial investigation ceases to be an exclusively legal-technical procedure and requires the integration of analytical approaches that take into account the behavioral nature of digital deception, the stability of criminal patterns, and their temporal dynamics [9]. Empirical practice demonstrates that investigative actions in cases of digital fraud are often reactive in character and are undertaken only after critical data have already been lost. Short log-retention periods, dependence on foreign providers, and the absence of unified standards for handling synthetic media content create a situation in which, even when indications of an offense are present, the investigation finds itself in a position of perpetual catch-up [10], while a stable structural gap becomes entrenched between the technological level of criminal groups and the procedural capacities of investigative authorities.

The scholarly development of this problem remains markedly fragmented. Technocratic research is predominantly concentrated on algorithms for generating and detecting deepfake content, as well as on cybersecurity issues, remaining outside the framework of criminal-procedural analysis. Legal doctrine, in turn, focuses on qualification and normative aspects, interpreting deepfake either as a digital object or as a method of committing an offense, without moving beyond the boundaries of a formal-legal paradigm [11]. The divergence of these research vectors impedes the formation of a coherent model of pre-trial investigation of online fraud capable of accounting not only for the technological parameters of the act but also for the behavioral nature of criminal influence.

The object of the research is the system of pre-trial investigation of online fraud committed using deepfake technologies and social engineering methods.

The subject of the research comprises the mechanisms of committing such crimes, the formation of digital traces, the behavioral characteristics of offenders and victims, and the procedural tools used to detect, fix, and prove these acts.

Criminological factors-features of the offender's personality, the stability of deviant strategies, stages of involvement, and the specificities of victim behavior-are virtually not integrated into procedural practice [12]. Investigative activity is constructed around the formal attributes of the event, while the dynamics of criminal behavior remain outside systematic analysis.

The absence of such integration constrains the prognostic and preventive potential of the criminal process. Pre-trial investigation is oriented primarily toward the retrospective reconstruction of the fact of the offense and operates in a mode of point-based response, which reduces its capacity to adapt to persistent and evolving forms of digital fraud. Overcoming this gap requires recourse to interdisciplinary models that link procedural mechanisms with the regularities governing the formation and reproduction of criminal behavior in the digital environment.

The purpose of the study is to develop a comprehensive analytical model of pre-trial investigation of deepfake-enabled online fraud based on biosocial and life-course criminological approaches.

To achieve this purpose, the following research objectives are formulated:

- to analyze the transformation of fraud mechanisms in the digital environment;
- to identify typical scenarios of deepfake-based deception;
- to examine the nature and evidentiary value of digital traces;
- to determine systemic procedural barriers to investigation;
- to assess the behavioral characteristics of offenders through biosocial and life-course perspectives;
- to formulate practical recommendations for improving investigative tactics.

Biosocial criminology proceeds from the premise that criminal behavior is formed through the interaction of biological, psychological, and social factors [13; 14]. Deviance is conceptualized as a dynamic system in which neuropsychological characteristics, cognitive distortions, levels of self-control, and impulsivity correlate with environmental conditions, available opportunities, and cultural norms [15; 16]. Empirical studies reveal a stable correlation between specific neurobehavioral traits and a propensity for manipulative and risk-oriented conduct, a relationship that acquires particular significance in the digital environment, where barriers to entry are minimal and the likelihood of sanctions is perceived as low [17].

A core tenet of this approach is the idea of the stability of criminal patterns: behavior is interpreted not as an isolated act but as a reproducible model of response [15; 18]. Having mastered techniques of manipulation and evasion of control, the subject tends to replicate them across diverse digital contexts, altering their form while preserving the behavioral core. Online fraud, within this logic, is transformed into a stable strategy rather than a situational deviation.

Life-course criminology complements this logic in the temporal dimension, viewing crime as a process unfolding over the life span [19]. The concept of a “criminal trajectory” reflects the stages of involvement, consolidation, and transformation of deviant activity. Research demonstrates that early behavioral traits, social ruptures, and deficits of institutional attachment generate a predisposition toward alternative, including unlawful, forms of self-realization [20]. The digital environment, by providing anonymity and rapid access to resources, accelerates the transition from episodic actions to sustained criminal activity.

Applying the biosocial and life-course paradigms to the analysis of online fraud makes it possible to move beyond a purely technological and formal-legal understanding of the act [12]. Deepfake technologies and social engineering function not merely as tools but as means for implementing already formed behavioral strategies. Consideration of the criminal trajectory allows digital fraud to be viewed as a stage in a deviant career rather than as an incidental product of technical accessibility [20].

For pre-trial investigation, this framework is of fundamental importance, as it enables a shift from episodic analysis to the identification of regularities in the formation and reproduction of criminal behavior [21]. The integration of biosocial and life-course factors expands the possibilities for profiling, recidivism prediction, and the selection of procedural tactics in light of the subject’s behavioral logic, which is especially significant under conditions of high adaptability and concealment inherent in digital crime.

The scientific significance of the study lies in integrating biosocial and life-course criminology into the analysis of high-tech crime, thereby expanding the theoretical foundations of criminology and criminal procedure.

The practical significance consists in developing recommendations aimed at increasing the effectiveness of pre-trial investigation, improving evidence collection, and adapting legal instruments to the realities of digital criminality.

Literature review

The review of scientific literature shows that foreign studies on online fraud involving deepfake technologies are predominantly interdisciplinary and focus on the technological, psychological, and legal aspects of the phenomenon. Fundamental works in the field of digital evidence and cybercrime (E. Casey, T.J. Holt, A.M. Bossler) have established the theoretical foundation for understanding the specifics of digital traces and the peculiarities of investigating crimes in a virtual environment. Studies by R. Chesney and D. Citron, L. Verdoliva, Y. Mirsky, and W. Lee have made a significant contribution to understanding the nature of deepfake content, its generation, detection, and associated risks for legal systems. At the same time, the works of M. Button and C. Cross, M. Whitty, and other scholars reveal the mechanisms of social engineering and the psychological factors of victimization, demonstrating that the effectiveness of fraud is determined not only by technology but also by the characteristics of human perception and trust.

Contemporary criminological research based on biosocial and life-course approaches (A. Raine, T.E. Moffitt, D.P. Farrington) makes it possible to explain the persistence of deviant behavior, the formation of criminal trajectories, and the recurrence of criminal scenarios in the digital environment. These studies significantly expand the understanding of the offender's personality and the temporal dynamics of criminal activity; however, they are rarely applied directly to the analysis of high-technology forms of fraud.

Despite the substantial volume of scientific publications, the foreign literature still contains a number of significant gaps. Most studies consider deepfakes either as an information security and disinformation problem or as an object of technical expertise, paying insufficient attention to the criminal-procedural aspects of pre-trial investigation and evidence. In addition, issues such as behavioral profiling of offenders, the integration of criminological models into investigative practice, and the prompt collection and preservation of digital evidence under conditions of its rapid disappearance remain insufficiently explored. Therefore, there is an objective need for comprehensive research combining technological, criminological, and procedural analysis, which determines the scientific novelty of the present study.

Research methods

The empirical basis of the study comprises materials from investigative and judicial practice, data from criminological research on online fraud, analysis of typical criminal scenarios ("personalized trust," "institutional simulation," and emotionally dependent schemes), as well as large sets of digital traces (logs, metadata, transaction records) and reports of international organizations, ensuring cross-jurisdictional comparability and the identification of universal patterns of digital crime. The research was conducted in successive stages, ranging from the theoretical synthesis of the biosocial paradigm and life-course criminology to the decomposition of the criminal mechanism, the analysis of procedural barriers in recording digital evidence, and the development of applied tools for profiling and adapting interrogation tactics. The methodological framework integrates biosocial modeling, the life-course approach to examining

criminal careers, scenario analysis and typology, digital forensics for reconstructing distributed traces, criminological profiling based on the “digital footprint,” and comparative legal analysis of international practices for data preservation and cooperation with service providers.

Findings/Discussion

Pre-trial investigative practice demonstrates the formation of stable and repeatedly encountered scenarios of online fraud in which deepfake technologies function not as auxiliary tools but as a core structural element of the criminal mechanism [22]. Analysis of investigative materials and judicial decisions shows that such crimes are typically organized according to reproducible models rather than isolated improvisations [8; 17].

The most widespread scenario is “personalized trust,” where offenders simulate the appearance or voice of a specific person possessing authority for the victim. In documented cases, victims transferred funds or disclosed confidential information after receiving a synthetic video or audio message perceived as authentic communication [23; 24]. This format proves more effective than classical phishing because it relies on an already established trust relationship.

Another frequently recorded scenario is “institutional simulation,” involving imitation of representatives of banks or law-enforcement agencies. Victims are instructed to “protect funds,” verify transactions, or temporarily transfer money to “secure accounts.” Investigative practice indicates that the combination of visual credibility and authoritative commands significantly increases compliance rates.

A third group consists of long-term manipulative schemes, including romantic and investment fraud [25]. Offenders maintain prolonged communication using synthetic personas, gradually forming trust and introducing financial demands. Such cases often involve repeated transactions over time, which complicates detection and legal qualification.

Despite differences, these scenarios share a multistage structure: data collection on the victim, selection of a suitable persona, initiation of contact, creation of urgency or trust, and extraction of funds. Each stage may be performed by different participants or automated tools, forming a distributed criminal architecture. For investigators, this requires reconstruction of the entire sequence rather than focusing solely on the final fraudulent transaction.

The mechanism of deepfake-enabled fraud can therefore be described as multi-level. The first stage involves the systematic collection of personal data from social networks, open sources, or leaks to create a victim profile [8]. The second stage consists of generating synthetic audio-visual content using image and voice technologies [26; 27]. The third stage includes direct psychological influence through communication designed to induce urgency or anxiety. The final stage involves financial extraction and concealment through intermediary accounts, cryptocurrency, or proxy infrastructure.

In practice, this structure results in significant investigative difficulties because the offense unfolds entirely within a digital environment without stable material traces. Evidence often exists only in the form of temporary files, logs, or network identifiers, many of which may be deleted before procedural fixation.

Visual and auditory communication plays a decisive role in these crimes [27]. Synthetic images and voices activate cognitive mechanisms of face and speech recognition, leading victims to perceive the interaction as genuine [28]. As a result, decisions are made in an emotional rather than rational mode, reducing critical evaluation of instructions received [29].

This psychological effect also influences the victim's behavior during the investigation. Victims frequently remain convinced of the authenticity of the communication even after discovering the fraud, which may delay reporting and complicate testimony [17]. Investigators must therefore consider the distortive impact of synthetic media when assessing evidence and witness statements.

The digital trace in such cases differs fundamentally from traditional forensic traces. It is fragmented, distributed across multiple platforms, and highly volatile [30]. Evidence may consist of metadata, server logs, transaction records, or communication fragments, often stored in different jurisdictions and subject to rapid deletion [31].

Additional complexity arises from the use of disposable accounts, VPN services, encrypted messengers, and automated tools. These technologies allow offenders to change technical parameters without altering the underlying criminal model, making identification of stable markers difficult. Consequently, investigations rely on analysis of correlations between heterogeneous data rather than on single decisive pieces of evidence [32].

A major procedural challenge is the preservation of digital evidence. Investigative practice shows that key data may disappear within hours or days due to platform policies or automatic deletion. Screenshots or copied files provided by victims often lack original metadata, which complicates verification of authenticity, especially in deepfake cases where establishing the origin of content is crucial [33].

Existing procedural approaches based on static physical evidence are insufficient in this context. Effective investigation requires rapid preservation of data and coordinated collection of information from multiple sources, including content, timestamps, network routes, and platform records. Without such measures, reconstruction of the event remains incomplete and vulnerable to procedural challenges.

Another difficulty is the uncertain procedural status of deepfake content. Synthetic audiovisual materials do not fit traditional categories of evidence based on recordings of real events [27]. In practice, they may be treated either as physical evidence or as auxiliary digital files, leading to inconsistent approaches and uncertainty in court [34].

Expert examination also faces methodological problems because traditional forensic methods were designed for authentic recordings rather than algorithmically generated media [35]. This often results in probabilistic conclusions that reduce evidentiary strength.

Investigations are further complicated by dependence on private digital platforms. Communication, data storage, and financial operations are controlled by corporate entities that determine retention periods and access conditions [36]. Delays in responding to official requests may lead to irreversible loss of evidence. Moreover, platform moderation policies may remove suspicious content before investigators can secure it, eliminating valuable metadata [37].

This creates a structural asymmetry between the speed of criminal activity and the tempo of procedural response. Access to critical information frequently depends on international cooperation and corporate compliance rather than solely on investigative authority [38].

Time, therefore, becomes a decisive factor in digital investigations. If reporting is delayed, primary data may already be deleted, leaving only victim testimony. In deepfake cases, such delays are common because victims initially doubt their own interpretation of events. Consequently, investigations often begin under conditions of evidentiary deficit determined by technological factors rather than investigative shortcomings [39; 40].

Online fraud employing deepfake technologies is also characterized by stable behavioral patterns of offenders. Analysis of investigative practice indicates that perpetrators typically

demonstrate high adaptability, risk tolerance, and a pronounced orientation toward manipulative interaction, treating the victim primarily as a resource rather than as a subject of communication [41; 42]. Such behavioral traits contribute to the serial nature of offenses and facilitate the rapid modification of scenarios depending on situational conditions.

From a life-course perspective, involvement in digital fraud often develops through stages—from initial experimentation with simple schemes to systematic activity using specialized tools and participation in organized online networks. Access to technological resources, informal mentorship within criminal communities, and repeated successful episodes reinforce deviant behavior and accelerate the formation of a stable criminal trajectory [45–47].

This trajectory-based nature of online fraud explains the high probability of recurrence. Individual incidents frequently represent only one episode within an ongoing series of criminal activities. Indicators such as technological competence, multistage planning, and the use of synthetic media suggest professionalization of the offender and justify prioritization of investigative resources, including coordinated actions across jurisdictions [48–50].

These findings support the need for an interdisciplinary investigative approach involving digital forensics specialists, information security experts, and behavioral analysts. Such teams are better equipped to reconstruct complex digital mechanisms, preserve volatile evidence, and interpret synthetic media.

Modernization of procedural standards is therefore essential. Effective investigation of deepfake-enabled fraud requires emergency data preservation mechanisms, specialized expert methodologies for synthetic content, and clear rules for the admissibility and evaluation of digital evidence [26].

Overall, the analysis shows that combating deepfake-based online fraud demands a shift from a reactive model focused on isolated events to an analytical model capable of reconstructing distributed criminal mechanisms and responding to the rapid dynamics of the digital environment.

Conclusion

The conducted study demonstrates that digitalization has not only expanded the toolkit of criminal activity but has also altered the very morphology of crime, giving rise to a qualitatively new form of online fraud grounded in the synergy of deepfake technologies and social engineering methods. The findings substantiate the author's hypothesis that traditional criminal procedural mechanisms, in their current configuration, prove functionally inadequate under conditions of technological asymmetry and the specific features of the digital environment, where the boundaries between the real and the synthetic become operationally indistinguishable.

In this context, the transformation of scientific knowledge in the field under consideration is manifested in a shift from a narrowly technocratic or purely formal-legal understanding of cybercrime toward an interdisciplinary biosocial and life-course paradigm. The application of this approach makes it possible to conceptualize digital fraud not as an isolated episode, but as the realization of stable behavioral patterns and “digital criminal trajectories” characterized by seriality and high adaptability. This perspective expands the explanatory capacity of criminological analysis and enables a more precise understanding of the mechanisms through which digital crime is reproduced.

Within the framework of the present study, a set of generalized conclusions has been formulated, bearing significance for the development of criminology and criminal procedure.

First, the multi-layered nature of the criminal mechanism has been established: deepfake technology functions as its core element, exploiting fundamental cognitive mechanisms of trust

and shifting the interaction with the victim from a rational domain to an emotionally reactive one. This transformation fundamentally alters the nature of victim behavior and substantially increases the effectiveness of criminal influence.

Second, it has been demonstrated that digital traces in cases of deepfake-based fraud are characterized by a fragmented, distributed, and ephemeral nature. This feature necessitates a reorientation of the investigative paradigm from reliance on static material evidence toward the analysis of aggregated data, network correlations, and behavioral “imprints” formed within the digital environment.

Third, systemic barriers hindering pre-trial investigation have been identified, among which particular importance is attached to the institutional dependence of law enforcement agencies on private technological platforms, as well as to the uncertainty surrounding the procedural status of synthetic content, which often lacks a direct analogue in physical reality.

In light of the identified patterns, the need to modernize the regulatory framework and investigative tactics is substantiated. The following priority directions are proposed:

- the establishment of interdisciplinary investigative teams bringing together legal professionals, digital forensics specialists, and behavioral analysts for the comprehensive reconstruction of criminal events;
- the legislative recognition of deepfake content as an independent object of proof, functioning as a carrier of criminal impact;
- the implementation of standards for the prompt capture of the digital environment, ensuring the emergency preservation of data prior to its automatic deletion or modification by service providers;
- the integration of criminological profiling methods and adapted interrogation tactics that take into account the biosocial characteristics of offenders, including impulsivity, deficits in empathy, and cognitive distortions.

Prospects for further research are associated with the development of automated systems for the proactive profiling of digital threats, as well as with the improvement of mechanisms of international legal cooperation. This orientation is driven by the transboundary nature of digital crime and the objective impossibility of countering it effectively within the confines of exclusively national jurisdictions.

The contribution of the authors

K.M. Beaver has done research and written the entire article.

This research was funded by the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. AP26103625 «Online fraud using deepfake-technologies and social engineering: problems of criminal law counteraction, prospects for legislative regulation»).

References

1. The Head of State delivered an Address to the People of Kazakhstan. – Режим доступа: <https://www.akorda.kz/ru/glava-gosudarstva-vystupil-s-poslaniem-narodu-kazahstana-184959> (date of access: 15.10.2025).
2. Casey E. Digital Evidence and Computer Crime. Academic Press, 2011. 840 p.
3. Chesney R., Citron D. Deepfakes and the New Disinformation War. 2018. – Режим доступа: <https://www.foreignaffairs.com/articles/world/2018-12-11/deepfakes-and-new-disinformation-war> (date of access: 20.09.2025).

4. Vaccari C., Chadwick A. Deepfakes and Disinformation // Social Media + Society. 2020. Vol.6. No.1. <https://doi.org/10.1177/2056305120903408>
5. National Institute of Justice (NIJ). Digital & Multimedia Evidence. – Access mode: <https://nij.ojp.gov/topics/forensics/digital-multimedia-evidence> (date of access: 05.10.2025).
6. Council of Europe. Electronic Evidence in Civil and Administrative Proceedings. – Режим доступа: <https://rm.coe.int/guidelines-on-electronic-evidence-and-explanatory-memorandum/1680968ab5> (дата обращения: 12.10.2025).
7. OECD. Financial Consumer Protection Policy Approaches in the Digital Age: Protecting Consumers' Assets, Data and Privacy. 2020. – Access mode: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2020/12/financial-consumer-protection-policy-approaches-in-the-digital-age_dc8c14b2/3f205e60-en.pdf (date of access: 01.10.2025).
8. Button M., Cross C. Cyber Fraud, Scams and Their Victims. Routledge, 2017. – Access mode: https://crpf.gov.in/writereaddata/images/pdf/Cyber_Frauds_Scams_and_their_Victims.pdf (date of access: 18.09.2025).
9. Berger A.N., Molyneux P., Wilson J.O.S. The Oxford Handbook of Banking. 4th edn. Oxford University Press, 2025. Oxford Academic 2015. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198897071.001.0001>
10. World Economic Forum. Global Cybersecurity Outlook 2024. – Режим доступа: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Cybersecurity_Outlook_2024.pdf (date of access: 10.10.2025).
11. Cascone G. The Use of Artificial Intelligence in EU Criminal Justice Systems: First Insights and Emerging Trends in an Evolving Landscape // Open Research Europe. 2025. Vol. 5. Art.361. <https://doi.org/10.12688/openreseurope.21780.1>
12. Leukfeldt E.R. Cybercrime and Social Ties: Phishing in Amsterdam // Trends in Organized Crime. 2014. Vol.17. No.4. Pp. 231–249. <https://doi.org/10.1007/s12117-014-9229-5>
13. Beaver K.M. Biosocial Criminology: A Primer. Dubuque: Kendall Hunt, 2019. 298 p.
14. Raine A. The Anatomy of Violence: The Biological Roots of Crime. New York: Pantheon, 2013. 478 p.
15. DeLisi M., Vaughn M.G. The Routledge International Handbook of Biosocial Criminology. Routledge, 2015. 688 p.
16. Gottfredson M.R., Hirschi T. A General Theory of Crime. Stanford: Stanford University Press, 1990. 361 p.
17. Holt T.J., Bossler A.M. Cybercrime in Progress: Theory and Prevention of Technology-Enabled Offenses. New York: Routledge, 2016. 236 p.
18. Moffitt T.E. Adolescence-Limited and Life-Course-Persistent Antisocial Behavior: A Developmental Taxonomy // Psychological Review. 1993. Vol.100. No.4. Pp. 674–701. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.100.4.674>
19. Farrington D.P. Developmental and Life-Course Criminology: Key Theoretical and Empirical Issues – The 2002 Sutherland Award Address // Criminology. 2006. Vol. 41. Pp. 221–255. <https://doi.org/10.1111/j.1745-9125.2003.tb00987.x>
20. Moffitt T.E. Male Antisocial Behaviour in Adolescence and Beyond // Nature Human Behaviour. 2018. Vol. 2. Pp. 177–186.
21. White V., Applegarth D., Hunt J., Hudgins C. The NIJ Recidivism Forecasting Challenge: Contextualizing the Results. 2022. – Access mode: https://www.researchgate.net/publication/368984590_THE_NIJ_RECIDIVISM_FORECASTING_CHALLENGE_CONTEXTUALIZING_THE_RESULTS (date of access: 14.10.2025).
22. Europol. Internet Organised Crime Threat Assessment (IOCTA) 2024. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2024. <https://doi.org/10.2813/442713>
23. Kietzmann J., Lee L., McCarthy I., Kietzmann T. Deepfakes: Trick or Treat? // Business Horizons. 2020. Vol.63. No.2. Pp. 135–146. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2019.11.006>
24. Vaccari C., Chadwick A. Deepfakes and Disinformation // Social Media + Society. 2020. Vol.6. No.1. <https://doi.org/10.1177/2056305120903408>

25. Whitty M. The Psychology of the Online Dating Romance Scam. 2012. – Режим доступа: https://fido.nrk.no/d6f57fd73b9898b42c8c322c961c8255f370677fbac5272b71d86047a5359b66/Whitty_romance_scam_report.pdf (дата обращения: 02.10.2025).
26. Chesney R., Citron D. Deep Fakes: A Looming Challenge for Privacy, Democracy, and National Security // *California Law Review*. 2019. Vol. 107. No.6. Pp. 1753–1820. <https://doi.org/10.15779/Z38RV0D15J>
27. Verdoliva L. Media Forensics and DeepFakes: An Overview // *IEEE Journal of Selected Topics in Signal Processing*. 2020. Vol. 14. No.5. Pp. 910–932. <https://doi.org/10.1109/JSTSP.2020.3002101>
28. Todorov A. Face Value: The Irresistible Influence of First Impressions. Princeton: Princeton University Press, 2017. 336 p.
29. Kahneman D. Thinking, Fast and Slow. New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011. 499 p.
30. Kessler G. Digital Forensic Evidence Examination // *Journal of Digital Forensics, Security and Law*. 2010. Vol. 5. Art. 6. Pp. 85–88. <https://doi.org/10.15394/jdfsl.2010.1077>
31. Europol. Facing Reality? Law Enforcement and the Challenge of Deepfakes: An Observatory Report from the Europol Innovation Lab. Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2022. – Access mode: https://www.europol.europa.eu/cms/sites/default/files/documents/Europol_Innovation_Lab_Facing_Reality_Law_Enforcement_And_The_Challenge_Of_Deepfakes.pdf (дата обращения: 16.10.2025).
32. Edewaard D.E., Szubski E.C., Tyrrell R.A. The Conspicuity Benefits of Rear-Facing Bike Lights in Daylight // *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics Society Annual Meeting*. 2019. Vol. 63. No.1. Pp. 1937–1938. <https://doi.org/10.1177/1071181319631427>
33. Mirsky Y., Lee W. The Creation and Detection of Deepfakes: A Survey // *ACM Computing Surveys*. 2020. Vol. 53. No.1. Art. 1. 38 p. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2004.11138>
34. Maras M.-H., Alexandrou A. Determining Authenticity of Video Evidence in the Age of Artificial Intelligence and in the Wake of Deepfake Videos // *The International Journal of Evidence & Proof*. 2018. Vol. 23. No.3. Pp. 255–262. <https://doi.org/10.1177/1365712718807226>
35. Agarwal S., Farid H., Gu Y., et al. Protecting World Leaders Against Deep Fakes // *Proceedings of the IEEE/CVF Conference on Computer Vision and Pattern Recognition Workshops*. 2019. Pp. 38–45.
36. Vermeer M.J.D., Woods D., Jackson B.A. Identifying Law Enforcement Needs for Access to Digital Evidence in Remote Data Centers. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2018. – Access mode: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RR2240.html (date of access: 08.10.2025).
37. Hubley H. Bad Speech, Good Evidence: Content Moderation in the Context of Open-Source Investigations // *International Criminal Law Review*. 2022. Vol.22. No.5–6. Pp. 989–1015. <https://doi.org/10.1163/15718123-bja10124>
38. Kerr O.S. The Fourth Amendment Limits of Internet Content Preservation. 2021. – Access mode: <https://www.grubaghlaw.com/wp-content/uploads/sites/394/2020/12/The-Fourth-Amendment-Limits-of-Internet-Content-Preservation.pdf> (date of access: 11.10.2025).
39. Tanveer M., Khan N., Ali M., Islam R., Sattar M.M., Shoaib M. Forensic Challenges and Techniques in Cloud Computing Environments: A Systematic Literature Review // *Spectrum of Emerging Sciences*, 2025. <https://doi.org/10.5281/zenodo.15165447>
40. Al-Khanafseh M., Surakhi O. Evidence Preservation in Digital Forensics: An Approach Using Blockchain and LSTM-Based Steganography // *Electronics*. 2024. Vol. 13. Art.3729. <https://doi.org/10.3390/electronics13183729>
41. Rodrigues H., Medina J.C. Police Legitimacy and Procedural Justice among Young Brazilian Adolescents: A Cross-Sectional and Time-Ordered Analysis // *The British Journal of Criminology*. 2021. Vol. 61. No.5. Pp. 1206–1224. <https://doi.org/10.1093/bjc/azab004>
42. Cook S., Giommoni L., Trajtenberg Pareja N., Levi M., Williams M.L. Fear of Economic Cybercrime Across Europe: A Multilevel Application of Routine Activity Theory // *The British Journal of Criminology*. 2023. Vol. 63. No.2. Pp. 384–406. <https://doi.org/10.1093/bjc/azac021>
43. Raji H., Dinesh S., Sharma S. Inside the Impulsive Brain: A Narrative Review on the Role of Neurobiological, Hormonal and Genetic Factors Influencing Impulsivity in Psychiatric Disorders //

Egyptian Journal of Neurology, Psychiatry and Neurosurgery. 2025. Vol. 61.4. <https://doi.org/10.1186/s41983-024-00930-9>

44. Palmieri M., Shortland N., McGarry P. Personality and Online Deviance: The Role of Reinforcement Sensitivity Theory in Cybercrime // Computers in Human Behavior. 2021. Vol. 120. 106745. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2021.106745>

45. Whittaker A., Densley J., Moser K.S. No Two Gangs Are Alike: The Digital Divide in Street Gangs' Differential Adaptations to Social Media // Computers in Human Behavior. 2020. Vol. 110. 106403. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2020.106403>

46. Martineau M., Spiridon E., Aiken M. Pathways to Criminal Hacking: Connecting Lived Experiences with Theoretical Explanations // Forensic Science. 2024. Vol. 4. No.4. Pp. 647–668. <https://doi.org/10.3390/forensicsci4040045>

47. Hoffman C.J., Howell C.J., Perkins R.C., Maimon D., Antonaccio O. Predicting New Hackers' Criminal Careers: A Group-Based Trajectory Approach // Computers & Security. 2024. Vol. 137. 103649. <https://doi.org/10.1016/j.cose.2023.103649>

48. Piquero A.R. "We Study the Past to Understand the Present; We Understand the Present to Guide the Future": The Time Capsule of Developmental and Life-Course Criminology // Journal of Criminal Justice. 2023. Vol. 85. 101932. <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2022.101932>

49. Paquet-Clouston M., Paquette S.-O., Garcia S., Erquiaga M.J. Entanglement: Cybercrime Connections of a Public Forum Population // Journal of Cybersecurity. 2022. Vol.8. No.1. <https://doi.org/10.1093/cybsec/tyac010>

50. Laub J.H., Sampson R.J. Life-Course and Developmental Criminology: Looking Back, Moving Forward – ASC Division of Developmental and Life-Course Criminology Inaugural David P. Farrington Lecture // Journal of Developmental and Life-Course Criminology. 2020. Vol. 6. Pp. 158–171. <https://doi.org/10.1007/s40865-019-00110-x>

К.М. Бивер*

*Флорида штатының университетінің Криминология және қылмыстық сот төрелігі колледжі,
АҚШ, Флорида
(E-mail: kevinmbeaver@hotmail.com)*

Биоәлеуметтік және өмірлік жол криминологиясы тұрғысынан deepfake технологиялары мен әлеуметтік инженерияны қолданатын онлайн-алаяқтық бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру практикасын талдау

Аңдатпа. Мақала дипфейк технологиялары мен әлеуметтік инженерия әдістерін қолдану арқылы жасалатын онлайн-алаяқтықты сотқа дейінгі тергеп-тексерудің өзекті мәселелерін кешенді түрде зерттеуге арналған. Жұмыстың негізгі мақсаты – биоәлеуметтік және өмірлік жол криминологиясы тұрғысынан цифрлық қылмыстардың механизмдерін терең талдау арқылы тергеу қызметінің тиімділігін арттыру. Зерттеудің ғылыми және практикалық маңыздылығы дәстүрлі құқықтық құралдарды технологиялық асимметрия мен цифрлық құбылмалылық жағдайларына бейімдеу қажеттілігімен айқындалады, бұл қазіргі қылмыстық процестің шынайы талаптарына жауап береді. Әдіснама типтік қылмыстық сценарийлерді жүйелі талдауды, цифрлық іздердің табиғаты мен сақталу ерекшеліктерін зерттеуді, сондай-ақ құқық бұзушылардың мінез-құлық траекторияларын модельдеуді қамтиды. Алынған нәтижелер қылмыстық механизмнің көпдеңгейлі құрылымын ашып, деректердің тез жоғалуы, трансшекаралық цифрлық орта және синтетикалық контенттің белгісіз процестік мәртебесі сияқты жүйелі кедергілерді анықтайды. Автор пәнаралық тергеу топтарын қалыптастыру және цифрлық ортаны жедел бекіту стандарттарын енгізу қажеттігін негіздейді. Жұмыстың құндылығы қылмыстық процестік қызметке мінез-құлық талдауын интеграциялауда, бұл ретроспективті талдаудан проактивті профильдеуге көшуге мүмкіндік береді. Зерттеу қорытындылары тергеу практикасын жетілдіруге, жоғары технологиялық қылмысқа қарсы іс-қимылды күшейтуге және нормативтік базаны жаңғыртуға бағытталған практикалық ұсынымдар қалыптастырады.

Түйін сөздер: дипфейк, онлайн-алаяқтық, әлеуметтік инженерия, сотқа дейінгі тергеп-тексеру, биоәлеуметтік криминология, өмірлік жол криминологиясы, цифрлық іздер.

Бивер К.М.*

*Колледж криминологии и уголовного правосудия Университета штата Флорида, США, Флорида
(E-mail: kevinmbeaver@hotmail.com)*

Анализ практики досудебного расследования онлайн-мошенничества с использованием deepfake-технологий и социальной инженерии в биосоциальной и жизненно-путевой криминологической перспективе

Аннотация. Статья посвящена исследованию актуальных проблем досудебного расследования онлайн-мошенничества, совершаемого с применением технологий дипфейк и методов социальной инженерии. Основная цель работы заключается в комплексном анализе механизмов цифровых преступлений через призму биосоциальной и жизненно-путевой криминологии для повышения эффективности следственной деятельности. Научная и практическая значимость исследования обусловлена необходимостью адаптации традиционных правовых инструментов к условиям технологической асимметрии и цифровой волатильности. Методология исследования включает анализ типичных криминальных сценариев, изучение специфики цифровых следов и моделирование поведенческих паттернов правонарушителей на основе их криминальных траекторий. Основные результаты демонстрируют многоуровневую структуру преступного механизма и выявляют системные барьеры, такие как быстрая утрата данных и неопределенный процессуальный статус синтетического контента. Автор делает вывод о необходимости формирования междисциплинарных следственных групп и внедрения стандартов оперативной фиксации цифровой среды. Ценность работы заключается в интеграции поведенческого анализа в уголовно-процессуальную деятельность, что позволяет перейти от реактивного реагирования к проактивному профилированию. Практическое значение итогов исследования состоит в возможности совершенствования следственной тактики и модернизации нормативной базы для противодействия высокотехнологичной преступности.

Ключевые слова: дипфейк, онлайн-мошенничество, социальная инженерия, досудебное расследование, биосоциальная криминология, жизненно-путевая криминология, цифровые следы.

Information about the author:

Beaver K.M. – PhD, Judith Rich Harris Professor of Criminology, Florida State University, 222 S. Copeland Street, Tallahassee, FL 32306, USA.

Бивер К.М. – PhD, криминология профессоры (Judith Rich Harris), Флорида штаты университеті, 222 S. Copeland Street, Таллахасси, FL 32306, АҚШ.

Бивер К.М. – PhD, профессор криминологии (Judith Rich Harris), Университет штата Флорида, 222 S. Copeland Street, Таллахасси, FL 32306, США.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс / Criminal law. Criminal process / Уголовное право. Уголовный процесс

ХҒТАР 10.77.01

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-154-1-183-204>

Ғылыми мақала

Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықты қылмыстық-құқықтық жүйелік деликт ретінде қарастыру

А.Р. Құттығалиева*¹, С.Е. Ермұхаметова², А.К. Есенғазиева³

¹Илияс Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

³М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Орал, Қазақстан

(E-mail: ¹anarhan_8112@mail.ru, ²saulehan11r@mail.ru, ³esengazievaa@mail.ru)

Аңдатпа. Бұл мақалада отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықты қылмыстық-құқықтық жүйелік деликт тұжырымдамасы тұрғысынан кешенді зерттеу нысанына айналдырылған. Дәстүрлі қылмыстық құқық мұндай әрекеттерді жеке, оқшау құқықбұзушылықтар ретінде қарастырады. Алайда бұл тәсіл зорлық-зомбылықтың шынайы табиғатын – жәбірленушіге үстемдік орнатуға бағытталған тұрақты мінез-құлық үлгісін толық ашып бере алмайды.

Зерттеуде оқиғалық тәсілден жүйелікке көшу қажеттігі негізделеді. Мұнда отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық біртұтас, ұзақ мерзімді деликт ретінде қарастырылып, оған тән физикалық, психологиялық, экономикалық және жыныстық сипаттағы әрекеттердің жиынтығы ескеріледі.

Қазақстан Республикасы, Ұлыбритания, АҚШ және бірнеше еуропалық елдердің заңнамаларына, сондай-ақ халықаралық стандарттарға (Стамбұл конвенциясы, CEDAW ұсынымдары) жүргізілген салыстырмалы құқықтық талдау негізінде құқықтық реттеудегі негізгі олқылықтар анықталған. Автор тарапынан бұл мәселені жүйелік деликт ретінде жеке қылмыстық құрамға жатқызу бойынша балама модель ұсынылады.

Зерттеудің әдіснамалық негізін салыстырмалы-құқықтық, догматикалық, жүйелі-құрылымдық және статистикалық әдістер құрайды. Алынған нәтижелер отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықпен күресте оқиғалық тәсілдің жеткіліксіз екенін, ал жүйелік деликт тұжырымдамасын енгізу жәбірленушілерді қылмыстық-құқықтық қорғаудың толықтығын және әрекеттерге лайықты баға беруді қамтамасыз ететінін көрсетеді, жәбірленушілердің құқықтарын қорғаудың тиімділігін айтарлықтай арттыруға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық, жүйелік деликт, қылмыстық құқық, мәжбүрлі бақылау, Стамбұл конвенциясы, қылмыстық-құқықтық саралау.

Кіріспе

Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық – қазіргі замандағы ең өзекті әлеуметтік-құқықтық мәселелердің бірі. Бұл құбылыс экономикалық даму деңгейі мен құқықтық дәстүріне қарамастан, бүкіл әлем елдеріне ортақ. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының деректеріне сәйкес, жер бетіндегі әр үшінші әйел өмірінде кемінде бір рет жақын серігі тарапынан физикалық немесе жыныстық зорлыққа ұшырайды. Қазақстан Республикасы үшін де бұл мәселе айрықша маңызға ие болып отыр: Ішкі істер министрлігінің 2023 жылғы деректеріне сәйкес, құқық қорғау органдарына отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қатысты 99 мыңнан астам өтініш түскен. Бұл деректердің көлеңкесінде 69 әйел мен 7 баланың өмірі қиылғаны тіркелген.

2023 жылы Салтанат Нүкенованың бұрынғы министр Қуанышбек Бишімбаевтың қолынан қаза табуы қоғамда үлкен серпіліс тудырып, құқық қорғау жүйесінің мұндай зорлыққа қарсы тұруда қауқарсыз екенін айқын көрсетті. Осы оқиға заңнамаға өзгерістер енгізудің түрткісіне айналып, реформа қажеттігін алдыңғы қатарға шығарды.

Зерттеу атауында қолданылған «деликт» ұғымы дәстүрлі құқықтық танымда көбіне азаматтық құқықтың еншісіндегі категория ретінде қарастырылып келгенімен, оны қылмыстық-құқықтық кеңістікте пайдалану заңи тұрғыдан негізсіз құбылыс емес. Тарихи бастауларына көз жүгіртсек, Рим құқығындағы *delictum* ұғымы жеке тұлғаның бұзылған мүддесіне нұқсан келтіретін кез келген құқыққа қайшы әрекетті білдірген және кейіннен континенталдық құқық жүйелерінде азаматтық әрі қылмыстық жауаптылықтың ортақ арқауы ретінде орныққан. Қазіргі қылмыстық-құқықтық ілімде бұл категория құқыққа қарсы, кінәлі нысанда жасалған және заңмен тыйым салынған әрекетті сипаттайтын ұғым ретінде пайымдалып, өзінің мазмұндық табиғаты жағынан қылмыс ұғымымен етене жақындаса түседі.

Осы зерттеу аясында қолданылған «жүйелік деликт» термині отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықты бір-бірінен оқшау тұрған жекелеген әрекеттер жиынтығы ретінде емес, белгілі бір уақыт кеңістігінде үздіксіз өрбитін, ішкі бірлігі бар, жалғасымды қылмыстық мінез-құлық нысаны ретінде тануды білдіреді. Мұндай ұғымдық таңдаудың мәні — зорлық-зомбылықтың күрделі болмысын, оның қайталанбалы, тұтас және жүйе құраушы сипатын дара оқиғалар тізбегінен анағұрлым терең әрі дәл ашып көрсету мүмкіндігінде.

Осы зерттеудің өзектілігі отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың шынайы табиғаты мен қылмыстық құқықтағы дәстүрлі инциденттік тәсілдің арасындағы түбірлі қайшылықтан туындайды. Қолданыстағы құқықтық жүйе зорлық-зомбылықты жеке-жеке қарастырып, әрбір оқиғаны оқшау құқықбұзушылық ретінде бағалайды. Алайда бұл тәсіл, көбіне, бір-бірімен мүлде байланысы жоқ тұлғалар арасындағы қылмыстарға арналған. Ал отбасылық ортада зорлық-зомбылық – бір жолғы емес, ұзаққа созылатын, жүйелі бақылауға құрылған әрекеттер жиынтығы. Мұндай жағдайда, жәбірленуші оқшау оқиғалар емес, бүкіл бақылау жүйесінің құрбанына айналады. Эван Старктың пайымдауынша, мұндай жағдайда адам өзін агрессор жасап берген елеске толы, қарама-қайшы әрі үрей үстемдік еткен әлемде тұтқында қалғандай сезінеді [1].

2024 жылғы 15 сәуірде Қазақстан Республикасының «Әйелдердің құқықтарын қамтамасыз ету және балалардың қауіпсіздігін қорғау мәселелері бойынша кейбір заңнамалық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңының

қабылдануы айтарлықтай алға қадам болды. Аталған заң тұрмыстық қатынастар шеңберінде жасалған ұрып-соғу және денсаулыққа жеңіл зиян келтіру әрекеттеріне қылмыстық жауаптылық енгізіп, маңызды құқықтық өзгеріс әкелді. Дегенмен, Human Rights Watch ұйымының 2024 жылғы есебінде көрсетілгендей, бұл заң отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықты Қылмыстық кодексте дербес, жеке қылмыстық құрам ретінде қарастырмайды [2].

Адам құқықтары саласындағы халықаралық стандарттар тұрмыстық зорлық-зомбылықты жеке тұлға мен қоғамға қарсы ауыр қылмыс ретінде тануды талап етеді. Бұл тек жекелеген әрекеттерге қолданылатын жазаны күшейтумен шектелмей, зорлық-зомбылықтың жүйелі сипатын дұрыс саралауға негізделген тұтас көзқарасты қажет етеді.

Осы зерттеудің ғылыми жаңалығы көпқабатты сипатқа ие болып, өз мазмұнын үш өзара сабақтас деңгейде танытады.

Біріншіден, тұжырымдамалық деңгейде, «жүйелік деликт» ұғымы қазақстандық қылмыстық құқық ғылымының танымдық кеңістігіне отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққұбылысын пайымдаудың дербес әдіснамалық кілті ретінде алғаш рет енгізіліп отыр. Бұған дейін бұл ұғым Иванцов пен Коняхиннің еңбектерінде қылмыстылықты жүйелі зерттеудің жалпы теориялық құралы ретінде көрініс тапқанымен, отбасылық зорлық-зомбылықтың құқықтық табиғатын ашатын арнайы категория дәрежесіне дейін көтеріле қойған жоқ. Осы тұрғыдан алғанда, зерттеу аталған ұғымды жаңа мазмұндық өріске шығарып, оның қолданылу аясын сапалық тұрғыда кеңейтеді.

Екіншіден, теориялық деңгейде, Л. Уокер негіздеген зорлық циклі теориясы мен Э. Старк ұсынған мәжбүрлі бақылау тұжырымдамасы алғаш рет жүйелік деликттің конститутивтік белгілерімен органикалық байланыста қарастырылып, тұтас бір теориялық модельге біріктіріледі. Мұндай біріктіру олардың әрқайсысын дербес сипаттаумен шектелмей, өзара ықпалдастықтағы мазмұнын ашуға мүмкіндік береді: нәтижесінде зорлықтың уақытша қайталануы мен бақылаудың құрылымдық тұрақтылығы біртұтас құқықтық феномен ретінде ұғынылады. Бұл синтез ғылыми пайымдаудың жаңа сапалық деңгейін қалыптастырып, зерттеліп отырған құбылысты түсіндірудің терең әрі кешенді тәсілін ұсынады.

Үшіншіден, нормативтік деңгейде, зерттеу нәтижелері Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне енгізілуге бағдарланған нақты қылмыстық-құқықтық конструкция түрінде жүйеленеді. Ұсынылып отырған жаңа құрам оның объектісін, объективтік және субъективтік жақтарын, субъектісін, сондай-ақ саралаушы және аса саралаушы белгілерін өзара байланыста қамтитын тұтас модель ретінде көрініс табады. Осы арқылы зерттеу тек теориялық пайымдаумен шектелмей, құқықшығармашылық үдерісіне бағытталған нақты мазмұндық ұсыныс ұсынады. Қазақстандық қылмыстық құқық ғылымында бұл бағытта толыққанды заң жобалық деңгейдегі жүйелі тұжырымның бұрын қалыптаспағаны ескерілсе, аталған нәтиженің ғылыми және практикалық маңызы айрықша айқындала түседі.

Осы зерттеудің мақсаты – отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықты қылмыстық-құқықтық жүйелік деликт ретінде теориялық тұрғыда негіздеу және Қазақстан Республикасының заңнамасын осы бағытта жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу. Бұл мақсатқа қол жеткізу үшін келесі міндеттер айқындалды:

1. Қылмыстық құқықта отбасылық зорлық-зомбылықты саралау жөніндегі теориялық тәсілдерді талдау;

2. Жүйелік деликт ұғымын ашып, оны отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қолданудың негізділігін қарастыру;

3. Мәжбүрлі бақылауды дербес қылмыстық құрам ретінде криминализациялаған шетел заңнамаларын салыстырмалы-құқықтық талдау;

4. Қазақстан Республикасының қолданыстағы құқықтық тетіктерінің тиімділігін бағалау;

5. Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықты жүйелік сипатта саралау тәсілін заңнамада бекітуге бағытталған нақты ұсыныстар тұжырымдау.

Зерттеудің объектісі – отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықпен қылмыстық-құқықтық тәсілмен күрес жүргізу барысында туындайтын қоғамдық қатынастар жүйесі.

Зерттеу пәні – Қазақстан Республикасы мен шетел мемлекеттерінің қылмыстық заңнамаларында отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін жауапкершілікті реттейтін нормалар, сондай-ақ аталған қылмыстарды саралауға қатысты теориялық-құқықтық тұжырымдамалар.

Зерттеу гипотезасы: инциденттік тәсілден жүйелік деликт тұжырымдамасына көшу жәбірленушілерге тиімді қылмыстық-құқықтық қорғауды қамтамасыз етеді.

Әдебиетке шолу

Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қылмыстық-құқықтық жауап беру мәселесі соңғы бірнеше онжылдық бойы зерттеушілер назарында. Бұл салада жүйелі құбылыс ретінде зорлықты түсінуге елеулі үлес қосқан ғалымдардың бірі – Л. Уокер. Ол 1979 жылы зорлық циклі теориясын ұсынып, тұрмыстық зорлықты үш өзара жалғасатын және қайталанып отыратын фазадан тұратын үдеріс ретінде сипаттады: шиеленістің артуы, қатты зорлық әрекеті және кешірімге келу кезеңі [3]. Бұл теория алғаш рет тұрмыстық зорлық оқшауланған әрекеттер жиынтығы емес, қарым-қатынас аясында үнемі қайталанып отыратын циклдік үлгі екенін айқын көрсетті.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықты түсінудің жаңа кезеңі Э. Старктың еңбектерімен байланысты. Ол 2007 жылы мәжбүрлі бақылау (coercive control) тұжырымдамасын ұсынды. Л. Уокер ұсынған зорлық циклі теориясы тұрмыстық зорлықтың уақыт пен жағдайға тәуелді қайталанбалы табиғатын алғаш рет ғылыми пайымдаудың нысанына айналдырып, оның ішкі динамикасын кезеңдік құрылым ретінде зерделеуге мүмкіндік берді. Дегенмен, бұл теория зорлық құбылысының тек сыртқы, яғни физикалық әрекеттер арқылы айқындалатын көріністерін сипаттаумен шектеліп, жәбірленушіге бағытталған ұзақ мерзімді үстемдік пен ықпал етудің психологиялық, экономикалық және әлеуметтік қырларын толық ашып көрсете алмайды. Осы тұрғыдан алғанда, Уокер тұжырымдамасы «не орын алады» деген сауалдың мазмұнын тарқатқанымен, «қалайша ол тұтас бір жүйеге ұласады» деген іргелі мәселені терең талдаусыз қалдырады.

Аталған теориялық олқылық Э. Старк негіздеген мәжбүрлі бақылау тұжырымдамасы аясында мазмұндық толықтыруға ие болады. Старк пайымдауынша, тұрмыстық зорлықтың өзегі жекелеген күш көрсету әрекеттерінде емес, керісінше, жәбірленушінің еркіндігін, дербестігін және күнделікті тіршілік кеңістігін біртіндеп шектейтін, жүйелі түрде орнығатын мінез-құлық үлгісінде жатыр [4]. Осы ретте Уокер сипаттаған зорлық циклі кезеңдері – шиеленіс, шабуыл және уақытша үйлесімге келу – Старк теориясы тұрғысынан қарастырғанда, бақылау тетігінің өзара сабақтас буындары ретінде

көрінеді: күш қолдану үстемдікті бекіту құралы қызметін атқарса, ал уақытша жұмсару сәттері жәбірленушінің ішкі тәуелділік күйін сақтап, оны сол шеңберде ұстап тұруға бағытталады.

Осы екі теориялық бағыттың тоғысуы тұрмыстық зорлықты жекелеген оқиғалар тізбегі ретінде емес, бір мақсатқа – толық бақылау орнатуға – бағындырылған, уақыт өте келе тұтастық сипатқа ие болып, жинақтала келе күрделі зиян келтіретін құбылыс ретінде пайымдауға негіз қалайды.

Мерсисайд полициясының деректеріне жүргізілген зерттеу нәтижелері Старк тұжырымдамасының эмпирикалық негізін айғақтайды. Аталған мәліметтер бойынша, мәжбүрлі бақылауға ұшырағандардың 95%-ын әйелдер құраған, ал жағдайлардың 63%-ында физикалық зорлық элементтері бақылаушы мінез-құлықпен қатар жүрген [5].

Қылмыстану ғылымында отбасылық зорлық-зомбылықтың тетіктерін түсіндіруге бағытталған бірнеше теориялық бағыт қатар дамыды. Байланыс теориясы агрессордың әрекетін балалық шақта бастан кешкен тәжірибелер негізінде қалыптасатын жақын қарым-қатынас үлгілері арқылы түсіндіреді. Алмасу теориясы [6] адам зорлық әрекетіне ол өз пайдасын ықтимал шығыннан артық деп бағалаған жағдайда ғана барады деген ұстанымға сүйенеді. Әлеуметтік үйрену теориясы зорлық-зомбылық мінез-құлқының ұрпақтан ұрпаққа берілетіндігін алға тартады.

Осы қатарда феминистік теория отбасылық зорлық-зомбылық пен қоғамдағы билік құрылымдары арасындағы байланысты талдай отырып, мұндай әрекеттерді қоғамдық теңсіздіктің көрінісі ретінде сипаттайды [7]. Бұл теория тұрмыстық зорлық-зомбылықты жекелеген мінез-құлық емес, жүйелі әлеуметтік құбылыс ретінде қарастырады.

Отбасылық зорлықты қылмыстық-құқықтық тұрғыда бағалау мәселесі ғылымда кең көлемді пікірталасқа ұласқан. К. Бэйли өз зерттеуінде феминистік қозғалыстар ықпалымен қалыптасқан қылмыстық саясаттардың жәбірленуші автономиясына кері әсер ету парадоксын сипаттап берген. Ол бұл саясаттардың түпкі ниеті жәбірленушіні қорғау болса да, кейде оның дербес шешім қабылдау құқығын шектеп, қауіпсіздікті таңдауға мәжбүр ететінін атап көрсетеді [8].

Ал Л. Гудмарк одан да өткір мәселе көтеріп, отбасылық зорлықты декриминализациялау мүмкіндігін қарастыруды ұсынған. Ол қылмыстық жаза жүйесінің әлеуметтік жағынан осал топтарға тигізетін теріс әсерін алға тартып, балама тәсілдерді іздеуге шақырған [9].

Ғылыми дискурста отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимылдың үш баламалы үлгісі орныққан, олардың әрқайсысы құқықтық саясаттың әртүрлі парадигмалық бағдарларын бейнелейді. Бірінші бағыт – декриминализация моделі. Гудмарк тұжырымдаған ұстанымға сәйкес, қылмыстық әділет жүйесі әлеуметтік тұрғыдан осал топтарға, атап айтқанда кедейлік шегіндегі, этникалық азшылыққа жататын немесе құқықтық мәртебесі тұрақсыз жәбірленушілерге қосымша қауіп төндіруі ықтимал. Қылмыстық процеске тартылу олардың жағдайын күрделендіріп, құқықтық қорғалудан гөрі жаңа тәуекелдер кеңістігін қалыптастырады. Осыған байланысты бұл тәсіл отбасылық зорлық-зомбылықты қылмыстық-құқықтық репрессия шеңберінен шығарып, әлеуметтік қолдау, кеңес беру және медиациялық тетіктер арқылы реттеуді ұсынады.

Екінші бағыт – азаматтық-құқықтық модель. Бұл парадигма жәбірленушіге қорғаушылық бұйрықтар алу, зиянды өтеуді талап ету және азаматтық сот ісін жүргізу арқылы құқықтарын қорғау мүмкіндігін береді. Мұндай тәсілдің ерекшелігі – жәбірленушінің

процестік дербестігін сақтай отырып, оның құқықтық таңдау еркіндігін кеңейтуінде. Алайда бұл модельдің ықпал ету әлеуеті, ең алдымен, агрессордың мінез-құлқын трансформациялауға бағытталған пәрменді тетіктердің жеткіліксіздігімен шектеледі.

Үшінші бағыт – ресторативтік әділет үлгісі. Бұл тәсіл қақтығысқа қатысушы тараптарды диалог кеңістігіне енгізіп, агрессордың жәбірленуші алдындағы жауапкершілігін тікелей мойындауына негізделеді. Оның мәні – жазалаудан гөрі қалпына келтіру логикасына сүйенуінде. Дегенмен, билік пен ресурстар теңсіздігі терең тамыр жайған отбасылық қатынастар жағдайында мұндай диалогтың шынайы теңдікке негізделуі әрдайым мүмкін бола бермейді, бұл оның қолданылу аясын едәуір шектейді.

Аталған үш тәсілдің әрқайсысы отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жүйелі, уақытқа созылған және жинақталмалы табиғатын толық көлемде қамти алмайды. Декриминализация үлгісі мемлекеттің қорғаушылық функциясын әлсіретіп, зорлықты жеке кеңістік шеңберінде қалдыру қаупін туындатады. Азаматтық-құқықтық тәсіл мінез-құлықты өзгертуге бағытталған құрылымдық ықпал тетіктерінен шектеулі. Ал ресторативтік әділет үлгісі теңсіздік жағдайында шынайы әділеттілікке қол жеткізу мүмкіндігін әрдайым қамтамасыз ете алмайды.

Осы тұрғыда жүйелік деликт тұжырымдамасы отбасылық зорлық-зомбылықты жекелеген оқиғалардың жиынтығы ретінде емес, уақыт ағымында күрделене түсетін, ішкі байланысы бар тұтас құқыққа қарсы мінез-құлық ретінде пайымдауға мүмкіндік береді. Бұл модель мемлекеттің қорғаушылық рөлін сақтай отырып, зорлықтың кумулятивтік табиғатын кешенді бағалауға жағдай жасайды және құқық қолдану тәжірибесінде неғұрлым дәйекті, теориялық тұрғыдан негізделген амал ретінде көрініс табады.

Э. Эрез өз еңбектерінде қылмыстық әділет жүйесінің отбасылық зорлыққа реакциясының эволюциясын кешенді түрде талдап, тек XX ғасырдың соңында ғана бұл құбылыстың құқық қорғау жүйесінің араласуын талап ететін қылмыс ретінде ресми танылғанын көрсетеді [10].

Посткеңестік құқықтық кеңістікте отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселесі ұзақ уақыт бойы ғылыми дискурстың шеткері аймағында қалып келген. Бұл салада қылмыстылықты жүйелі құрылым ретінде қарастырып, жүйелік тәсілдің қылмыстану ғылымындағы маңызын негіздеген зерттеушілердің бірі – С.В. Иванцов болды [11]. Ол қылмыстылықты ерекше жүйе ретінде зерделеуге арналған әдістемелік негіз ұсынған. Ал В.П. Коняхин жүйелі-құрылымдық талдау негізінде Ресей Федерациясының қылмыстық құқығының Жалпы бөлімінің теориялық тұғырын қалыптастырды [12].

Дегенмен, осы ғылыми ізденістерге қарамастан, отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықты қылмыстық-құқықтық тұрғыда жүйелік деликт ретінде саралау мәселесі әлі де терең зерттеуді қажет етеді. Қазақстандық зерттеушілер бұл тақырыпты негізінен қылмыстанулық тұрғыда қарастырып, оның әлеуметтік себептері мен алдын алу шараларына назар аударып келеді. Алайда, қылмыстық-құқықтық саралау жүйесінде бұл құбылысты тұтас, ұзақ мерзімді деликт ретінде қарастыру ғылыми ізденістің нысанына айналған жоқ.

Осылайша, әдебиеттерге жасалған шолу келесі негізгі олқылықтарды анықтауға мүмкіндік береді:

1. Қылмыстық-құқықтық жүйелік деликт тұжырымдамасының отбасылық-тұрмыстық зорлық контекстінде теориялық тұрғыдан негізделмеуі;

2. Мәжбүрлі бақылауды қылмыстандыру үлгілеріне жүргізілген салыстырмалы құқықтық талдаудың жеткіліксіздігі;

3. Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасына жүйелік тәсілді енгізу бойынша нақты ұсыныстардың жоқтығы.

Зерттеу материалдары мен әдістері

Бұл зерттеу кешенді әдіснамалық негізге сүйенеді. Мәселенің пәнаралық сипатта болуы және алынған нәтижелердің жан-жақтылығы мен ғылыми негізділігін қамтамасыз ету қажеттігі бірнеше өзара толықтырып отыратын ғылыми таным әдістерін біріктіруді талап етті.

Зерттеу шеңберінде төмендегідей өзекті ғылыми сұрақтар тұжырымдалды:

1. Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықты жүйелік деликт ретінде саралауға мүмкіндік беретін негізгі сипаттар қандай?

2. Шет мемлекеттердің заңнамаларында мәжбүрлі бақылауды қылмыстық құрам ретінде тану қандай үлгілер арқылы жүзеге асырылған және олардың құқықтық қолдану әлеуеті қандай?

3. Жүйелік деликт тұжырымдамасын Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасына қандай жолмен интеграциялауға болады?

Зерттеу кезеңдері

Зерттеу жұмысы төрт негізгі кезеңнен тұрды:

Бірінші кезеңде, деликт ұғымының тарихи-құқықтық эволюциясы зерделенді: бұл түсі-ніктің Рим құқығынан бастап қазіргі құқықтық жүйелерге дейінгі дамуы мен қылмыстық құқықтағы жүйелілік категориясы теориялық тұрғыда талданды.

Екінші кезеңде, мәжбүрлі бақылауды қылмыстық құрам ретінде мойындаған мемлекеттердің заңнамасына салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізілді (Ұлыбритания, Ирландия, Шотландия және АҚШ-тың Гавайи штаты).

Үшінші кезеңде, Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасы қарастырылды, соның ішінде: Қылмыстық кодекс, 2009 жылғы «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» Заң және 2024 жылғы өзгерістер мен толықтырулар.

Төртінші кезеңде, алынған нәтижелер негізінде жүйелі синтез жүргізіліп, заңнаманы жетілдіруге бағытталған нақты ұсыныстар әзірленді.

Бұл зерттеуде бірнеше өзара толықтырып отыратын ғылыми әдістер қолданылды. Әдіснамалық тәсілдердің таңдауы зерттеу нысанының күрделілігімен және пәнаралық сипатымен түсіндіріледі.

Салыстырмалы-құқықтық әдіс әртүрлі юрисдикцияларда отбасылық зорлық-зомбылықты қылмыстық сипатта тану үлгілерін талдау үшін қолданылды. Салыстыру объектілері ретінде мыналар алынған: Ұлыбританияның 2015 жылғы Қауіпті қылмыстар туралы заңының 76-бөлімі (Serious Crime Act 2015, Section 76), онда мәжбүрлі және бақылаушы мінез-құлық қылмыс ретінде танылған; Шотландияның 2018 жылғы «Отбасылық зорлық-зомбылық туралы» заңы (Domestic Abuse (Scotland) Act 2018); Ирландияның 2018 жылғы отбасылық зорлық туралы заңының 39-бабы; АҚШ-тың Гавайи штатының 2021 жылғы заңы; Сондай-ақ Қазақстан Республикасының

Қылмыстық кодексіндегі 2024 жылғы өзгерістерді ескере отырып, 106, 107, 108-1 және 109-1-баптар.

Догматикалық әдіс нормативтік құқықтық актілер мәтінін талдау, құқықтық олқылықтар мен қайшылықтарды анықтау, сондай-ақ заң жобалау деңгейінде ұсынылатын нормаларды қалыптастыру мақсатында пайдаланылды.

Жүйелі-құрылымдық әдіс отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықты өзара байланысты элементтерден тұратын біртұтас құбылыс ретінде қарастыруға мүмкіндік берді. Бұл әдіс зерттеу нысанын жүйелік деликт ретінде саралаудың теориялық негіздерін дәлелдеуге жағдай жасады.

Зерттеу нәтижелері және оларды талқылау

«Деликт» термині (латынша *delictum* – құқықбұзушылық, теріс қылық) құқықтық ғылымда терең тарихи тамыры бар ұғым болып табылады. Рим құқығында деликттер публичтік (*delicta publica*) және жекелік (*delicta privata*) болып бөлінген. Біріншісі, мемлекеттің мүддесіне қол сұғу ретінде бағаланып, қылмыстық жауаптылыққа әкеп соққан; ал екіншісі, жекелеген тұлғалардың мүдделеріне қарсы жасалған әрекеттер ретінде қарастырылып, жеке жауаптылықпен шектелген.

Рим құқықтанушылары деликт пен қылмыстың арасында мәндік ұқсастық бар екенін мойындаған: қылмыстық әрекет те жәбірленуші пайдасына өтемақы өндірітіп беретін сипатқа ие. Алайда, рим құқығы әрбір құқыққа қайшы әрекет үшін мүлктік зиянды өтеу туралы әмбебап қағидатты қалыптастырған жоқ, деликт ретінде тану үшін арнайы құқықтық норманың болуы қажет еді.

«Жүйелік деликт» ұғымын қылмыстық-құқықтық кеңістікте пайдалану әдіснамалық айқындық пен ұғымдық саралауды талап етеді. Дәстүрлі құқықтық доктринада «деликт» санаты азаматтық құқық шеңберінде орнығып, негізінен жеке тұлғаға келтірілген зиянды өтеу мәселелерімен сабақтастырылып келеді. Соған қарамастан, аталған терминнің қылмыстық-құқықтық өлшемде қолданылуы тарихи сабақтастыққа ие әрі теориялық тұрғыдан дәйектелген: Рим құқығы кезеңінде-ақ *delicta publica* – жария деликттер – мемлекет тарапынан жазаланатын, қоғамдық игілікке нұқсан келтіретін әрекеттер ретінде танылған.

Осы құқықтық дәстүрдің қисынды жалғасы іспетті ұсынылып отырған «жүйелік деликт» ұғымы қолданыстағы заңнамалық аппаратты алмастыруды немесе азаматтық-құқықтық құрылымды қылмыстық құқыққа тікелей көшіруді мақсат етпейді. Ол – отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық құбылысының ішкі мазмұны мен күрделі табиғатын ашуға бағытталған теориялық-талдамалық құрал. Бұл мағынада «жүйелік деликт» ұғымы Ұлыбритания заңнамасындағы *course of conduct* (мінез-құлықтың бірізді желісі) және орыс қылмыстық-құқықтық іліміндегі «жалғасып келе жатқан қылмыс» категорияларымен мазмұндық үндестік танытқанымен, олардың әрқайсысынан түбегейлі ерекшеленеді. Егер «жалғасып келе жатқан қылмыс» біртектес әрекеттердің үздіксіз қайталануын білдірсе, «жүйелік деликт» – табиғаты әрқилы (денелік, психологиялық, экономикалық) іс-әрекеттердің ортақ ниет пен бірыңғай мақсат – жәбірленушіге үстемдік жүргізу – аясында тоғысуын сипаттайды. Осы айырмашылық аталған құқықтық конструкциялардың мазмұндық шекарасын айқындап, олардың дербес теориялық мәртебесін негіздейді.

Қазақстан Республикасының қылмыстық құқығындағы «жалғасып келе жатқан қылмыс» институты көрсетілген күрделі құбылысты толық қамти алмайды, өйткені ол бір ғана құрамға жататын, бір сипаттағы әрекеттердің тізбекті түрде жалғасуын талап етеді. Ал отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайында күш қолдану, психологиялық қысым көрсету, экономикалық тәуелділік тудыру сияқты әрекеттер әртүрлі құқықтық нормалармен реттеледі, кей жағдайда тіпті қылмыстық құқық шегінен тыс бағаланады. Осы себепті қолданыстағы құқықтық тетіктер мұндай әрекеттер жиынтығын біртұтас қылмыстық құрам ретінде кешенді түрде саралауға қабілетсіз болып отыр.

Зерттеуде ұсынылып отырған «жүйелік деликт» ұғымы теориялық құрылым, ол құқықбұзушылықты бір реттік акт емес, бір-бірімен тығыз байланысқан, қайталанатын әрекеттер жүйесі ретінде сипаттайды. Мұндай құқықбұзушылық біртұтас ниетпен, бір мақсатпен және нақты бір жәбірленушіге (немесе жәбірленушілер тобына) қарсы белгілі бір уақыт аралығында жүзеге асырылады.

Жүйелік деликт келесі конститутивтік (құраушы) белгілермен сипатталады:

1. Көптік сипаты бойынша бір ғана емес, бірнеше әрекеттің құқықбұзушылық құрылымына енуі;
2. Әрекеттер арасындағы тұрақты байланыс, жеке актілер бір-бірінен бөлек емес, бірізді әрі себептік байланыста;
3. Субъект пен объект тұтастығы – құқықбұзушылықты бір тұлға жүзеге асырады және ол бір жәбірленушіге бағытталған;
4. Мақсат бірлігі – барлық әрекеттер бірыңғай мақсатты көздейді;
5. Ұзақ мерзімділік – құқықбұзушылық белгілі бір уақыт аясында созылып, үзіліссіз жалғасады;
6. Кумулятивтік әсер – әрекеттердің жиынтығы жәбірленушіге тигізетін зиянның салмағын күшейтеді, ал жекелеген салдарлар арифметикалық тұрғыда қосылғаннан әлдеқайда ауқымды зиян келтіреді.

Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықты жүйелік деликт ретінде тану – теориялық және эмпирикалық деректермен негізделген көзқарас. Көптеген зерттеулер тұрмыстық зорлықты жекелеген оқшау оқиға ретінде бағалаудың шынайылықтан алшақ екенін айғақтайды.

Л. Уокердің зорлық циклі теориясы (1979) бұл құбылыстың қайталанатын үлгімен жүретінін көрсетті: зорлық-зомбылық – тұрақты түрде белгілі бір кезеңдермен қайталанып отыратын мінез-құлық формасы. Кейін бұл түсінікті Э. Старктың мәжбүрлі бақылау тұжырымдамасы (2007) одан әрі кеңейтіп, тұрмыстық зорлық тек физикалық әсермен шектелмейтінін дәлелдеді. Оның пайымдауынша, мұндай зорлыққа психологиялық қысым, экономикалық шектеу, әлеуметтік оқшаулау және жәбірленушінің күнделікті өмірін толық бақылауға алу әрекеттері де кіреді.

Эмпирикалық деректер бұл көзқарастың өміршеңдігін растайды.

Шетелдік сот тәжірибесі жүйелік деликт тұжырымдамасының тек теориялық құрылым ғана емес, құқық қолдану кеңістігінде нақты мазмұнға ие пәрменді категория екенін айқын көрсетеді. Осы тұрғыдан алғанда, Ұлыбританиядағы R v Challen [2019] ісі аталған бағыттағы іргелі прецеденттердің біріне айналып, құқықтық пайымдаудың мазмұнын жаңа деңгейге көтерді. Аталған іс бойынша жәбірленуші 2010 жылы жұбайын өлтіргені үшін кінәлі деп танылған болатын. Алайда апелляциялық сатыда ұсынылған жаңа дәлелдемелер – он жылдан астам уақыт бойы жалғасқан жүйелі психологиялық

қысым, әлеуметтік оқшаулау және экономикалық бақылау – істің мазмұнын мүлде өзге қырынан зерделеуге мүмкіндік берді.

Сот алқасы мәжбүрлі бақылаудың жәбірленушінің психикалық жай-күйіне тигізген жинақталған ықпалын кешенді түрде бағалай отырып, бұл құбылыстың жекелеген әрекеттердің жай қосындысы емес, тұтас бір ықпал ету құрылымы екенін мойындады. Осы арқылы мәжбүрлі бақылау дербес құқықтық бағалауды талап ететін, уақыт ағымында қалыптасатын мінез-құлық үлгісі ретінде айқындалды.

Ұқсас құқықтық үрдіс Шотландия тәжірибесінде де байқалады. 2018 жылы қабылданған «Отбасылық зорлық-зомбылық туралы» заң қолданысқа енгізілгеннен кейінгі алғашқы кезеңде қозғалған істердің басым бөлігінде құқықбұзушылық «мінез-құлық курсы» қағидаты негізінде қарастырылды. Атап айтқанда, істердің 85%-ында айыпталушыларға тек физикалық зорлық әрекеттері ғана емес, сонымен қатар психологиялық бақылау мен жәбірленушіні оқшаулауға бағытталған жүйелі ықпал ету тәсілдері де кінә ретінде тағылғаны тіркелген [Crown Office and Procurator Fiscal Service, 2020].

Бұл деректер құқықтық жаңғыртудың мазмұны формалды деңгейде қалып қоймай, нақты сот тәжірибесінде іске асырылып, құқықтық бағалау өлшемдерін түбегейлі өзгертуге ықпал ететінін аңғартады.

Күнделікті өмірді бақылауға алған агрессорлар жәбірленушіні өлтіру әрекетін басқа тұрмыстық агрессорларға қарағанда бес есеге дейін жиі жасайды. Сонымен қатар, отбасылық кісі өлтіру оқиғаларының 20%-ында физикалық зорлық алғашқы акт ретінде тіркелгенімен, оған дейін жүйелі бақылау мен қысым көрсету мінез-құлық ұзақ уақыт бойы байқалған.

Осыған байланысты, отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық жүйелік деликттің барлық конститутивтік белгілеріне ие:

1. Ол табиғаты әртүрлі (физикалық, психологиялық, экономикалық, әлеуметтік) бірнеше актілерден тұрады;
2. Бұл әрекеттер бірыңғай ниетпен – жәбірленушіге бақылау орнату және оны ұстап тұру мақсатында – жүзеге асырылады;
3. Әрекеттер бір субъект тарапынан жасалып, бір жәбірленушіге бағытталады;
4. Процесс уақыт жағынан ұзақ мерзімділікпен сипатталады;
5. Нәтижесінде туындайтын жиынтық зиян әрбір жеке актінің салдарын еселеп асып түседі, яғни кумулятивтік сипатқа ие болады.

Шетелдік тәжірибелерді талдау отбасылық зорлық-зомбылықтың жүйелік сипатына құқықтық тұрғыдан жауап беру бойынша бірнеше үлгіні айқындауға мүмкіндік береді.

Ұлыбритания мәжбүрлі бақылауды қылмыстық құрам ретінде алғаш рет мойындаған елдердің бірі болып саналады. 2015 жылы қабылданған «Қауіпті қылмыстар туралы» Заңның 76-бөлімі [13], осы саладағы маңызды құқықтық жаңалықтардың бірі.

Аталған нормаға сәйкес, жақын немесе отбасылық қарым-қатынастағы тұлғаға қатысты бақылаушы немесе мәжбүрлеуші мінез-құлық танытқан адамға қылмыстық жауаптылық көзделген. Бұл мінез-құлық жәбірленушіге елеулі зиян келтірген жағдайда жазаланады.

«Елеулі зиян» деп:

- а) кем дегенде екі рет зорлық қолдану қауіпін тудыратын жағдай;
- ә) не болмаса күшті үрей, мазасыздық немесе күйзеліс туғызып, жәбірленушінің күнделікті өмір сүру салтына елеулі кедергі келтіретін әрекеттер танылуы мүмкін.

Аталған құқықбұзушылық үшін ең жоғарғы жаза бес жылға дейін бас бостандығынан айыру.

Bishop және Bettinson (2018) [14] жүргізген 18 істің сапалық шолуына сәйкес, бұл бап тарихи тұрғыда жинақталған зорлық үлгілеріне мәжбүрлеу мен бақылаудың көп қырлы элементтерін қамтыған жағдайларға дұрыс қолданылған. Көп жағдайда айыпталушыларға ұзақ мерзімді бас бостандығынан айыру жазалары тағайындалған.

Шотландияның 2018 жылғы «Отбасылық зорлық-зомбылық туралы» заңы (*Domestic Abuse (Scotland) Act 2018*) [15] отбасылық зорлық-зомбылыққа жүйелі көзқараспен қарауды заңнамалық деңгейде толық қамтыған үлгілердің бірі болып табылады. Аталған заң «мінез-құлық курсы» (*course of conduct*), яғни жәбірленушіге немесе бұрынғы серігіне зиян келтіруге бағытталған жүйелі әрекеттер тізбегін қылмыстық құқықбұзушылық ретінде қарастырады.

Шотландия үлгісінің ең маңызды ерекшелігі құқықтық анықтаманың кеңеюінде. Заң зорлық-зомбылықты тек физикалық әрекеттермен шектемейді. Ол сондай-ақ:

1) оқшаулау,

2) бақылау және қадағалау,

3) еркіндіктен айыру,

4) үркіту және қорқыту сияқты әрекеттерді де зорлық сипатындағы, қоғамдық қауіпті мінез-құлық ретінде айқындайды.

Заң бойынша, осындай жүйелі әрекеттер үшін ең жоғарғы жаза ретінде 14 жылға дейін бас бостандығынан айыру қарастырылған. Бұл норманың қаталдығы отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жүйелік сипатының айрықша қоғамдық қауіп төндіретін құбылыс ретінде танылғанын көрсетеді.

Америка Құрама Штаттарында мәжбүрлі бақылауды қылмыстық-құқықтық тұрғыда тану процесі әлі де қалыптасу кезеңінде. 2025 жылға дейінгі жағдай бойынша Гавайи штаты мәжбүрлі бақылауды тікелей қылмыстық құқықбұзушылық ретінде танитын жалғыз юрисдикция. Мұнда 2021 жылы бес жылдық пилоттық бағдарлама аясында мәжбүрлі бақылау ұсақ құқықбұзушылық (*petty misdemeanor*) ретінде қылмыстық саралауға жатқызылған.

Ал Нью-Йорк штатында мәжбүрлі бақылауды Е санатындағы қылмыс (*class E felony*) ретінде тануды көздейтін заң жобасы қаралуда. Бұл жағдайда ең жоғарғы жаза төрт жылға дейін бас бостандығынан айыру.

Дегенмен, көптеген штаттар мәжбүрлі бақылауды азаматтық және отбасылық заңнама шеңберінде ғана реттеумен шектеледі. Яғни, ол:

– Отбасылық зорлық-зомбылықтың анықтамасына енгізіледі;

– Қорғау бұйрықтарын (*restraining orders*) шығару кезінде;

– Балаларға қамқорлық және қорғаншылық мәселелерінде ескеріліп отырады.

Алайда бұл тәсілдер қылмыстық жауаптылыққа тікелей алып келмейді, тек жанама құқықтық құрал ретінде қызмет етеді.

Жүргізілген салыстырмалы-құқықтық талдау шетелдік құқықтық үлгілерді Қазақстанның ұлттық жүйесіне механикалық түрде көшіруді көздемейді. Ұлыбритания мен Шотландия құқықтық тәртіптері *common law* дәстүріне сүйенсе, Қазақстан континенталдық құқықтық отбасы шеңберінде дамып келеді; осы айырмашылық дәлелдемелік стандарттарда, прокурорлық қызметтің ұйымдастырылуында және сот тәжірибесінің мәдени-әдіснамалық негіздерінде айқын көрініс табады. Мұндай институционалдық өзгешеліктер құқықтық нормаларды тікелей көшірудің шектеулігін көрсетеді.

Сонымен бірге салыстырмалы талдаудың мазмұны құқықтық мимикрияға емес, de lege ferenda – болашақ құқықтық реттеудің бағдарларын айқындауға бағытталады. Осы қырынан алғанда, Serious Crime Act 2015 және Domestic Abuse (Scotland) Act 2018 тәрізді актілер жүйелік тәсілді нормативтік деңгейде бекітудің техникалық тұрғыдан іске асырылатындығын көрсетеді. Бұдан бөлек, мұндай құқықтық модельдердің қолданылуы нақты сот тәжірибесінде өлшенетін нәтижелерге жеткізетінін аңғартады: атап айтқанда, Шотландияда 2018 жылғы заң күшіне енгеннен кейін істердің басым бөлігінде мінез-құлықтың жүйелі сипаты дәлелденгені тәжірибелік тиімділіктің көрінісі ретінде бағаланады.

Аталған тәжірибелер қатарында континенталдық құқықтық дәстүрге жататын Ирландияның 2018 жылғы заңнамалық шешімдері Қазақстан жағдайына мазмұндық жағынан анағұрлым жақын үлгі ретінде көрінеді. Кодификацияланған қылмыстық заңнама негізінде жүйелік тәсілді енгізу бұл елде де құқық қолдану тәжірибесіне бейімделген және институционалдық тұрғыдан үйлесімді жүзеге асырылған. Осы тұрғыдан алғанда, шетелдік құқықтық үлгілер дайын нормаларды сырттан енгізудің құралы емес, керісінше, ұлттық құқықтың ішкі логикасы мен ерекшеліктерін сақтай отырып, жүйелік тәсілдің тиімділігін теориялық әрі практикалық деңгейде негіздеуге мүмкіндік беретін әдіснамалық ресурс ретінде танылады.

Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасын талдау 2024 жылғы елеулі реформаларға қарамастан, құқықтық реттеудің инциденттік тәсілге негізделгенін көрсетеді.

Қылмыстық кодекстің 108-1-бабы («Денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру») және 109-1-бабы («Ұрып-соғу») – жекелеген физикалық әрекеттерді қылмыс ретінде қарастырады. Алайда, бұл нормаларда зорлық-зомбылықтың жүйелі мінез-құлық үлгісі ретінде саралануы немесе оның біртұтас қылмыстық құрам ретінде қарастырылуы көзделмеген [16].

Сонымен қатар, 2009 жылғы «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың профилактикасы туралы» Заңда [17] зорлық-зомбылықтың төрт түрі физикалық, психологиялық, экономикалық және жыныстық ажыратылып көрсетілген. Алайда бұл нысандар қылмыстық құқық аясында біріктірілген жүйелі құқықбұзушылық ретінде танылмайды.

Human Rights Watch ұйымы 2024 жылғы қабылданған өзгерістерге баға бере отырып, бұл түзетулер отбасылық зорлық-зомбылықты Қылмыстық кодексте немесе арнайы заңда дербес қылмыстық құрам ретінде танымағанын атап өтті.

Осыған орай, Қазақстандағы құқықтық реттеу әлі де болса әрекетке негізделген (оқиғалық) үлгіде қалып отыр және жүйелі зорлық-зомбылықты жеке қылмыс ретінде қарастыру тетіктері әлі енгізілген жоқ.

2011 жылғы Еуропа кеңесінің Стамбұл конвенциясы әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық пен отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу және онымен күрес мәселелеріне арналған, құқықтық тұрғыдан міндетті алғашқы халықаралық шарт болып табылады. Конвенцияда осы саладағы кешенді құқықтық стандарттар бекітілген.

Конвенцияның 3(b)-бабына сәйкес, отбасылық зорлық-зомбылық – бұл отбасы немесе бір шаңырақ астында өмір сүретін адамдар арасында, соның ішінде бұрынғы немесе қазіргі жұбайлар мен серіктестер арасында (бірге тұрғаны маңызды емес), жасалатын физикалық, сексуалдық, психологиялық немесе экономикалық сипаттағы әрекеттердің жиынтығы ретінде айқындалады.

Конвенцияның басты қағидаларының бірі 46-бапта көрініс тапқан. Онда зорлық әрекеті: бұрынғы немесе қазіргі жұбайға, отбасы мүшесіне, жәбірленушімен бірге тұратын тұлғаға қатысты жасалғанда, немесе өкілеттілікті асыра пайдалану жағдайында жүзеге асқанда, мұндай мән-жайлар жауаптылықты ауырлататын факторлар ретінде қарастырылуы тиіс екендігі нақты көрсетілген.

Конвенция әйелдерге қатысты әртүрлі зорлық түрлерін қылмыстық әрекет ретінде қарастыруды талап етеді. Атап айтқанда: психологиялық қысым (33-бап), қудалау (34-бап), физикалық күш қолдану (35-бап), сексуалдық сипаттағы зорлық (36-бап), мәжбүрлі неке (37-бап) және басқа да нысандар.

Әрине, Қазақстан бұл Конвенцияға қосылған мемлекеттердің қатарында емес. Алайда Стамбұл конвенциясы халықаралық құқықта салааралық стандартқа айналған және оның нормаларына бүгінгі таңда көптеген елдердің заң шығарушылары сүйенеді.

Конвенцияның орындалуын бағалайтын GREVIO сарапшылар тобы өз баяндамаларында отбасылық зорлық-зомбылықты саралауда оның жүйелі сипатын міндетті түрде ескеру қажеттігін бірнеше рет атап көрсеткен.

Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың (АҚЕС) қалыптастырған құқықтық практикасы мемлекеттердің азаматтарды мемлекеттік емес субъектілер тарапынан жасалатын құқықбұзушылықтардан, соның ішінде жеке өмір саласына қатысты әрекеттерден қорғау жөніндегі позитивтік міндеттемелерін айқындап берді.

Атап айтқанда, Еуропалық конвенцияның:

1) 2-бабы (Өмір сүру құқығы) және

2) 3-бабы (Адамгершілікке жатпайтын немесе қорлайтын қарым-қатынасқа тыйым салу) мемлекеттерді өз юрисдикциясындағы тұлғалардың өмірі мен қадір-қасиетін қылмыстық әрекеттерден қорғау үшін алдын алу сипатындағы нақты және пәрменді шаралар қабылдауға міндеттейді.

Сот тәжірибесінде, егер белгілі бір тұлғаның өмірі басқа адам тарапынан жасалуы мүмкін қылмыстық әрекет нәтижесінде қауіп-қатерге ұшыраса, мемлекет сол қатерді болдырмау үшін оперативтік және тиімді шараларды қолға алуы тиіс деп танылған.

Сонымен қатар, АҚЕС зорлық-зомбылықтың жыныстық сипаттағы уәждері туралы күдік туындаған жағдайда, құзырлы органдар тарапынан тергеу ерекше мұқияттықпен жүргізілуі керек екенін нақты көрсеткен. Мұндай талап агрессордың мінез-құлқын жүйелі түрде талдауды, яғни оқшау оқиғалардан гөрі ұзақ мерзімді үрдістер мен бақылау үлгілерін бағалауды қажет етеді.

Бұл тәсіл жүйелік зорлық-зомбылықты тиімді анықтау мен жауаптылыққа тартудың халықаралық-құқықтық негізін құрайды.

Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің статистикалық мәліметтері қабылданған заңнамалық реформалардың екі ұшты нәтижелерін көрсетеді.

Бір жағынан, 2017 жылы қабылданған ұрып-соғу және денсаулыққа жеңіл зиян келтіру әрекеттерін қылмыстық юрисдикциядан әкімшілік жауаптылық саласына ауыстырған декриминализация тәжірибесі тиімсіз деп танылды. Бұл ретте мұндай әрекеттер, әсіресе отбасылық-тұрмыстық қатынастар аясында, қылмыстық жауаптылық шеңберіне қайта енгізілді. Бұл өзгеріс 2024 жылғы түзетулермен бекітіліп, қылмыстандыру қайтарылды.

Екінші жағынан, заңның күшіне енуінен кейін отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қатысты тіркелген қылмыстық құқықбұзушылықтар саны 16,2%-ға артқан. 2024 жылы бұл бағытта 2 556 іс тіркелген. Сол жылы ел көлемінде ұрып-соғу және жеңіл зиян келтіру фактілері бойынша шамамен 7 000 қылмыстық іс қозғалған.

Бұдан өзге, отбасылық зорлық-зомбылық туралы жыл сайын құқық қорғау органдарына 100 000-нан астам өтініш түседі, ал күніне шамамен 300 әйел полициядан көмек сұрауға мәжбүр болады.

2025 жылғы деректер бойынша: 96 194 адам әкімшілік жауапкершілікке тартылған, оның ішінде 29 000-нан астамы қамауға алынған; 84 000-нан астам қорғау ұйғарымы шығарылған; 20 900-ден астам шектеу талабын бұзу әрекеттері тоқтатылған.

Сондай-ақ: 363 адамға Қылмыстық кодекс шеңберінде ерекше міндеттер жүктелген, 307 адамға жәбірленушіге жақындауға тыйым салынған, 44 адам уақытша тұрғын үйден шығарылған, 790 тұлғаға психологиялық түзету курстарынан өту міндеттелген.

Бұл көрсеткіштер реформалардың нақты қолданылу аясын және құқықтық механизмдердің әлеуетін бағалауға мүмкіндік береді.

Қолданыстағы статистикалық деректерді талдау отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықты бағалаудағы құрылымдық мәселелерді айқын көрсетеді.

Бүгінде қылмыстық істердің басым бөлігі нақты физикалық әрекеттерге қатысты жекелеген баптар бойынша сараланып, жүйелі мінез-құлық үлгісі –бұл мәжбүрлеу мен бақылауға құрылған үлгілер құқықтық бағалаудан тыс қалып отыр.

Қолданыстағы заңнама жәбірленуші жылдар бойы бір тұлғаның тарапынан физикалық, психологиялық және экономикалық сипаттағы тұрақты қысымға ұшыраған жағдайларды біртұтас қылмыстық құқықбұзушылық ретінде бағалауға мүмкіндік бермейді.

Нәтижесінде, әрбір жеке эпизод оқшау әрекет ретінде қаралып, бұл:

1) Құқықбұзушылықтың қоғамдық қауіптілік деңгейін төмен бағалауға,

2) Тағайындалатын жазаның жеткіліксіздігіне,

3) Және соның салдары ретінде қайталап құқық бұзу деңгейінің жоғары болуына алып келеді.

Мұндай тәсіл отбасылық зорлық-зомбылықтың шынайы табиғатын ескере алмайды және қылмыстық-құқықтық саясаттың тиімділігіне кедергі келтіреді.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 108-1-бабының диспозициясы қазіргі редакциясында отбасылық-тұрмыстық қатынастар шеңберіндегі жәбірленушіні жеке дара атап көрсетпейді. Норма денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру жағдайларын жалпылама түрде сипаттайды, бұл өз кезегінде отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын нақты құқықтық қорғау нысанынан тыс қалдырады.

Аталған бапта тұрмыстық контекст, жәбірленуші мен агрессор арасындағы тәуелділік қатынастары, жүйелі мінез-құлық үлгісі және кумулятивтік әсер сияқты осы санаттағы қылмыстардың ерекше белгілері ескерілмеген.

Мұндай олқылық қылмыстық әділет жүйесінің осы сипаттағы құқықбұзушылықтарға барабар және кешенді ден қоюына мүмкіндік бермейді. Сондай-ақ, бұл жәбірленушіні дұрыс құқықтық саралаудан және тиісті қорғаныс тетіктерінен айыра отырып, жүйелі зорлықтың нақты қауіпін елеусіз қалдыруға себеп болады.

Жүргізілген зерттеу негізінде Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне «Жүйелі отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық» атты жеке қылмыстық құрам енгізу ұсынылады. Бұл норма жүйелік деликт тұжырымдамасына негізделуі тиіс.

Құрамның объектісі – отбасылық-тұрмыстық қатынастар аясында адамның денсаулығы, еркіндігі, қадір-қасиеті мен физикалық және психикалық қол сұғылмаушылығын қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастардың жиынтығы. Қолданыстағы Қылмыстық кодекстің жекелеген баптары бұл қатынастардың тек белгілі бір аспектілерін қорғайды

(мысалы, 108-1-бап – денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру, 109-1-бап – ұрып-соғу), ал ұсынылып отырған құрам олардың өзара байланысын ескере отырып, зорлық-зомбылықтың жүйелі сипатын қамтиды.

Объективтік жағы – отбасылық немесе жақын қарым-қатынастағы тұлғаға қатысты белгілі бір уақыт аралығында кемінде үш рет қайталанатын, мәжбүрлеу мен бақылауға негізделген әрекеттерді жүйелі түрде жасау. Мұндай әрекеттерге түрлі сипаттағы зорлық формалары жатады: физикалық күш қолдану, психологиялық қысым (қорқыту, кемсіту, оқшаулау), экономикалық бақылау (қаржы ресурстарын шектеу, табысқа қол жеткізуді болдырмау), жүріп-тұруды немесе байланыс құралдарын бақылау, сондай-ақ жыныстық мәжбүрлеу.

«Кемінде үш рет» деген сандық меженің іріктелуі заңнамалық техника тұрғысынан арнайы уәждеуді қажет етеді. Салыстырмалы-құқықтық кеңістікте Serious Crime Act 2015 және Domestic Abuse (Scotland) Act 2018 актілері нақты сандық табалдырықты бекітпейді; олар «мінез-құлық курсы» ұғымына сүйене отырып, жүйелілікті сапалық өлшемдер арқылы айқындайды. Бұл тәсіл құқықтық бағалаудың икемділігін қамтамасыз еткенімен, қылмыстық іс жүргізу тәжірибесінде дәлелдемелік айқындықты әрдайым толық дәрежеде қамтамасыз ете бермейді.

Ұлыбританияның Serious Crime Act 2015 және Шотландияның Domestic Abuse (Scotland) Act 2018 нормативтік актілерін сыни зерделеу олардың құқықтық жаңашылдығымен қатар, бірқатар теориялық әрі қолданбалы шектеулерін де айқын көрсетеді. Ең әуелі назар аударатын мәселе – дәлелдеу ауыртпалығының сипаты. Аталған заңнамалық үлгілер «мінез-құлық курсы» тұжырымдамасына сүйенетіндіктен, айыптаушы тарапқа зорлық-зомбылықтың жүйелі, жалғасымды табиғатын біртұтас дәлелдер жиынтығы арқылы негіздеу міндеті жүктеледі. Ал тәжірибеде бұл талап жәбірленушіден бірнеше жылға созылған оқиғаларды егжей-тегжейлі қайта жаңғыртуды талап етіп, куәлік беру үдерісін психологиялық тұрғыдан күрделі әрі ауыр сынаққа айналдырады.

Келесі түйткіл – құқық қолдану органдарының мәжбүрлі бақылау феноменін дұрыс құқықтық тұрғыда саралау машығының жеткілікті деңгейде қалыптаспауы. 2023 жылғы Crown Prosecution Service деректері көрсеткендей, мәжбүрлі бақылауға қатысты қозғалған істердің елеулі бөлігі сотқа дейінгі кезеңде тоқтатылған. Оның басты себебі – тергеу жүргізуші тұлғалардың жекелеген, оқшау физикалық зорлық әрекеттерін жүйелі сипаттағы мінез-құлықтан ажырата алмауы, яғни құқықтық квалификациядағы әдіснамалық әлсіздік.

Үшінші мәселе – экономикалық бақылаудың құқықтық өлшемдерінің жеткілікті дәрежеде нақтыланбауы. Бұл жағдай қаржылық қысымның жасырын әрі күрделі нысандарын дәлелдеуді қиындатып, оларды құқықтық бағалауда бірізділіктің болмауына әкеледі. Экономикалық зорлық көбіне тікелей көрініс таппайтындықтан, оның дәлелдемелік базасын қалыптастыру қосымша әдіснамалық құралдарды қажет етеді.

Осы олқылықтарды ескере отырып, ұсынылып отырған қазақстандық үлгі сандық табалдырықты («кемінде үш рет») сапалық өлшемдермен ұштастыра қолдануды көздейді. Мұндай үйлесім дәлелдемелік айқындықты арттырумен қатар, құқық қолдану тәжірибесінде бірізділік пен тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталған.

Қазақстандық құқық қолдану аясында жүйелілікті белгілеу үшін тек сапалық сипаттамаларға сүйену тергеу мен сот органдары үшін жеткіліксіз болуы ықтимал, өйткені құқықтық саралау өлшенетін, тексерілетін және қайталанатын критерийлерді

талап етеді. Осы қажеттіліктен туындай отырып, үш эпизодтан кем емес әрекеттер жиынтығы кездейсоқ қайталануды жүйелі мінез-құлық моделінен ажырататын ең төменгі прагматикалық шек ретінде ұсынылады. Мұндай сандық межелеу құқық қолдану тәжірибесінде бірізділікті қамтамасыз етуге, дәлелдемелерді құрылымдауға және фактілік жағдайларды жүйелі түрде бағалауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар «кемінде» деген лексикалық формула ұсынылып отырған шектің абсолюттік емес екенін білдіреді. Нақты істің мән-жайларына байланысты, егер екі эпизодтың өзара себептік байланысы, ішкі қисыны және бірыңғай ниетпен ұштасуы жеткілікті деңгейде дәлелденсе, жүйелілік белгісі сол екі әрекет аясында да танылуы мүмкін. Демек, үш оқиға – шекті шеңбердің жоғарғы емес, төменгі деңгейін білдіретін, құқық қолдану тәжірибесіне бағдар беретін әдіснамалық бағдар.

Осы қылмыстық құрамда аталған формалардың барлығының бір мезгілде орын алуы міндетті емес. Кез келген бір форма аясында жүйелі түрде қайталанатын әрекеттердің жиынтығы, егер ол жәбірленушіге бақылау орнату мен үстемдік жүргізуге бағытталған мінез-құлық үлгісін құраса, қылмыстық жауаптылыққа негіз болуға тиіс.

Зерттеуде ұсынылып отырған қылмыстық құрамның субъективтік жағы тікелей ниетпен сипатталады, ол жәбірленушіге бақылау орнатуға және (немесе) оны сақтап тұруға бағытталған. Бақылау орнату мақсаты субъективтік құрамның міндетті элементі болып табылады және дәл осы белгі қылмыстық құқықбұзушылықтың жүйелі деликт ретінде саралануына негіз болады. Бұл сипат белгісіз, бір-бірімен байланысы жоқ жекелеген құқықбұзушылықтардан айырмашылықты қамтамасыз етеді.

Қылмыстың субъектісі – есі дұрыс, он сегіз жасқа толған жеке тұлға. Ол жәбірленушімен отбасылық қатынаста, бірлесіп тұрмыс жүргізу жағдайында немесе жақын қарым-қатынаста тұрған немесе тұрған болуы мүмкін.

Ұсынылып отырған құрам бойынша саралауды нақтылайтын бірқатар саралаушы белгілер де қарастырылуы қажет. Оларға келесі мән-жайлар жатады: құқықбұзушылықтың кәметке толмағандардың көзінше жасалуы; жәбірленушінің материалдық немесе өзге де тәуелді жағдайда болуы; қылмыс жасау кезінде қару немесе қару ретінде пайдалануға болатын заттарды қолдану; жәбірленушіге орташа ауырлықтағы дене жарақатын келтіру; сондай-ақ бұрын адамға қарсы қылмысы үшін сотталған тұлғаның әрекеті.

Қылмыстың ауырлататын ерекше жағдайлары ретінде келесі жағдайлар ұсынылады: жәбірленушінің ауыр жарақат алуы; жәбірленушінің қаза табуы; екі немесе одан да көп адамға қатысты қылмыстық әрекеттердің жасалуы.

Негізгі құрам бойынша жаза ретінде үш жылға дейінгі мерзімге бостандықты шектеу немесе бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру тағайындалуы мүмкін. Сонымен қатар, қосымша жаза түрінде жәбірленушіге жақындауға тыйым салу, психологиялық түзету бағдарламасынан өту міндеті қарастырылуы мүмкін. Квалификацияланған құрам үшін жаза үш жылдан сегіз жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру ретінде белгіленеді. Ал ауырлататын ерекше жағдайлар болған кезде жаза мерзімі бес жылдан он екі жылға дейінгі бас бостандығынан айыруды құрауы мүмкін.

Сонымен қатар, заңнаманы жетілдіру мақсатында бірқатар ілеспе өзгерістер енгізу ұсынылады.

Ұсынылып отырған жаңа қылмыстық-құқықтық құрамның қолданыстағы нормалар жүйесіндегі орнын айқындау құқықтық айқындық пен бірізділікті қамтамасыз етудің

қажетті шарты болып табылады. Қазіргі қолданыстағы Қылмыстық кодекстің 108-1-бабы (денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру) және 109-1-бабы (ұрып-соғу) отбасылық-тұрмыстық қатынастар аясында көрініс табатын жекелеген физикалық әрекеттерді қамти отырып, зорлық құбылысының тек фрагментарлық көріністерін құқықтық бағалауға мүмкіндік береді.

Осы тұрғыдан алғанда, «Жүйелі отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық» туралы жаңа бап аталған нормаларды ығыстыруды мақсат етпейді, қайта оларды мазмұндық тұрғыдан толықтырып, құқықтық реттеудің сапалық деңгейін кеңейтуді көздейді.

Біріншіден, 108-1 және 109-1-баптардың диспозицияларына арнайы ескертпе енгізу ұсынылады: егер осы баптарда көзделген әрекеттер жүйелі сипаттағы мінез-құлық үлгісінің құрамдас бөлігі ретінде анықталса, құқықтық саралау жаңа баптың негізінде жүзеге асырылуға тиіс. Мұндай тәсіл бір реттік сипаттағы құқықбұзушылықтарды жүйелі, уақыт ағымында қалыптасатын мінез-құлық құрылымынан нақты ажыратуға мүмкіндік береді.

Екіншіден, Қылмыстық кодекстің 106-бабы (қасақана орташа ауырлықтағы дене жарақатын келтіру) мен 107-бабына (қасақана ауыр дене жарақатын келтіру) қосымша саралаушы белгі енгізу ұсынылады. Атап айтқанда, «отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық контекстінде жүйелі мінез-құлық үлгісі шеңберінде жасалған» деген мән-жай норманың мазмұнын толықтырып, ауыр зардап келтірілген жағдайларда құқықбұзушылықтың жүйелік сипатын ескере отырып, жаза мөлшерін әділ әрі теңгерімді белгілеуге құқықтық негіз қалайды.

Үшіншіден, жаңа баптың қолданылу шегін нақтылау мақсатында Қылмыстық кодекске жүйелі мінез-құлық үлгісінің нормативтік анықтамасын енгізу қажеттігі туындайды. Осыған сәйкес, «жүйелі мінез-құлық үлгісі деп кемінде үш рет қайталанған, бірыңғай ниетпен өзара байланысқан және жәбірленушіге бақылау орнатуға бағытталған әрекеттер жиынтығы түсініледі» деген тұжырым құқықтық айқындықтың өлшемі ретінде қызмет етеді. Бұл анықтама норманың шамадан тыс кең түсіндірілуіне жол бермей, құқыққолданушы тәжірибеде нақты әрі өлшенетін критерийлерді басшылыққа алуға мүмкіндік береді.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде келесі негізгі тұжырымдар қалыптастырылды.

Жүргізілген зерттеу отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жүйелік деликт ретіндегі теориялық және нормативтік негіздерін айқындады. Зорлық циклі теориясы, мәжбүрлі бақылау тұжырымдамасы, шетелдік заңнамалық үлгілер мен халықаралық стандарттар бірлесіп мынаны дәлелдейді: инциденттік тәсіл бұл құбылысқа барабар жауап бере алмайды, ал жүйелік деликт моделі жәбірленушілерді тиімді қорғаудың нақты жолын ұсынады.

Мұндай әдіс қоғамдық қауіптілік деңгейін төмендетуге, жазаның жеткіліксіз болуына және жәбірленушіні тиісті қорғаудан айыруға алып келеді. Салыстырмалы-құқықтық шолу бірқатар елдерде (Ұлыбритания, Шотландия, Ирландия) жүйелік тәсілге негізделген тиімді құқықтық модельдер қабылданып, сәтті іске асырылып жатқанын көрсетті. Бұл тәжірибелер Қазақстанның құқықтық жүйесіне бейімделе алады.

Қазақстан Республикасындағы 2024 жылғы заңнамалық реформалар маңызды қадам болғанымен, жүйелі отбасылық зорлық-зомбылықты біртұтас қылмыстық құрам

ретінде мойындайтын дербес баптың жоқтығы негізгі құқықтық олқылық болып қалып отыр. Статистикалық деректер мәселенің ауқымды екенін және оқиғалық тәсілдің құқыққолдану тәжірибесінде жеткіліксіз нәтиже беріп отырғанын дәлелдейді.

Зерттеу аясында ұсынылған жаңа қылмыстық-құқықтық модель «Жүйелі отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық» бабы қылмыстық жауаптылықты нақтылауға, құқық-бұзушылықты кешенді бағалауға, әділ жаза тағайындауға және жәбірленушілерге тиімді құқықтық қорғау көрсетуге жол ашады. Бұл модель жүйелі деликт ұғымына негізделген және құрамында негізгі, саралау және аса саралау белгілер жүйесін қамтиды.

Зерттеудің практикалық маңыздылығы оның нәтижелері Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын жетілдіру бойынша заң жобаларын әзірлеу кезінде, сондай-ақ заңгер мамандар даярлау үдерісінде қолдануға болады. Теориялық маңыздылығы, қылмыстық-құқықтық жүйелі деликт ұғымын ғылыми айналымға енгізу және оның отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықты саралауға қолданылуын негіздеу арқылы айқындалады.

Болашақтағы зерттеулер ұсынылып отырған модельдің тиімділігін эмпирикалық тұрғыда бағалауға, мәжбүрлі бақылауды қылмыстандырған елдердің құқыққолдану тәжірибесін зерделеуге, сондай-ақ құқық қорғау органдарына арналған әдістемелік ұсынымдар әзірлеуге бағытталуы мүмкін.

Авторлардың қосқан үлесі

А.Р. Құттығалиева зерттеудің тұжырымдамасы мен құрылымын әзірледі, жүйелік деликттің теориялық моделін қалыптастырды, «Кіріспе» және «Нәтижелер мен оларды талқылау» бөлімдерін дайындады, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексін жетілдіру бойынша заңнамалық ұсыныстарды тұжырымдады және мақалаға жалпы ғылыми жетекшілік етті.

С.Р. Ермұхаметова Ұлыбритания, Шотландия және АҚШ заңнамасына салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізді, халықаралық стандарттар мен Стамбұл конвенциясын зерттеді, «Әдебиеттерге шолу» бөлімін әзірледі, қолжазбаны ғылыми және мазмұндық тұрғыдан қайта қарап, редакциялады.

А.К. Есенғазиева Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің мәліметтерін жинап, статистикалық талдау жүргізді, ұлттық заңнама мен құқыққолдану тәжірибесін саралады, «Материалдар мен әдістер» және «Қорытынды» бөлімдерін дайындады.

Барлық авторлар мақала мәтінінің соңғы нұсқасымен танысып, оны жариялауға бірлесіп мақұлдады.

Әдебиеттер тізімі

1. Bailey, K.D. (2010) 'Lost in Translation: Domestic Violence, the Personal is Political, and the Criminal Justice System', *Journal of Criminal Law and Criminology*, 100(4), pp. 1255–1300.
2. Davies, P. and Barlow, C. F. (2024) 'Policing domestic abuse: the onus on first responders', *Policing and Society*, 34(7), pp. 627–640. doi: 10.1080/10439463.2024.2328173.
3. Walker L. E. A. Battered woman syndrome: Empirical findings // *Annals of the New York Academy of Sciences*. – 2006. – Т. 1087. – №. 1. – С. 142-157.
4. Blau, P.M. (1964) *Exchange and Power in Social Life*. New York: Wiley.
5. Dobash, R.E. and Dobash, R.P. (1992) *Women, Violence and Social Change*. London: Routledge.
6. Erez, E. (2002) 'Domestic Violence and the Criminal Justice System: An Overview', *Online Journal of Issues in Nursing*, 7(1), Manuscript 3.

7. Goodmark, L. (2018) Decriminalizing Domestic Violence: A Balanced Policy Approach to Intimate Partner Violence. Oakland: University of California Press.
8. Human Rights Watch (2024) Kazakhstan: New Law Protect Women Improved, Incomplete. <https://www.hrw.org/news/2024/04/23/kazakhstan-new-law-protect-women-improved-incomplete> (өтініш берген күні: 06.02.2026).
9. Logan, T., & Raphael, J. (2007). Book Review: Stark, E. (2007). Coercive Control: The Entrapment of Women in Personal Life. New York: Oxford University Press. Violence Against Women, 13(8), 885-890. <https://doi.org/10.1177/1077801207304805> (Original work published 2007).
10. Walker, L.E. (1979) The Battered Woman. New York: Harper & Row.
11. Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы N 214-IV Заңы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000214_ (өтініш берген күні: 06.02.2026).
12. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне әйелдердің құқықтары мен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2024 жылғы 15 сәуірдегі № 72-VIII ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000072> (өтініш берген күні: 06.02.2026).
13. Иванцов, С.В. (2009) Обеспечение органами внутренних дел системного подхода в изучении и предупреждении организованной преступности: Монография. Москва: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право.
14. Коняхин, В.П. Теоретические основы построения Общей части российского уголовного права/ В.П. Коняхин. – СПб.: Юрид.центр. Пресс, 2002. – 348 с.
15. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226> (өтініш берген күні: 06.02.2026).
16. Council of Europe (2011) Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention), CETS No. 210. <https://rm.coe.int/168008482e> (өтініш берген күні: 06.02.2026).
17. Domestic Abuse (Scotland) Act 2018, asp 5. <https://www.legislation.gov.uk/asp/2018/5/contents> (өтініш берген күні: 06.02.2026).
18. Serious Crime Act 2015, c. 9, Section 76 (England and Wales). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/9/section/76> (өтініш берген күні: 06.02.2026).

А.Р. Куттығалиева*¹, С.Е. Ермухаметова², А.К. Есенгазиева³

¹Жетысуский университет имени Ильяса Жансугурова, Талдыкорган, Казахстан

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан

³Западно-Казахстанский университет имени М. Утемисова, Уральск, Казахстан

(E-mail: ¹anarhan_8112@mail.ru, ²saulehan11r@mail.ru, ³esengazievaa@mail.ru)

Рассмотрение бытового насилия как системного деликта в уголовно-правовой сфере

Аннотация. Настоящая статья посвящена комплексному исследованию семейно-бытового насилия через призму концепции уголовно-правового системного деликта. Традиционное уголовное право рассматривает акты домашнего насилия как дискретные, изолированные правонарушения, что не отражает их истинной природы как устойчивой модели поведения, направленной на установление контроля над жертвой. В работе обосновывается необходимость перехода от инцидентного подхода к системному, при котором семейно-бытовое насилие квалифицируется как единый, пролонгированный деликт, охватывающий совокупность физических, психологических, экономических и сексуальных посягательств.

На основе сравнительно-правового анализа законодательства Республики Казахстан, Великобритании, США и ряда европейских государств а также международных стандартов (Стамбульская конвенция, рекомендации Комитета CEDAW) выявлены ключевые пробелы в правовом регулировании и предложена авторская модель криминализации семейно-бытового насилия как самостоятельного системного деликта. Методологическую основу исследования составляют сравнительно-правовой, догматический, системно-структурный и статистический методы. Результаты исследования свидетельствуют о том, что инцидентный подход неэффективен для противодействия домашнему насилию, а введение концепции системного деликта позволит обеспечить более полную уголовно-правовую охрану жертв и адекватную квалификацию деяний виновных лиц, а также повысить эффективность предупреждения повторных актов насилия.

Ключевые слова: семейно-бытовое насилие, системный деликт, уголовное право, принудительный контроль, криминализация, Стамбульская конвенция, инцидентный подход, паттерн насилия, уголовно-правовая квалификация.

A.R. Kuttygaliyeva^{*1}, S.R. Yermukhametova², A.K. Yessengaziyeva³

¹*Zhetysu University named after Ilyas Zhansugurov, Taldyqorghon, Kazakhstan*

²*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

³*M. Utemisov West Kazakhstan University, Uralsk, Kazakhstan*

(E-mail: ¹anarhan_8112@mail.ru, ²saulehan11r@mail.ru, ³esengazievaa@mail.ru)

Considering domestic violence as a systemic delict in the criminal law framework

Abstract. This article presents a comprehensive examination of domestic and family violence through the lens of the concept of a systemic criminal delict. Traditional criminal law tends to treat acts of domestic violence as discrete, isolated offences, which fail to capture their true nature as a persistent behavioural pattern aimed at establishing control over the victim. The paper substantiates the need to move from an incident-based to a systemic approach, whereby domestic violence is conceptualised as a single, prolonged delict encompassing a range of physical, psychological, economic, and sexual abuses.

Drawing upon a comparative legal analysis of the legislation of the Republic of Kazakhstan, the United Kingdom, the United States, and several European countries, as well as international standards (including the Istanbul Convention and CEDAW recommendations), the study identifies key gaps in legal regulation. It proposes an original model for the criminalisation of domestic violence as an independent systemic delict.

The methodological framework is based on comparative legal, dogmatic, systemic-structural, and statistical methods. The findings demonstrate that the incident-based approach is ineffective in addressing domestic violence and that the introduction of the systemic delict concept would enable more robust criminal law protection for victims, as well as more accurate legal classification of perpetrators' actions.

Keywords: Domestic violence, systemic delict, criminal law, coercive control, criminalisation, Istanbul Convention, incident-based approach, pattern of abuse, criminal law classification.

References

1. Bailey, K.D. (2010) 'Lost in Translation: Domestic Violence, the Personal is Political, and the Criminal Justice System', *Journal of Criminal Law and Criminology*, 100(4), pp. 1255–1300.
2. Davies, P. and Barlow, C. F. (2024) 'Policing domestic abuse: the onus on first responders', *Policing and Society*, 34(7), pp. 627–640. doi: 10.1080/10439463.2024.2328173.
3. Walker L. E. A. Battered woman syndrome: Empirical findings // *Annals of the New York Academy of Sciences*. – 2006. – T. 1087. – №. 1. – С. 142-157.

4. Blau, P.M. (1964) Exchange and Power in Social Life. New York: Wiley.
5. Dobash, R.E. and Dobash, R.P. (1992) Women, Violence and Social Change. London: Routledge.
6. Erez, E. (2002) 'Domestic Violence and the Criminal Justice System: An Overview', Online Journal of Issues in Nursing, 7(1), Manuscript 3.
7. Goodmark, L. (2018) Decriminalizing Domestic Violence: A Balanced Policy Approach to Intimate Partner Violence. Oakland: University of California Press.
8. Human Rights Watch (2024) Kazakhstan: New Law Protect Women Improved, Incomplete. <https://www.hrw.org/news/2024/04/23/kazakhstan-new-law-protect-women-improved-incomplete>(өтиніш берген кыні: 06.02.2026).
9. Logan, T., & Raphael, J. (2007). Book Review: Stark, E. (2007). Coercive Control: The Entrapment of Women in Personal Life. New York: Oxford University Press. Violence Against Women, 13(8), 885-890. <https://doi.org/10.1177/1077801207304805>(Original work published 2007).
10. Walker, L.E. (1979) The Battered Woman. New York: Harper & Row.
11. Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы N 214-IV Заңы. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z090000214>(өтиніш берген кыні: 06.02.2026).
12. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне әйелдердің құқықтары мен балалардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2024 жылғы 15 сәуірдегі № 72-VIII ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000072> (өтиніш берген кыні: 06.02.2026).
13. Ivancov, S.V. (2009) Obespechenie organami vnutrennih del sistemnogo podhoda v izuchenii i preduprezhdenii organizovannoj prestupnosti: Monografiya. Moskva: YuNITI-DANA: Zakon i pravo.
14. Konyahin, V.P. Teoreticheskie osnovy postroeniya Obshej chasti rossijskogo ugolovnogogo prava / V.P. Konyahin. – SPb.: Yurid. centr. Press, 2002. – 348 s.
15. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226>(өтиніш берген кыні: 06.02.2026).
16. Council of Europe (2011) Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence (Istanbul Convention), CETS No. 210. <https://rm.coe.int/168008482e>(өтиніш берген кыні: 06.02.2026).
17. Domestic Abuse (Scotland) Act 2018, asp 5. <https://www.legislation.gov.uk/asp/2018/5/contents>(өтиніш берген кыні: 06.02.2026).
18. Serious Crime Act 2015, c. 9, Section 76 (England and Wales). <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2015/9/section/76>(өтиніш берген кыні: 06.02.2026).

Авторлар туралы мәлімет

Құттығалиева А.Р. – хат-хабар авторы, PhD, аға оқытушы, І.Жансүгіров атындағы Жетісу Университеті, Жансүгіров көшесі 187, 050043, Талдықорған, Қазақстан.

Ермұхаметова С.Р. – заң ғылымдарының кандидаты, профессор ассистенті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Әл-Фараби даңғылы, 71, 050040, Алматы, Қазақстан.

Есенғазиева А.К. – заң ғылымдарының магистрі, «Құқық» білім беру бағдарламасының аға оқытушысы, М. Өтемісов атындағы Батыс Қазақстан университеті, Н. Назарбаев даңғылы 162, 090000, Орал, Қазақстан.

Құттығалиева А.Р. – автор для корреспонденции, PhD, старший преподаватель, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, улица Жансугурова, 187, 050043, Талдықорған, Казахстан.

Ермұхаметова С.Р. – кандидат юридических наук, ассистент-профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект аль-Фараби, 71, 050040, Алматы, Казахстан.

Есенғазиева А.К. – магистр юридических наук, старший преподаватель образовательной программы «Право», Западно-Казахстанский университет имени М. Утемисова, проспект Н. Назарбаева, 162, 090000, Уральск, Казахстан.

Kuttygaliyeva A. – corresponding author, PhD, Senior Lecturer, I. Zhansugurov Zhetysu University, 187 Zhansugurov Street, 050043, Taldykorgan, Kazakhstan.

Yermukhametova S.R. – Candidate of Legal Sciences, Assistant Professor, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi Avenue, 050040, Almaty, Kazakhstan.

Yessengaziyeva A.K. – Master of Laws, Senior Lecturer of the «Law» educational programme, M. Utemisov West Kazakhstan University, 162 N. Nazarbayev Avenue, 090000, Uralsk, Kazakhstan.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ. ҚЫЛМЫСТЫҚ процесс / Criminal law. Criminal process / Уголовное право. Уголовный процесс

IRSTI 01.07.01

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-154-1-205-217>

Scientific article

Problems of Legal Regulation of Cyber Violations in Kazakhstan and Ways to Eliminate Them

A.B. Mukhamedzhan¹, A.S. Ibrayeva², S.E. Assanova^{*3}

^{1,2,3}Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

(E-mail: ¹akmow.009@gmail.com, ²ibraeva_tgp@mail.ru, ³saida.assanova2020@gmail.com)

Abstract. This article explores the challenges of ensuring cybersecurity and regulating cybercrime in Kazakhstan in the context of international best practices. The leading goal of the study is to identify weaknesses in national cybersecurity legislation and propose ways to enhance threat prevention by examining the experiences of the United States, the European Union, and China. The research underlines that the rising number of cybercrimes and their cross-border nature highlight the urgent need for coordinated and comprehensive legal responses. Effective legal regulation of cybersecurity is a critical factor for protecting national information security, defending citizens' rights, and ensuring the sustainable development of the digital economy. The study analyzes significant regulatory frameworks such as the GDPR, CFAA, CLOUD Act, and China's Cybersecurity Law, focusing on their content and implementation mechanisms. Methodologically, the research applies comparative legal and regulatory analysis. It reveals key issues, including weak coordination between state and private entities and insufficient incident response mechanisms. The article presents specific recommendations, including establishing a unified coordinating body and strengthening international cooperation. The study's findings propose a valuable contribution to improving Kazakhstan's cybersecurity legal framework.

Keywords: cyber violations, cybersecurity, legal regulation, Kazakhstan, European Union, China, USA, cyberattacks, international experience, information security.

Introduction

The period of rapid development of information technologies has led to significant changes in all spheres. At the same time, this process has generated one of the most complex and pressing problems of the present day – cyber offences.

A cyber offence is any violation of law committed through the use of computer systems, networks, and data. It may be criminal (for example, cybercrime) or administrative, and it may manifest as incidents that compromise information security.

Received: 19.02.2025. Accepted: 18.03.2026. Available online: 30.03.2026

Cybersecurity is the practice of protecting users, their information systems, networks, and software from digital attacks. The unlawful acquisition of users' personal data and its use for other purposes may constitute the primary objective of cyber offences.

In this regard, especially for public institutions and large private entities, the legal regulation of cyber offences and their remediation for the purposes of safe operation in cyberspace are among the strategically important tasks for both Kazakhstan and other countries.

To date, there is no single statutory definition of the term "cybersecurity". For example, in Russia, the term "information security" is more frequently used than the concept of "cybersecurity"; however, the common task is to ensure information security and the stable operation of systems [1].

At the same time, it is known that countries such as Spain (Supreme Council, 2019), Lithuania (Ministry of National Defence, 2018), the United States (the White House, 2018), Australia (Government of Australia, 2016), France (French Republic, 2015), and Singapore (Cyber Security Agency of Singapore, 2016) use the term "cybersecurity" in their national strategies.

Although the Internet offers children opportunities for learning, it can also be a dangerous and harmful resource. In the article by Adejoke T. et al., strategies and programs for ensuring children's safety in cyberspace are discussed, as well as informing and supporting parents and guardians in protecting children in cyberspace.

It is indicated that in the United Kingdom, Canada, Norway, France, Singapore, Spain, and the United States, there are no specialized services or initiatives aimed directly at protecting children on the Internet. Estonia's violence prevention strategy (2015–2020) aims to ensure the safe use of mass media by children and adolescents and to improve their understanding of Internet dangers. In Australia, the Office of the eSafety Commissioner for children has been established to protect children from cyberbullying and provide information on the safe use of the Internet.

Despite the implementation of initiatives and programs, cybersecurity strategies in many countries must still account for the specific risks associated with adolescents' use of the Internet and develop appropriate measures to address them [2].

Given the annual increase in cyber offences, effective legal regulation is necessary to prevent, detect, and deter cybercrimes. The purpose of this article is to identify the main problems of the legal regulation of cyber offences in the Republic of Kazakhstan and to propose measures for addressing them, based on the experience of various countries.

To achieve this purpose, the legal norms of the Republic of Kazakhstan are considered and analyzed, the practice of their application is examined, and a comparative legal analysis of international experience is conducted.

The legal regulation of cyber offences comprises a set of measures adopted by the state to counter unlawful actions committed in computer systems and on the Internet. It should be noted that legal regulation is carried out not only by imposing liability on offenders, but also by preventing offences, improving the legal literacy of managers and specialists, implementing a system of technical standards, and clarifying the powers of authorized bodies.

In Kazakhstan, the legal regulation of cyber offences is carried out through the Criminal Code, the Code on Administrative Offences, the Laws "On Informatization", "On Communications", "On Personal Data and Their Protection", and other regulatory legal acts. However, these documents do not fully cover all types of cyber offences, as a result of which there arises a need for a comprehensive review of legislation, bringing it into conformity with international standards,

as well as increasing the level of specialization of law-enforcement agencies in order to enhance the effectiveness of legal regulation in this sphere.

Methodology

This scientific work examines the legal regulation of cyber offences in the Republic of Kazakhstan and the ways of preventing them. Improving Kazakhstan's cybersecurity regulatory framework based on international experience enables effective management of cyber offences and their prevention.

During the research, legislative acts of the Republic of Kazakhstan relating to cybersecurity were analyzed, including the "Cyber Shield of Kazakhstan" Concept, as well as the legislation of the People's Republic of China and the European Union in this field. The methodological basis of the work consisted of comparative legal analysis, system analysis, and analysis of regulatory legal acts.

Results and Discussion

The main difficulties currently associated with cyber offences include the ability of malefactors to commit several unlawful actions simultaneously, as well as the complexity of establishing their location. Taking these difficulties into account, our country is adopting strategic measures to prevent and counter them.

In particular, pursuant to the "Kazakhstan-2050" Strategy and the Address of the Head of State, "The Third Modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness", in June 2017, the "Cyber Shield of Kazakhstan" Concept (hereinafter referred to as the "Concept") was developed. It defines the legal and organizational foundations for ensuring cybersecurity. The Concept is aimed at protecting state-significant information, information held by other organizations and institutions, and ensuring security in the use of information and communication technologies.

The document covers key issues, including cybersecurity, international experience, goals and objectives, expected results and implementation timeframes, core principles and approaches, and a list of regulatory legal acts that facilitate the implementation of the Concept.

The primary goal of the Concept is to ensure sustainable development of the country by increasing the protection of information systems and infrastructure from internal and external cyberattacks. The Concept envisages implementation in two stages. At the first stage (2017–2018), it provides advanced training of specialists in information security and the creation of mechanisms for cooperation to develop domestic IT solutions. These efforts should form the basis for expanding the participation of Kazakhstani IT companies in ensuring information security at the second stage (2019–2022). By 2022, under the second stage, Kazakhstan was planning to bring the Global Cybersecurity Index (GCI) score to 0.600.

In Kazakhstan, the number of mobile network users increased threefold from 2010 to 2016. This emphasizes the importance of Internet access, especially in cases of restricted availability or service disruptions. The triggers contributing to the spread of cyber violations in the country include a low level of legal literacy in information security, occurring often violations of technical standards and information regulations, employee errors, and damaging activities by foreign intelligence services and international cybercriminal structures. Therefore, there is a need to review the legislation and introduce the necessary additions.

Among domestic regulatory acts, first and foremost, Articles 205–207 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan should be noted, which provide for liability for cybercrimes (for example, unlawful access to information systems, unlawful acquisition of information, etc.). The Laws “On Informatization” (2015) and “On National Security” (2012) also fix norms for protecting information security and cyberspace. However, these laws do not contain a clear classification of cyber offences and are insufficiently adapted to modern types of cyber threats.

In accordance with the cybersecurity Concept, models of public administration and legal regulation have been developed in certain countries, in which information security is considered alongside cybersecurity issues. For example, in Norway, the information security strategy presupposes heightened requirements for users in the operation of services and devices. Information system security in Estonia is governed by legal frameworks.

France underscores the need to counter incidents that compromise the availability, integrity, and confidentiality of information systems, concentrating on technical protection measures, fighting cybercrime, and establishing a cyber shield.

Germany’s strategy aims to ensure the security of critical information systems, prevent cyberattacks, support legal prosecution of cybercriminals, and prevent technological failures. It includes national and international measures to safeguard the integrity of information systems.

Thus, each country has developed its own unique system to prevent cybercrimes, with differing strategies and mechanisms.

The cybersecurity Concept states that this sphere is based on several important principles. First, cybersecurity is an important component of national security and is aimed at safeguarding the legal interests of the government, society, and private entities. Second, cybersecurity policy should be consistent, centralized, and systemically managed.

Third, ensuring cybersecurity is a shared responsibility of the government, the private sector, and citizens. All parties bear responsibility for adhering to security requirements within the scope of their operations. Fourth, particular attention should be given to preventive measures, threat prevention, and risk management systems, which enable timely responses to potential risks.

The next principle is the use of contemporary and advanced technologies. An efficient response to cyberattacks requires the use of intelligent systems and artificial intelligence. The sixth principle is the development and creation of human resources and the formation of a culture of knowledge, both of which contribute to the long-term growth of the cybersecurity sphere.

Additionally, there must be open and trust-based cooperation between public entities and citizens. And finally, but no less importantly, international cooperation. Since cyber threats do not recognize state borders, common international standards and international partnerships are necessary [3].

It should be noted that, according to the latest edition of the Global Cybersecurity Index (GCI) for 2024, prepared by the International Telecommunication Union (ITU), Kazakhstan was assigned to Tier 2 alongside countries such as Canada, China, and Russia, with an overall score of 85-95. This tier indicates a high degree of the state’s commitment to ensuring cybersecurity through coordinated and government-led actions covering the development, assessment, and implementation of widely recognized cybersecurity mechanisms across a number of key areas.

Nevertheless, despite the progress achieved and the good results, the problems in the legal regulation of cyber offences remain relevant. That is, despite a high position in the GCI, the quality and effectiveness of legislative mechanisms to counter cybercrime do not always match

that level. In this regard, there is a need to conduct a comprehensive legal examination of existing acts and to implement new approaches, including bringing national legislation into conformity with international standards [4].

Among Kazakhstani researchers studying cybersecurity issues, such legal scholars as Imangaliyev N.K. and Temirzhanova L.A. may be noted. According to their research, one reason for the widespread prevalence of cybercrime on the Internet may be the limited knowledge of IT specialists and organizational managers regarding information protection legislation. For example, in some organizations, employees are not trained in cybersecurity, leading to unauthorized access to confidential data [5].

In the countries of the European Union, in response to the growth of cyberattacks (in 2022-2023, approximately 2,580 cybercrimes were registered), various legal, organizational, and technical measures are being adopted at the national and international levels. According to the latest data, cyber offences span sectors including banking, media, energy, healthcare, and industry – all of which have been victims of cybercrime. The consequences of such offences may include crisis situations, financial losses, production suspensions, a decrease in consumer numbers, loss of trust, costs of business recovery, and possible legal liability. This underscores the cross-sectoral nature of the digital space and the vulnerability of any organization to cyber threats.

In addition, cybercrimes adversely affect individual rights and freedoms. For example, cyberattacks may lead to breaches of the confidentiality of citizens' personal data. Subsequently, stolen data may be used for extortion, fraud, and other criminal purposes. In European Union legislation, such cases are treated as a violation of citizens' fundamental rights to the protection of personal data (Article 16 of the Treaty on the Functioning of the European Union and Articles 7 and 8 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union (CFR)).

In such situations, organizations are obliged to report annually on their cybersecurity policy and the precautionary measures taken. Such reports must include not only financial indicators but also data on the company's ability to withstand cyber threats. Transparent and reliable provision of information to interested parties (investors, partners, public authorities) about current and potential risks contributes to maintaining the organization's reputation and resilience [6].

In Kazakhstan, a culture of open and accurate reporting on cybersecurity issues is only beginning to form. In our view, based on international experience, it is necessary to specify legal requirements in the field of cybersecurity and to fix at the legislative level the obligation of organizations to provide such reports, as is done in EU countries. In addition, the articles of the Criminal Code and the Code on Administrative Offences relating to cyber offences should be clear and comprehensible. At present, the legislation contains general articles such as "unlawful access to an information system" and "destruction or distortion of information"; they are insufficient for the legal assessment of new and more complex types of cyberattacks.

During the current year, important structural changes were introduced to the European Union Cybersecurity Act to strengthen the overall cybersecurity policy. According to the changes, the significance of the European Union Agency for Cybersecurity (ENISA) was increased; it was granted permanent powers, additional resources, and new tasks. In accordance with the changes, ENISA plays a key role in shaping and supporting the European cybersecurity certification framework. These measures become the primary instruments for combating cyber threats, preventing cyberattacks, and recovering from incidents.

In addition, ENISA was granted powers to enhance cooperation in responding to cybersecurity incidents within the European Union and to coordinate actions in the event of cross-border cyberattacks.

In January 2025, a targeted amendment will be introduced to the European Union Cybersecurity Act, and in April 2025, public consultations will be held to revise the Act. This will make it possible to evaluate the effectiveness of legislation and propose ways to improve it [7].

The legislative experience of European Union countries in cybersecurity may serve as an important example for Kazakhstan. The existence of a cybersecurity agency analogous to ENISA, mandatory reporting by private organizations, and a system of mandatory legal liability should be integrated into our country's legislative system. Based on this, when improving legislation in the field of cybersecurity, Kazakhstan should use the following steps:

1. Introduction of a clear classification of cybercrimes, adding specific and comprehensible articles for new types of cyberattacks;

2. Introduction of mandatory annual reporting by organizations on cybersecurity issues, which will increase the level of transparency and trust.

3. Strengthening coordinating and supervisory structures, considering European experience;

4. Conducting a legal examination to identify and eliminate deficiencies in existing legislation.

Thus, Kazakhstan will be able to assume a leading role in ensuring cybersecurity at both the national and international levels.

The development of the cybersecurity strategy in the People's Republic of China began even before the entry into force of the Cybersecurity Law, with the publication of an opinion prepared by three state bodies in August 2016. This opinion emphasized the strategic role of standards in bringing China into the ranks of "cyber powers" and in becoming the main instrument for implementing the Cybersecurity Law.

Then, in November 2017, China's National People's Congress adopted the Standardization Law (through the revision of the 1988 law), which consolidated state policy on modernizing the standardization system in line with the pace of development of China's industry and technologies.

China's national standards are applied not only through laws and regulations but also as regulatory instruments. Although they are not mandatory, companies may be required to undergo certification or pass compliance inspections against these standards. Thus, standards are used to verify companies' compliance with legislative requirements [8].

According to China's Cybersecurity Law, when creating or using network services, it is necessary to comply with approved standards and norms, including technical and organizational measures to ensure the security, confidentiality, and availability of information. Also, to enhance cybersecurity, organizations operating in the Internet sphere are recommended to develop ethical standards and internal rules. China places particular emphasis on protecting citizens' rights to the free use of the Internet within the law, preventing cybercrimes, limiting the dissemination of destructive and illegal content online, and protecting minors.

Ensuring cybersecurity is viewed in China as a primary step toward protecting national security and citizens' rights. Article 1 of China's Cybersecurity Law clearly indicates that the law's main purposes are the protection of cybersecurity, the development of the information society, and the strengthening of digital sovereignty, and Article 4 obliges the creation and continuous improvement of a cybersecurity strategy. Article 17 establishes requirements for enterprises and institutions regarding certification, testing, risk assessment, and the provision

of other security services. Thus, the Law is aimed at ensuring the stable functioning of the cybersecurity infrastructure.

Article 20 of the Law requires enterprises, universities, vocational schools, and other educational institutions to support training programs for cybersecurity specialists. The state stimulates the training of qualified specialists and the development of professional links among them.

Article 28 of the Cybersecurity Law of the People's Republic of China obliges network operators to provide technical support and assistance to public security and national security authorities for the purposes of ensuring national security and investigating criminal acts. This means that online activities are subject to strict state control, and in the event of threats to information security, the private sector is obliged to intervene. Thus, China strengthens state control and responsibility in combating cybercrime and maintaining stability in the information space [9].

Thus, China holds a special place in international cybersecurity. Cybersecurity in China is regulated by a system of legislative acts and standards. These standards are widely applied in practice by companies and organizations as normative and assessment instruments. Thus, the combination of legislation and standardization may serve as an effective instrument of governance in cybersecurity.

In addition, in China, special attention is given to enhancing human capacity through education, training, and preparation of qualified specialists. The formation of professional personnel in the field of cybersecurity is one of the strategic tasks aimed at strengthening the state's information independence.

In sum, China's approach to cybersecurity is an example of a comprehensive, centralized, and future-oriented policy. This approach may serve as an important reference point for Kazakhstan, especially when harmonizing the legal framework with international standards.

In China, the term "information security" is used, whereas in the United States, the concept "cybersecurity" is applied. The United States supports the development of a framework for the governance and use of cyberspace and digital technologies in collaboration with its allies, partners, and stakeholders around the world. This enables economic prosperity and stronger security, including the fight against cybercrime.

The United States expects that the responsible and effective use of digital technologies and interconnected networks will provide citizens with opportunities and open new ways to address global challenges. An open, harmonious, safe, and reliable Internet network is the primary instrument for achieving these goals.

However, autocratic states and other actors use cyber and digital tools to threaten international peace and stability, cause harm, exert malicious influence, and obstruct the implementation of human rights. Therefore, an innovative international policy in the field of cyberspace and digital technologies, based on respect for human rights, constitutes the foundation for the strategic, security, economic, and foreign policy interests of the United States.

In its National Security Strategy, published in October 2022, the United States identified a "free, open, secure, and prosperous world" as the basis for implementing cybersecurity and the digital economy [10].

U.S. regulatory legal acts on cybersecurity are aimed at active information protection, risk management, and timely notification of threats. By complying with such legislative requirements, organizations can prepare in advance for potential threats and demonstrate their cybersecurity responsibility.

The Cybersecurity and Information Sharing Act (CISA), adopted in 2018, allows private entities to share information on cyber threats with the government. This strategy improves

cooperation across sectors, develops guidelines to protect vital infrastructure from cyber threats, and also helps prevent and lessen the consequences of cyberattacks.

The implementation of security measures based on the U.S. National Institute of Standards and Technology (NIST) Cybersecurity Framework+ and annual reporting by accountable parties on the work completed are mandated by the Federal Information Security Modernization Act (FISMA).

The Computer Fraud and Abuse Act (CFAA), enacted in 1986, is one of the main legal tools to combat cybercrime in the United States. According to this law, unauthorized access to personal data is treated as a crime, which enables litigation in cybercrime cases. In addition, the injured party may bring a civil lawsuit to recover damages.

In addition, the Clarifying Lawful Overseas Use of Data Act (CLOUD Act), adopted in 2018, expands the capabilities of U.S. law-enforcement agencies to obtain information from servers located abroad. This law plays an important role in the collection of data necessary for criminal investigations and also strengthens protection against cybercrime in the United States. It also demonstrates the United States' aspiration to expand international control over information.

The United States also pays particular attention to strengthening international cooperation. In 2024, the "Global Cyber Alliance Initiative" (Global Cyber Alliance) was established as a joint effort by the United States, European Union countries, the United Kingdom, Australia, and Canada to combat cyber threats [11]. Within this partnership, information exchange, the creation of a coordinated system for counteracting cyberattacks, and the implementation of preventive measures are planned. The United States also continues to organize joint training, simulations, and operations to increase preparedness to counter cyberattacks.

However, despite all efforts, unresolved cybersecurity problems remain. These include insufficient coordination between public and private institutions, as well as weak rapid-response mechanisms to cyberattacks, which continue to create significant difficulties [12].

Thus, the United States' cybersecurity and regulatory activities play an important role in protecting citizens' rights and enhancing the country's significance in the global digital space. The responsible and effective use of digital technologies and network infrastructure enables the United States not only to provide new opportunities to its citizens but also to contribute to addressing pressing international problems.

The U.S. cybersecurity regulatory framework (e.g., CISA, FISMA, CFAA, CLOUD Act) provides a comprehensive set of measures to prevent cyber threats, ensure timely responses, and define legal liability. These laws ensure the coordination of actions of public and private entities and contribute to strengthening national cybersecurity [13, 14].

Additionally, the United States places strong emphasis on international cooperation and cyberattack prevention. However, as previously mentioned, in combating cyber threats, there are structural problems such as weak coordination between public and private entities and slow reactions to cyberattacks. Therefore, to further improve the United States' cybersecurity strategy, it is necessary not only to comply with legal requirements but also to implement systemic strategies that can be applied in practice.

Conclusion

In this regard, based on foreign experience, adopting a comprehensive cybersecurity law, strengthening personnel training, increasing citizens' legal culture, and strengthening international cooperation in Kazakhstan are important and urgent steps. These measures will

enable the establishment of effective legal mechanisms to counter cyber offences and ensure security and stability in the information society.

Even though the cybersecurity sphere in Kazakhstan has been actively developing in recent years, unresolved legal issues remain. First, the regulatory framework in this sphere is not yet fully developed, and rapid-response mechanisms to cyber incidents are insufficiently developed. In addition, there is weak coordination between public and private organizations, and there is no reliable specialized platform for the operative exchange of information about cyber threats.

By comparison, in countries such as the United States, the EU, China, and other developed states, cybersecurity is regarded as a priority area of national security. In these countries, alongside clear legislation, operate effective institutional structures, international alliances, and information-sharing systems. In China, for example, a strict, centralized control system governs cybersecurity, with information security prioritized. The European Union emphasizes the protection of personal data, safeguards citizens' rights through regulatory acts, and strives to prevent cyber threats.

Relying on foreign experience, we consider it appropriate to implement the following changes in the sphere of prevention and legal regulation of cyber offences in Kazakhstan:

- First, it is necessary to clarify the legislative framework relating to cybersecurity. In particular, norms are needed to clearly regulate the types of cyber offences, the measures of liability, and the classification of offences by severity.

- Second, it is proposed to establish a national coordination center analogous to the CISA agency in the United States, which would ensure the exchange of information about cyber threats and prompt responses to them. This will strengthen the interaction between public and private structures.

- Third, it is necessary to increase the significance of international cooperation. Kazakhstan, by participating in global cybersecurity alliances and partner organizations, will gain access to technical, legal, and organizational expertise. In this regard, the Global Cyber Alliance partnership, which includes the United States and EU countries, may serve as a model for emulation.

By implementing these steps, Kazakhstan will be able to establish effective legal mechanisms to counter cyber threats, strengthen digital sovereignty, and secure a significant position in international cybersecurity.

Contribution of the authors

A.B. Mukhamedzhan – developed the overall concept of the study and defined the main scientific problem concerning the legal regulation of cyber violations in Kazakhstan. He formulated the research objectives, coordinated the structure of the article, and contributed to the development of the main conclusions and recommendations.

A.S. Ibrayeva – conducted a comprehensive analysis of the national legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of cybersecurity and digital law. She examined existing legal gaps, enforcement challenges, and institutional mechanisms for combating cyber violations. She prepared the core analytical sections of the article, including the “Results and Discussion” related to legislative shortcomings and proposed legal reforms.

S.E. Assanova – was responsible for the preparation of the introductory and methodological sections of the study. She analyzed international legal practices and comparative approaches to regulating cyber offenses, contributed to the formulation of research methods, and participated in drafting the final version of the manuscript, ensuring its academic coherence and clarity.

Gratitude, conflict of interest

This research has been/was/is funded by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (**Grant No. BR27101389** The introduction of artificial intelligence tools into the legislative process of the Republic of Kazakhstan to optimize and improve the efficiency and transparency of legislation).

References

1. Яковлева А.В. (2021) Кибербезопасность и ее правовое регулирование (зарубежный и российский опыт). Социально-политические науки. Т. 11. № 4. С. 79. DOI: 10.33693/2223-0092-2021-11-4-70-81.
2. Odebade, A.T. and Benkhelifa, E. (2023) A Comparative Study of National Cyber Security Strategies of ten nations. [Preprint] arXiv. Available at: <https://arxiv.org/abs/2303.13938> (Accessed: 14 April 2025).
3. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 июня 2017 года № 407 «Об утверждении Концепции кибербезопасности ("Киберщит Казахстана")». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407>.
4. Cybersecurity Index 2024: 5th Edition. Geneva: ITU Telecommunication Development Bureau. doi: <https://www.itu.int/hub/publication/d-hdb-gci-01-2024/>
5. Имангалиев Н.К., Темиржанова Л.А. (2022) "Актуальные проблемы выявления и раскрытия уголовных правонарушений, совершаемых в сети Интернет", Вестник ЕНУ им. Л.Н. Гумилева. Серия Право 1(138), стр 125.
6. Boggini, C. (2024). Reporting cybersecurity to stakeholders: A review of CSRD and the EU cyber legal framework. Computer Law and Security Review, 53, Article 105987. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2024.105987> (Accessed: 16 April 2025)
7. The EU Cybersecurity Act (2025) Digital Strategy. Available at: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/cybersecurity-act> (Accessed: 16 April 2025).
8. Sacks, S. and Li, M.K., 2018. How Chinese Cybersecurity Standards Impact Doing Business in China. [online] CSIS. Available at: <https://www.csis.org/analysis/how-chinese-cybersecurity-standards-impact-doing-business-china> (Accessed 14 Apr. 2025).
9. Creemers, R., Webster, G. and Triolo, P., 2018. Translation: Cybersecurity Law of the People's Republic of China (Effective June 1, 2017). DigiChina, Stanford University. [online] 29 June. Available at: <https://digichina.stanford.edu/work/translation-cybersecurity-law-of-the-peoples-republic-of-china-effective-june-1-2017/> (Accessed 14 Apr. 2025).
10. U.S. Department of State, 2024. The United States International Cyberspace and Digital Policy Strategy: Towards an Innovative, Secure, and Rights-Respecting Digital Future. [pdf] Washington, D.C.: U.S. Department of State. Available at: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2024/07/United-States-International-Cyberspace-and-Digital-Strategy-FINAL-2024-05-15_508v03-Section-508-Accessible-7.18.2024.pdf (Accessed 19 Apr. 2025).
11. NRI Secure, 2024. A Guide to U.S. Cybersecurity Laws and Compliance. [online] NRI Secure Blog, 5 December. Available at: <https://www.nri-secure.com/blog/us-cybersecurity-laws-compliance> (Accessed 19 Apr. 2025).
12. А Амангельдиева А. М. Байсултанова К. Ш., 2024. Әлем елдеріндегі киберқауіпсіздік пен интернетті басқару тәжірибесін салыстырмалы саралау. In The World of Science and Education, [online] (2024). Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/lem-elderindegi-kiber-auipsizdik-pen-internetti-bas-aru-t-zhiribesin-salystyrmaly-saralau> (Accessed 19 Apr. 2025).
13. Apsimet, N.M., Smanova, A.B. and Utegenova, G.A., 2024. The role of the Internet in the evolution of fraud: a historical aspect. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series, No. 1(146), pp. 247–257. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-146-1-247-257>

14. Bisaliev, M.S. and Shakirov, K.N., 2023. Digital traces as a factor of security of personal data circulation on the Internet. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series, No. 1(142), pp. 81–98. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-142-1-81-98>

А.Б. Мұхамеджан¹, А.С. Ибраева², С.Э. Асанова^{*3}

^{1,2,3}*Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан*
(E-mail: ¹aktow.009@gmail.com, ²ibraeva_tgp@mail.ru, ³saida.assanova2020@gmail.com)

Қазақстандағы кибербұзушылықты құқықтық реттеу мәселелері және оларды жою жолдары

Андатпа. Бұл мақалада Қазақстандағы киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету және кибербұзушылықтарды құқықтық реттеу мәселелері халықаралық тәжірибе аясында қарастырылады. Зерттеудің негізгі мақсаты – киберқауіпсіздік саласындағы ұлттық заңнаманың әлсіз тұстарын анықтау, сондай-ақ АҚШ, Еуропалық Одақ және Қытай елдерінің тәжірибесіне сүйене отырып, киберқауіптердің алдын алу бойынша жетілдіру жолдарын ұсыну болып табылады. Зерттеуде соңғы кезде киберқылмыстардың көбеюі мен олардың трансшекаралық сипат алуы қазіргі таңда кешенді және үйлестірілген құқықтық әрекеттердің қажеттілігін көрсететіні атап өтілді. Киберқауіпсіздікті тиімді құқықтық реттеу ұлттық ақпараттық қауіпсіздікті сақтау, азаматтардың құқықтарын қорғау және цифрлық экономиканың орнықты дамуын қамтамасыз ету үшін маңызды фактор болып табылады. Ғылыми мақалада GDPR, CFAA, CLOUD Act және Қытайдың «Киберқауіпсіздік туралы» заңы сияқты ірі нормативтік актілер қарастырылып, олардың мазмұны мен қолдану ерекшеліктері сипатталған. Зерттеу әдістемесі ретінде салыстырмалы-құқықтық және нормативтік талдау әдістері қолданылды. Зерттеу нәтижесінде мемлекеттік және жеке мекемелер арасындағы үйлестірудің жеткіліксіздігі, кибероқиғаларға жедел әрекет ету тетіктерінің әлсіздігі сияқты өзекті мәселелер анықталды. Бұған қатысты ұсыныстар қатарында бірыңғай үйлестіру органын құру, халықаралық ынтымақтастықты арттыру секілді нақты қадамдар берілді. Бұл зерттеу Қазақстандағы киберқауіпсіздік саласындағы құқықтық жүйені жетілдіруге айтарлықтай үлес қосады.

Түйін сөздер: кибербұзушылық, киберқауіпсіздік, құқықтық реттеу, Қазақстан, Еуропалық Одақ, Қытай, АҚШ, кибершабуыл, халықаралық тәжірибе, ақпараттық қауіпсіздік.

А.Б. Мұхамеджан¹, А.С. Ибраева², С.Э. Асанова^{*3}

^{1,2,3}*Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан*
(E-mail: ¹aktow.009@gmail.com, ²ibraeva_tgp@mail.ru, ³saida.assanova2020@gmail.com)

Проблемы правового регулирования кибернарушений в Казахстане и пути их устранения

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы обеспечения кибербезопасности и правового регулирования кибернарушений в Казахстане с учетом международного опыта. Основная цель исследования – выявление слабых сторон национального законодательства в сфере кибербезопасности, а также выработка предложений по совершенствованию механизмов предупреждения киберугроз на основе анализа опыта США, Европейского союза и Китая. В работе отмечается, что рост количества киберпреступлений и их трансграничный характер требуют скоординированных комплексных правовых действий. Эффективное правовое регулирование кибербезопасности является важным условием обеспечения национальной информационной безопасности, защиты прав граждан и устойчивого развития цифровой экономики. В статье

рассматриваются ключевые нормативные акты, такие как GDPR, CFAA, CLOUD Act и Закон КНР «О кибербезопасности», с акцентом на особенности их применения. Методология исследования включает сравнительно-правовой и нормативный анализ. В результате выявлены актуальные проблемы, такие как недостаточная координация между государственными и частными структурами, а также слабые механизмы реагирования на инциденты. В качестве рекомендаций предлагается создание единого координирующего органа и активизация международного сотрудничества. Результаты исследования вносят вклад в развитие правовой системы кибербезопасности Казахстана.

Ключевые слова: кибернарушения, кибербезопасность, правовое регулирование, Казахстан, Европейский союз, Китай, США, кибератаки, международный опыт, информационная безопасность.

References

1. Yakovleva A.V. (2021) Kiberbezopasnost' i ee pravovoe regulirovanie (zarubezhnyj i rossijskij opyt). Social'no-politicheskie nauki. T. 11. № 4. S. 79. DOI: 10.33693/2223-0092-2021-11-4-70-81.
2. Odebade, A.T. and Benkhelifa, E. (2023) A Comparative Study of National Cyber Security Strategies of ten nations. [Preprint] arXiv. Available at: <https://arxiv.org/abs/2303.13938> (Accessed: 14 April 2025).
3. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 iyunya 2017 goda № 407 «Ob utverzhdenii Konceptii kiberbezopasnosti ("Kibershchit Kazahstana")». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407>.
4. Cybersecurity Index 2024: 5th Edition. Geneva: ITU Telecommunication Development Bureau. doi: <https://www.itu.int/hub/publication/d-hdb-gci-01-2024/>
5. Imangaliev N.K., Temirzhanova L.A. (2022) "Aktual'nye problemy vyyavleniya i raskrytiya ugovolnyh pravonarushenij, sovershaemyh v seti Internet", Vestnik ENU im. L.N. Gumileva. Seriya Pravo 1(138), str 125.
6. Boggini, C. (2024). Reporting cybersecurity to stakeholders: A review of CSRD and the EU cyber legal framework. Computer Law and Security Review, 53, Article 105987. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.clsr.2024.105987> (Accessed: 16 April 2025).
7. The EU Cybersecurity Act (2025) Digital Strategy. Available at: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/cybersecurity-act> (Accessed: 16 April 2025).
8. Sacks, S. and Li, M.K., 2018. How Chinese Cybersecurity Standards Impact Doing Business in China. [online] CSIS. Available at: <https://www.csis.org/analysis/how-chinese-cybersecurity-standards-impact-doing-business-china> (Accessed 14 Apr. 2025).
9. Creemers, R., Webster, G. and Triolo, P., 2018. Translation: Cybersecurity Law of the People's Republic of China (Effective June 1, 2017). DigiChina, Stanford University. [online] 29 June. Available at: <https://digichina.stanford.edu/work/translation-cybersecurity-law-of-the-peoples-republic-of-china-effective-june-1-2017/> (Accessed 14 Apr. 2025).
10. U.S. Department of State, 2024. The United States International Cyberspace and Digital Policy Strategy: Towards an Innovative, Secure, and Rights-Respecting Digital Future. [pdf] Washington, D.C.: U.S. Department of State. Available at: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2024/07/United-States-International-Cyberspace-and-Digital-Strategy-FINAL-2024-05-15_508v03-Section-508-Accessible-7.18.2024.pdf (Accessed 19 Apr. 2025).
11. NRI Secure, 2024. A Guide to U.S. Cybersecurity Laws and Compliance. [online] NRI Secure Blog, 5 December. Available at: <https://www.nri-secure.com/blog/us-cybersecurity-laws-compliance> (Accessed 19 Apr. 2025).
12. Amangel'dieva A. M. Bajsultanova K. SH., 2024. Alem elderindegi kiberkauipsizdik pen internetti baskaru tazhiribesin salystyrmaly saralau. In The World of Science and Education, (online) (2024). Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/lem-elderindegi-kiber-auipsizdik-pen-interneti-basaru-t-zhiribesin-salystyrmaly-saralau> (Accessed 19 Apr. 2025).

13. Apsimet, N.M., Smanova, A.B. and Utegenova, G.A., 2024. The role of the Internet in the evolution of fraud: a historical aspect. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series, No. 1(146), pp. 247–257. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2024-146-1-247-257>.

14. Bisaliev, M.S. and Shakirov, K.N., 2023. Digital traces as a factor of security of personal data circulation on the Internet. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series, No. 1(142), pp. 81–98. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-142-1-81-98>.

Information about the authors:

Mukhamedzhan A.B. – 3rd-year doctoral student of the Faculty of Law, Al-Farabi Kazakh National University, 050040, 71 Al-Farabi Ave., Almaty, Ka-zakhstan.

Ibrayeva A.S. – Doctor of Law, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, 050040, 71 Al-Farabi Ave., Almaty, Kazakhstan.

Assanova S.E. – corresponding author, PhD, Deputy Dean of the Faculty of Law for Academic, Methodological and Educational Work, Al-Farabi Kazakh National University, 050040, 71 Al-Farabi Ave., Almaty, Kazakhstan.

Мұхамеджан А.Б. – докторант, заң факультеті, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, 050040, әл-Фараби даңғылы 71, Алматы, Қазақстан.

Ибраева А.С. – заң ғылымдарының докторы, профессор, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, 050040, әл-Фараби даңғылы 71, Алма-ты, Қазақстан.

Асанова С.Э. – хат-хабар авторы, PhD, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті заң факультеті деканының оқу, әдістемелік және тәрбие жұмысы жөніндегі орынбасары, 050040, әл-Фараби даңғылы 71, Алматы, Қазақстан.

Мухамеджан А.Б. – докторант 3 курса юридического факультета, Ка-захский национальный университет имени аль-Фараби, 050040, пр. Аль-Фараби 71, Алматы, Казахстан.

Ибраева А.С. – доктор юридических наук, профессор, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, 050040, пр. Аль-Фараби 71, Алматы, Казахстан.

Асанова С.Э. – автор для корреспонденции, PhD, заместитель декана юридического факультета по учебной, методической и воспитательной рабо-те, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, 050040, пр. Аль-Фараби 71, Алматы, Казахстан.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Халықаралық құқық / International law/ Международное право

МРНТИ 10.87.91

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-154-1-218-232>

Научная статья

Пенитенциарные системы государств СНГ в контексте международного права: сравнительный анализ практик имплементации

Р.Н. Мамырбаев^{*1}, М.А. Аюбаев², С.М. Сабитов³

^{1,3}Alikhan Bokeikhan University, Семей, Казахстан

²Костанайская академия МВД РК имени Ширакбека Кабылбаева, Костанай, Казахстан

(E-mail: ¹alike20262030@gmail.com, ²ahat1937@mail.ru, ³seke_71_7@inbox.ru)

Аннотация. В статье впервые предлагается концептуализация пенитенциарных систем государств СНГ как единой «переходной модели» имплементации международных стандартов, находящейся между советской уголовно-исполнительной парадигмой и современным правозащитным подходом. Разработана сравнительная матрица имплементации положений Комитета ООН против пыток и стандартов Организации Объединённых Наций, включая акты «мягкого права», позволяющая выявлять типовые институциональные разрывы между международными обязательствами и национальной практикой.

Актуальность настоящего исследования обусловлена тем, что большинство государств СНГ формально ратифицировали ключевые международные договоры в сфере защиты прав человека, включая Международный пакт о гражданских и политических правах, Конвенцию ООН против пыток и Факультативный протокол к ней.

Целью настоящей статьи является проведение сравнительно-правового анализа практик имплементации международных пенитенциарных стандартов в государствах СНГ с фокусом на Республику Казахстан как «переходную модель».

Впервые на основе эмпирических данных (статистика НППМ РК, заключительные замечания Комитета ООН против пыток, данные World Prison Brief) количественно оценена эффективность институциональных механизмов имплементации международных стандартов, что позволило выявить разрыв между количеством мониторинговых визитов (500+ в год) и уровнем реализации рекомендаций (36,3%), подтверждающий тезис о «декларативной имплементации» в переходных моделях.

Практическое значение работы состоит в возможности использования полученных выводов при дальнейшем реформировании уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан и совершенствовании деятельности национальных превентивных механизмов.

Ключевые слова: пенитенциарная система, международное право, переходная модель, имплементация, пробация, альтернативы лишению свободы; гуманизация.

Поступила: 23.02.2026 Одобрена: 18.03.2026 Доступна онлайн: 30.03.2026

Введение

Имплементация международных стандартов обращения с лицами, лишёнными свободы, является одним из ключевых направлений развития уголовно-исполнительных систем современных государств. В рамках международного права прав человека сформирован обширный массив обязательных и рекомендательных норм, направленных на предотвращение пыток, бесчеловечного и унижающего достоинство обращения, а также на обеспечение гуманного содержания осуждённых. Вместе с тем практика реализации данных стандартов в государствах Содружества Независимых Государств (СНГ) характеризуется значительной неоднородностью и институциональной фрагментарностью.

Однако наличие международно-правовых обязательств не всегда сопровождается их эффективной имплементацией на национальном уровне. В результате сохраняется разрыв между нормативным закреплением стандартов и реальной пенитенциарной практикой, проявляющийся в проблемах предварительного заключения, переполненности учреждений, недостаточности медицинской помощи и ограниченной независимости механизмов мониторинга.

Особое место в данном контексте занимает Республика Казахстан, которая нередко рассматривается в научной литературе как одна из наиболее продвинутых «переходных моделей» в пространстве СНГ. С одной стороны, в стране создан Национальный превентивный механизм, принят Закон о пробации и зафиксированы институциональные шаги по гуманизации уголовно-исполнительной системы. С другой стороны, в докладах международных органов продолжают отмечаться проблемы расследования пыток и фактической реализации процессуальных гарантий.

Вопросы имплементации международных стандартов обращения с лицами, лишёнными свободы, получили развитие в трудах отечественных и зарубежных учёных, исследующих международно-правовые механизмы предупреждения пыток, функционирование пенитенциарных систем и деятельность национальных превентивных механизмов. Вместе с тем в научной литературе отсутствует комплексный сравнительно-правовой анализ практик имплементации указанных стандартов в государствах СНГ как особом региональном пространстве, что обуславливает актуальность настоящего исследования.

Объектом исследования являются пенитенциарные системы государств Содружества Независимых Государств.

Предметом исследования выступают правовые и институциональные практики имплементации международных стандартов обращения с лицами, лишёнными свободы, в указанных государствах.

Научная новизна исследования заключается в разработке сравнительной матрицы имплементации международных стандартов обращения с осуждёнными в государствах СНГ, а также в концептуализации региона как особой «переходной модели», находящейся между советской пенитенциарной парадигмой и правозащитным подходом, основанным на международных стандартах.

Методология

Методологическую основу исследования составляют общенаучные и специальные методы познания, применяемые в международном и сравнительном праве. Ключевым

является сравнительно-правовой метод, позволяющий сопоставить правовые и институциональные механизмы имплементации международных стандартов в различных государствах СНГ. В работе также используются формально-юридический метод, системный анализ и элементы институционального подхода.

Эмпирическую базу исследования образуют международные договоры и акты «мягкого права» Организации Объединённых Наций, включая Международный пакт о гражданских и политических правах, Конвенцию ООН против пыток и Факультативный протокол к ней, Минимальные стандартные правила обращения с заключёнными (Правила Нельсона Манделы), Токийские и Бангкокские правила, а также Стамбульский протокол. Значительное внимание уделено заключительным замечаниям Комитета ООН против пыток и материалам мониторинговых механизмов.

В качестве национальных источников использованы нормы уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства Республики Казахстан, Российской Федерации, Кыргызской Республики, Республики Беларусь и Украины, а также официальные отчёты национальных превентивных механизмов и уполномоченных по правам человека.

Дополнительно в исследовании применяются статистические данные международных организаций, в том числе World Prison Brief и Управления ООН по наркотикам и преступности, позволяющие оценить численность заключённых, уровень предварительного заключения и проблемы переполненности пенитенциарных учреждений. Материалы неправительственных организаций используются в качестве вспомогательных источников для выявления устойчивых практических проблем.

Результаты и обсуждение

1. Международно-правовая рамка имплементации стандартов обращения с лицами, лишёнными свободы.

Международно-правовая регламентация обращения с лицами, лишёнными свободы, формируется на основе универсальных договоров – в первую очередь Международного пакта о гражданских и политических правах 1966 г., который закрепляет абсолютный запрет пыток и жестокого обращения (ст. 7) и устанавливает, что все лица, лишённые свободы, должны содержаться в условиях, обеспечивающих уважение их человеческого достоинства (ст. 10) [1].

Конвенция против пыток и других жестоких, бесчеловечных или унижающих достоинство видов обращения и наказания 1984 г. развивает этот стандарт, обязывая государства систематически пересматривать правила допроса и условия содержания, проводить оперативное и беспристрастное расследование заявлений о пытках и обеспечивать право на подачу жалобы [2]. Факультативный протокол к Конвенции учреждает международный и национальные механизмы регулярных посещений мест лишения свободы, что стало основой для создания национальных превентивных механизмов (НПМ) [3].

Наряду с договорными нормами существенную роль играют Минимальные стандартные правила обращения с заключёнными (Правила Нельсона Манделы, 2015), которые детализируют принципы гуманного обращения, включая запрет длительного одиночного заключения (более 15 суток) как формы жестокого обращения и обязанность

государства обеспечивать заключённым медицинскую помощь, эквивалентную доступной на свободе [4]. Токийские правила (Минимальные стандартные правила ООН в отношении мер, не связанных с лишением свободы) призывают рассматривать предварительное заключение как крайнюю меру и использовать альтернативы на ранних стадиях уголовного процесса; в разделах о назначении наказания перечислены такие меры, как условное осуждение, probation, штрафы, общественные работы и другие варианты [5].

Дополняющее значение имеют Бангкокские правила (Правила по обращению с женщинами-заключёнными и мерам, не связанным с лишением свободы, 2010 г.), которые требуют учитывать гендерные и социальные особенности женщин, применять меры, учитывающие их родительские обязанности и экономическое положение, руководствоваться Токийскими правилами при выборе альтернатив и разрабатывать гендерно-чувствительные санкции и программы реабилитации [6]. Свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых какой-либо форме задержания или заключения, гарантирует право каждого задержанного на доступ к адвокату и возможность беспрепятственно общаться с защитником, а также на подачу жалоб на условия содержания и обращение [7].

Совокупность указанных международных норм образует комплексную рамку имплементации, предполагающую не только формальное закрепление стандартов в национальном законодательстве, но и создание устойчивых институциональных механизмов их практической реализации. Для государств СНГ характерна ситуация, при которой основные международные договоры ратифицированы, однако степень фактической имплементации стандартов существенно варьируется. Это позволяет рассматривать регион как особую «переходную модель», в рамках которой международно-правовые обязательства сосуществуют с унаследованными элементами советской пенитенциарной системы.

Именно в рамках данной международно-правовой рамки в дальнейшем проводится сравнительный анализ практик имплементации стандартов обращения с лицами, лишёнными свободы, в государствах СНГ.

2. Государства СНГ как «переходная модель»: институциональные практики имплементации международных стандартов.

Пенитенциарные системы государств СНГ характеризуются общей историко-институциональной основой, сформированной в рамках советской уголовно-исполнительной модели, и одновременным воздействием современных международно-правовых стандартов в сфере прав человека. Данная двойственность обуславливает специфику имплементации международных стандартов обращения с лицами, лишёнными свободы, и позволяет рассматривать регион как «переходную модель», находящуюся между карательно-административной парадигмой и правозащитным подходом, ориентированным на достоинство личности и превенцию нарушений.

По мнению Байкенжиной Ш.Т. и Ильясовой Г.А., реализация лучших институциональных подходов предполагает не автоматическое копирование, а продуманную адаптацию на основе анализа правовых и экономических особенностей Казахстана [8].

Республика Казахстан в данном контексте занимает особое положение. Государство ратифицировало основные международные договоры в сфере прав человека (МПГПП, Конвенцию против пыток и Факультативный протокол) и на конституционном уровне закрепило приоритет международного права [1], [2], [3].

Российская Федерация формально признаёт международные обязательства в сфере запрета пыток и гуманного обращения с осуждёнными, однако институциональная модель мониторинга мест лишения свободы носит ограниченный характер. Деятельность уполномоченных по правам человека и общественных наблюдательных комиссий не всегда обеспечивает систематичность и независимость контроля, а в докладах международных органов неоднократно отмечались случаи жестокого обращения и недостаточная эффективность механизмов расследования. В результате имплементация международных стандартов в России во многом сохраняет декларативный характер.

В Кыргызской Республике в последние годы предприняты шаги по формированию национальных механизмов предупреждения пыток и совершенствованию уголовного законодательства. Закрепление уголовной ответственности за пытки и создание специализированных институтов мониторинга свидетельствуют о формальном сближении с международными стандартами. Однако ограниченные ресурсы и институциональная нестабильность препятствуют устойчивой реализации данных механизмов, что отражается в продолжающихся замечаниях международных мониторинговых органов.

Практика Республики Беларусь и Украины демонстрирует сходные черты переходной модели, при которой формальное признание международных стандартов не всегда сопровождается их последовательной реализацией. Для данных государств характерны проблемы предварительного заключения, переполненности учреждений и ограниченного доступа к эффективным средствам правовой защиты. Независимость национальных механизмов мониторинга зачастую подвергается сомнению, что снижает их превентивный характер.

В Армении, Азербайджане, Молдове и Узбекистане действуют механизмы независимого мониторинга пенитенциарных учреждений (необходимо отметить, что Узбекистан также не ратифицировал ФПКПП, однако осуществляет независимый мониторинг в рамках НПМ). В то же время несмотря на то, что Беларусь не ратифицировала ФПКПП, в стране действует система общественного контроля, включающая участие представителей общественных объединений. Контроль осуществляется через общественные наблюдательные комиссии, функционирующие на республиканском и областном уровнях, а также комиссии при местных исполнительных и распорядительных органах. Члены ОНК имеют право посещать места принудительного содержания, фиксировать условия содержания и направлять обращения в уполномоченные государственные органы. Таджикистан присоединился к ФПКПП частично и совершенствует национальный превентивный механизм в соответствии со «Стратегией реформирования системы исполнения уголовных наказаний на период до 2030 года».

В целом институциональные практики государств СНГ указывают на наличие общих структурных проблем имплементации международных стандартов: сохранение высокой доли лиц, содержащихся под стражей до суда, недостаточную интеграцию медицинских служб в пенитенциарные учреждения и слабую связь между мониторинговыми механизмами и механизмами привлечения к ответственности. Вместе с тем различия в национальных подходах позволяют выявить элементы успешной практики, которые могут быть использованы при дальнейшем реформировании уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан.

Таблица 1 – Сравнительная матрица имплементации международных стандартов в государствах СНГ

Критерий	Казахстан	Россия	Кыргызстан	Беларусь	Украина
Ратификация ФПКПП	Да (2008)	Нет	Да (2008)	Нет	Да (2006)
Наличие НПМ	Да (с 2013)	Частично	Да (с 2012)	Формально	Да (с 2012)
Кол-во визитов НПМ в год	500+ (2024)	Нет данных	~150	Нет данных	~200
Доля лиц в СИЗО (%)	18-20%	12-15%	25-30%	20-25%	22-28%
Законодательство о пробации	Да (2016)	Частично	В разработке	Нет	Частично
Последние замечания КПП	2023	2018	2020	2018	2021
Реализация рекомендаций НПМ (%)	~38%	Нет данных	~25%	Нет данных	~30%
Критерий	Армения	Таджикистан	Азербайджан	Молдова	Узбекистан
Ратификация ФПКПП	Да (2006)	Частично	Да (2009)	Да (2006)	Нет
Наличие НПМ	Да (с 2008)	Да	Да	Да	Да
Кол-во визитов НПМ в год	~250	Нет данных	40-60	20-70	300-400
Доля лиц в СИЗО (%)	~20-23%	~30-35%	~25-30%	~20-25%	20-25%
Законодательство о пробации	Да	Да	Частично (элементы пробации)	Да	Да (2019)
Последние замечания КПП	2023	2023	2025	2025	2022
Реализация рекомендаций НПМ (%)	~35%	Нет данных	Нет данных	~30%	~30%

Примечание: составлено на основании данных [9].

3. Сравнительная матрица практик имплементации международных стандартов в государствах СНГ.

Сравнительный анализ практик имплементации международных стандартов обращения с лицами, лишёнными свободы, позволяет выявить устойчивые закономерности и типовые институциональные разрывы, характерные для государств СНГ. Несмотря на формальное признание ключевых международно-правовых обязательств, фактическая реализация стандартов существенно различается как между государствами региона, так и внутри отдельных национальных систем.

3.1. Запрет пыток и эффективность расследования.

Международные стандарты, закреплённые в Конвенции против пыток и развитые в Стамбульском протоколе, предполагают не только уголовно-правовой запрет пыток, но и обязанность государства обеспечивать эффективное, независимое и беспристрастное расследование всех заявлений о жестоком обращении. В государствах СНГ данный элемент имплементации остаётся одним из наиболее проблемных.

В Республике Казахстан уголовно-правовой запрет пыток закреплён на законодательном уровне, однако в заключительных замечаниях Комитета ООН против пыток указывается на сохраняющуюся практику применения недозволенных методов на стадии предварительного задержания и ограниченную результативность расследований. Аналогичные проблемы отмечаются в отношении Российской Федерации, Кыргызской Республики, Республики Узбекистан и Республике Молдова, где формальное наличие правовых норм не сопровождается устойчивыми механизмами их практического применения.

По данным Комитета ООН против пыток (2023), в связи с событиями января 2022 года в Казахстане было зарегистрировано значительное количество заявлений о применении пыток и жестокого обращения; официально сообщается, что 6 из 238 погибших стали жертвами пыток, и только по одному случаю вынесен приговор, тогда как по всем жалобам возбуждены уголовные дела [10]. При этом международные правозащитные организации отмечают высокий уровень прекращения расследований по заявлениям о пытках, что свидетельствует о системных проблемах в обеспечении независимого и эффективного расследования.

Для Беларуси, Украины и Таджикистана характерна схожая ситуация, при которой международные органы фиксируют разрыв между заявленными стандартами и реальной практикой, особенно в условиях предварительного заключения. Таким образом, запрет пыток в государствах СНГ зачастую носит нормативный характер, не будучи подкреплённым эффективными институциональными гарантиями.

3.2. Национальные превентивные механизмы и независимый мониторинг.

Факультативный протокол к Конвенции против пыток рассматривает превентивный мониторинг как ключевой инструмент предупреждения жестокого обращения. В государствах СНГ модели реализации национальных превентивных механизмов существенно различаются.

Казахстан выделяется относительно развитой институциональной моделью НПМ, функционирующего при Уполномоченном по правам человека и осуществляющего регулярные посещения мест лишения свободы. Публичность отчётов и охват различных типов учреждений сближают данную модель с международными стандартами. С момента создания НПМ в 2013 году его участники совершили более 5000 посещений мест лишения свободы и направили свыше 10000 рекомендаций государственным органам. Вместе с тем вопросы фактической независимости и влияния рекомендаций НПМ на правоприменительную практику остаются предметом критики.

Так, по данным Уполномоченного по правам человека Республики Казахстан, в 2020 году НПМ провёл 517 превентивных визитов в учреждения с ограниченной коммуникацией, в 2021 году – 507 визитов, а в 2024 году количество визитов превысило 500. Участники механизма направили более 3500 рекомендаций государственным органам в отношении условий содержания, медицинского обслуживания и питания. Однако, согласно отчётности, из 758 рекомендаций было полностью реализовано лишь

275, что указывает на сохраняющийся разрыв между превентивным мониторингом и реальным реформированием системы [11].

В Российской Федерации и Кыргызской Республике мониторинговые механизмы либо обладают ограниченными полномочиями, либо сталкиваются с дефицитом ресурсов, что снижает их превентивную эффективность. В Азербайджане, Украине и Таджикистане национальные механизмы формально существуют, однако их институциональная автономия и доступ к учреждениям не всегда обеспечены в полной мере.

3.3. Условия содержания и медицинское обеспечение.

Международные стандарты требуют обеспечения условий содержания, совместимых с человеческим достоинством, и предоставления медицинской помощи, эквивалентной той, которая доступна на свободе; ответственность за здравоохранение заключённых возлагается на государство [4]. В государствах СНГ данные требования сталкиваются с системными ограничениями.

Сравнительные статистические данные свидетельствуют о высокой доле лиц, содержащихся под стражей до суда, и проблемах переполненности учреждений: по данным World Prison Brief на 2024 год доля лиц, содержащихся под стражей до суда, составляла 20,3 % в Казахстане (данные на 1 июля 2022 г.), 25,5 % в России (на ноябрь 2022 г.), 20,5 % в Кыргызстане (на июль 2022 г.), 16,6 % в Беларуси (на конец 2018 г.), 36-38 % в Армении (2023 г.), 24-25 % в Азербайджане (2023 г.), 30-33 % в Молдове (2023 г.), 30-32 % в Украине (2023 г.), 19-21 % в Грузии (2023 г.), 15-18 % в Узбекистане (2023–2024 гг.) и 9-10 % в Таджикистане (2022 г.) [12].

Высокие показатели предварительного заключения увеличивают нагрузку на пенитенциарную систему и негативно влияют на санитарные условия и доступ к медицинской помощи. В ряде стран международные органы отмечают повышенную смертность среди заключённых, распространённость туберкулёза и ВИЧ-инфекции, а также институциональную изоляцию медицинских служб от национальных систем здравоохранения.

Таблица 2 – Сравнительная таблица по численности заключённых в государствах-членах КПЧ СНГ

Страна	Число заключённых на 100 000 чел. (1998)	Число заключённых на 100 000 чел. (2025)	Рейтинг стран мира по количеству заключённых на 2025 г.
Россия	688	300	35 место
Казахстан	533	163	103 место
Беларусь	628	345	24 место
Узбекистан	258	85	166 место
Армения	242	83	167 место
Кыргызстан	401	112	145 место
Таджикистан	102	145	112 место
Азербайджан	317	264	50 место
Молдова	230	255	54 место
Украина	245	116	138 место

Примечание: составлено на основании данных [13].

Казахстан демонстрирует отдельные положительные сдвиги в области нормативного регулирования медицинского обеспечения, однако практические проблемы, связанные с ресурсным обеспечением и независимостью медицинского персонала, сохраняются и требуют дальнейшего институционального развития.

3.4. Альтернативы лишению свободы и probation.

Развитие альтернатив лишению свободы рассматривается в международном праве как один из ключевых механизмов гуманизации уголовной политики. В данном аспекте государства СНГ демонстрируют наибольшую дифференциацию практик.

В России уголовное законодательство предусматривает альтернативные наказания, но система probation как отдельный институт пока находится в стадии становления и уступает по развитию организационной структуры Казахстану. Аналогично, в Беларуси применяются наказания без изоляции от общества (ограничение свободы, исправительные работы), однако их реализация в основном осуществляется в рамках уголовно-исполнительной системы, без полноценной службы probation.

В то же время, Кыргызская Республика демонстрирует динамичное развитие probation и расширение спектра наказаний, не связанных с изоляцией. В Республиках Узбекистан и Таджикистан применение таких мер носит ограниченный характер, а их имплементационные механизмы остаются недостаточно зрелыми.

Республика Казахстан выделяется в регионе наличием специализированного законодательства о probation и институциональным оформлением соответствующих служб, что соответствует ориентирам Токийских правил.

По состоянию на конец 2024 года пенитенциарная система Казахстана включала более 40 000 лиц (около 33 000 осуждённых и 7 000 обвиняемых), а под надзором службы probation находилось примерно 27 000 человек. Подготовленный амнистийный проект предполагал освобождение около 6000 осуждённых и 9 000 лиц, находящихся под probationным надзором [14]. В России институт probation развивается частично (по оценкам, около 3 % осуждённых находятся под probationным контролем), в Кыргызстане соответствующее законодательство находится в стадии становления, а в Беларуси специализированные органы probation отсутствуют.

В целом сравнительная матрица практик имплементации показывает, что государства СНГ характеризуются общими структурными проблемами реализации международных стандартов, но при этом демонстрируют различный потенциал институционального развития. Казахстан в данном контексте может рассматриваться как относительно продвинутая «переходная модель», сочетающая элементы успешной имплементации с сохраняющимися системными вызовами.

Проведённый сравнительно-правовой анализ практик имплементации международных стандартов обращения с лицами, лишёнными свободы, в государствах СНГ, позволяет сформулировать следующие основные результаты.

Во-первых, пенитенциарные системы государств СНГ могут быть охарактеризованы как «переходная модель», для которой типично формальное признание международных обязательств при сохранении существенных разрывов между нормой и практикой. Практически все государства региона ратифицировали Конвенцию ООН против пыток и другие базовые договоры, однако институциональные механизмы их реализации функционируют с различной степенью эффективности.

Во-вторых, запрет пыток и жестокого обращения в странах СНГ остаётся преимущественно декларативным, поскольку уголовно-правовые нормы не всегда подкреплены

независимыми и результативными процедурами расследования. Заключительные замечания Комитета ООН против пыток указывают на устойчивые проблемы получения признаний под давлением, особенно на стадии предварительного задержания, а также на ограниченное привлечение виновных к ответственности.

В-третьих, развитие национальных превентивных механизмов носит неравномерный характер. Республика Казахстан демонстрирует относительно высокий уровень институционализации НПМ, включая регулярность посещений мест лишения свободы и подготовку публичных отчётов. Вместе с тем влияние рекомендаций НПМ на правоприменительную практику остаётся ограниченным, что снижает превентивный эффект мониторинга.

В-четвёртых, во всех анализируемых государствах сохраняется высокая доля лиц, содержащихся под стражей до суда, что способствует переполненности учреждений и ухудшению условий содержания. Данный фактор выступает системным препятствием для реализации стандартов гуманного обращения и напрямую влияет на доступ к медицинской помощи.

В-пятых, проблемы медицинского обеспечения в пенитенциарных учреждениях СНГ имеют структурный характер и связаны с недостаточной интеграцией пенитенциарной медицины в национальные системы здравоохранения. Международные органы неоднократно указывают на повышенные риски распространения социально значимых заболеваний и на недостаточную независимость медицинского персонала.

В-шестых, наибольший прогресс в регионе достигнут в сфере развития альтернатив лишению свободы. Республика Казахстан может рассматриваться как один из региональных лидеров по институциональному оформлению пробации, что соответствует ориентирам Токийских правил и международной тенденции гуманизации уголовной политики.

В-седьмых, результаты сравнительного анализа свидетельствуют о том, что эффективность имплементации международных стандартов в государствах СНГ в большей степени определяется институциональной культурой и политической волей, чем формальным наличием правовых норм.

Заключение

1. Международно-правовые стандарты обращения с лицами, лишёнными свободы, образуют комплексную систему обязательных и рекомендательных норм, реализация которых требует не только формального нормативного закрепления, но и устойчивых институциональных механизмов.

2. Государства СНГ характеризуются схожими структурными проблемами имплементации международных стандартов, обусловленными исторической преемственностью пенитенциарных практик и институциональной инерцией.

3. Республика Казахстан занимает особое положение в регионе, демонстрируя более высокий уровень институционализации превентивных механизмов и развития альтернатив лишению свободы, при сохранении отдельных системных проблем.

4. Эффективность предупреждения пыток в государствах СНГ напрямую зависит от независимости механизмов мониторинга и реальной способности органов расследования привлекать виновных к ответственности.

5. Проблемы переполненности учреждений и медицинского обеспечения носят системный характер и требуют комплексных межведомственных решений, выходящих за рамки уголовно-исполнительного законодательства.

6. Дальнейшая гуманизация уголовно-исполнительных систем государств СНГ возможна лишь при условии последовательной имплементации международных стандартов, подкреплённой политической волей и институциональной трансформацией.

7. Для Республики Казахстан приоритетными направлениями дальнейшей имплементации международных стандартов являются: (а) законодательное усиление независимости Национального превентивного механизма путем обеспечения прямого финансирования и расширения полномочий по инициированию уголовных расследований; (б) сокращение сроков предварительного заключения и расширение применения альтернатив содержанию под стражей на досудебной стадии; (в) интеграция медицинских служб уголовно-исполнительной системы в систему Министерства здравоохранения для обеспечения эквивалентности медицинской помощи; (г) разработка обязательных протоколов расследования заявлений о пытках на основе Стамбульского протокола с привлечением независимых медицинских экспертов; (д) создание единой электронной базы данных по всем случаям заявлений о пытках и результатам их расследования для обеспечения транспарентности и подотчетности.

Вклад авторов

Мамырбаев Р.Н. – подготовил материалы по пенитенциарным системам стран СНГ, которые легли в основу исследования обозначенной темы. Участвовал в составлении вводной, основной и заключительной части статьи.

Аюбаев М.А. – подготовил, систематизировал и проанализировал материалы научной статьи. Принял участие в составлении основной и заключительной части научной статьи.

Сабитов С.М. – исследовал международные стандарты. Осуществил сопоставительный и сравнительный анализ собранных материалов. Принял участие в составлении вводной, основной и заключительной части научной статьи.

Список литературы

1. International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR). Articles 7 and 10. United Nations, 1966 // <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (date of access: 22.02.2026).

2. Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CAT). Articles 11–13. United Nations, 1984 // <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-torture> (date of access: 08.01.2026).

3. Practical Guide to Humanitarian Law. Committee against Torture // <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/committee-against-torture/> (date of access: 08.01.2026).

4. Association for the Prevention of Torture (APT). Articles on the Nelson Mandela Rules: ‘Prolonged solitary confinement amounts to torture’ and ‘Health care services in prisons’ // <https://www.apr.ch/en> (date of access: 08.01.2026).

5. United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (Tokyo Rules) // <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-standard-minimum-rules-non-custodial> (date of access: 08.01.2026).

6. United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (Bangkok Rules) // <https://www.apt.ch/en/knowledge-hub> (date of access: 08.01.2026).
7. Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment // <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/body-principles-protection-all-persons-under-any-form> (date of access: 08.01.2026).
8. Baikenzhina Sh.T., Ilyassova G.A. Comparative legal analysis of international experience in corporate dispute resolution: institutional approaches and possibilities of adaptation to the legislation of Kazakhstan // BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series, 152(3), 105–120.
9. World Prison Brief // <https://www.prisonstudies.org/> (date of access: 08.01.2026).
10. United Nations Development Programme in Kazakhstan. 'Kazakhstan's National Preventive Mechanism continues to prevent torture despite pandemic restrictions' // <https://www.undp.org/kazakhstan> (date of access: 08.01.2026).
11. Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). 'Committee against Torture reviews the report of Kazakhstan' (3 May 2023) // <https://www.ohchr.org/en/news/2023/05/committee-against-torture-reviews-report-kazakhstan> (date of access: 08.01.2026).
12. World Prison Brief. Country Profiles: Kazakhstan, Russia, Kyrgyzstan, Belarus, Armenia, Azerbaijan, Moldova, Tajikistan, Uzbekistan, Ukraine. // <https://www.prisonstudies.org> (date of access: 08.01.2026).
13. Рейтинг стран мира по количеству заключенных — сравнительный анализ статистических данных о числе заключенных лиц на душу населения в странах мира, выпускаемый Institute for Crime & Justice Policy Research // <https://gtmarket.ru/ratings/prison-population-ranking> (date of access: 08.01.2026).
14. В Казахстане приняли закон об амнистии: кого освободят // <https://orda.kz> (date of access: 08.01.2026).

Р.Н. Мамырбаев^{*1}, М.А. Аюбаев², С.М.Сабитов³

^{1,3}Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан

²ҚР ИМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы, Қостанай, Қазақстан
(E-mail: ¹alike20262030@gmail.com, ²ahat1937@mail.ru, ³seke_71_7@inbox.ru)

Халықаралық құқық тұрғысынан ТМД елдерінің пенитенциарлық жүйелері: енгізу тәжірибесінің салыстырмалы талдауы

Аңдатпа. Бұл мақалада алғаш рет ТМД елдерінің пенитенциарлық жүйелерін кеңестік қылмыстық атқару парадигма мен қазіргі заманғы адам құқықтарына көзқарас арасында орналасқан халықаралық стандарттарды енгізудің бірыңғай «өтпелі моделі» ретінде тұжырымдама ұсынылады. БҰҰ Азаптауға қарсы комитетінің ережелерін және Біріккен Ұлттар Ұйымының стандарттарын, соның ішінде «жұмсақ құқық» құралдарын енгізудің салыстырмалы матрицасы әзірленді, бұл халықаралық міндеттемелер мен ұлттық тәжірибе арасындағы типтік институционалдық алшақтықтарды анықтауға мүмкіндік береді.

Бұл зерттеудің өзектілігі ТМД елдерінің көпшілігі Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіні, Азаптауға қарсы конвенцияны және оның Факультативтік хаттамасын қоса алғанда, негізгі халықаралық адам құқықтары туралы шарттарды ресми түрде ратификациялағандығында орын алады.

Бұл мақаланың мақсаты – ТМД елдерінде халықаралық пенитенциарлық стандарттарды енгізу тәжірибесіне, Қазақстан Республикасына «өтпелі модель» ретінде назар аудару түрінде салыстырмалы құқықтық талдау жүргізу.

Алғаш рет халықаралық стандарттарды енгізудің институционалдық тетіктерінің тиімділігі эмпирикалық деректерді (ҚР ҰАТ статистикасы, БҰҰ Азаптауға қарсы комитетінің қорытынды

бақылаулары және World Prison Brief деректері) пайдалана отырып, сандық тұрғыдан бағаланып, зерттеу нәтижесінде мониторингтік сапарлар саны (жылына 500+) мен ұсыныстарды орындау деңгейі (36,3%) арасындағы алшақтықты анықталды, бұл өтпелі модельдерде «декларативті енгізу» тезисін растайды.

Бұл зерттеудің практикалық маңыздылығы Қазақстан Республикасының қылмыстық-атқару жүйесін одан әрі реформалауда және ұлттық алдын алу тетіктерінің қызметін жетілдіруде зерттеу нәтижелерін пайдалану мүмкіндігінде жатыр.

Түйін сөздер: пенитенциарлық жүйе, халықаралық құқық, өтпелі модель, енгізу, шартты түрде босату, бас бостандығынан айыруға балама, ізгілендіру.

R.N. Mamyrbayev^{1*}, M.A. Ayubaev², S.M. Sabitov³

^{1,3}Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan

²Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Shkrabek Kabylbayev, Kostanay, Kazakhstan

(E-mail: ¹alike20262030@gmail.com, ²ahat1937@mail.ru, ³seke_71_7@inbox.ru)

Penitentiary Systems of CIS Countries in the Context of International Law: A Comparative Analysis of Implementation Practices

Abstract. This article proposes for the first time a conceptualization of the penitentiary systems of CIS countries as a single "transitional model" for the implementation of international standards, situated between the Soviet penal paradigm and the modern human rights approach. A comparative matrix of the implementation of the provisions of the UN Committee against Torture and United Nations standards, including soft law instruments, has been developed, allowing for the identification of typical institutional gaps between international obligations and national practice.

The relevance of this study lies in the fact that most CIS countries have formally ratified key international human rights treaties, including the International Covenant on Civil and Political Rights, the Convention against Torture, and its Optional Protocol.

The purpose of this article is to conduct a comparative legal analysis of the practices of implementing international penitentiary standards in CIS countries, focusing on the Republic of Kazakhstan as a "transitional model." For the first time, the effectiveness of institutional mechanisms for implementing international standards has been quantitatively assessed using empirical data (NPM RK statistics, concluding observations of the UN Committee against Torture, and World Prison Brief data). This study revealed a gap between the number of monitoring visits (500+ per year) and the level of recommendation implementation (36.3%), confirming the thesis of "declarative implementation" in transitional models.

The practical significance of this study lies in the potential use of the findings in further reforming the penal system of the Republic of Kazakhstan and improving the activities of national preventive mechanisms.

Keywords: penitentiary system, international law, transitional model, implementation, probation, alternatives to imprisonment, humanization.

References

1. International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR). Articles 7 and 10. United Nations, 1966 // <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-covenant-civil-and-political-rights> (date of access: 22.02.2026).
2. Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CAT). Articles 11–13. United Nations, 1984 // <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-against-torture> (date of access: 08.01.2026).

3. Practical Guide to Humanitarian Law. Committee against Torture // <https://guide-humanitarian-law.org/content/article/3/committee-against-torture/> (date of access: 08.01.2026).
4. Association for the Prevention of Torture (APT). Articles on the Nelson Mandela Rules: 'Prolonged solitary confinement amounts to torture' and 'Health care services in prisons' // <https://www.apr.ch/en> (date of access: 08.01.2026).
5. United Nations Standard Minimum Rules for Non-custodial Measures (Tokyo Rules) // <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-standard-minimum-rules-non-custodial> (date of access: 08.01.2026).
6. United Nations Rules for the Treatment of Women Prisoners and Non-custodial Measures for Women Offenders (Bangkok Rules) // <https://www.apr.ch/en/knowledge-hub> (date of access: 08.01.2026).
7. Body of Principles for the Protection of All Persons under Any Form of Detention or Imprisonment // <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/body-principles-protection-all-persons-under-any-form> (date of access: 08.01.2026).
8. Baikenzhina Sh.T., Ilyassova G.A. Comparative legal analysis of international experience in corporate dispute resolution: institutional approaches and possibilities of adaptation to the legislation of Kazakhstan // BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University Law Series, 152(3), 105–120.
9. World Prison Brief // <https://www.prisonstudies.org/> (date of access: 08.01.2026).
10. United Nations Development Programme in Kazakhstan. 'Kazakhstan's National Preventive Mechanism continues to prevent torture despite pandemic restrictions' // <https://www.undp.org/kazakhstan> (date of access: 08.01.2026).
11. Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). 'Committee against Torture reviews the report of Kazakhstan' (3 May 2023) // <https://www.ohchr.org/en/news/2023/05/committee-against-torture-reviews-report-kazakhstan> (date of access: 08.01.2026).
12. World Prison Brief. Country Profiles: Kazakhstan, Russia, Kyrgyzstan, Belarus, Armenia, Azerbaijan, Moldova, Tajikistan, Uzbekistan, Ukraine. // <https://www.prisonstudies.org> (date of access: 08.01.2026).
13. Rejting stran mira po kolichestvu zaklyuchennyh — sravnitel'nyj analiz statisticheskikh dannyh o chisle zaklyuchennyh lic na dushu naseleniya v stranah mira, vypuskaemyj Institute for Crime & Justice Policy Research // <https://gtmarket.ru/ratings/prison-population-ranking> (date of access: 08.01.2026).
14. V Kazahstane prinyali zakon ob amnistii: kogo osvobodyat // <https://orda.kz> (date of access: 08.01.2026).

Сведения об авторах:

Мамырбаев Р.Н. – хат-хабар авторы, заң ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының отставкадағы судьясы, Alikhan Bokeikhan University, Мәңгілік Ел көшесі, 11, 071400, Семей, Қазақстан.

Аюбаев М.А. – заң ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (доцент), отставкадағы генерал-майор, қылмыстық-атқару құқығы кафедрасының профессоры, Қазақстан Республикасы ІІМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясы Абай даңғылы, 11, 110000, Қостанай, Қазақстан.

Сабитов С.М. – PhD, қауымдастырылған профессор, заң факультетінің деканы, Alikhan Bokeikhan University, Мәңгілік Ел көшесі, 11, 071400, Семей, Қазақстан.

Мамырбаев Р.Н. – автор для корреспонденции, кандидат юридических наук, судья в отставке Верховного суда Республики Казахстан, Alikhan Bokeikhan University ул. Мангилик Ел, 11, 071400, Семей, Казахстан.

Аюбаев М.А. – доктор юридических наук, ассоциированный профессор (доцент), генерал-майор в отставке, профессор кафедры уголовно-исполнительного права, Костанайская академия МВД Республики Казахстан имени Ширакбека Кабылбаева, пр. Абая, 11, 110000, Костанай, Казахстан.

Сабитов С.М. – PhD, ассоциированный профессор, декан юридического факультета, Alikhan Bokeikhan University, ул. Мангилик Ел, 11, 071400, Семей, Казахстан.

Mamyrbayev R.N. – corresponding author, Candidate of Law, retired judge of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, Alikhan Bokeikhan University, Mangilik El Street, 11, 071400, Semey, Kazakhstan

Ayubayev M.A. – Doctor of Law, Associate Professor, retired Major General, Professor of the Department of Criminal Executive Law, Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Shrakbek Kabylbayev, Abay Avenue, 11, 110000, Kostanay, Kazakhstan.

Sabitov S.M. – PhD, Associate Professor, Dean of the Faculty of Law, Alikhan Bokeikhan University, Mangilik El, 11, 071400, Semey, Kazakhstan.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Халықаралық құқық / International law/
Международное право

МРНТИ 10.87.27

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-154-1-233-255>

Научная статья

**Правовое регулирование труда казахстанских граждан за рубежом:
использование международного права и зарубежного законодательства
для совершенствования законодательства Республики Казахстан**

Д.А. Мыктыбаева*¹, Р.Ш. Давлетгильдеев²

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Казанский федеральный университет, Казань, Российская Федерация

(E-mail: ¹omirzakova.diana@mail.ru, ²roustem.davletguldeev@kpfu.ru)

Аннотация. В данной статье предлагается попытка исследования зарубежного опыта по вопросу законодательного регулирования выезда граждан в иностранное государство для трудовой деятельности, а также разработки и заключения международных договоров по данному вопросу в связи с тем, что защита собственных граждан при трудоустройстве за рубежом является одной из основных стратегических задач Казахстана на предстоящий период, определенный Концепцией миграционной политики Казахстана на 2023–2027 годы, утвержденной постановлением Правительства от 30 ноября 2022 года № 961.

Целью статьи является анализ международно-правовых и национальных норм об организации выезда граждан для трудовой деятельности в иностранном государстве, а также выявление в зарубежных законах норм о минимальных положениях международных договоров, от которых нельзя отступить при разработке и согласовании международных договоров для разработки рекомендаций по совершенствованию национального законодательства.

Научная статья позволяет утверждать о том, что наличие минимальных требований к содержанию двусторонних международных договоров в национальном законодательстве может повысить ответственность стран исхода трудовых мигрантов, в том числе восполнить пробелы в регулировании трудоустройства в рамках интеграционных объединений, обеспечить полноту международных договоров, что определяет научную и практическую значимость научной статьи.

В этой связи в статье разработаны поправки в Закон Республики Казахстан «О миграции населения», Социальный кодекс Республики Казахстан, а также обоснована необходимость ратификации Конвенции МОТ №181 «О частных агентствах занятости». Также статья может служить обоснованием принятия в Казахстане специального закона «О внешней трудовой миграции» или «О защите казахстанских граждан при зарубежном трудоустройстве».

Рекомендации и выводы статьи позволяют использовать их при разработке изменений в национальное законодательство в области международных договоров и миграции.

Ключевые слова: трудовая миграция, защита прав граждан за рубежом, двусторонний международный договор, национальное законодательство

Введение

Республика Казахстан как суверенное государство самостоятельно определяет свою миграционную политику, основываясь на Конституции, специальном Законе «О миграции населения» (далее – Закон) и путем реализации задач, отмеченных в документе системы государственного планирования – Концепции миграционной политики.

В статье 4 Закона определены основные принципы и задачи миграционной политики Казахстана [1]. Анализ задач и принципов миграционной политики позволяет сделать вывод, что они изложены в основном с точки зрения принимающего государства. Данная позиция также отразилась на том, что двусторонняя международно-правовая база Казахстана в области миграции ограничена странами, входящими в международные региональные организации, такие как СНГ, ЕАЭС, ШОС. Однако в последние годы в Казахстане имеет место активная миграция граждан и в государства, не входящие в указанные организации. В Национальном докладе по рынку труда отмечается, что за последние пять лет количество казахстанцев в возрасте 15–34 лет, выехавших за пределы страны составило, по данным Центра развития трудовых ресурсов, почти 65 тыс. человек. Вместе с тем, тренд на финансовую независимость среди молодежи способствует увеличению количества молодых трудовых мигрантов, нацеленных на повышение уровня жизни [2]. Эти данные свидетельствуют о необходимости переоценки как политики, так и законодательства по позиционированию Казахстана как страны активного исхода трудовых мигрантов.

Действующая Концепция миграционной политики принята на период с 2023 по 2027 годы и утверждена постановлением Правительства Республики Казахстан от 30 ноября 2022 года № 961 [3]. Она продолжает развитие принципов и задач миграционной политики, определенных в Законе. Новой задачей для миграционной политики Казахстана на предстоящий период является задача охватить защитой казахстанских граждан, выезжающих в зарубежные страны в целях трудоустройства.

Для этой цели помимо создания институциональной системы защиты прав граждан Казахстана, выехавших с целью трудоустройства, ставится задача расширить международную договорную базу со странами, принимающими казахстанских граждан, например, с Турцией, ОАЭ, США, Великобританией, Республикой Корея, Израилем, Катаром, ФРГ [3].

Вышеуказанные задачи обусловили выбор тематики настоящей статьи и детерминировали следующие исследовательские вопросы: какими должны быть национальное законодательство в области миграции и международные обязательства Казахстана для защиты своих граждан? Какого содержания должны быть международные договоры Республики Казахстан со странами приема ее граждан?

Кроме этого, задача, поставленная перед Казахстаном, натолкнула на мысль о необходимости развития теоретических представлений об ответственности государств исхода трудовых мигрантов в международном праве ввиду того, что как в отечественной, так и в зарубежной доктрине мало говорится об ответственности государств происхождения за трудовую миграцию собственных граждан. Государства происхождения должны оказывать конкретную помощь в поиске работы, а также предоставлять информацию, касающуюся процесса миграции и фактических условий работы в государстве назначения [4].

Материалы и методы исследования

В научной статье для проведения обзора литературы использовались общенаучные методы, а для обеспечения научной новизны научные труды, написанные казахстанскими авторами, которые были классифицированы по направлениям трудовой миграции. Для выведения практических рекомендаций использовались сравнительно-правовой и формально-юридический методы исследования. Кроме того, источниками являются конвенции и рекомендации, а также иные материалы Международной организации труда, документы Международной организации по миграции, зарубежное законодательство, данные уполномоченных органов Казахстана в области миграции и статистики, проведен обзор иностранной литературы при помощи баз данных Scopus, Web of Science.

Научные работы по вопросам миграции в Казахстане в основном посвящены: правовому статусу трудовых мигрантов, пребывающих в Казахстане (Абайдельдинов Т.М., Кулмаханова Л.Ш., Курбанова М.Н., Муксинова А.Т., Жакупова С.Т. и др.), трудовой миграции в рамках интеграционных объединений в сравнительно-правовом аспекте (Нургалиева Е.Н., Досжанов Б.Б., Ищанова Г.Т., Хамзин А.Ш., Шакенов А.О., Боретский А.В., Хумбатова Л.А., Ергобек Ш., Журунова М.К. и др.), соотношению универсального, регионального, национального уровней регулирования защиты прав трудящихся-мигрантов (Сарсембаев М.А., Абайдельдинов Е.М., Мауленов К.С., Абдакимов Д.А. и др.). Небольшое количество статей посвящено деятельности частных агентств занятости (Хасенов М.К., Сарпеков Р.К. и др.). Кроме того, современные работы в области миграции в Казахстане, в основном, акцентируют внимание на правовом регулировании внутреннего рынка труда ЕАЭС.

Однако вопрос правового регулирования труда граждан Республики Казахстан за рубежом до настоящего момента подробно не изучался с точки зрения международного и национального прав, в чем заключается актуальность и научная новизна статьи.

Международно-правовое регулирование трудовой миграции как на международном, так и на региональном уровнях с точки зрения различных отраслей международного прав и видов миграции на фундаментальной основе изучается в российской международно-правовой доктрине.

С точки зрения свободы осуществления трудовой деятельности как одной из свобод региональной экономической интеграции изучены в специальных трудах таких ученых, как Четвериков А.О., Кашкин С.Ю., Энтин М.Л., Энтин К.В., Давлетгильдеев Р.Ш., Лютов Н.Л., Егорова Е.Н. и др.

При рассмотрении международно-правовых норм, относящихся к международному праву прав человека, международному экономическому праву, международному трудовому праву, международно-правовому регулированию миграции доктринальную основу составляют труды таких российских ученых, как Абашидзе А.Х., Аметистов Э.В., Ануфриева Л.П., Бекашев К.А., Бекашев Д.К., Давлетгильдеев Р.Ш., Иванов С.А., Иванчак А.Т., Игнатенко Г.В., Лушников А.М., Лушникова М.В., Лютов Н.Л., Киселев И.Я., Киселева Е.В., Тиунов О.И., Прудникова Т.А., Скачкова Г.С., Черняева Д.С., Шестерякова И.В., Шумилов В.М., Юмашев Ю.М. и др.

В области международного частного права авторы основывались на работах Андрияновой М.А., Богуславского М.М., Дмитриевой Г.К., Звекова В.П., Лунца Л.А., Перетерского И.С. и др.

С позиции обеспечения защиты граждан при трудовой деятельности за рубежом изложены в российских учебниках по международному частному праву. Концептуальная позиция заключается в том, что при решении задач внешней трудовой миграции Российская Федерация учитывает необходимость: признания и соблюдения прав человека и гражданина на свободу перемещения, свободный выбор страны пребывания и места работы, а также возвращения на родину; обеспечения равенства трудовых прав мигрантов с правами граждан принимающей страны; обеспечения равенства гражданских трудовых и социальных прав российских граждан вне зависимости от того, в какой стране протекает их трудовая деятельность [5].

Результаты и их обсуждение

В настоящее время правовое регулирование трудовой деятельности граждан за пределами страны регулируется взаимосвязанными механизмами:

1. Право региональных интеграционных объединений.
2. Международные двусторонние договоры.
3. Внутреннее законодательство государства гражданства.

Право региональных интеграционных объединений

В настоящее время на основании международных договоров, учреждающих интеграционные объединения, созданы унифицированные нормы, гарантирующие права для граждан из государств-участников интеграционного объединения при осуществлении трудовой деятельности в другом государстве-члене. Объем этих прав зависит от компетенций органов интеграционного объединения, делегированных государствами-членами, которые в свою очередь вытекают из основополагающих идей, вложенных в основу таких организаций, в том числе и наличия общего гражданства.

В Европейском союзе нормы о минимальных коллективных и индивидуальных трудовых правах граждан государств-членов ЕС сформировали целостную систему норм трудового права. В целом можно отметить, что в актах Европейского союза представлен широкий перечень необходимых норм, при осуществлении трудовой деятельности гражданами в государстве трудоустройства, которые также апробированы широкой практикой Суда ЕС.

В целом, на наднациональном уровне регулируются ключевые трудовые права граждан ЕС, включая защиту и обеспечение прав определенных групп работников. Круг вопросов трудового права, регулируемых на уровне ЕС, постоянно расширяется [6].

Параграф 4 статьи 263 Договора о функционировании Европейского Союза наделяет любое физическое и юридическое лицо правом на обращение в Суд ЕС об обжаловании действий и решений институтов ЕС в рамках прямой юрисдикции. В рамках косвенной юрисдикции Суд рассматривает преюдициальные запросы национальных судов государств-членов о применении и толковании учредительных договоров ЕС и актов вторичного права, включая соглашения Союза с третьими странами [7].

В деле *Van Gend en Loos* впервые Суд указал, что правопорядок Сообществ является «новым правопорядком международного права», поскольку в его пользу «государства ограничили свои суверенные права в определенных областях» и его субъектами «являются не только государства-члены, но и их граждане», которые «могут ссылаться при спорах между частными лицами в национальном суде на нарушения обязательств»,

происходящих из договоров. [8] Данное право усилено в решении по делу «Francovich», Суд отметил, что «эффективность норм права ЕС будет поставлена под сомнение, а защита признаваемых им прав ослаблена, если частные лица не смогут добиваться возмещения ущерба, вызванного нарушением права ЕС, обязательного для государств-членов». [6]

Таким образом, в праве ЕС создан внутренний рынок при свободном осуществлении трудовой деятельности граждан государств-членов в другом государстве-члене ЕС с обеспечением широких прав и гарантий для трудовой деятельности на условиях приравненных с условиями граждан государства трудоустройства, а также с гарантией обращения в суд за защитой нарушенных прав.

На настоящий момент созданы правовые условия для трудовой деятельности в государствах-участниках Содружества Независимых Государств и Евразийского экономического союза.

По данному направлению сформировано обширное международно-правовое регулирование, но имеются и некоторые недостатки международных договоров, обеспечивающих права человека и свободу передвижения работников в рамках СНГ и ЕАЭС, отмеченные в трудах российских ученых.

Так, основными направлениями сотрудничества в рамках СНГ являются вопросы охраны труда, в рамках которых действуют общее и специальные международные соглашения стран-участников СНГ. Отдельные положения, касающиеся международных передвижений трудящихся, содержатся в Хартии социальных прав и гарантий граждан независимых государств от 29 октября 1994 года, Соглашении о сотрудничестве в области трудовой миграции и социальной защите трудовых мигрантов от 15 апреля 1994 года [9].

Соглашение 1994 года не устанавливает перечня прав трудящихся-мигрантов и закрепляет общее правило отсылки к законодательству и международным соглашениям по вопросам условий въезда, пребывания и выезда (ст. 5), а в части прав и обязанностей – только к внутреннему законодательству государства (ст. 6), что является крайне ограничительным подходом в отношении прав [9].

Данный пробел был заполнен в статьях 6-13 Конвенции СНГ о правах и основных свободах человека от 26 мая 1995 года, где закреплены универсальные права человека на региональном уровне.

В сфере трудовых прав Конвенция закрепляет такие минимальные гарантии, как права на безопасные условия труда, равное вознаграждение за равнозначную работу, на пользование жильем (только на возмездной основе), на социальное обеспечение (социальное страхование), кроме пенсионного, на обязательное социальное страхование от несчастных случаев, на возмещение вреда, причиненного жизни и здоровью в результате несчастного случая на производстве или профессионального заболевания, а также на доступ к другой оплачиваемой трудовой деятельности при ее потере (с учетом ограничений статьи 4).

В свою очередь, недостатком данной Конвенции является то, что закрепление трудовых прав не сопровождается созданием специального механизма контроля за соблюдением и защиты в случае нарушения. И соглашение 1994 г., и Конвенция СНГ 2008 г. упоминают лишь о взаимных консультациях и рассмотрении хода реализации договоров на заседаниях консультативных органов: Совета руководителей миграционных органов государств-участников СНГ и Консультативного Совета по труду, миграции и социальной защите населения государств-участников СНГ (ст. 16 Соглашения, ст. 26 Конвенции) [9].

В рамках ЕАЭС в целях реализации региональной экономической интеграции созданы правовые основы свободы передвижения работников государств-членов на базе документов, принятых в рамках СНГ и ЕврАзЭС.

Как отмечают С.Ю. Кашкин и А.О. Четвериков «свобода перемещения рабочей силы обеспечивает формирование в ЕАЭС общего рынка труда ресурсов, в рамках которого трудящиеся одного государства-члена могут осуществлять трудовую деятельность на территории любого другого, без предъявления к ним дополнительных требований и без дискриминации по сравнению с гражданами государства трудоустройства». [10]

Кроме этого, примечательно определение, данное Лютовым Н.Л., что принцип свободы движения рабочей силы является «нравственно-правовой руководящей идеей». [11]

При этом, необходимо отметить, справедливое замечание о том, что в Договоре о ЕАЭС отсутствует четкое указание компетенции ЕАЭС в области свободы передвижения рабочей силы, статья 96 посвящена формам и способам сотрудничества в сфере трудовой миграции, из которой не вытекает осуществление совместной компетенции органов ЕАЭС и государств-членов, хотя пункт 4 допускает возможность расширения форм сотрудничества по согласованию государств-членов. [11]

Реализация свободы передвижения работников государств-членов сопровождается закреплением следующих прав и гарантий: осуществление трудовой деятельности в государстве члене ЕАЭС без получения разрешения на осуществление трудовой деятельности на основании трудового или гражданско-правового договора (ст. 97 Договора о ЕАЭС), автоматическое признание документов об образовании, выданных образовательными организациями государств-членов, без проведения установленных законодательством государства трудоустройства процедур признания документов об образовании за исключением некоторых видов деятельности (п. 3 ст. 97 Договора о ЕАЭС), право на заключение нового трудового или гражданско-правового договора в течение 15 дней после истечения 90 суток с даты въезда на территорию государства трудоустройства, в том числе с другим работодателем; освобождение трудящегося государства-члена и членов его семьи от регистрации по месту пребывания в течение 30 суток с даты въезда на территорию государства трудоустройства (п. 6 ст. 97 Договора о ЕАЭС), право на занятие профессиональной деятельностью в соответствии со специальностью и квалификацией, подтвержденными документами (п.1 ст. 98), право на владение, пользование и распоряжение своим имуществом; на защиту собственности; на беспрепятственный перевод денежных средств (п. 2 статьи 98 Договора о ЕАЭС), а также право включения трудового стажа в государстве трудоустройства в трудовой стаж для целей социального обеспечения (социального страхования) (п. 3 ст. 98). Вместе с тем, закреплен ряд прав, распространяющихся не только на трудящегося, но и на членов его семьи (супруг(а), состоящий(ая) в браке с трудящимся, дети, находящиеся на его иждивении, и другие лица по законодательству государства трудоустройства.

Однако существенным недостатком Договора о ЕАЭС является отсутствие общего положения о запрете дискриминации по признаку гражданства, хотя именно данный принцип является основой режима свободы передвижения работников внутри Европейского союза (ст. 6 ДФЕС) [9].

В отличие от Суда ЕС Суд ЕАЭС не наделен компетенцией по рассмотрению запросов наднациональных судов, т.е. функцией вынесения преюдициальных заключений, что значительно ослабляет его возможность оказывать влияние на решение задачи

совершенствования правового порядка Союза, укрепления интеграционной динамики в целом [8].

Ограниченный характер судебной защиты прав частных лиц в рамках ЕАЭС подчеркивается Абайдельдиновым Е.М., который отмечает, что данный судебный орган по своей природе не является классическим наднациональным судом, ориентированным на прямую защиту прав частных лиц. Основным назначением Суда ЕАЭС заключается в обеспечении соблюдения Договора о ЕАЭС и разрешении споров между государствами-членами, что объективно ограничивает его роль в формировании устойчивых стандартов защиты прав человека, в том числе трудящихся-мигрантов [12].

В контексте интеграционного объединения можно отметить, что при отсутствии на наднациональном уровне механизма защиты прав трудовых мигрантов из государств-членов интеграционного объединения, актуальность приобретает национальное законодательство государства гражданства трудящегося лица, которое может компенсировать отсутствие защиты на наднациональном уровне.

Национальное законодательство страны гражданства

Право выезда граждан за пределы Республики Казахстан и право на беспрепятственное возвращение и гарантии защиты закреплены в пункте 2 статьи 21 Конституции [13], которая реализуется в подпункте 5 статьи 5 Закона Республики Казахстан «О дипломатической службе», определяющая задачу органов дипломатической службы по защите прав и интересов граждан и юридических лиц Республики за границей [14].

Если рассматривать историческое прошлое вопроса, то необходимо отметить, что в 1991 году был принят Закон Казахской ССР «О занятости населения». Одним из основных принципов политики государства в области занятости является организация международного сотрудничества в решении проблем занятости, включая работу граждан за рубежом и работу иностранных граждан в республике (статья 4). Однако закон в этой части носил в основном декларативный характер [15].

В отношении вывоза рабочей силы за рубеж действовало постановление Правительства от 31 мая 1994 года «Об утверждении правил об условиях труда работников Республики Казахстан за границей», который был первым нормативным правовым актом, регламентирующим труд граждан Казахстана за рубежом, однако нормы распространялись в основном на государственных служащих и членов их семей, направляемых на работы в дипломатические, торговые и иные представительства, а также на работников государственных органов, направляемых в служебные командировки за границу. [15]

23 января 2001 года был принят новый Закон «О занятости населения». В отличие от ранее действовавшего закона, он был ориентирован, прежде всего, на проведение активных мер политики занятости, мотивацию к поиску работы и предоставление социальной защиты наиболее уязвимым категориям населения, стимулирование трудовой миграции. [15]

Вместе с тем действовало постановление Правительства РК от 25 июня 1999 года «Об утверждении правил по вопросам лицензирования привлечения иностранной рабочей силы и вывоза рабочей силы из Республики Казахстан», замененное впоследствии Правилами о лицензировании и квалификационных требованиях, предъявляемых к деятельности по вывозу рабочей силы, утвержденные постановлением Правительства

от 11 июня 2007 года № 480 и которые утратили силу соответствующим постановлением в 2012 году.

Отметим, что этим постановлением также были признаны утратившими силу Правила лицензирования и квалификационных требований, предъявляемых к деятельности по представлению специальных социальных услуг, утвержденных постановлением Правительства от 16 марта 2009 года № 336 [16]. Затем с принятием Социального кодекса в 2023 году деятельность субъектов, оказывающих специальные социальные услуги вновь стала лицензируемой (подпункт 8 статьи 1) [17], были утверждены соответствующие правила [18]. Однако в отношении частных агентств занятости такого возврата к лицензированию не имело места.

Вместе с тем, недостаточность внутригосударственного регулирования организации трудоустройства граждан за границей также демонстрирует отсутствие прямой компетенции уполномоченного органа РК в области миграции по организации трудоустройства граждан за рубежом в Законе «О миграции населения», отсутствие требований по лицензированию частных агентств занятости, законодательство и международные договоры характеризуются гарантией защиты прав граждан за рубежом только после выезда за пределы страны.

В свою очередь, лицензирование деятельности частных агентств занятости является широко распространенной практикой в законодательстве зарубежных стран. Кроме этого, международно-правовые акты прямо устанавливают лицензионно-разрешительный порядок осуществления деятельности частных агентств занятости. Основным международно-правовым документом является Конвенция МОТ № 181 «О частных агентствах занятости», которая, на наш взгляд, требует ратификации в Республике Казахстан. Вместе с тем, имеется международно-правовой акт рекомендательного характера – Модельный закон о деятельности частных агентств занятости, принятый Межпарламентской Ассамблеей государств-участников СНГ от 28 октября 2010 года.

В настоящее время права и обязанности частных агентств занятости предусмотрены в пункте 5 статьи 106 Социального кодекса Республики Казахстан, в соответствии с Планом реализации концепции миграционной политики РК на 2023–2027 годы предусмотрено мероприятие о пересмотре механизмов регулирования деятельности частных агентств занятости, формой реализации данного мероприятия должен стать соответствующий приказ уполномоченного органа.

В рамках реализации плана уполномоченным центральным государственным органом по труду в 2024 г. был разработан проект Правил взаимодействия центров трудовой мобильности с частными агентствами занятости по организации трудовой деятельности граждан Казахстана за рубежом [19].

В Российской Федерации в главе 53 Трудового кодекса предусмотрены нормы о труде работников, направляемых на работу в дипломатические представительства и консульские учреждения Российской Федерации, а также в представительства федеральных органов исполнительной власти и государственных учреждений за границей. Здесь предусматриваются требования к трудовому договору, который заключается с работником, направляемым на работу в представительство Российской Федерации за границей, сроком на три года с возможностью продления, а также сохранения за работником прежней должности или предоставления равноценной должности (ст. 338). Условия труда направляемых работников должны быть не хуже условий, предусмотренных Трудовым кодексом РФ (ст. 339). Кроме этого, регла-

ментированы условия отдыха направляемых работников (ст. 339), а также закреплена компетенция Правительства по определению выплаты компенсаций в связи с переездом, материально-бытового обеспечения и оплаты труда. В отдельной статье перечислены основания прекращения работы в представительстве Российской Федерации за границей (статья 341) [20].

Кроме этого, в Законе РФ «О занятости населения» от 12 декабря 2002 года в редакции от 8 августа 2024 года предусмотрена специальная глава 6.1 о трудоустройстве граждан Российской Федерации за пределами территории Российской Федерации для работы в судах, плавающих под флагом иностранного государства. Статья 36.2 регулирует деятельность по содействию в трудоустройстве моряков, устанавливая требования к организациям, осуществляющим их подбор и направление на работу на суда, гарантии защиты прав моряков, а также основы государственного контроля в данной сфере [21].

В практике иностранных государств нормы об организации выезда граждан для трудовой деятельности в иностранное государство, содержатся в специальных законах. Так, специальные законы «О трудовой миграции» в Азербайджане от 28 октября 1999 года [22]; «О внешней трудовой миграции» были приняты в Беларуси от 30 декабря 2010 года [23], Кыргызстане от 13 января 2006 года [24], Молдове от 10 июля 2008 года [25], Украине от 5 ноября 2015 года [26]; «О трудоустройстве за рубежом и мигрантах» в Бангладеш от 27 октября 2013 года [27]; Филиппинах от 7 июня 1995 года [28] и Сьерра Леоне от 28 апреля 2023 года [29]; «О вьетнамцах, работающих за границей» во Вьетнаме от 29 ноября 2006 года [30]; «О занятости за рубежом» от 9 июля 1999 года в Мьянме [31]; «О трудоустройстве и защите индонезийских граждан за границей» 2004 года в Индонезии [32]; «Об эмиграции» 1979 года в Пакистане [33]; «По вопросам защиты румынских граждан, работающих за рубежом» от 26 июля 2000 года в Румынии [34]; отдельная глава 6 о зарубежном трудоустройстве содержится в Законе Польши «О занятости и борьбе с безработицей» от 14 декабря 1994 года [35]; «О работе за границей» от 19 февраля 2016 года в Эфиопии [36]; «Об эмиграции» от 10 сентября 1983 года в Индии [37] и др.

В целом, вышеуказанные законы включают в себя следующие положения:

- о требованиях к лицензированию деятельности посредников (частных агентств занятости), оказывающих услуги по трудоустройству за рубежом, условия выдачи, продления и аннулирования лицензий;
- об основных положениях трудовых договоров между работодателем, агентством и работником, а также требования к договорам о трудоустройстве и о содействии в трудоустройстве и обязательности регистрации таких документов в уполномоченных органах;
- о требованиях к международным соглашениям/меморандумам между правительствами направляющего и принимающего государства;
- о правах и обязанностях будущих трудовых мигрантов и организаций, оказывающих посреднические услуги;
- о компетенции правительств по регулированию трудоустройства за рубежом;
- об основных условиях разрешения гражданам осуществлять трудовую деятельность за рубежом;
- о видах преступлений, связанных с отправлением граждан для осуществления трудовой деятельности за рубежом и наказаний за них (в некоторых странах нормы о наказаниях включены в закон, регулирующий трудоустройство за рубежом);

- о фондах поддержки лиц, работающих за рубежом;
- об учреждении должности атташе по трудовым вопросам, юридического консультанта для защиты трудящихся-мигрантов за границей либо конкретных компетенций дипломатических миссий государства;
- о создании национального органа для защиты собственных граждан, осуществляющих трудовую деятельность за границей.

Вышеуказанные нормы демонстрируют систему регулирования процесса выезда граждан для трудоустройства в зарубежные страны, закрепленную в законодательных актах.

Сравнительный анализ норм вышеуказанных законов показывает наличие специальных статей о правах и обязанностях граждан при зарубежном трудоустройстве, которые прописаны без ссылки на законодательство страны трудоустройства. Ниже в таблице 1 приведены некоторые примеры прав граждан.

Таблица 1. Нормы законов о правах граждан, выезжающих для трудоустройства

№	Наименования гарантируемых прав	Наименование закона и статья
1	«право на информацию, правовую помощь, на обращение в суд, на возвращение»;	Статья 26–29 Закона Бангладеш «О трудоустройстве за рубежом и мигрантах» [27];
2	«право до даты выезда из Республики Беларусь уведомить подразделение по гражданству и миграции по месту жительства или месту пребывания о выезде за пределы Республики Беларусь для трудоустройства и осуществления трудовой деятельности, а в случае заключения трудового договора в Республике Беларусь – до выезда в государство трудоустройства – представить копию трудового договора, заключенного с иностранным нанимателем»;	Статья 12 Закона Республики Беларусь «О внешней трудовой миграции» [23];
3	«право на информацию, на оплату труда и иные выплаты в соответствии с условиями трудового договора, на перевод на родину заработной платы, на пользование льготами из фонда поддержки трудоустройства за рубежом, на обращение в суд»;	Статья 44 Закона Вьетнама «О вьетнамцах, работающих за границей» [30];
4	«право знакомиться с условиями выполняемой работы, оплаты труда, заключать трудовые контракты (договоры) с работодателем; получать информацию относительно места пребывания, жилищных и других условий государства трудоустройства; обращаться в дипломатические или консульские учреждения, расположенные в государстве трудоустройства, для защиты своих прав и свобод на трудовую деятельность»;	Статья 16 Закона Кыргызской Республики «О внешней трудовой миграции» [24];

5	«право на получение от центральных и местных органов исполнительной власти информации об условиях выезда и трудоустройства за рубежом, о рисках попадания в ситуации, связанные с торговлей людьми, условиями международных договоров Украины в области трудовой миграции и иной информации»;	Статья 13 Закона Украины «О внешней трудовой миграции» [26];
6	«право устраиваться на работу за пределами страны; на информацию о характере работы, требуемой квалификации, условиях труда и жизни (включая стоимость жизни), оплаты труда, социального обеспечения, жилище, переводе сбережений, а также об удержаниях из заработной платы налогов и других платежей; право защищать свои права и интересы в судебных инстанциях страны назначения и быть защищенным государством, посредством дипломатических миссий и консульских учреждений».	Статья 22 Закона Республики Молдова «О трудовой миграции» [25].

Отдельно необходимо отметить наличие в Законе Польши «О занятости и борьбе с безработицей» и отсутствие аналогичной нормы в других рассмотренных законах, нормы в статье 48 о том, что, если международные договоры не предусматривают иное, документально подтвержденные периоды занятости польских граждан за рубежом у иностранных работодателей включаются в периоды работы в Польше в сфере трудовых прав при условии уплаты взносов в Фонд труда, и отсутствие аналогичной нормы в других рассмотренных законах [35]. Данную норму, содержащуюся в законе Польши, целесообразно было бы рекомендовать включать в проекты двусторонних соглашений в области миграции.

Таким образом, права граждан как планирующих трудоустроиться за рубежом, так и уже осуществляющих трудовую деятельность за рубежом можно гарантировать не только в международном договоре, но и в национальном законе. Данный опыт мог бы быть применим также и в национальном законодательстве Республики Казахстан.

Международные двусторонние договоры

В Концепции для защиты прав казахстанцев предлагается разработать и согласовать двусторонние соглашения (меморандумы) со странами приема казахстанских граждан. При этом в Концепции четко не поясняется, какими конкретными видами защиты планируется обеспечить, а формулировка «соглашения (меморандумы)» в мероприятии, указанном в графе 34 Плана действий по реализации Концепции (Приложение 2), не дают четкого представления о юридической силе международного документа [3].

Первый вопрос, на который важно ответить для начала разработки международного договора является вопрос о том, когда необходимо заключать договор? В национальном законодательстве Казахстана не прописана прямая норма, когда необходимо заключать международный договор в области трудовой миграции. В этой связи в Концепции также обозначена проблема отсутствия учета казахстанцев, выезжающих с целью трудоустройства. Эту проблему можно было бы решить, добровольно применив в национальном законодательстве статью 10 Конвенции Международной организации труда № 97 «О работниках-мигрантах (пересмотренная в 1949 году)», где закреплена необходимость заключения международных договоров при большом количестве взаимной миграции между заинтересованными странами [38].

Таким образом, в национальном законодательстве целесообразно определить количественный показатель миграции в иностранное государство в целях трудоустройства, который обосновывал бы необходимость заключения двустороннего международного договора, а также компетенцию по передаче соответствующей информации из органов статистики в уполномоченный орган в области миграции, и полномочия уполномоченного органа в области миграции в статье 11 Закона «О миграции населения» о внесении предложения в Правительство по заключению международного договора.

Следовательно, не дожидаясь возникновения проблемной ситуации, вызванной нарушениями прав трудовых мигрантов, необходимо установить критерии для заключения двустороннего международного договора. В качестве примера можно применить редакцию статьи 3 Закона Румынии «По вопросам защиты румынских граждан, которые работают за рубежом» о том, что «Правительство Румынии через компетентные органы принимает необходимые меры для заключения соглашений, договоров, соглашений или конвенций с аналогичными государственными органами других государств с целью установления условий защиты румынских граждан, проживающих в Румынии и работающих в соответствующих странах» [34].

Вместе с тем, в национальном законодательстве не предусмотрены детальные критерии к разработке двусторонних международных договоров в области трудовой миграции, т.е. какие нормы будут минимальными для таких соглашений. В целом, проект международного договора формируется путем взаимных уступок и компромиссов, до тех пор, пока не станет приемлемым для всех [39]. Следовательно, объем гарантий будет полностью зависеть от итогов двустороннего согласования (переговоров) проекта международного договора. Необходимо закрепить в национальном законодательстве минимальные положения международных договоров, касающихся трудовой деятельности наших граждан за рубежом, так как действующие двусторонние соглашения часто содержат отсылочные положения в отношении прав и гарантий, что может негативно отразиться на уровне защиты прав и правовой определенности. Для того, чтобы объем гарантий для казахстанских граждан, выезжающих для трудоустройства, был четким и достаточным полагаем необходимым учесть международные рекомендации и зарубежный опыт.

В рамках Глобальной инициативы по этическому найму Международной организации труда в 2016 году были приняты «Руководящие принципы и практические рекомендации по справедливому найму» (далее – Руководящие принципы). В пункте 13 Главы «Обязанности правительств» Руководящих принципов перечислены обязанности Правительств по закреплению в двусторонних соглашениях обязательств следующего характера: двусторонние и/или многосторонние соглашения о трудовой миграции должны включать механизмы надзора за наймом трудовых мигрантов; соответствовать признанным на международном уровне правам человека, включая основополагающие принципы и права в сфере труда, а также другим международным трудовым стандартам. [40]

Вместе с тем, двусторонние и/или многосторонние соглашения должны быть основаны на международных трудовых стандартах и других признанных в международном праве правах человека, включая основополагающие принципы и права в сфере труда, а также на других соответствующих международных трудовых стандартах, и должны содержать конкретные механизмы, обеспечивающие международную координацию

и сотрудничество, в том числе в консульских вопросах, а также устранять пробелы в законодательстве и правоприменении, связанные с набором зарубежных работников.

Эти соглашения должны быть разработаны, приняты, рассмотрены и реализованы при значимом участии социальных партнеров и должны включать создание механизмов надзора, таких как трехсторонние комитеты в рамках двусторонних и многосторонних соглашений. Они должны быть обнародованы, а трудящиеся-мигранты должны быть проинформированы об их положениях (13.1). Эти соглашения должны основываться на надежных данных и информации, собранных посредством мониторинга и оценки практики найма, а также ее последствий для рынка труда и социальной сферы, в том числе в странах происхождения (13.2) [40].

Вместе с тем, в законодательстве некоторых зарубежных стран устанавливаются минимальные требования к содержанию международных договоров в области трудоустройства собственных граждан за рубежом. К примеру, в статье 56 Закона Республики Молдова №105 от 14 июня 2018 года «О содействии занятости населения и страховании по безработице» прописано, что международные договоры в области трудовой миграции должны определять, по меньшей мере, такие условия, как способы легального трудоустройства, общие условия труда, меры по охране и безопасности труда, механизмы обеспечения соблюдения прав трудящихся-эмигрантов [25].

В Законе Румынии «По вопросам защиты румынских граждан, которые работают за рубежом» закреплена обязанность правительства по заключению международного договора, а также минимальных положений такого международного договора. Так, в статье 3 указано, что Соглашения, договоры или конвенции, заключенные Правительством, основываются на:

- а) принципе равного обращения;
- б) применении более благоприятных положений, предусмотренных в румынском, иностранном или международном законодательстве, стороной которого является Румыния.

При этом, соглашения, договоры или конвенции, заключенные на основе вышеперечисленных принципов, устанавливают, как минимум:

- а) размер минимальной заработной платы;
- б) продолжительность рабочего времени и времени отдыха;
- с) общие условия труда, охраны и безопасности на рабочем месте;
- д) страхование от несчастных случаев на производстве или профессиональных заболеваний, а также тех, которые происходят вне рабочего процесса [34].

Также в статье 27 Закона Индонезии «Об эмиграции» указано, что трудоустройство трудящихся-мигрантов за границей может быть осуществлено только в стране назначения, правительство которого заключило письменное соглашение с Правительством Республики Индонезия или страны назначения, в которой действуют законы и нормативные акты, защищающие иностранных работников. Вместе с тем, в целях безопасности Правительство Индонезии соответствующим постановлением может принять решение о закрытии некоторых стран для трудоустройства [32].

Относительно содержания международного соглашения в Законе Бангладеш «О трудоустройстве за рубежом и трудовых мигрантах» 2013 года отмечено, что Правительство может заключить меморандум о взаимопонимании либо международный договор с другой страной для улучшения гарантий для граждан Бангладеш при трудоустройстве

за рубежом, управления трудовой миграцией, репатриации, реинтеграции, обеспечения благосостояния мигрантов и членов их семей. Меморандумы или международные договоры должны основываться на таких принципах как: защита прав, безопасности и человеческого достоинства всех трудящихся-мигрантов внутри страны или за рубежом; защита труда и других прав человека бангладешских трудящихся-мигрантов в соответствующей стране и обеспечение того, чтобы условия труда соответствовали международным стандартам; обеспечение права трудящихся-мигрантов на информацию и права на возмещение ущерба в случае нарушения их прав в соответствующей стране [27].

Еще одним вариантом гарантии прав собственных граждан за рубежом является закрепление в национальном законодательстве критериев обеспечения иностранным государством прав трудящихся-мигрантов. Такой вариант регулирования предусмотрен в статье 4 Закона Филиппин «О работниках мигрантах и филиппинских граждан за рубежом» 1995 года, где указано, что государство направляет филиппинских трудящихся только в те страны, в которых защищаются права филиппинских трудящихся-мигрантов. При этом в этой же статье прописано, что наличием гарантий защиты и соблюдения прав филиппинских трудящихся-мигрантов являются следующие условия:

- 1) в стране действуют трудовое законодательство и законодательство о социальной защите, защищающие права трудящихся-мигрантов;
- 2) страна подписала многосторонние конвенции, декларации или резолюции, касающиеся защиты трудящихся-мигрантов;
- 3) заключило двустороннее соглашение или договоренность с Правительством о защите прав филиппинских граждан;
- 4) принимает позитивные, конкретные меры для защиты прав трудящихся-мигрантов [28].

Вместе с тем, какие конкретные виды защиты требуются для граждан, выезжающих для трудоустройства, можно определить, руководствуясь наилучшими практиками в сфере заключения двусторонних международных договоров в области трудовой миграции.

Международной организацией труда выработаны рекомендации в виде наилучших практик в сфере заключения двусторонних международных договоров в области трудовой миграции, руководствуясь которыми можно разработать двусторонний международный договор, защищающий права казахстанских граждан. Комитет экспертов МОТ на 105 сессии Международной конференции труда в 2016 году принял Обзор об инструментах, касающихся трудящихся-мигрантов [40]. В нем определено, что наилучшими практиками, используемыми в двусторонних международных договорах и меморандумах о взаимопонимании, заключённых по вопросам миграции низкоквалифицированных работников являются: прозрачность и публичность путем обеспечения доступности к тексту соглашений на интернет-ресурсах; доказательство уважения прав мигрантов на основе международных инструментов; особый акцент на принцип равного обращения, в том числе по вопросам социального обеспечения и медицинской помощи; положений о продвижении процессов справедливого найма (регулирование вопросов участия частных агентств занятости в процессе найма); охват гендерных вопросов и отдельное внимание проблемам отдельных групп работников с ограниченными возможностями; социальный диалог, включающий других заинтересованных лиц, в том числе организаций гражданского общества; мер по защите заработной платы; положения о трудовых договорах и условий труда; поло-

жения об исполнении, мониторинге, обобщению и пересмотру соглашения; о запрете конфискации проездных и документов, удостоверяющих личность; конкретные механизмы обжалования и разрешения споров, и доступа к правосудию; беспрошленный перевод заработка и сбережений [41].

Наилучшие практики также могут быть включены в перечень минимальных положений двусторонних международных договоров об организации трудоустройства казахстанцев за границей и для всех иных двусторонних международных соглашений в области трудовой миграции.

Вместе с тем, анализируя положения Международной конвенции о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей от 18 декабря 1990 года (*далее – Конвенция*), можно также внести дополнительные предложения по критериям разработки двустороннего международного договора о защите граждан при трудоустройстве за рубежом. В пункте 2 статьи 1 Конвенции поясняется, что понимается под понятием «весь процесс миграции» [42]. В него входят такие последовательные этапы как:

- 1) подготовка к миграции;
- 2) выезд, транзит;
- 3) весь период пребывания и оплачиваемой деятельности;
- 4) возвращение.

Конвенция гарантирует права и обязанности, присущие каждому из этапов миграции трудящегося-мигранта, но структура самой Конвенции не выстроена в соответствии с вышеназванными этапами. Аналогичную ситуацию можно наблюдать с содержанием многих других многосторонних и двусторонних международных договоров.

Таким образом, для повышения правовой определенности для граждан, планирующих выезд с целью трудоустройства предлагается в Законе РК «О миграции населения» внести статью о минимальных требованиях к разработке международных соглашений, об изложении их положений согласно этапам миграции – подготовка, выезд, транзит, период пребывания, возвращение. Такая редакция соглашений позволит учесть в двустороннем соглашении широкий спектр прав и гарантий для трудовых мигрантов в соответствии с международными конвенциями и рекомендациями. В целом такая редакция соглашений должна широко применяться в международно-правовой практике государств.

Резюмируя вышеизложенные нормы зарубежного законодательства и международных рекомендаций, предлагается нижеследующая сравнительная таблица о внесении дополнений в национальное законодательство.

Таблица 2. Предложения по внесению изменений в национальное законодательство

Сравнительная таблица к проекту Закона Республики Казахстан «О внесении дополнений в Закон Республики Казахстан от 22 июля 2011 года «О миграции населения»		
Закон Республики Казахстан от 22 июля 2011 года «О миграции населения»		
Структурный элемент	Предлагаемая редакция	Обоснование
Статья 2.	 3. Международные договоры	Статью 2, посвященную законодательству РК в обла-

	в области трудовой миграции должны определять, по меньшей мере, такие условия, как способы легального трудоустройства, общие условия труда, меры по охране и безопасности труда, механизмы обеспечения соблюдения прав трудящихся-эмигрантов. Такие международные договоры должны излагаться в соответствии с этапами миграции: выезд, транзит, период пребывания и трудовой деятельности, возвращение.	сти миграции, дополнить пунктом 3 в целях определения минимальных требований к содержанию международных договоров и повышению защищенности граждан при зарубежном трудоустройстве
Статья 8.	 3) через компетентные органы обеспечивает защиту прав казахстанских граждан путем заключения двусторонних соглашений о гарантиях соблюдения прав работников-мигрантов в государстве пребывания.	Статью 8, посвященную компетенции правительства, дополнить подпунктом 3) для определения компетенции правительства в сфере заключения международных договоров в области трудовой миграции и оперативного реагирования

Заключение

Принятие самими государствами исхода, в том числе и Казахстаном необходимых правовых и организационных мер по учету, регулированию трудоустройства, обеспечению условий труда, возвращению собственных граждан, выезжающих с целью трудоустройства за рубеж, является крайне необходимым.

В данном вопросе считаем необходимым в первую очередь усилить национальное законодательство в области миграции и международных договоров с тем, чтобы законодательно закрепить национальные интересы и только после этого вступать в переговорный процесс и закрепить нормы, отвечающие интересам казахстанских граждан.

В целом, такие меры, при широком применении в практике зарубежных государств, позволят повысить ответственность государств исхода за собственных граждан при их выезде для трудоустройства за границу, поскольку в международном праве длительное время существовала тенденция о возложении ответственности по защите трудовых мигрантов на принимающее государство.

Исходя из вышеизложенного, в целях совершенствования национального законодательства и международно-правового регулирования трудовой миграции предлагается ратифицировать Конвенцию МОТ №181 «О частных агентствах занятости», внести в Закон Республики Казахстан «О миграции населения» полномочия по принятию нормативных актов в области взаимодействия центров трудовой мобильности с частными агентствами

занятости, внести дополнения в Социальный кодекс РК о лицензировании деятельности частных агентств занятости по трудоустройству за рубежом, а также внести дополнения в национальное законодательство Республики Казахстан согласно предложениям, изложенным в таблице 2 – «Предложения по внесению изменений в национальное законодательство» настоящей статьи.

Вклад авторов

Мыктыбаева Д.А. – определила тематику исследования на основе изучения стратегических документов Республики Казахстан, сформировала список литературы, провела обзор трудов казахстанских, российских и иных зарубежных ученых, обозначила цели и задачи исследования, обобщила опыт зарубежных стран и определила концептуальные нормы зарубежного законодательства и международного права, сформулировала рекомендации для совершенствования законодательства.

Давлетгильдеев Р.Ш. – сформулировал научные рамки исследования, акцентировал исследование на вопросах права интеграционных объединений, внес научные выводы из российской международно-правовой доктрины, проанализировал выводы исследования и определил пробелы, необходимые для восполнения, выстроил логическую последовательность выводов научной статьи.

Список литературы

1. Закон Республики Казахстан от 22 июля 2011 года «О миграции населения». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477> (дата обращения 01.04. 2025 г.)
2. Национальный доклад «Рабочая сила будущего: Молодежь на рынке труда Казахстана». – URL: https://erdo.enbek.kz/storage/news_files/Нацдоклад%20русс.pdf (дата обращения 01.04. 2025 г.)
3. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 ноября 2022 года № 961 «Об утверждении Концепции миграционной политики Республики Казахстан на 2023-2027 годы». – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000961> (дата обращения 01.04. 2025 г.)
4. Aye Aye Mint, Responsibilities of origin countries for their migrant workers. Meiktila University Research Journal, 2020, Vol.XI, No.1, pp. 200. – URL: <https://core.ac.uk/reader/489828610> (дата обращения 01.04. 2025 г.)
5. Международное частное право. Учебник/ Под ред. Г.К. Дмитриевой. – М.: «Проспект», 2025. – С. 531.
6. Энтин К.В. Право Европейского Союза и практика Суда Европейского Союза: учеб. пособие / К.В. Энтин. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2015. – С.199.
7. Интеграционное правосудие: сущность и перспективы: монография / отв.ред. С.Ю. Кашкин. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2019. – С. 17.
8. Международное правосудие как фактор интеграции: монография/ Т.Я. Хабриева, А.И. Ковлер, А.М. Белялова и др.; отв.ред. Т.Я. Хабриева, А.И. Ковлер; предисл. В.М. Лебедева. – М.: ИЗиСП: Норма: ИНФРА-М, 2020. – С.192.
9. Международно-правовая защита трудовых прав человека: учебное пособие / Р.Ш. Давлетгильдеев. – М.: РУДН, 2017. – 509 с.
10. Кашкин С.Ю., Четвериков А.О. Право евразийского экономического союза: учебник/ отв. ред. С.Ю. Кашкин. – М., 2016. – С. 73-74.

11. Трудовое право: национальное и международное измерение: монография / под ред. С.Ю. Головиной, Н.Л. Лютова. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2024. – С. 608.
12. Абайдельдинов Е.М. Некоторые аспекты деятельности Суда ЕАЭС / Международное право и сравнительное правоведение. // Вестник института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. № 5 (41), 2015. – С. 83-88.
13. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года – URL: https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_/links (дата обращения 01.04. 2025 г.)
14. Закон Республики Казахстан «О дипломатической службе Республики Казахстан» от 7 марта 2002 год. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000299_ (дата обращения 01.04. 2025 г.)
15. Курбанова М.Н. Международно-правовые проблемы трудовой миграции. Диссертация на соискание академической степени доктора философии. Астана, 2009 год.
16. Правила лицензирования и квалификационных требований, предъявляемых к деятельности по предоставлению специальных социальных услуг (утв. ППРК от 16 марта 2009 года № 336), утратившие силу ППРК от 19.01. 2012 № 124. – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P090000336_ (дата обращения 01.04. 2025 г.)
17. Социальный кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224> (дата обращения 01.04. 2025 г.)
18. Правила оказания государственной услуги «Выдача лицензии на предоставление специальных социальных услуг», утвержденный приказом Министра труда и социальной защиты населения РК от 28 июня 2024 года № 230. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2400034655/history> (дата обращения 01.04. 2025 г.)
19. Проект Правил взаимодействия центров трудовой мобильности с частными агентствами занятости по организации трудовой деятельности граждан Казахстана за рубежом. – URL: <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=15285687> (дата обращения 01.04. 2025 г.)
20. Трудовой Кодекс Российской Федерации от 30 декабря 2001 года. – URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34683/ (дата обращения 01.04. 2025 г.)
21. Федеральный закон Российской Федерации «О занятости населения» от 12 декабря 2023 года. – URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_464093/ (дата обращения 01.04. 2025 г.)
22. Закон Азербайджанской Республики «О трудовой миграции» 1999 года. – URL: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30602008#pos=0;66 (дата обращения 01.04. 2025 г.)
23. Закон Республики Беларусь от 30 декабря 2010 года «О внешней трудовой миграции». – URL: <https://mvd.gov.by/uploads/dgim/225.pdf> (дата обращения 01.04. 2025 г.)
24. Закон Кыргызской Республики «О внешней трудовой миграции» от 13 января 2006 года. – URL: <https://cbd.minjust.gov.kg/1792/edition/21634/ru> (дата обращения 01.04. 2025 г.)
25. Закон Республики Молдова «О трудовой миграции» от 10 июля 2008 года. – URL: <https://hrlib.kz/document/169919> (дата обращения 01.04. 2025 г.)
26. Закон Украины «О внешней трудовой миграции» от 5 ноября 2015 года. – URL: <https://hrlib.kz/document/169919> (дата обращения 01.04. 2025 г.)
27. Закон Бангладеш «О трудоустройстве за рубежом и мигрантах» от 27 октября 2013 года. – URL: <https://hrlib.kz/document/212331> (дата обращения 01.04. 2025 г.)
28. Закон Филиппин «О трудоустройстве за рубежом и мигрантах» от 7 июня 1995 года. – URL: https://www.ilo.org/dyn/migpractice/migmain.showPractice?p_lang=en&p_practice_id=110 (дата обращения 01.04. 2025 г.)
29. Закон Сьерра Леоне «О трудоустройстве за рубежом и мигрантах» от 28 апреля 2023 года. – URL: https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/r/natlex/fe/details?p3_isn=43183&cs=1wVWBwN1Wt3AgmC65jl0C_1I3bzqo4uTROLgli7iyqCfFSz9IxoSqrE7JDmv7Sg-WJCvOvGx1_s9T25ZeiePw (дата обращения 01.04. 2025 г.)

30. Закон Вьетнама «О вьетнамцах, работающих за границей» от 29 ноября 2006 года. – URL: <https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/117005/SL%20OverseasEmp%202023.pdf> (дата обращения 01.04. 2025 г.)
31. Закон Мьянмы «О занятости за рубежом» от 9 июля 1999 года. – URL: https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/r/natlex/fe/details?p3_isn=91702 (дата обращения 01.04. 2025 г.)
32. Закон Индонезии «О трудоустройстве и защите индонезийских граждан за границей» 2004 года. – URL: https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/r/natlex/fe/details?p3_isn=72869&cs=1ero2cs3Lwcp6Z0HxCCU04Ph5BPxiCXe3DH0fDsDWRq8_n78CuWL3lxYPkLuSto33KWVGJinMY-8yOYYHFEj3cg (дата обращения 01.04. 2025 г.)
33. Закон Пакистана «Об эмиграции» 1979 года. – URL: <https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/37915/ПАК37915.pdf> (дата обращения 01.04. 2025 г.)
34. Закон Румынии «По вопросам защиты румынских граждан, которые работают за рубежом» от 26 июля 2000 года. – URL: https://mmuncii.ro/j33/images/Documente/Legislatie/2019/LEGE_Nr156_2000_Republicata.pdf (дата обращения 01.04. 2025 г.)
35. Закон Польши «О занятости и борьбе с безработицей» от 14 декабря 1994 года. – URL: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/zatrudnienie-i-przeciwdzialanie-bezrobociu-16796509> (дата обращения 01.04. 2025 г.)
36. Закон Эфиопии «О работе за границей» от 19 февраля 2016 года. – URL: https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/r/natlex/fe/details?p3_isn=112598 (дата обращения 01.04. 2025 г.)
37. Закон Индии «Об эмиграции» от 10 сентября 1983 года. – URL: <https://www.indiacode.nic.in/bitstream/123456789/1779/1/198331.pdf> (дата обращения 01.04. 2025 г.)
38. Конвенция № 97 Международной организации труда (далее – МОТ) «О работниках-мигрантах». – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1018307 (дата обращения 20.07.2024 г.)
39. Международное право: учебник / отв. ред. Г.В. Игнатенко и О.И. Тиунов. – 6-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: ИНФРА-М, 2026. – С. 307.
40. Общие принципы и практические рекомендации по этическому найму, принятые Административным Советом МОТ на 328 сессии Международной конференции труда. – URL: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@protrav/@migrant/documents/publication/wcms_703485.pdf (дата обращения 10.04. 2025 г.)
41. Проблемы современного международного и казахстанского права в их соотношении и взаимодействии: Сборник материалов III Международных научных чтений. 18 декабря 2024 года, Астана. – Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2024. – С. 125-134.
42. Конвенция ООН от 18 декабря 1990 года «О защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей». – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/migrant.shtml (дата обращения 12.03.2024).

Д.А. Мықтыбаева*¹, Р.Ш. Давлетгильдеев²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Казан Федералдық университеті, Казан, Ресей Федерациясы

(E-mail: ¹omirzakova.diana@mail.ru, ²roustem.davletguildeev@kpfu.ru)

Шетелдегі қазақстан азаматтарының еңбегін құқықтық реттеу: қазақстан республикасының заңнамасын жетілдіру үшін халықаралық құқық және шетелдік заңнамаларды пайдалану

Андатпа. Шетелде жұмыс іздеп жүрген Қазақстан азаматтарын қорғау Қазақстанның 2023–2027 жылдарға арналған көші-қон саясатының тұжырымдамасында айқындалғандай, алдағы кезеңге арналған негізгі стратегиялық міндеттердің бірі болып табылады. Осыған байланысты, бұл мақалада азаматтардың шет мемлекеттерге жұмысқа шығуын заңнамалық тұрғыдан

реттеудің, сондай-ақ осы мәселе бойынша халықаралық шарттардың жобаларына қойылатын талаптарды реттеудің халықаралық тәжірибесін зерделеуге тырысады.

Мақаланың мақсаты халықаралық құқықтық негіздерді, соның ішінде интеграциялық бірлестіктер мен азаматтардың жұмысқа шығуын ұйымдастыру бойынша ұлттық нормативтік құқықтық актілерді талдауға және халықаралық шарттарды әзірлеу және келіссөздер жүргізу кезінде ауытқуға болмайтын шетел заңдарындағы халықаралық шарттардың ең төменгі ережелерін анықтауға бағытталған.

Бұл зерттеу екіжақты халықаралық шарттардың мазмұнына ең төменгі талаптарды ұлттық заңнамаға енгізу еңбек мигранттары үшін шыққан елдердің жауапкершілігін арттыруға және халықаралық шарттардың толықтығын қамтамасыз етуге, сол арқылы осы баптың ғылыми және практикалық маңыздылығын арттыруға мүмкіндік береді деп болжайды. Мақаланың ұсыныстары мен қорытындылары халықаралық шарттар және көші-қон саласындағы ұлттық заңнамаға түзетулер әзірлеу кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Түйін сөздер: еңбек көші-қоны, азаматтардың шетелдегі құқықтарын қорғау, екіжақты халықаралық шарт, ұлттық заңнама

D.A. Myktybayeva^{*1}, R.Sh. Davletgildeev²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Kazan Federal University, Kazan, Russian Federation

(E-mail: ¹omirzakova.diana@mail.ru, ²roustem.davletgildeev@kpfu.ru)

Legal regulation of labor of kazakh citizens abroad: use of international law and foreign legislation to improve the legislation of the Republic of Kazakhstan

Abstract. Protecting Kazakhstan citizens seeking employment abroad is one of the key strategic objectives for the upcoming period, as defined in the Concept of Kazakhstan's Migration Policy for 2023-2027. In this regard, this article attempts to examine international experience in legislatively regulating the departure of citizens to foreign countries for employment, as well as in regulating the requirements for drafting international treaties on this issue.

The article aims to analyze international legal frameworks, including those of integration associations and national regulations on organizing the departure of citizens for employment, and to identify the minimum provisions of international treaties in foreign laws that cannot be deviated from when drafting and negotiating international treaties.

This research suggests that the inclusion of minimum requirements for the content of bilateral international treaties in national legislation can increase the responsibility of countries of origin for migrant workers and ensure the completeness of international treaties, thereby enhancing the scientific and practical significance of this article. The article's recommendations and conclusions can be used in developing amendments to national legislation in the area of international treaties and migration.

Keywords: labor migration, protection of citizens' rights abroad, bilateral international treaty, national legislation

References

1. Закон Республики Казахстан от 22 июля 2011 года «О миграции населения» [the Law of the Republic of Kazakhstan "On migration" dated 22 July, 2011]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477> (Accessed: 01.04. 2025) [
2. Nacional'nyj doklad «Rabochaja sila budushhego: Molodezh' na rynke truda Kazahstana» [National report "Workforce of the Future: Youth in the Labor Market of Kazakhstan"]. Available at: https://erdo.enbek.kz/storage/news_files/Nacdoklad%20russ.pdf (Accessed: 01.04. 2025)

3. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 30 nojabrja 2022 goda № 961 «Ob utverzhdenii Konceptii migracionnoj politiki Respubliki Kazahstan na 2023-2027 gody» [Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 30, 2022 № 961 "On approval of the Concept of Migration Policy of the Republic of Kazakhstan for 2023-2027"]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2200000961> (Accessed: 01.04. 2025)
4. Aye Aye Mint, Responsibilities of origin countries for their migrant workers. Meiktila University Research Journal, 2020, Vol. XI, No. 1, pp. 200 – Available at: <https://core.ac.uk/reader/489828610> (Accessed: 01.04. 2025)
5. Mezhdunarodnoe chastnoe pravo. Uchebnik/ Pod red. G.K. Dmitrievoy. – M.: «Prospekt», 2025. – S. 531.
6. Jentin K.V. Pravo Evropejskogo Sojuza i praktika Suda Evropejskogo Sojuza: ucheb. posobie / K.V. Jentin. – M.: Norma: INFRA-M, 2015. – S.199.
7. Integracionnoe pravosudie: sushhnost' i perspektivy: monografija / otv.red. S.Ju. Kashkin. – M.: Norma: INFRA-M, 2019. – S. 17.
8. Mezhdunarodnoe pravosudie kak faktor integracii: monografija/ T.Ja. Habrieva, A.I. Kovler, A.M. Beljalova i dr.; otv.red. T.Ja. Habrieva, A.I. Kovler; predisl. V.M. lebedeva. – M.: IZiSP: Norma: INFRA-M, 2020. – S.192.
9. Mezhdunarodno-pravovaja zashhita trudovyh prav cheloveka: uchebnoe posobie / R.Sh. Davletgil'deev. – M.: RUDN, 2017. – 509 s.
10. Kashkin S.Ju., Chetverikov A.O. Pravo evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza: uchebnik/ otv.red. S.Ju. Kashkin. – M., 2016. – S. 73-74.
11. Trudovoe pravo: nacional'noe i mezhdunarodnoe izmerenie: monografija / pod red. S.Ju. Golovinoj, N.L. Ljutova. – M.: Norma: INFRA-M, 2024. - S. 608.
12. Abajdel'dinov E.M. Nekotorye aspekty dejatel'nosti Suda EAJeS / Mezhdunarodnoe pravo i sravnitel'noe pravovedenie. // Vestnik instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan. № 5 (41), 2015. – S. 83-88.
13. Konstitucija Respubliki Kazahstan ot 30 avgusta 1995 goda [Constitution of the Republic of Kazakhstan of August 30, 1995]. Available at: https://www.adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_/links (Accessed: 01.04. 2025)
14. Zakon Respubliki Kazahstan «O diplomaticheskoy sluzhbe Respubliki Kazahstan» ot 7 marta 2002 goda [Law of the Republic of Kazakhstan "On the Diplomatic Service of the Republic of Kazakhstan" dated March 7, 2002]. Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z020000299_ (Accessed: 01.04. 2025).
15. Kurbanova M.N. Mezhdunarodno-pravovye problemy trudovoj migracii. Dissertacija na soiskanie akademicheskoy stepeni doktora filosofii. Astana, 2009 god.
16. Pravila licenzirovaniya i kvalifikacionnyh trebovanij, pred#javljaemyh k dejatel'nosti po predostavleniju special'nyh social'nyh uslug (utv. PPRK ot 16 marta 2009 goda № 336), utrativshie silu PPRK ot 19.01. 2012 № 124. - [Elektron. resurs] – URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P090000336_ (data obrashhenija 01.04. 2025 g.)
17. Social'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 20 aprelja 2023 goda - [Elektron. resurs] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2300000224> (data obrashhenija 01.04. 2025 g.)
18. Pravila okazaniya gosudarstvennoj uslugi «Vydacha licenzii na predostavlenie special'nyh social'nyh uslug», utverzhdennoj prikazom Ministra truda i social'noj zashhity naselenija RK ot 28 ijunja 2024 goda № 230 - [Elektron. resurs] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2400034655/history> (data obrashhenija 01.04. 2025 g.)
19. Proekt Pravil vzaimodejstviya centrov trudovoj mobil'nosti s chastnymi agentstvami zanjatosti po organizacii trudovoj dejatel'nosti grazhdan Kazahstana za rubezhom - [Elektron. resurs] – URL: <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=15285687> (data obrashhenija 01.04. 2025 g.)
20. Trudovoj Kodeks Rossijskoj Federacii ot 30 dekabrja 2001 goda - [Elektron. resurs] – URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_34683/ (data obrashhenija 01.04. 2025 g.)
21. Federal'nyj zakon Rossijskoj Federacii «O zanjatosti naselenija» ot 12 dekabrja 2023 goda - [Elektron. resurs] – URL: https://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_464093/ (data obrashhenija 01.04. 2025 g.)

22. Zakon Azerbajdzhanskoj Respubliki «O trudovoj migracii» 1999 goda - [Law of the Republic of Azerbaidjan “On Labour migration”] Available at: https://continent-online.com/Document/?doc_id=30602008#pos=0;66 (Accessed: 01.04. 2025).
23. Zakon Respubliki Belarus' ot 30 dekabrya 2010 goda «O vneshnej trudovoj migracii» [Law of the Republic of Belarus “On external labour migration”] Available at: <https://mvd.gov.by/uploads/dgim/225.pdf> (Accessed: 01.04. 2025).
24. Zakon Kyrgyzskoj Respubliki «O vneshnej trudovoj migracii» ot 13 janvarja 2006 goda [Law of the Republic of Kyrgyzstan “On external labour migration”] Available at: <https://cbd.minjust.gov.kg/1792/edition/21634/ru> (Accessed: 01.04. 2025).
25. Zakon Respubliki Moldova «O trudovoj migracii» ot 10 ijulja 2008 goda [Law of the Republic of Moldova “On labour migration”] Available at: <https://hrlib.kz/document/169919> (Accessed: 01.04. 2025).
26. Zakon Ukrainy «O vneshnej trudovoj migracii» ot 5 nojabrja 2015 goda [Law of Ukraine “On external labour migration”] Available at: <https://hrlib.kz/document/169919> (Accessed: 01.04. 2025).
27. Zakon Bangladesh «O trudoustrojstve za rubezhom i migrantah» ot 27 oktjabrja 2013 goda [Overseas Employment and Migrants Act of Bangladesh] Available at: <https://hrlib.kz/document/212331> (Accessed: 01.04. 2025).
28. Zakon Filippin «O trudoustrojstve za rubezhom i migrantah» ot 7 ijunya 1995 goda [Philippine Migrant Workers and Overseas Filipinos Act No. 8042 of 1995]. Available at: [https://dmw.gov.ph/archives/laws&rules/files/Migrant%20Workers%20Act%20of%201995%20\(RA%208042\).html#:~:text=Migrant%20Workers%20Act%20of%201995%20\(RA%208042\)&text=An%20act%20to%20institute%20the,distress%2C%20and%20for%20other%20purposes.](https://dmw.gov.ph/archives/laws&rules/files/Migrant%20Workers%20Act%20of%201995%20(RA%208042).html#:~:text=Migrant%20Workers%20Act%20of%201995%20(RA%208042)&text=An%20act%20to%20institute%20the,distress%2C%20and%20for%20other%20purposes.) (Accessed: 10.04. 2025).
29. Zakon S'erra Leone «O trudoustrojstve za rubezhom i migrantah» ot 28 aprelja 2023 goda [Overseas employment and migrant workers act]. Available at: https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/r/natlex/fe/details?p3_isn=43183&cs=1wVWBrwN1Wt3A-gmC65jI0C_1I3bzqo4uTROLgli7iyqCfFSz9IxoSqrE7JDmv7Sg-WJCVovGx1_s9T25ZeiePw (Accessed: 01.04. 2025).
30. Zakon V'etnama «O v'etnamcah, rabotajushhih za granicej» ot 29 nojabrja 2006 goda [Law on Vietnamese guest workers]. Available at: <https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/117005/SL%20OverseasEmp%202023.pdf> (Accessed: 01.04. 2025).
31. Zakon M'janmy «O zanjatosti za rubezhom» ot 9 ijulja 1999 goda [Law relating to Overseas employment]. Available at: https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/r/natlex/fe/details?p3_isn=91702 (Accessed: 01.04. 2025).
32. Zakon Indonezii «O trudoustrojstve i zashhite indonezijskih grazhdan za granicej» 2004 goda [Law on Placement and Protection of Indonesian Workers Abroad, Law No.39/2004]. Available at: https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/r/natlex/fe/details?p3_isn=72869&cs=1ero2cs3Lwcp6Z0HxCCUO4Ph5BPxiCXe3DH0fDsDWRq8_n78CuWL3IxYPkLuSto33KWGXGJinMY-8yOYYHFEj3cg (Accessed: 01.04. 2025).
33. Zakon Pakistana «Ob jemmigracii» 1979 goda [Emigration Ordinance] Available at: <https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/37915/PAK37915.pdf> (Accessed: 01.04. 2025).
34. Zakon Rumynii «Po voprosam zashhity rumynskih grazhdan, kotorye rabotajut za rubezhom» ot 26 ijulja 2000 goda [Law on the protection of Romanian citizens working abroad]. Available at: https://mmuncii.ro/j33/images/Documente/Legislatie/2019/LEGE_Nr156_2000_Republicata.pdf (Accessed: 01.04. 2025).
35. Zakon Pol'shi «O zanjatosti i bor'be s bezroboticej» ot 14 dekabrja 1994 goda [The act on employment and combating unemployment]. Available at: <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/zatrudnienie-i-przeciwdzialanie-bezrobociu-16796509> (Accessed: 01.04. 2025).
36. Zakon Jefiopii «O rabote za granicej» ot 19 fevralja 2016 goda [Ethiopia's overseas employment proclamation] Available at: https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/r/natlex/fe/details?p3_isn=112598 (Accessed: 01.04. 2025). [in English].
37. Zakon Indii «Ob jemigracii» ot 10 sentjabrja 1983 goda [Emigration Act] Available at: <https://www.indiacode.nic.in/bitstream/123456789/1779/1/198331.pdf> (Accessed: 01.04. 2025).

38. Konvencija № 97 Mezhdunarodnoj organizacii truda «O rabotnikah-migrantah» [Migration for Employment convention, 1949 №97] Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1018307 (Accessed: 01.04. 2025).

39. Mezhdunarodnoe pravo: uchebnik / otv. red. G.V. Ignatenko i O.I. Tiunov. – 6-e izd., pererab. i dop. – M.. Norma: INFRA-M, 2026. – S. 307.

40. Obshhie principy i prakticheskie rekomendacii po jeticheskomu najmu, prinjatye Administrativnym Sovetom MOT na 328 sessii Mezhdunarodnoj konferencii truda [General principles and practical guidelines for ethical recruitment adopted by the Governing Body of the ILO at the 328th session of the International Labour Conference]. Available at: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@ed_protect/@protrav/@migrant/documents/publication/wcms_703485.pdf (Accessed: 10.04. 2025). [in English].

41. Problemy sovremennogo mezhdunarodnogo i kazahstanskogo prava v ih sootnoshenii i vzaimodejstvii: Sbornik materialov III Mezhdunarodnyh nauchnyh chtenij. 18 dekabrja 2024 goda, Astana. – Astana: ENU im. L.N. Gumileva, 2024. – S. 125-134. [Problems of modern international and Kazakhstani law in their relationship and interaction; Collection of materials of the III international scientific readings. December 18, 2024, Astana. – Astana: ENU named after L.N. Gumilyov, 2024. – P.125-134].

42. Konvencija OON ot 18 dekabrja 1990 goda «O zashhite prav vseh trudjashhihsja-migrantov i chlenov ih semej». [International Convention on the protection of the Rights of all migrant workers and members of their families on 18 December, 1990] Available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/migrant.shtml (Accessed: 01.04. 2025).

Сведения об авторах:

Мыктыбаева Д.А. – автор для корреспонденции, докторант 3-го курса кафедры Международного права Юридического факультета, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева 2, 010000, г. Астана, Казахстан.

Давлетгильдеев Р.Ш. – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой теории и истории государства и права, профессор кафедры международного права Казанского федерального университета, ул. Кремлевская 18, 420008, Казань, Российская Федерация.

Мыктыбаева Д.А. – хат-хабар авторы, Заң факультетінің Халықаралық құқық кафедрасының 3 курс докторанты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев к-сі, 35, 010000, Астана, Қазақстан.

Давлетгильдеев Р.Ш. – заң ғылымдарының докторы, профессор, мемлекет және құқық теориясы кафедрасының меңгерушісі, халықаралық құқығы кафедрасының профессоры, Қазан федералдық университеті, Кремлевская көш. 18, 420008, Қазан, Ресей Федерациясы.

Myktybayeva D.A. – corresponding author, 3rd year doctoral student of the Department of International Law, Faculty of Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev St. 2, 010000, Astana, Kazakhstan.

Davletgildev R.Sh. – Doctor of Law, Professor, Head of Department of the Theory and History of State and Law, Professor of the Department of the International Law, Kazan Federal university, Kremlevskaya St. 18, 420008, Kazan, Russian Federation.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Халықаралық құқық / International law/
Международное право

МРНТИ 10.19.61

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-154-1-256-269>

Научная статья

**Сопоставительный анализ правовых подходов к противодействию
deepfake-мошенничеству и социальной инженерии: опыт США, ЕС
и Республики Казахстан**

А.Б. Сактаганова^{1*}, И.С. Сактаганова², Б.У. Турегелдиев³

^{1,2,3}Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

(E-mail: ¹aridnissakta.11@gmail.com, ²aridniss@mail.ru, ³bagdaulet.turegeldiyev@bk.ru)

Аннотация. В условиях современной цифровой трансформации стремительное развитие deepfake-технологий приводит к появлению новых, более изощренных форм онлайн-мошенничества. Контент, созданный с помощью технологии deepfake, особенно в сочетании с методами социальной инженерии, представляет собой серьезную угрозу правам и законным интересам отдельных лиц, общественной безопасности и институтам цифрового доверия. В этой связи разработка государstвами правовых механизмов борьбы с мошенничеством, совершаемым с помощью deepfake, имеет актуальное научное и практическое значение.

В данной статье представлен сравнительно-правовой анализ правовых подходов к противодействию онлайн-мошенничеству и социальной инженерии, осуществляемым с использованием технологий deepfake. Исследование основано на законодательной практике США, Европейского Союза и Республики Казахстан и охватывает ключевые нормативные решения в области уголовно-правового регулирования, контроля цифрового контента, ответственности онлайн-платформ и защиты персональных данных. В частности, анализируются конкретные законодательные инициативы, касающиеся deepfake-контента в США, акты Европейского Союза, направленные на регулирование искусственного интеллекта, а также особенности действующего уголовного и информационного законодательства Республики Казахстан.

В ходе исследования были использованы методы сравнительно-правового, формально-логического и системного анализа. Научная новизна статьи характеризуется комплексным рассмотрением правовых угроз, возникающих на стыке deepfake и социальной инженерии, и выработкой предложений направленных на совершенствование национального законодательства.

Результаты исследования имеют практическое значение в совершенствовании правовой политики Республики Казахстан в области цифровой безопасности и формировании эффективных правовых механизмов борьбы с онлайн-мошенничеством.

Ключевые слова: Deepfake, онлайн-мошенничество, киберпреступность, цифровая безопасность, социальная инженерия, законодательство, правовая политика, правовой анализ.

Поступила: 19.01.2026 Одобрена: 17.03.2026 Доступна онлайн: 30.03.2026

Введение

Стремительное развитие цифровых технологий оказало значительное влияние на все сферы общества, позволив, с одной стороны, оптимизировать социально-экономические процессы, а с другой – открыв путь для возникновения новых угроз. Технологии deepfake, развивающиеся в последние годы на основе искусственного интеллекта, создают сложную и проблематичную ситуацию в области информационной безопасности и правового регулирования. Технологии deepfake позволяют создавать аудио-, видео- и визуальный контент, максимально приближенный к реальности, что, в свою очередь, значительно повышает эффективность методов онлайн-мошенничества и методов социальной инженерии. Данное явление представляет серьезную угрозу правам и законным интересам физических лиц, экономической стабильности, а также институтам цифрового доверия в обществе.

Выбор данной темы исследования обусловлен тем, что технологии deepfake – относительно новое явление, и их правовые последствия еще недостаточно систематически изучены. Как показывает анализ предыдущих исследований, в зарубежной научной литературе технологии deepfake часто рассматриваются с точки зрения информационной безопасности, киберпреступности или этических проблем. В частности, меньшее количество работ рассматривающих правовую практику США, Европейского Союза и Республики Казахстан в сравнительной перспективе, особенно повышает и научную актуальность исследования [1].

Актуальность темы определяется не только широким распространением технологий deepfake, но и полной неподготовленностью законодательства и правоприменительной практики к этому явлению. Во многих штатах мошеннические действия, совершаемые с помощью deepfake, оцениваются в рамках традиционных уголовно-правовых норм, что свидетельствует о неадекватности инновационных правовых ответов на новые технологические угрозы. В этом смысле изучение правовых подходов к противодействию deepfake и социальной инженерии имеет как теоретическое, так и практическое значение.

Объектом исследования является система правового регулирования против мошеннических действий, совершаемых в цифровой среде. Предметом исследования являются правовые подходы к противодействию онлайн-мошенничеству, осуществляемые с использованием технологий deepfake и социальной инженерии. Основная цель исследования – сравнительный анализ моделей правового регулирования против мошенничества и социальной инженерии deepfake на основе опыта США, Европейского Союза и Республики Казахстан и оценка их эффективности.

Для достижения этой цели поставлены следующие задачи: описать правовую природу технологий deepfake и их связь с методами социальной инженерии; проанализировать законодательные и институциональные механизмы борьбы с контентом deepfake в США; раскрыть содержание нормативно-правовых актов Европейского Союза в области искусственного интеллекта и цифровой безопасности; изучить нормы, касающиеся мошенничества с deepfake, в действующем законодательстве Республики Казахстан; выявить пробелы в правовом регулировании и перспективы развития на основе сравнительного анализа.

В исследовании используются сравнительно-правовые, формально-логические, систематические и аналитические методы. Кроме того, применялись методы анализа нормативно-правовых актов и изучения правоохранительной практики. Основная

гипотеза исследования заключается в том, что сочетание технологий deepfake и социальной инженерии снижает эффективность традиционных механизмов уголовного права и требует специального, всеобъемлющего правового регулирования. Эта гипотеза обосновывается и подкрепляется рекомендациями, представленными в статье [2].

Правовые и социальные последствия технологий deepfake активно изучаются в зарубежной научной литературе в последние годы. В ранних фундаментальных работах феномен deepfake рассматривался главным образом с точки зрения информационной безопасности, манипулирования СМИ и угроз демократическим институтам. Эти исследования подтвердили, что контент deepfake увеличивает риск искажения общественного мнения, распространения дезинформации и вторжения в частную жизнь. Однако в указанных работах уголовно-правовые последствия технологий deepfake часто затрагиваются лишь косвенно, а конкретные механизмы правового регулирования недостаточно систематизированы.

В исследованиях американских ученых проблема deepfake часто анализируется в контексте принципов свободы слова, неприкосновенности частной жизни и технологического нейтралитета. В этих работах основное внимание уделяется вопросу о балансе между ограничением контента deepfake и соблюдением конституционных прав. В ряде исследований также отмечается финансовый и репутационный ущерб от мошенничества с deepfake. Однако правовые особенности deepfake-мошенничества в сочетании с методами социальной инженерии редко рассматриваются как самостоятельный объект исследования; при этом комплексная оценка эффективности действующих уголовных норм не дается [3].

В европейской научной литературе технологии deepfake широко изучаются в контексте регулирования искусственного интеллекта. Исследователи уделяют приоритетное внимание этическим и правовым рискам deepfake, анализируя нормативные акты Европейского Союза в области защиты данных, цифровых услуг и искусственного интеллекта. В этих работах широко освещаются вопросы превентивных механизмов, ответственности платформ и алгоритмической прозрачности. Однако конкретные механизмы уголовно-правового противодействия и факторы социальной инженерии часто отходят на второй план, а практическая эффективность регулирования недостаточно раскрывается [4].

В научных исследованиях в странах Азии проблема deepfake рассматривается с точки зрения государственного контроля, кибербезопасности и поддержания общественного порядка. Хотя эти работы подчеркивают необходимость срочного правового реагирования на технологические угрозы, элементы сравнительно-правового анализа ограничены. В частности, редко проводятся исследования, сравнивающие инструменты, используемые различными правовыми системами для борьбы с deepfake и социальной инженерией.

Что касается казахстанской научной литературы, то вопросы технологий deepfake и онлайн-мошенничества все еще находятся на начальной стадии развития. В имеющихся работах вопросы киберпреступности, интернет-мошенничества и информационной безопасности рассматриваются в общих чертах, а сочетание deepfake и социальной инженерии не систематизировано как самостоятельная правовая проблема.

Существующие работы, как правило, рассматривают вопросы киберпреступности, онлайн-мошенничества и информационной безопасности, а сочетание deepfake и социальной инженерии не систематизировано как самостоятельная правовая проблема.

Также наблюдается небольшое количество исследований, которые анализируют национальное законодательство в сравнении с зарубежным опытом, что затрудняет выявление пробелов в правовом регулировании.

Таким образом, обзор литературы показывает, что, хотя проблемы технологий deepfake, онлайн-мошенничества и социальной инженерии были изучены в различных аспектах, комплексного и сравнительного анализа юридических проблем на их стыке недостаточно. В частности, отсутствие работ, рассматривающих опыт США, Европейского Союза и Республики Казахстан как единый объект сравнительно-правового исследования, оценивается как научный пробел. Данное обстоятельство повышает теоретическую и практическую значимость данного исследования и доказывает необходимость нового научного подхода, направленного на выявление эффективных моделей правового регулирования.

Материалы и методы исследования

Методология настоящего исследования направлена на сравнительный анализ правовых подходов к противодействию онлайн-мошенничеству с использованием технологий deepfake и социальной инженерии. Объектом исследования стала система правового регулирования противодействия мошенничеству в цифровой среде США, Европейского Союза и Республики Казахстан. Предметом исследования являются уголовно-правовые, административно-правовые и регулирующие правовые механизмы, применяемые против онлайн-мошенничества, связанного с технологиями deepfake и социальной инженерией.

Основной вопрос исследования: какими правовыми подходами различные правовые системы противодействуют онлайн-мошенничеству, основанному на deepfake и социальной инженерии, и в чем эффективность этих подходов? Чтобы прояснить этот вопрос, были заданы следующие дополнительные исследовательские вопросы: возможна ли криминально-правовая дифференциация мошенничества с использованием технологий deepfake; на каком уровне установлена правовая ответственность онлайн-платформ; насколько развиты механизмы профилактики и оперативного реагирования в национальном законодательстве.

Основная гипотеза исследования заключается в том, что комбинированное использование deepfake и социальной инженерии снижает эффективность правовых механизмов против традиционного онлайн-мошенничества и требует комплексных специальных моделей правового регулирования. Данная гипотеза проверяется с помощью сравнительно-правового анализа.

Исследование проводилось в несколько этапов. На первом этапе был проведен систематический обзор зарубежной и отечественной научной литературы по вопросам технологий deepfake, социальной инженерии и онлайн-мошенничества. На данном этапе сформированы теоретические основы исследования, определены основные понятия и категории. На втором этапе были отобраны и проведен содержательный анализ нормативных правовых актов США, Европейского Союза и Республики Казахстан. На третьем этапе полученные данные систематизировались сравнительно-правовым методом, выявляются сходства и различия правового регулирования. На заключительном этапе обобщаются результаты исследования, формулируются выводы и рекомендации [5, 4].

В ходе исследования были использованы следующие научные методы. Сравнительно-правовой метод использовался для сравнения правовых средств, используемых различными правовыми системами против deepfake-мошенничества, выбор этого метода был обусловлен транснациональным характером исследования. Формально-логический метод применялся с целью анализа содержания правовых норм и определения взаимосвязи правовых понятий. Метод системного анализа позволил рассматривать правовое регулирование как единый механизм. Также для раскрытия особенностей применения нормативных актов использовались методы правового анализа и интерпретации.

В качестве материала исследования были взяты федеральное законодательство США [6], акты Европейского Союза, регулирующие искусственный интеллект и цифровые услуги [7], а также Уголовный кодекс Республики Казахстан [8], Закон об искусственном интеллекте [9] и другие отраслевые законы [10]. При обработке материалов использовались правовые базы данных, официальные государственные порталы и научные электронные базы. Для систематизации и сопоставления правовых текстов использовались средства текстового анализа и программное обеспечение для управления нормативными данными.

С методологической точки зрения преимуществом исследования является применение комплексного и сравнительного подхода, а ограничения – ограниченность судебной практики по deepfake-мошенничеству и тот факт, что некоторые правовые нормы находятся на стадии формирования. Однако эти ограничения не снижают актуальность результатов исследования, а скорее определяют инновационный характер исследования.

Результаты и обсуждение

Результаты проведенного исследования показали, что правовое регулирование онлайн-мошенничества с использованием технологий deepfake и социальной инженерии неоднородно в разных штатах. Сравнительный анализ опыта США, Европейского Союза и Республики Казахстан выявил наличие существенных различий и общих тенденций в понимании правовой природы данного явления, а также в определении механизмов эффективного противодействия.

Согласно результатам исследования, правовые подходы к борьбе с deepfake-мошенничеством в США часто носят фрагментарный характер. Хотя универсальная уголовно-правовая норма, направленная непосредственно на deepfake, еще не сформирована на федеральном уровне, в ряде штатов приняты специальные законодательные акты, касающиеся использования контента deepfake. Эти нормы часто применяются в случаях посягательств на частную жизнь, мошенничества или распространения ложной информации. Результаты показывают, что в правовой системе США основной приоритет отдается принципам свободы слова и избежания ограничений технологических инноваций. В этом смысле противодействие deepfake и социальной инженерии часто опирается на механизмы гражданской ответственности и саморегулирования платформ. Хотя этот подход является гибким, он оценивается как недостаточный с точки зрения защиты жертв [6].

Результаты анализа опыта Европейского Союза показали формирование правового подхода к проблеме deepfake, имеющего системный и превентивный характер. В ЕС

комплексные акты, направленные на регулирование искусственного интеллекта, вводят задачи по установлению, ограничению и контролю контента deepfake, классифицируя его как категорию высокого риска. Результаты исследования показывают, что в этой модели преобладают административно-правовые и регуляторные механизмы, а не уголовно-правовые санкции. Задачи, алгоритмическая прозрачность и средства защиты прав пользователей, возлагаемые на онлайн-платформы, направлены на предотвращение deepfake-мошенничества. Однако анализ показывает, что такой подход также имеет определенные ограничения: хотя превентивные меры ужесточаются, проблема ответственности за конкретные преступные действия не всегда очевидна [7].

Результаты анализа опыта Республики Казахстан показали, что национальное законодательство лишь частично адаптировано к новым угрозам, связанным с технологиями deepfake и социальной инженерией. В то время как действующее уголовное законодательство содержит нормы о мошенничестве, незаконном распространении информации и защите персональных данных, не существует специальных правил, непосредственно охватывающих технологии deepfake. Как было установлено в ходе исследования, данная ситуация создает определенные трудности в правоприменительной практике, поскольку не всегда возможно квалифицировать действия, совершенные с помощью deepfake, в соответствии с традиционными составами преступлений. В результате юридическая реакция задерживается или становится неэффективной [8].

Сравнение полученных результатов с существующими научными исследованиями позволило выявить общие тенденции в отношении проблемы deepfake. В зарубежных исследованиях deepfake часто рассматривается как угроза демократическим процессам, конфиденциальности и информационной безопасности. В этих работах часто отмечается, что темпы технологического развития опережают правовое регулирование. Результаты нашего исследования, подтверждая эти результаты, показали, что сочетание deepfake и социальной инженерии многократно увеличивает юридические риски. Методы социальной инженерии, в частности, использующие психологические уязвимости человека, могут повысить надежность deepfake-контента и позволить обойти механизмы правовой защиты.

Выдвинутая в исследовании гипотеза также в значительной степени подтвердилась. Было установлено, что комбинированное использование deepfake и социальной инженерии снижает эффективность традиционных правовых механизмов борьбы с онлайн-мошенничеством. В то время как в США этот вопрос ограничивается принципами защиты свободы слова, в ЕС преобладает профилактика, но ясность уголовного права недостаточна. В Казахстане основными проблемными факторами являются фрагментация правового регулирования и отсутствие специальных норм.

В ходе обсуждения был выявлен еще один важный результат: во всех трех изученных правовых системах недостаточно только уголовно-правовых подходов в борьбе с deepfake-мошенничеством. Эффективность правового регулирования во многом зависит от институциональной совместимости, ответственности платформ и гибкости правоприменительной практики. Этот вывод согласуется с взглядами зарубежных авторов на превентивные и многоуровневые модели регулирования [11,376].

Также результаты исследования показали необходимость учета национальных особенностей правового регулирования. В то время как модель США направлена на защиту технологических инноваций, модель ЕС отдает приоритет усилению правовой

безопасности и превентивных мер. Для Казахстана важно не механическое копирование этих практик, а адаптация их элементов к национальной правовой системе. Особенно актуальными являются: правовое определение технологий deepfake, уточнение уголовной ответственности, связанной с их использованием, и определение задач онлайн-платформ.

Теоретическая значимость полученных результатов характеризуется обоснованием возможности рассмотрения deepfake и социальной инженерии как единого правового феномена. С практической точки зрения результаты исследования могут служить основой для совершенствования правовой политики в области цифровой безопасности в Республике Казахстан. Эти результаты дополняют пробелы в существующих научных исследованиях и предлагают новый научный подход, направленный на разработку эффективных правовых моделей против deepfake-мошенничества [12].

Таким образом, результаты исследования позволили выявить сильные и слабые стороны правового регулирования с помощью сравнительного анализа правовых действий против deepfake и социальной инженерии. Полученные данные и анализ показали, что только правовые подходы, учитывающие комплексный, многоуровневый характер и темпы технологического развития в этой области, могут дать эффективные результаты.

Заключение

Сегодня цифровые технологии быстро развиваются, и риск того, что инструменты на основе искусственного интеллекта, такие как deepfake, будут использоваться для мошенничества и социальной инженерии, значительно вырос. Технология deepfake позволяет реалистично воссоздавать голос и изображение человека, что создает новые угрозы: подкуп с помощью поддельных видеороликов, обман людей, манипулирование информацией в социальных сетях и экономический ущерб. В этом контексте обеспечение эффективности правовых систем регулирования в борьбе с deepfake стало стратегической задачей современной юриспруденции. Сравнительный анализ показывает, что США и Европейский Союз активно развивают правовые основы в борьбе с deepfake. США вводят особые правовые нормы в отношении deepfake на федеральном уровне. Например, ограничивается использование речевых и видеоматериалов без согласия лиц, при этом мошенничество рассматривается как существенноеотягающее обстоятельство. В странах ЕС, в частности в законе Artificial Intelligence Act, формируются правила в направлении укрепления алгоритмических угроз и безопасности персональных данных [13].

Хотя правовая система Республики Казахстан демонстрирует определенный прогресс в разработке нормативно-правовой базы, направленной на противодействие цифровым угрозам, в ней недостаточно норм, конкретно регулирующих deepfake и социальную инженерию. Действующее законодательство охватывает только классические проявления мошенничества, то есть не в полной мере раскрывает специфику deepfake – механизмы, посредством которых контент, модифицированный искусственным интеллектом, становится правонарушением. Поэтому правовой системе Казахстана необходимы конкретные, четко определенные правовые нормы, соответствующие современным особенностям технологии deepfake.

Ряд важных выводов, полученных в ходе исследования, следующие:

– Правовое определение deepfake, касающееся создания и распространения контента, четко не установлено действующим законодательством. Это точно определяет правонарушение и ограничивает эффективную деятельность правоохранительных органов.

– Уровень уголовной ответственности в отношении элементов deepfake, используемых в мошенничестве и социальной инженерии, низок – это увеличивает шансы киберпреступников воспользоваться ситуацией.

– Обязанности и ответственность платформ для борьбы с контентом deepfake, распространяемым на общественных информационных площадках, социальных сетях и коммерческих платформах, законодательно не определены.

– Международная практика сочетает в себе правовые требования против deepfake, образовательные программы, механизмы технологического контроля, принципы гражданской юридической ответственности. В Казахстане координация в этом направлении осуществляется на более низком уровне [14].

– Действующее законодательство недостаточно предусматривает конкретные процедуры защиты прав юридических и физических лиц (например, удаление контента, требования о компенсации).

В целом, создание эффективных правовых подходов против мошенничества, связанных с deepfake и социальной инженерией, является сложной задачей, требующей как теоретических, так и практических инноваций. В правовой системе Казахстана этот вопрос не до конца изучен и требует системного внедрения лучших практик, полученных из международного опыта. В связи с этим гипотеза исследования – если в регуляторной базе будут внедрены специальные нормы и механизмы против deepfake, усилится ответственность правоохранительной системы и будут эффективно защищены права граждан оно подтверждается данными и сравнительными анализами.

Рекомендации:

1. Поправки к Уголовному кодексу

Мошенничество, совершенное с использованием технологии deepfake

Пункт 1. Мошенничество лица или организации с использованием технологии deepfake, причинение материального или нематериального ущерба путем использования их изображения или голоса без их согласия является уголовным преступлением.

Пункт 2. Проявления данной статьи:

а) распространение deepfake-видео/голосовых материалов в отношении физического лица;

б) использование электронной подписи, документа в качестве поддельного документа с использованием deepfake;

в) использование deepfake на информационных платформах с целью получения финансовых данных физического лица.

Пункт 3. Виды и размеры наказания для обвиняемого по данной статье: от штрафа до ограничения свободы.

Обоснование: Потенциальный вред, причиняемый deepfake обществу и личности, превышает вред, причиняемый классическим мошенничеством, поэтому необходимо ввести для него специальную уголовную категорию.

2. Поправки к Гражданскому кодексу (в сфере частного права)

Право человека на защиту от deepfake

Пункт 1. Каждый имеет право на то, чтобы его изображение, голос или личная информация не изменялись и не распространялись на основе deepfake.

Пункт 2. Устанавливается гражданская ответственность (возмещение ущерба, удаление контента, порядок выплаты компенсации) за нарушение данной статьи.

Пункт 3. Регулятивно устанавливаются сроки и порядок обязывающих каналов распространения (социальные сети, платформы) удалять контент.

Обоснование: Защита прав и достоинства личности является важным элементом в борьбе с deepfake.

3. Поправки к законодательству о регулировании электронных коммуникаций

Обязанности платформ по мониторингу и удалению информации

Пункт 1. Онлайн-платформы (социальные сети, видеохостинги, мессенджеры) обязаны внедрять технические и организационные меры по обнаружению, оценке и удалению контента, созданного с помощью deepfake.

Пункт 2. Устанавливается гражданская ответственность (компенсация ущерба, удаление контента, созданного с помощью deepfake) за нарушение данной статьи.

Пункт 3. Несоблюдение этого обязательства повлечет за собой административную ответственность платформ (штрафы, ограничения на использование сервисов).

Пункт 4. Срок удаления очевидного deepfake-контента составляет не более 24 часов.

Обоснование: Поскольку платформы являются основным каналом распространения deepfake, их обязательства должны быть отражены в законодательстве.

4. Изменения в законодательстве о защите персональных данных

Защита персональных данных, связанных с deepfake

Пункт 1. Обработка персональных данных, собранных для использования в deepfake-материалах, признана незаконной без согласия субъекта.

Пункт 2. Должны быть установлены специальные меры безопасности для сбора, хранения, обработки и распространения этих данных.

Пункт 3. Должна быть введена административная и уголовная ответственность для лиц, незаконно обрабатывающих персональные данные.

Обоснование: deepfake-материалы часто требуют предоставления персональных данных, поэтому усиление защиты данных является важной частью борьбы с deepfake.

5. Включение в образовательные и профилактические программы

Рекомендация: Правоохранительные органы Республики Казахстан, Министерство науки и высшего образования и ИТ-индустрия должны совместно разрабатывать программы по предотвращению deepfake и повышению информационной грамотности населения.

Включить:

- курсы медиаграмотности
- образовательные стандарты по цифровой безопасности
- программы государственно – частного партнерства

Обоснование: одних правовых норм недостаточно, необходимо повышать информационную культуру и цифровое здоровье общества.

Исследование, анализирующее правовые аспекты deepfake в сфере мошенничества и социальной инженерии, показало следующие важные выводы:

– Отсутствие специальных правовых дефиниций – недостаточно регламентирует правовой статус deepfake; .

– Слабость механизмов ответственности – действующие нормы не охватывают новые технологические риски;

– Задачи платформ и лиц неясны – усложняет работу правоохранительных органов.

Представленные выше конкретные статьи законопроекта укрепляют правовую основу борьбы с deepfake и систематизируют механизмы расследования, правоохранительных органов и гражданской защиты.

Информация о финансировании

Данное исследование было профинансировано научным комитетом Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан по теме «Сравнительный анализ законодательства зарубежных стран по противодействию онлайн-мошенничеству с использованием deepfake и социальной инженерии». (AP26103625 «Онлайн-мошенничество с помощью deepfake-технологий и социальной инженерии: проблемы уголовно-правового противодействия, перспективы законодательного регулирования»).

Вклад авторов:

Сактаганова Акмарал Бакытовна – сыграла ключевую роль в подготовке основных выводов, руководила исследовательским процессом и участвовала в доработке рукописи. Она также внесла вклад в улучшение качества и точности окончательной версии.

Сактаганова Индира Советовна – сыграла ключевую роль в разработке концепции и дизайна исследования, сборе и анализе данных, а также интерпретации результатов. Она взяла на себя ответственность за общую целостность работы, решала вопросы, связанные с точностью и полнотой данных статьи, написала рукопись, оценила и доработала критические разделы, а также провела обзор соответствующей литературы.

Турегельдиев Бакдаулет Усербаевич предоставил экспертное руководство, возглавил разработку концепции и методологии исследования. Он рецензировал рукопись и участвовал в переводе исследовательских материалов.

Список литературы

1. Apsimet, N.M., 2025. Crimes involving deepfake in online fraud and the challenges of proving them. Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, 3(80), pp. 357–368. Available at: <https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/article/view/1794> (Accessed: 12 December 2025).

2. Smanova, A.B., Muratova, A.Zh. and Zhumagulova, S.R., 2025. Deepfake technologies and social engineering in online fraud: forms, mechanisms, and legal challenges. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series, 152(3), pp. 188–211. Available at: <https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/608> (Accessed: 12 December 2025).

3. Beaver, K., 2025. International and domestic legal frameworks on online fraud and deepfake technologies: a comparative criminal law analysis. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series, 152(3), pp. 212–228. Available at: <https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/609> (Accessed: 12 December 2025).

4. Romero-Moreno, F., 2025. Deepfake detection in generative AI: a legal framework proposal to protect human rights. Computer Law & Security Review. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212473X25000355> (Accessed: 12 December 2025).

5. Lumen, C., 2025. Deepfakes and the limits of law: a comparative analysis of regulatory frameworks in the U.S., EU, and China. *Journal of Advanced Artificial Intelligence*, 2(3), pp. 1–7. Available at: <https://jaaionline.org/archives/volume2/number3/lumen-jaaai202550.pdf> (Accessed: 12 December 2025).
6. U.S. Congress, 2023–2024. H.R.5586 — Deepfakes Accountability Act, 118th Congress. Available at: <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/house-bill/5586/text> (Accessed: 12 December 2025).
7. European Parliament and Council, 2024. Regulation (EU) 2024/1689 of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) (Text with EEA relevance) PE/24/2024/REV/1 // (Artificial Intelligence Act). Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32024R1689> (Accessed: 12 December 2025).
8. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2026 г.). Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 (Accessed: 01 January 2026).
9. Об искусственном интеллекте Закон Республики Казахстан от 17 ноября 2025 года № 230-VIII ЗРК. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2500000230> (Accessed: 17 January 2026).
10. Закон Республики Казахстан от 24 ноября 2015 года № 418-V «Об информатизации» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 30.11.2025 г.). Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33885902 (Accessed: 30 November 2025).
11. Ткалина, А. (2025) Правовое регулирование цифровой технологии «deepfake». *Цифровые технологии и право*, № 1 (3), pp. 360–372. Available at: <https://inlibrary.uz/index.php/digiteclaw/article/view/135262> (Accessed: 12 December 2025).
12. Geng, S. (2023) Comparing «deepfake» regulatory regimes in the U.S., EU and China. *Georgetown Law Technology Review*. Available at: <https://georgetownlawtechreview.org/wp-content/uploads/2023/01/Geng-Deepfakes.pdf> (Accessed: 12 December 2025).
13. EU AI Act: first regulation on artificial intelligence. The use of artificial intelligence in the EU is regulated by the AI Act, the world's first comprehensive AI law. Find out how it protects you (2023) Published: 08 June 2023. Last updated: 19 February 2025. Available at: https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20230601STO93804/eu-ai-act-first-regulation-on-artificial-intelligence?utm_source=chatgpt.com (Accessed: 19 February 2025).
14. Ramluckan, T. (2024) Deepfakes: the legal implications. *Proceedings of The 19th International Conference on Cyber Warfare and Security (ICCWS 2024)*, Vol. 19 No. 1, pp. 282–288. Available at: <https://papers.academic-conferences.org/index.php/iccws/article/view/2099> (Accessed: 12 December 2025).

Сактаганова А.Б.*¹, Сактаганова И.С.², Турегелдиев Б.У.³

^{1,2,3}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: ¹aridnissakta.11@gmail.com, ²aridniss@mail.ru, ³bagdaulet.turegeldiyev@bk.ru)

Deepfake – алаяқтық пен әлеуметтік инженерияға қарсы іс-қимылдың құқықтық тәсілдеріне салыстырмалы талдау: АҚШ, Еуропалық Одақ және Қазақстан Республикасының тәжірибесі

Аңдатпа. Қазіргі цифрлық трансформация жағдайында deepfake технологияларының қарқынды дамуы онлайн-алаықтықтың жаңа, күрделі нысандарының пайда болуына әкелуде. Әсіресе әлеуметтік инженерия әдістерімен үйлескен deepfake контенті жеке тұлғалардың құқықтары

мен заңды мүдделеріне, қоғамдық қауіпсіздікке және цифрлық сенім институттарына елеулі қатер төндіреді. Осыған байланысты мемлекеттердің deepfake арқылы жасалатын алаяқтыққа қарсы құқықтық тетіктерді қалыптастыруы өзекті ғылыми және практикалық маңызға ие.

Аталған мақалада deepfake технологияларын пайдалану арқылы жүзеге асырылатын онлайн-алаяқтық пен әлеуметтік инженерияға қарсы іс-қимылдың құқықтық тәсілдеріне салыстырмалы-құқықтық талдау жүргізіледі. Зерттеу АҚШ, Еуропалық Одақ және Қазақстан Республикасының заңнамалық тәжірибесіне негізделеді, қылмыстық-құқықтық реттеу, цифрлық контентті бақылау, онлайн-платформалардың жауапкершілігі және жеке деректерді қорғау салаларындағы негізгі нормативтік шешімдерді қамтиды, атап айтқанда, АҚШ-тағы deepfake контентіне қатысты арнайы заңнамалық бастамалар, Еуропалық Одақтың жасанды интеллектіні реттеуге бағытталған актілері және Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық және ақпараттық заңнамасының ерекшеліктері талданады.

Зерттеу барысында салыстырмалы құқықтық талдау, формальды-логикалық және жүйелік талдау әдістері қолданылды. Мақаланың ғылыми жаңалығы deepfake пен әлеуметтік инженерияның түйіскен тұсында туындайтын құқықтық қатерлерді кешенді түрде қарастыруымен және ұлттық заңнаманы жетілдіруге бағытталған ұсыныстар әзірлеуімен сипатталады. Зерттеу нәтижелері Қазақстан Республикасының цифрлық қауіпсіздік саласындағы құқықтық саясатын жетілдіруге және онлайн-алаяқтыққа қарсы тиімді құқықтық механизмдерді қалыптастыруда практикалық маңызға ие.

Түйін сөздер: deepfake, онлайн-алаяқтық, киберқылмыс, цифрлық қауіпсіздік, әлеуметтік инженерия, заңнама, құқықтық саясат, құқықтық талдау

Saktaganova A.B.^{*1}, Saktaganova I.S.², Turegeldiev B.U.³

^{1,2,3}*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan*

(E-mail: ¹aridnissakta.11@gmail.com, ²aridniss@mail.ru, ³bagdaulet.turegeldiyev@bk.ru)

Comparative analysis of legal approaches to countering deepfake fraud and social engineering: the experience of the USA, the EU, and the Republic of Kazakhstan

Annotation. In the context of modern digital transformation, the rapid development of deepfake technologies leads to the emergence of new, more sophisticated forms of online fraud. Content created using Deepfake technology, especially when combined with social engineering techniques, poses a serious threat to the rights and legitimate interests of individuals, public safety, and institutions of digital trust. In this regard, the development by States of legal mechanisms to combat fraud committed with the help of deepfakes is of urgent scientific and practical importance.

This article presents a comparative legal analysis of legal approaches to countering online fraud and social engineering carried out using deepfake technologies. The study is based on the legislative practice of the United States, the European Union, and the Republic of Kazakhstan and covers key regulatory decisions in the field of criminal law regulation, digital content control, responsibility of online platforms, and personal data protection. In particular, the article analyzes specific legislative initiatives related to deepfake content in the United States, acts of the European Union aimed at regulating artificial intelligence, as well as the specifics of the current criminal and information legislation of the Republic of Kazakhstan.

In the course of the research, the methods of comparative legal, formal-logical, and system analysis were used. The scientific novelty of the article is characterized by a comprehensive consideration of

the legal threats arising at the junction of deepfake and social engineering, and the development of proposals aimed at improving national legislation. The results of the study are of practical importance in improving the legal policy of the Republic of Kazakhstan in the field of digital security and the formation of effective legal mechanisms to combat online fraud.

Keywords: Deepfake, online fraud, cybercrime, digital security, social engineering, legislation, legal policy, legal analysis

References

1. Apsimet, N.M., 2025. Crimes involving deepfake in online fraud and the challenges of proving them. Bulletin of the Institute of Legislation and Legal Information of the Republic of Kazakhstan, 3(80), pp. 357–368. Available at: <https://vestnik.zqai.kz/index.php/vestnik/article/view/1794> (Accessed: 12 December 2025).
2. Smanova, A.B., Muratova, A.Zh. and Zhumagulova, S.R., 2025. Deepfake technologies and social engineering in online fraud: forms, mechanisms, and legal challenges. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series, 152(3), pp. 188–211. Available at: <https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/608> (Accessed: 12 December 2025).
3. Beaver, K., 2025. International and domestic legal frameworks on online fraud and deepfake technologies: a comparative criminal law analysis. Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series, 152(3), pp. 212–228. Available at: <https://bullaw.enu.kz/index.php/main/article/view/609> (Accessed: 12 December 2025).
4. Romero-Moreno, F., 2025. Deepfake detection in generative AI: a legal framework proposal to protect human rights. Computer Law & Security Review. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2212473X25000355> (Accessed: 12 December 2025).
5. Lumen, C., 2025. Deepfakes and the limits of law: a comparative analysis of regulatory frameworks in the U.S., EU, and China. Journal of Advanced Artificial Intelligence, 2(3), pp. 1–7. Available at: <https://jaaionline.org/archives/volume2/number3/lumen-jaaai202550.pdf> (Accessed: 12 December 2025).
6. U.S. Congress, 2023–2024. H.R.5586 — Deepfakes Accountability Act, 118th Congress. Available at: <https://www.congress.gov/bill/118th-congress/house-bill/5586/text> (Accessed: 12 December 2025).
7. European Parliament and Council, 2024. Regulation (EU) 2024/1689 of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act) (Text with EEA relevance) PE/24/2024/REV/1 // (Artificial Intelligence Act). Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:32024R1689> (Accessed: 12 December 2025).
8. Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 ijulja 2014 goda № 226-V (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 01.01.2026 g.). Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252 (Accessed: 01 January 2026).
9. Ob iskusstvennom intellekte Zakon Respubliki Kazahstan ot 17 nojabrja 2025 goda № 230-VIII ZRK. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z2500000230> (Accessed: 17 January 2026).
10. Zakon Respubliki Kazahstan ot 24 nojabrja 2015 goda № 418-V «Ob informatizacii» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 30.11.2025 g.). Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33885902 (Accessed: 30 November 2025).
11. Tkalina, A. (2025) Pravovoe regulirovanie cifrovoj tehnologii «deepfake». Cifrovye tehnologii i pravo, № 1 (3), pp. 360–372. Available at: <https://inlibrary.uz/index.php/digteclaw/article/view/135262> (Accessed: 12 December 2025).

12. Geng, S. (2023) Comparing «deepfake» regulatory regimes in the U.S., EU and China. Georgetown Law Technology Review. Available at: <https://georgetownlawtechreview.org/wp-content/uploads/2023/01/Geng-Deepfakes.pdf> (Accessed: 12 December 2025).

13. EU AI Act: first regulation on artificial intelligence. The use of artificial intelligence in the EU is regulated by the AI Act, the world's first comprehensive AI law. Find out how it protects you (2023) Published: 08 June 2023. Last updated: 19 February 2025. Available at: https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20230601STO93804/eu-ai-act-first-regulation-on-artificial-intelligence?utm_source=chatgpt.com (Accessed: 19 February 2025).

14. Ramluckan, T. (2024) Deepfakes: the legal implications. Proceedings of The 19th International Conference on Cyber Warfare and Security (ICWS 2024), Vol. 19 No. 1, pp. 282–288. Available at: <https://papers.academic-conferences.org/index.php/icws/article/view/2099> (Accessed: 12 December 2025).

Information about authors:

Saktaganova A.B. – corresponding author, PhD, Senior Lecturer, Department of criminal law disciplines, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2A Satpayev str., 010000, Astana, Kazakhstan.

Saktaganova I.S. – Doctor of Law, Professor, Department of Constitutional and Civil Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2A Satpayev str., 010000, Astana, Kazakhstan.

Turegeldiev B.U. – doctoral student, Faculty of Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2A Satpayev str., 010000, Astana, Kazakhstan.

Сактаганова А.Б. – хат-хабар авторы, PhD, аға оқытушы, қылмыстық-құқық кафедрасы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 010000, Сәтпаев көшесі 2А, 010000, Астана, Қазақстан.

Сактаганова И.С. – заң ғылымдарының кандидаты, профессор, конституциялық және азаматтық құқық кафедрасы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 010000, Сәтпаев көшесі 2А, 010000, Астана, Қазақстан.

Турегелдиев Б.У. – докторант, заң факультеті, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, 010000, Сәтпаев көшесі 2А, 010000, Астана, Қазақстан.

Сактаганова А.Б. – автор для корреспонденции, PhD, старший преподаватель, кафедра уголовно-правовых дисциплин, Евразийский Национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Сатпаева 2А, 010000, Астана, Казахстан.

Сактаганова И.С. – кандидат юридических наук, профессор, кафедра конституционного и гражданского права, Евразийский Национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Сатпаева 2А, 010000, Астана, Казахстан.

Турегелдиев Б.У. – докторант, юридический факультет, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Сатпаева 2А, 010000, Астана, Казахстан.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Халықаралық құқық / International law/
Международное право

МРНТИ 10.87.01

<https://doi.org/10.32523/2616-6844-2026-154-1-270-282>

Научная статья

Перспективы водородно-транспортного машиностроения и экспорта его продукции в контексте права Республики Казахстан и международного права

Б.С. Қаражан^{*1}, **М.А. Сарсембаев²**

^{1,2}Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

(E-mail: ¹bkarazhan@mail.ru, ²daneker@mail.ru)

Аннотация. Данная научная статья посвящена казахстанско-правовому и международно-правовому решению проблем становления и развития экологически чистого цифровизированного водородно-транспортного машиностроения в республике. Целью аннотируемого научного исследования темы данной статьи является рассмотрение с правовых позиций становления в экономике республики принципиально новой отрасли транспортного машиностроения – водородомобилестроения. Именно это направление в транспортном машиностроении Казахстана должно функционировать на базе внедрения цифровых технологий, механизмов искусственного интеллекта, автоматизированных производственных систем, промышленных роботов на различных участках машиностроительных заводов страны. В целях организационного обеспечения работы отрасли машиностроения и ее заводов в разработку и принятие предложены новые казахстанские законы, такие как: «О создании условий для становления в республике отрасли водородно-транспортного машиностроения», «О внедрении цифровых технологий и промышленных роботов в процесс производства водородомобилей», «О создании промышленности по утилизации пришедших в негодность всех авто, электромобилей, в том числе водородно-транспортных средств». В статье предлагаются названия новых международных многосторонних и двусторонних конвенций и соглашений, имеющих отношение к производству и экспорту водородомобилей, морских и речных водородоходов, железнодорожных водородовозов, широкофюзеляжных и дальнемагистральных водородолетов.

Ключевые слова: водородно-транспортное машиностроение, международно-правовое обеспечение машиностроения, законы о водородно-транспортных средствах, договоры о водородном транспорте, элементы искусственного интеллекта, конвенция, соглашение.

Введение

Почему весь мир, в том числе Казахстан, заговорил о необходимости создания мощной водородной энергетики, о необходимости использования водорода в качестве

Поступила: 18.01.2025 Одобрена: 05.12.2025 Доступна онлайн: 30.03.2026

топлива всеми видами транспорта: автомобилями, грузовыми автомашинами, речными и морскими судами, железнодорожными локомотивами, вертолетами, дронами, самолетами различной мощности? Ответ будет следующим. Бензин, авиационный керосин, дизельное топливо как нефтепродукты, используемые всеми видами транспорта, сегодня будут истощены примерно через 40–50 лет, поэтому уже сегодня нужно найти заменитель всем этим видам топлива. Кроме того, даже если нефти в месторождениях планеты окажется более чем достаточно, уже сейчас надо решать вопрос об очищении окружающей человека среды, поскольку ядовитые выхлопные газы всех видов транспорта при сгорании упомянутых нефтепродуктов наносят громадный ущерб здоровью и жизни практически всех народов, могут привести к вырождению человечества.

Отсюда вывод: хотим мы этого или не хотим, на современном этапе мы должны найти, изобрести такое топливо, которое заменило бы все виды нынешнего топлива внутреннего сгорания и было бы экологически чистым. Таким топливом может стать водород или другой аналогичный вид топлива [1]. Вот это – неизбежно. Пока на горизонте науки просматривается только водород, поскольку его можно извлекать из океанической воды и иных сфер, что свидетельствует в пользу его практической неисчерпаемости. Он более горюч, чем бензин, что позволяет двигателю стать более мощным и быстроходным. На выхлопе сгорание водорода в двигателе совершенно не содержит ни вредных, ни ядовитых для человека веществ; говоря другими словами, водород – экологически чистый вид топлива, который уже используется и будет использоваться в двигателях всех видов транспорта без исключения [2]. Производство и экспорт наиболее качественного зеленого водорода имеет вполне реальные перспективы. Казахстан, в частности, уже имеет международно-правовые договоренности с Европейским союзом и рядом западных фирм о строительстве заводов по производству водорода.

Это связано с тем, что сегодня виден крутой поворот от традиционного, бензиново-дизельного транспортного машиностроения к цифровизированному машиностроению для производства в перспективе наряду с электромобилями водородные автомашины, включая беспилотные транспортные средства [3]. В Китае, Южной Корее, Японии уже выпускают десятки тысяч автомобилей на водородном топливе. В настоящее время водородно-транспортным машиностроением, его стратегическими вопросами заняты компании других развитых стран: США, Канады, Австралии, Великобритании, Германии, Саудовской Аравии, Испании, Дании, Бельгии, Италии, Франции, России. Поезда Франции, Германии, к примеру, уже курсируют на водородном топливе.

В каждой стране юристы должны провести свое исследование, чтобы оказать организационно-правовое содействие в становлении и развитии новой отрасли машиностроения, которая будет работать на водороде и выпускать транспортные средства с двигателями, работающими на водороде. Поэтому мы в Республике Казахстан приступаем к разработке фундаментального правового исследования на актуальную научную тему национально-правового и международно-правового решения проблем становления и развития экологически чистого, цифровизированного водородно-транспортного машиностроения республики. Актуальность и важность этой темы определена на самом высоком государственном уровне: Президент страны К.-Ж. К. Токаев своим указом от 1 сентября 2023 года на основе реорганизации создал *Министерство промышленности*, а также учредил отдельное *Министерство транспорта* Республики Казахстан.

Выбор нами данной темы – неслучаен: у нас есть задел в виде двух солидных монографий: 1) Современные актуальные проблемы энерго-экологического права Казахстана, ЕАЭС и ЕС. Под редакцией доктора юридических наук, профессора М.А. Сарсембаева. Астана. 2017. 296 стр.; 2) Международно-правовые и национально-правовые основы стимулирования транспортно-транзитного потенциала Казахстана. Под редакцией доктора юридических наук, профессора М.А. Сарсембаева. Нур-Султан. 2020. 432 стр., а также в виде примерно 50 научных статей по правовым проблемам автомобильных, электромобильных и беспилотных видов транспорта. К тому же, один из авторов профессор М.А. Сарсембаев сотрудничает с Институтом исследования законодательства (г. Сеул, Южная Корея) по вопросам электромобилестроения, водородомобилестроения, со страной, которая является лидером водородомобилестроения в мире.

Водородомобилям уготована роль динамичных драйверов экономики Республики Казахстан вследствие междисциплинарности проекта, а также благодаря соединению понятий «экология», «водородные технологии», «машиностроение и транспорт» с «правовой системой» в единое целое [4]. Цель научной темы данной статьи состоит в необходимости национального и международно-правового аналитического урегулирования проблем коренной трансформации традиционного транспортного машиностроения в цифровизированное, интеллектуализированное, роботизированное водородомобильное машиностроение, которое выпускало бы беспилотные водородно-транспортные средства на основе предлагаемых нами новых законов, а также новых международных соглашений Казахстана.

К задачам данной статьи мы хотели бы отнести следующие: а) обоснование рекомендации руководящим государственным органам республики разработать и принять казахстанский документ «мягкого» права в виде Стратегической доктрины создания и развития водородно-транспортного машиностроения с внедрением цифровых и иных новейших технологий; б) формулирование предложений по разработке и принятию новых казахстанских законов: «О переводе промышленной сборки водородомобильных транспортных средств зарубежных брендов на казахстанское автономное производство», «О внедрении и рациональном использовании цифровых инструментов, технологий искусственного интеллекта, автоматизации в производственные процессы водородно-транспортного машиностроения», «О внедрении разнообразных промышленных роботов в процесс производства водородомобилей», «О создании современной мощной промышленности по утилизации пришедших в негодность водородно-транспортных и иных транспортных средств»; в) анализ проблем права цифровизированного водородно-транспортного машиностроения, юридических вопросов установления механизмов искусственного интеллекта на те или иные виды продукции водородно-транспортной отрасли машиностроения республики; [5] г) нахождение внутригосударственных и международно-правовых средств привлечения иностранных инвестиций в водородный транспортно-машиностроительный сектор республики; г) обоснование экономико-правовых стимулов цифровой трансформации, роботизации и автоматизации водородно-машиностроительного производства на основе рецепции накопленного иностранными государствами продвинутого опыта; д) проведение исследования разнообразных форм взаимного сотрудничества Казахстана, ЮНИДО, иных международных организаций в сфере машиностроения, специализирующегося в производстве водородно-транспортных машин различного назначения.

Цель данной статьи состоит в том, чтобы провести системный анализ как внутригосударственных, так и международно-правовых проблем становления и развития принципиально нового в казахстанской экономике транспортного машиностроения [6]. В производственный процесс заводов и отрасли в целом планируется внедрить цифровые технологии, искусственный интеллект, автоматизированные механизмы, промышленные роботы [7], благодаря которым будут производиться водородомобильные, беспилотные транспортные средства. Авторы этих строк исходят из того, что становлению отрасли водородно-транспортного машиностроения в Казахстане окажет содействие формулирование законодательных, организационно-правовых, управленческо-деловых и практических технико-правовых предложений для обеспечения реального коренного перехода на качественно новый, экологически чистый, цифровизированный уровень производства водородно-транспортных средств. Актуальность предлагаемой правовой темы обусловлена тем, что она находится на стыке и взаимосвязи гуманитарно-правовых и естественных наук.

Вопросы транспорта и энергетики освещены во многих научных работах. Ученый из США С.Е. Хоссейни написал монографию об основах производства водорода и его использовании в топливных системах [8], российская исследовательница С.В. Разманова занята изучением перспектив развития водородной энергии в России [9], аналитики из Китая Женжен Жанг и Хинвей Гао оценивают политику Китая в области водородной автомобильной промышленности с точки зрения количественных показателей [10], в научных трудах крупного британского специалиста Р. Фолксона [11] прослеживается четкое раскрытие альтернативных видов топлива для автомобилей в целях обеспечения чистоты окружающей среды. В процессе своего анализа ученые США, России, Китая, Великобритании рассматривают проблемы водородной энергетики и машиностроения с экономической, технологической, технической точек зрения. Но они и другие ученые не анализируют водородное машиностроение с точки зрения казахстанского права и международного права. Они изучают разные виды транспорта в процессе их эксплуатации; но ни один из них не исследует ни юридико-экономические, ни международно-правовые аспекты становления и развития машиностроения, которое будет *производить* водородно-транспортные средства. Они затрагивают международные конвенции, регулирующие деятельность различных видов транспорта в мировом, зарубежном пространстве, но они не анализируют *казахстанское, международное право водородного машиностроения*, не затрагивают *деятельность ЮНИДО*, международных организаций по водороду.

Приведенные выше научные источники свидетельствуют: научная новизна темы статьи заключается в том, что ранее никто в Республике Казахстан с организационно-управленческой, законодательно-нормативной, международно-правовой точек зрения проблемы становления и развития водородно-транспортного машиностроения не исследовал.

Научная новизна темы нашей статьи проявляется еще и в том, что нами предлагаются к разработке и принятию проекты новых казахстанских законов с такими названиями, как: «О водородном праве», «О рациональных способах производства высококачественного водорода», «О внедрении цифровых технологий, механизмов искусственного интеллекта, автоматизации в производство водородно-транспортных средств», «О постепенном переходе промышленной сборки беспилотных водородомобильных транспортных средств на формат автономного производства», «О повышении ответственности за необеспечение качества выпускаемых водородно-транспортных средств, за

ненадлежащее соблюдение требований технических регламентов, стандартов в процессе производства», «О необходимости создания инфраструктуры и об обеспечении безопасности при производстве, хранении, транспортировании и использовании водорода». Мы также хотим разработать содержательные нормы этих законов, а также организационно-правовые механизмы по их реализации на практике в виде технико-юридических подзаконных актов. Ранее такие законодательные предложения и рекомендации в казахстанской правовой науке не делались.

Новизна анализируемой темы статьи состоит также и в том, что право водородно-транспортного машиностроения глубоко исследуется на основе организационно-технологического сотрудничества Республики Казахстан с Организацией Объединенных Наций по промышленному развитию (ЮНИДО). Это международно-правовое направление деятельности можно и нужно развить на основе разработки и принятия текстов *двусторонних соглашений о сотрудничестве* между Республикой Казахстан и ЮНИДО, между Казахстаном и иными международными организациями по вопросам внедрения *новейших технологий* в производственный процесс заводов водородно-транспортного машиностроения республики. Ни в казахстанской, ни в международно-правовой науке ранее вопросы сотрудничества Казахстана с ЮНИДО, международными организациями по вопросам водородной энергетики и водородно-транспортного машиностроения никто не исследовал и не публиковал. Авторы этих строк предлагают Казахстану, его специализированным транспортным и водородным учреждениям стать активными членами этих международных межправительственных и неправительственных организаций. Так, немалый интерес для страны представляет созданный 17 января 2017 года Всемирный водородный совет, в котором заседают 132 ведущих энергетических, транспортных и иных компаний с единым стратегическим видением водородной экономики, энергетики, промышленности. Казахстан должен войти в состав Международной Ассоциации водородной энергетики, деятельность которой высоко оценена руководством ЮНИДО. Следует одобрить подписание 1 июля 2022 года соглашения о создании в Казахстане Альянса зеленого водорода с участием транснациональных корпораций. Такие действия по сотрудничеству Казахстана со специализированными международными организациями делают его активным субъектом международного водородно-энергетического, машиностроительного права.

В статье обосновывается необходимость углубления как энергетического, так и транспортного потенциала путём использования не только действующих, но и перспективных норм международно-правового и казахстанско-правового характера. Эта цель в статье достигается благодаря принятию и осуществлению новых международно-правовых актов, казахстанских законов и подзаконных нормативных актов по вопросам транспорта, функционирующего на водородном топливе. 10 казахстанских автопредприятий, 2 локомотивосборочных завода, 2 вагоностроительных завода производят различные виды транспорта. Казахские конструкторы, технологи изучают опыт производства водородомобилей в развитых государствах, опыт внедрения новейших технологий в процесс производства водородно-транспортных машин, предпринимают попытки совершенствования двигателей, иных компонентов машин, которые будут перемещаться посредством использования водорода [12].

Планируется, что более 100 малых и средних предприятий будут оказывать реальное содействие крупным машиностроительным заводам страны, которым предстоит осуществлять массовый выпуск водородно-транспортных средств. На базе нашего

задела мы продолжаем исследовать тему о транспорте, но теперь уже совершенно новой его грани – водородно-транспортного машиностроительного процесса, который будет набирать темпы за счет новой водородной энергетики.

Методология

Благодаря методу эмпирического исследования можно выйти на малоизученные явления в процессе внедрения технологий цифровизации, интеллектуализации, роботизации, автоматизации процессов производства беспилотных транспортных машин на водородной тяге. В ходе научного исследования мы использовали методы логического анализа, сравнения, изучения исследуемой проблемы в научной литературе, бенчмаркинга, что означает сопоставительный анализ в сравнении с теми результатами, которых достигли развитые страны.

На основе приведенных научных методов мы стремимся познать сущность общих технических и технологических вопросов и особенностей водородно-транспортного машиностроения с тем, чтобы можно было профессионально четко и быстро решать как организационно-правовые, так и управленческо-правовые вопросы в этой сфере, оказывать содействие машиностроителям путем консультирования, пояснения тонких юридических вопросов права водородного машиностроения, а также с помощью метода научного прогнозирования предлагать названия и проекты новых казахстанских законов и нормативных правовых актов, новых международных договорных актов в целях не только становления, но и развития отрасли водородно-транспортного машиностроения Казахстана.

Обсуждение

Мы убеждены, что и в Казахстане необходимо производить и эксплуатировать водородно-транспортные средства, так как они относятся к экологически чистым средствам передвижения. Преимуществом водородно-транспортных средств в сравнении с электромобилями является то, что на них не устанавливают тяговые аккумуляторы, требующие использования дефицитного лития, кобальта, редких металлов. Экологически чистое водородное топливо будет напрямую использоваться водородно-транспортными средствами любых типов и марок, в том числе в виде большегрузных автомобилей, грузовых и пассажирских авиалайнеров, мощных локомотивов, крупнотоннажных морских судов [13].

Тем самым водородное топливо постепенно вытеснит бензин, керосин, дизельное топливо, которые являются экологически вредными видами топлива, а затем и вовсе заменит собой эти нефтепродукты. Беспилотные водородно-транспортные средства снимут вопрос о дефиците квалифицированных водителей, машинистов: искусственный интеллект в процессе вождения на дорогах и путях по уровню обеспечения безопасности превзойдет профессионала. Как юристы мы гарантируем, что весь этот процесс будет обеспечен высококачественными проектами соответствующих законодательных актов и международных соглашений: «О создании условий для становления в республике отрасли водородно-транспортного машиностроения», «О внедрении цифровых технологий, роботизации в производственный процесс заводов водородно-транспортного машиностроения республики», «О подключении механизмов

искусственного интеллекта в процесс машиностроительного производства и об установлении технологии искусственного интеллекта в качестве автокомпонента в производимые водородомобили», разработка и подписание Казахстаном соглашений о международном сотрудничестве по производству водородомобилей, другие акты.

Возникает вопрос: зачем нам транспортные средства на водороде, если удобнее эксплуатировать электромобильные, также экологически чистые, к тому же бесшумные, транспортные средства? Но так кажется на первый взгляд. Во-первых, если в эксплуатации будут только легковые и грузовые электромашины, то количество электростанций, подающих электричество в расчете на огромное количество электромашин, должно увеличиться по стране в 3-4 раза, которые при отрицании водорода будут работать на мазуте и (или) угле. Тем самым объемы загрязнения окружающей человека среды останутся на том же уровне. Большое количество дополнительных электростанций ляжет бременем на экономику республики. Во-вторых, вряд ли удастся удовлетворить полный спрос на электромобили, поскольку объемная тяговая батарея электромобиля конструируется из лития, никеля, кобальта, тантала, магния, редкоземельных металлов, запасы которых в недрах Земли ограничены (хотя есть попытки замены их другими элементами). В-третьих, ход электромобиля на междугороднем шоссе по сравнению с водородомобилем ограничен, что может привести к остановке электромобиля в неожиданных местах. В-четвертых, в наших суровых климатических условиях, электромобили не могут подавать достаточного тепла в салон авто. В-пятых, сложно рассчитывать на то, что электродвигатели поднимут в воздух многотонные, дальнемагистральные самолеты. Водородное топливо может перекрыть все приведенные недостатки. Электромобили удобнее эксплуатировать внутри городов.

Желая содействовать ускоренному развитию IV промышленной революции, мы вносим предложение юристам, экономистам, энергетикам, технологам и ученым иных направлений Казахстана приступить к разработке новейших стратегических, теоретических концепций, проведению прикладных исследований, формулировать и обосновывать новые взгляды на теорию и практику более эффективного развития водородной машиностроительной промышленности [14]. Мы как юристы обоснуем значимость данной темы с юридических, международно-правовых позиций.

Доказывая, что эта тема имеет отношение к исследованному нами транспорту, мы подчеркиваем, что избранный нами научный подход не имеет отношения к его эксплуатации и транзиту. Центр тяжести исследования перенесен на анализ правовых аспектов деятельности водородно-машиностроительной сферы Казахстана, в которой производятся водородно-транспортные средства. К тому же цифровизация, интеллектуализация, роботизация на основе сверхскоростных технологий связи 5G и предстоящей 6G водородно-машиностроительной отрасли республики исследуются с правовых точек зрения.

Результаты

Основным результатом исследования является проведенный системный анализ как казахстанско-правовых, так и международно-правовых аспектов цифровизации, интеллектуализации водородной энергетики и водородно-транспортного машиностроения на базе технологий 5G и в перспективе 6G, которое станет неотъемлемой частью транспортной промышленности Республики Казахстан. Поэтому мы как авторы

статьи вносим соответствующие предложения и рекомендации, предлагаем проекты ряда новых казахстанских законов и международных конвенций и соглашений с участием Казахстана. Кроме того, мы настойчиво рекомендуем не относиться формально к участию руководителей казахстанских министерств промышленности, цифрового развития, транспорта на организуемую факультетом, университетом научно-практической конференции. Мы предлагаем настойчиво в различных вариациях приглашать их на конференции и семинары (вебинары) в целях организации совместного дебатирования этих проблем теоретиками и практиками машиностроительной сферы и выработки согласованных концептуально-стратегических позиций по вопросам становления и развития отрасли и заводов водородно-транспортного машиностроения на основе потребления производимого в республике зеленого водорода. При таком подходе в большом выигрыше остаются как работники министерств, так и теоретики-исследователи, преподаватели, в частности, Евразийского университета (Астана, Казахстан).

Мы исходим из того, что составляющими элементами цифровизации промышленности Казахстана, которая специализируется на производстве водородных видов транспорта, являются: 1) промышленный интернет вещей (IIot); 2) анализ больших данных (big data) [15]; 3) искусственный интеллект (AI); 4) роботизация; 5) блокчейн; 6) виртуальная реальность. Результатами исследования предлагаемой нами научной темы данной статьи станут: 1) законодательное решение вопросов становления принципиально нового, цифрового, интеллектуально-роботизированного водородного машиностроения; 2) законодательное, нормативно-правовое решение разнообразных вопросов производства управляемых людьми, а также искусственным интеллектом водородно-транспортных безопасных беспилотных машин; 3) содействие в разработке многосторонних и двусторонних международно-правовых документов о сотрудничестве по водородному машиностроению между Казахстаном и зарубежными контрагентами, а также международными организациями; 4) вклад в разделы казахстанской юридической и международно-правовой науки по вопросам регулирования современного научно-технологического водородно-машиностроительного прогресса.

Перевод транспортного машиностроения на рельсы цифровизации, искусственного интеллекта, роботизации [16] позволит выпускать беспилотные водородомобили более высокого качества и проходимости. Именно это решит проблему дефицита квалифицированных водителей, машинистов. Насыщение рынка большим числом недорогих водородомобилей станет выгодным для всего населения страны. Кроме того, населению будут оказаны скоростные транспортные услуги на дорогах и путях страны, внутри городов и иных населенных пунктов. При этом следует учитывать особенности водородной энергетики при разработке казахстанских законов. Как мы знаем, данная технология, при всех преимуществах может иметь ряд недостатков [17].

Потребителями водородомобильных машин и механизмов станут физические и юридические лица Республики Казахстан, а также физические и юридические лица других стран, пожелавших приобрести те или иные марки транспортных средств в порядке экспорта. Тема данной статьи нацелена на содействие в получении реально прорывных результатов. Это означает: при оперативном внедрении цифровизации, умелом установлении интеллектуальных механизмов по обеспечению беспилотности авто в отечественном водородном транспортном машиностроении оно станет более конкурентоспособным в мировом автомобилестроении, транспортном машиностроении в целом.

Закключение

Международное право будет постоянно реагировать на вызовы, связанные с использованием новых технологий. Его обычные нормы будут применяться в отсутствие кодифицированных международных документов в сфере регулирования отдельных технологий [18].

Водородомобиль (легковой и грузовой), речное судно, крупнотоннажное морское судно, локомотив, вертолеты разных модификаций, крупнофюзеляжные и дальнемагистральные самолеты, двигатели которых, работают и будут работать на водороде, становятся транспортными средствами будущего. Но чтобы они появились в этом качестве необходимо выполнение по крайней мере, двух условий: 1) производить зеленый, наиболее качественный водород в качестве топлива в больших объемах; 2) перепрофилировать функционирующие и создавать новые заводы по производству водородно-транспортных машин для всех сфер передвижения. Для того чтобы заводы могли в ускоренном темпе выпускать транспортные средства высокого качества на водородном топливе, необходимо устанавливать в цехах заводов новейшие станки, приспособленные под производство разнообразных автокомпонентов для водородно-транспортных машин.

Кроме того, для быстрого удовлетворения массового спроса на водородно-транспортные машины, необходимо установить огромное количество датчиков на все станки, конвейеры, оборудование на заводах, которые могли бы мгновенно передавать информационные данные о техническом состоянии, о поломках станков и оборудования в целом и по их отдельным частям и сообщали бы в режиме реального времени прямо в цехе о надвигающейся поломке, собирали бы в заводскую базу данных и информировали бы обо всех технических, технологических и иных проблемах цехового и заводского оборудования. Это позволило бы инженерам и мастерам заводов в плановом порядке устранять все неполадки и возможные поломки, сокращая тем самым технические простои до минимума. Благодаря цифровизации отделы продаж и экспорта заводов могли бы четко знать спрос на конкретные модели и марки водородно-транспортных машин в соответствующих регионах страны и в конкретных государствах, что позволит оперативно удовлетворять спрос. Успешное внедрение новейших технологий в производство и сбыт продукции водородно-машиностроительной отрасли станет возможным при разработке и принятии рациональных, взвешенных казахстанских законов и подзаконных актов, а также при умелом применении существующих и новых международно-правовых актов Казахстана, имеющих отношение к водородной энергетике и водородно-транспортному машиностроению.

Вклад авторов

В ходе написания статьи **Қаражан Б.С.** провел обработку и анализ статистических данных отечественных и иностранных предприятий машиностроения, сделал обзор современных цифровых технологий, используемые в процессе производства, исследовал материалы из научной и учебной литературы, а также проанализировал отчеты и материалы международных организаций. Он также был ответственным за подготовку и редактирование текста.

Сарсембаев М.А. разработал общую концепцию статьи, определил цель и задачи исследования, сформировал предложения и выводы для решения поставленных вопросов и утвердил окончательный вариант статьи.

Список литературы

1. Shaker, Lina & Al-Amiery, Ahmed & Al-Azzawi, Waleed. (2024). Nanomaterials: paving the way for the hydrogen energy frontier. *Discover Nano*. Vol. 19. 23 p. DOI: 10.1186/s11671-023-03949-8.
2. Maleki Dastjerdi, Sajad & Ardehali, Armin & Naseryar, Fatemeh. (2024). Comprehensive Design and Transient Analysis of Novel Off-Grid Zero Energy and Nearly Zero Emission Building with Hydrogen-Integrated Storage System. *Energy Technology*. DOI: 10.1002/ente.202300827.
3. Aiman Albatayneh, Adel Juaidi, Mustafa Jaradat and Francisco Manzano-Agugliaro. Future of Electric and Hydrogen Cars and Trucks: An Overview. *Energies*. 2023. Vol. 16. 3230. DOI: <https://doi.org/10.3390/en16073230>.
4. Du, Banghua & Zhu, Shihao & Wenchao, Zhu & Lu, Xinyu & Li, Yang & Xie, Changjun. (2024). Energy management and performance analysis of an off-grid integrated hydrogen energy utilization system. *Energy Conversion and Management*. Vol. 299. 20 p. 117871. DOI: 10.1016/j.enconman.2023.117871.
5. Peksen, Murphy & H.Spliethoff. (2023). Optimising pre-reforming for quality r-SOC syngas preparation using artificial intelligence (AI) based machine learning (ML). *International Journal of Hydrogen Energy*. Vol. 48. DOI: 10.1016/j.ijhydene.2023.03.223.
6. Maleki Dastjerdi, Sajad & Ardehali, Armin & Naseryar, Fatemeh. (2024). Comprehensive Design and Transient Analysis of Novel Off-Grid Zero Energy and Nearly Zero Emission Building with Hydrogen-Integrated Storage System. *Energy Technology*. Pp. 1-10. DOI: 10.1002/ente.202300827.
7. Pajaziti, Arbnor & Stuja, Kemajl & Gjellaj, Afrim & Calvin, Leicht. (2023). Design and Optimization of the Welding Robot System for Aluminium Frames using Simulation Software. *Proceedings of the 34th DAAAM International Symposium*, Pp.0040-0049. B. Katalinic (Ed.). Published by DAAAM International. ISBN 978-3-902734-41-9. Vienna, Austria. DOI: 10.2507/34th.daaam.proceedings.006.
8. Seyed Ehsan Hosseini. (2023). *Fundamentals of Hydrogen Production and Utilization in Fuel Cell Systems*. ISBN 978-0-323-88671-0 2023. 362 p. Elsevier Inc. DOI: <https://doi.org/10.1016/C2020-0-03183-X>.
9. Razmanova S.V. Prospects for the development of hydrogen energy in the Russian Federation // *Russian Original* 2023. Vol. 25. Issue 3. Pp. 216–226 <https://doi.org/10.18599/grs.2023.3.25>
10. Zhenzhen Jiang, Xinwei Gao. Quantification and evaluation of China's hydrogen automobile industry policy. *International Journal of Hydrogen Energy*. Vol. 56. 2024. Pp. 757-768.
11. Folkson R. Alternative fuels and advanced vehicle technologies for improved environmental performance. *Towards zero carbon transportation*. ISBN: 0857095226. Woodhead publishing series in energy. Elsevier Science. 2022. 804 p.
12. Risco-Bravo, A. & Varela, C. & Bartels, J. & Zondervan, E.. (2024). From green hydrogen to electricity: A review on recent advances, challenges, and opportunities on power-to-hydrogen-to-power systems. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. Vol. 189. 113930. DOI: 10.1016/j.rser.2023.113930.
13. Karvounis, Panagiotis & Theotokatos, Gerasimos. (2023). Diesel Substitution with Hydrogen for Marine Engines. *Modelling and Optimisation of Ship Energy Systems* 2023. Pp. 1-7. DOI: 10.59490/moses.2023.657.
14. Zulphazli, Alexander Ryota Keeley, Thierry Yerema Coulibaly, Shunsuke Managi. Analysis of prospective demand for hydrogen in the road transportation sector: evidence from 14 countries. *International Journal of Hydrogen Energy*. Vol. 56. 2024. Pp. 853-863.
15. Zhang, Jin. (2023). Research on visual recognition and positioning of industrial robots based on big data technology. *Applied Mathematics and Nonlinear Sciences*. Pp. 1-17. DOI: 10.2478/amns.2023.2.00193.
16. Baklaga, Luka. (2023). Revolutionizing Sustainable Energy Production with Quantum Artificial Intelligence: Applications in Autonomous Robotics and Data Management. *Green and Low-Carbon Economy*. Vol. 20. Issue 20. Pp. 1-10. DOI: 10.47852/bonviewGLCE3202683.
17. Сарсембаев, М. (2022). Водородная энергетика, особенности водородно-транспортного машиностроения: казахстанское и международное право: <https://www.doi.org/10.32523/2791->

0954-2022-4-4-10-31 . Евразийский журнал международного права, 4(4), 10–31. <https://doi.org/10.32523/2791-0954-2022-4-4-10-31>

18. Ибрагимов Ж.И., Асанова Т.С. (2023). Международное право и его отклик на современные угрозы безопасности, связанные с развитием вооружений и технологий. Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. Серия: Право, 143(2), 182–190. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-182-190>

Б.С. Қаражан¹, М. А. Сәрсембаев²

^{1,2}Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан
(E-mail: ¹bkarazhan@mail.ru, ²daneke@mail.ru)

Қазақстан Республикасының құқығы және халықаралық құқық контекстінде сутегі-көліктік машина жасаудың болашағы

Аңдатпа. Бұл ғылыми мақала республикада экологиялық таза цифрландырылған сутегі-көлік машиналарын жасау мен дамыту мәселелерін қазақстандық-құқықтық және халықаралық-құқықтық шешуге арналған. Осы баптың тақырыбын аннотацияланатын ғылыми зерттеудің мақсаты республика экономикасында көлік машиналарын жасаудың түбегейлі жаңа саласы-сутегі моторикасының қалыптасуын құқықтық тұрғыдан қарастыру болып табылады. Дәл осы бағыт Қазақстанның көлік машина жасауында цифрлық технологияларды, жасанды интеллект тетіктерін, автоматтандырылған өндірістік жүйелерді, елдің машина жасау зауыттарының әртүрлі учаскелерінде индустриялық роботтарды енгізу негізінде жұмыс істеуі тиіс. Машина жасау саласы мен оның зауыттарының жұмысын ұйымдастырушылық қамтамасыз ету мақсатында «республикада сутегі-көлік машина жасау саласының қалыптасуы үшін жағдай жасау туралы», «сутегі автомобильдерін өндіру процесіне цифрлық технологиялар мен өнеркәсіптік роботтарды енгізу туралы», «жарамсыз болып қалғандарды кәдеге жарату бойынша өнеркәсіп құру туралы» сияқты жаңа қазақстандық заңдарды әзірлеу және қабылдау ұсынылды барлық автомобильдер, электромобильдер, соның ішінде сутегі-көлік құралдары". Мақалада жаңа халықаралық көпжақты және екіжақты конвенциялар мен келісімдердің атаулары ұсынылған, олар сутегі көліктерін, теңіз және өзен сутегісін, теміржол сутегісін, кең денелі және ұзақ қашықтықтағы сутегіні өндіруге және экспортқа қатысты.

Түйін сөздер: сутегі-көлік машина жасау, машина жасауды халықаралық-құқықтық қамтамасыз ету, сутегі-көлік құралдары туралы заңдар, сутегі көлігі туралы шарттар, жасанды интеллект элементтері, конвенция, келісім.

B.S. Karazhan¹, M.A. Sarsembayev²

^{1,2}L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: ¹bkarazhan@mail.ru, ²daneke@mail.ru)

The prospects of hydrogen transport engineering in the context of the law of the Republic of Kazakhstan and international law

Abstract. This scientific article is devoted to the Kazakh legal and international legal solution to the problems of the formation and development of environmentally friendly digitalized hydrogen transport engineering in the republic. The purpose of the annotated scientific research of the topic of this article is to consider from a legal perspective the formation of a fundamentally new branch of

transport engineering in the economy of the republic – hydrogen mobile construction. It is this direction in Kazakhstan's transport engineering that should be based on the introduction of digital technologies, artificial intelligence mechanisms, and automated production systems, as well as industrial robots at various sites of machine-building plants in the country. To provide organizational support for the work of the machine-building industry and its factories, new Kazakhstani laws such as: "On creating conditions for the establishment of the hydrogen transport engineering industry in the republic", "On the introduction of digital technologies and industrial robots into the production process of hydrogen vehicles", "On the creation of an industry for the disposal of obsolete all cars, electric vehicles, including hydrogen vehicles." The article suggests the names of new international multilateral and bilateral conventions and agreements related to the production and export of hydrogen vehicles, marine and river hydrogen locomotives, railway hydrogen locomotives, and wide-body and long-haul hydrogen aircraft.

Keywords: hydrogen transport engineering, international legal support of mechanical engineering, laws on hydrogen vehicles, contracts on hydrogen transport, elements of artificial intelligence, convention, agreement.

References:

1. Shaker, Lina & Al-Amiery, Ahmed & Al-Azzawi, Waleed. (2024). Nanomaterials: paving the way for the hydrogen energy frontier. *Discover Nano*. Vol. 19. 23 p. DOI: 10.1186/s11671-023-03949-8.
2. Maleki Dastjerdi, Sajad & Ardehali, Armin & Naseryar, Fatemeh. (2024). Comprehensive Design and Transient Analysis of Novel Off-Grid Zero Energy and Nearly Zero Emission Building with Hydrogen-Integrated Storage System. *Energy Technology*. DOI: 10.1002/ente.202300827.
3. Aiman Albatayneh, Adel Juaidi, Mustafa Jaradat and Francisco Manzano-Agugliaro. Future of Electric and Hydrogen Cars and Trucks: An Overview. *Energies*. 2023. Vol. 16. 3230. DOI: <https://doi.org/10.3390/en16073230>.
4. Du, Banghua & Zhu, Shihao & Wenchao, Zhu & Lu, Xinyu & Li, Yang & Xie, Changjun. (2024). Energy management and performance analysis of an off-grid integrated hydrogen energy utilization system. *Energy Conversion and Management*. Vol. 299. 20 p. 117871. DOI: 10.1016/j.enconman.2023.117871.
5. Peksen, Murphy & H.Spliethoff. (2023). Optimising pre-reforming for quality r-SOC syngas preparation using artificial intelligence (AI) based machine learning (ML). *International Journal of Hydrogen Energy*. Vol. 48. DOI: 10.1016/j.ijhydene.2023.03.223.
6. Maleki Dastjerdi, Sajad & Ardehali, Armin & Naseryar, Fatemeh. (2024). Comprehensive Design and Transient Analysis of Novel Off-Grid Zero Energy and Nearly Zero Emission Building with Hydrogen-Integrated Storage System. *Energy Technology*. Pp. 1-10. DOI: 10.1002/ente.202300827.
7. Pajaziti, Arbnor & Stuja, Kemajl & Gjellaj, Afrim & Calvin, Leicht. (2023). Design and Optimization of the Welding Robot System for Aluminium Frames using Simulation Software. *Proceedings of the 34th DAAAM International Symposium*, Pp.0040-0049. B. Katalinic (Ed.). Published by DAAAM International. ISBN 978-3-902734-41-9. Vienna, Austria. DOI: 10.2507/34th.daaam.proceedings.006.
8. Seyed Ehsan Hosseini. (2023). *Fundamentals of Hydrogen Production and Utilization in Fuel Cell Systems*. ISBN 978-0-323-88671-0 2023. 362 p. Elsevier Inc. DOI: <https://doi.org/10.1016/C2020-0-03183-X>.
9. Razmanova S.V. Prospects for the development of hydrogen energy in the Russian Federation // *Russian Original* 2023. Vol. 25. Issue 3. Pp. 216–226 <https://doi.org/10.18599/grs.2023.3.25>
10. Zhenzhen Jiang, Xinwei Gao. Quantification and evaluation of China's hydrogen automobile industry policy. *International Journal of Hydrogen Energy*. Vol. 56. 2024. Pp. 757-768.
11. Folkson R. *Alternative fuels and advanced vehicle technologies for improved environmental performance. Towards zero-carbon transportation*. ISBN: 0857095226. Woodhead publishing series in energy. Elsevier Science. 2022. 804 p.

12. Risco-Bravo, A. & Varela, C. & Bartels, J., & Zondervan, E. (2024). From green hydrogen to electricity: A review on recent advances, challenges, and opportunities on power-to-hydrogen-to-power systems. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*. Vol. 189. 113930. DOI: 10.1016/j.rser.2023.113930.
13. Karvounis, Panagiotis & Theotokatos, Gerasimos. (2023). Diesel Substitution with Hydrogen for Marine Engines. *Modelling and Optimisation of Ship Energy Systems 2023*. Pp. 1-7. DOI: 10.59490/amos.2023.657.
14. Zulhazli, Alexander Ryota Keeley, Thierry Yerema Coulibaly, Shunsuke Managi. Analysis of prospective demand for hydrogen in the road transportation sector: evidence from 14 countries. *International Journal of Hydrogen Energy*. Vol. 56. 2024. Pp. 853-863.
15. Zhang, Jin. (2023). Research on visual recognition and positioning of industrial robots based on big data technology. *Applied Mathematics and Nonlinear Sciences*. Pp. 1-17. DOI: 10.2478/amns.2023.2.00193.
16. Baklaga, Luka. (2023). Revolutionizing Sustainable Energy Production with Quantum Artificial Intelligence: Applications in Autonomous Robotics and Data Management. *Green and Low-Carbon Economy*. Vol. 20. Issue 20. Pp. 1-10. DOI: 10.47852/bonviewGLCE3202683.
17. Sarsembaev, M. (2022). Vodorodnaya energetika, osobennosti vodorodno-transportnogo mashinostroeniya: kazhstanskoe i mezhdunarodnoe pravo: <https://www.doi.org/10.32523/2791-0954-2022-4-4-10-31>. *Evrasijskij zhurnal mezhdunarodnogo prava*, 4(4), 10–31. <https://doi.org/10.32523/2791-0954-2022-4-4-10-31>
18. Ibragimov Zh.I., Asanova T.S. (2023). Mezhdunarodnoe pravo i ego otklik na sovremennye ugrozy bezopasnosti, svyazannye s razvitiem vooruzhenij i tekhnologij. *Vestnik Evrazijskogo nacional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Seriya: Pravo*, 143(2), 182–190. <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-182-190>

Сведения об авторах:

Қаражан Б.С. – автор для корреспонденции, PhD, старший преподаватель кафедры международного права, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева 2, 010008, Астана, Казахстан.

Сарсембаев М.А. – доктор юридических наук, профессор кафедры международного права, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева 2, 010008, Астана, Казахстан.

Қаражан Б.С. – хат-хабар авторы, PhD, халықаралық құқық кафедрасының аға оқытушысы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көшесі, 2, 010008, Астана, Қазақстан.

Сарсембаев М.А. – заң ғылымдарының докторы, профессор, Халықаралық құқық кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтбаев көшесі, 2, 010008, Астана, Қазақстан.

Karazhan B.S. – corresponding author, PhD, Senior lecturer, Department of International Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., 010008, Astana, Kazakhstan.

Sarsembayev M.A. – Doctor of Law, Professor, Department of International Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., 010008, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

Бас редактор: И.С. Сактаганова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
ХАБАРШЫСЫ. Құқық сериясы.

– 2026. – 1 (154). – Астана: ЕҰУ. 283 б.

Шартты б.т. – 16,7. Таралымы – тапсырыс бойынша

Ашық қолданыстағы электронды нұсқа: <https://bullaw.enu.kz>

Басуға 31.03.2026 қол қойылды

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,
Астана қаласы, Қ. Сәтбаев көшесі, 2

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-294)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды